

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE BİR İDÂRÎ REFORM DENEMESİ:
TUNA VİLÂYETİ (1864-1867)**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Kadir ACAR**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Necdet HAYTA**

Ankara – 2013

ONAY

Kadir Acar tarafından hazırlanan “Osmanlı Devleti'nde Bir İdarî Reform Denemesi: Tuna Vilâyeti (1864-1867)” başlıklı bu çalışma, 14.05.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yakınçağ Tarihi Bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Başkan)

Prof. Dr. Necdet HAYTA (Danışman)

Prof. Dr. Mustafa TURAN (Üye)

Prof. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU (Üye)

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Üye)

ÖNSÖZ

19. yüzyılda eyalet idaresindeki aksaklıkları gidermek için Tanzimat çerçevesinde birçok düzenleme yapılmış; fakat istenen netice alınamamıştı. Eyaletlerin ıslahı konusu tekrar ele alınarak 1864'te bir reform tasarısı hazırlandı. Bu tasarı bir bölgede tecrübe edildikten sonra diğer eyaletlerde de uygulamaya geçilecekti. Bu reform tecrübe maksadıyla ilk olarak Tuna Vilâyeti adıyla uygulamaya konuldu. Araştırmanın amacı; numune olarak uygulanan vilâyet usulü çerçevesinde Tuna Vilâyeti'nin idarî, mâlî ve hukukî yapısı ile nasıl bir işleyişe sahip olduğunu ve ülke yönetimine nasıl bir katkı getirdiğini görebilmektir.

Tez çalışması beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde taşra teşkilatındaki reform ihtiyacının ortaya çıkış süreci ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren taşra teşkilatının nasıl bir gelişme gösterdiği ve eyaletlerdeki yönetimin nasıl bozulduğu özetlenmiştir. 1864'e kadar Tanzimat çerçevesinde taşra yönetimi düzene sokmak için yapılan düzenlemelere de bu bölümde yer verilmiştir. İkinci bölümde Tuna Vilâyeti'nin kuruluşu ele alınmıştır. Üçüncü bölüm Tuna Vilâyeti'nin merkezi idaresini kapsamaktadır. Vilâyetin idaresi ile ilgili birimleri ve bunların nasıl işledikleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm vilâyetin meclisleri ile ilgilidir. Bunlardan bazıları memleket meclislerinin yargılama görevi ile idârî görevinin ayrılmasıyla ortaya çıkan idare meclisleri ile temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisleridir. Vilâyet umumî meclisi ile belediye meclisleri de bu bölümde incelenmiştir. Beşinci ve son bölüm ise sancak, kaza ve köylerin idaresini konu edinmektedir.

Öncelikle tez çalışmam esnasında beni yönlendiren, olumsuz şartlarıma sabırla katlanan, ümitlerim kırıldığında moral desteğini esirgemeyen tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Necdet HAYTA'ya teşekkürü borç bilirim.

Tez konusu seçerken danışmanım Prof. Dr. Necdet HAYTA'nın da yönlendirmesiyle birçok kişinin görüşüne müracaat ettim. Bunlardan birisi de teze bu ismi veren Doç. Dr. Mustafa ALKAN idi. Konunun Midhat Paşa ve

Tuna Vilâyeti'nden çok idârî reformu esas almasında etkili olmuştur. Kendisine çok teşekkür ederim.

Sofya'ya gittiğimde Kiril ve Methodius Kütüphanesi'nde benim için gerekli müracaatı yaparak görevlilerle tanıştıran Doç. Dr. Orlin SABEV'e ve ayrıca bu arşivde neleri nasıl bulabileceğim konusunda yardımlarını esirgemeyen Dr. Margarita DOBREVA hanımefendiye müteşekkirim. Çalıştığım sürece yabancılık hissettirmeyen Zorka İVANOVA hanımefendiye ve diğer kütüphane görevlilerine; Ankara'ya geldiğinde verdiği bilgi sayesinde Tuna Gazetesi'nin elektronik nüshalarını elde etmemi sağlayan Rusçuk Tarihi Müzesi'nin tarihçisi Teodora BAKIRCIYEVA hanımefendiye de ayrıca teşekkür ederim.

Kadir ACAR

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TAŞRA TEŞKİLÂTINDA REFORM İHTİYACININ DOĞUŞU	4
---	---

1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI TAŞRA TEŞKİLÂTI	4
1.1.1. Osmanlı Taşra Teşkilâtının Doğuşu	4
1.1.2. Sancaktan Eyalete Geçiş	5
1.1.3. Osmanlı Devleti'nde Eyaletler	10
1.1.4. Eyalet Yönetimi	12
1.1.4.1. Kadı ve Kaza	13
1.1.4.2. Tımar Sistemi	16
1.1.4.3. Mütesellimlik	18
1.2. DEVLET İDÂRESİ VE MERKEZ TEŞKİLÂTINDA DEĞİŞİKLİKLER	20
1.2.1. Yeniliklerin Hazırlık Safhası	20
1.2.2. Merkez Teşkilâtında Değişiklikler	21
1.3. TAŞRA TEŞKİLÂTINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER	23
1.3.1. Muhtarlık Teşkilâtı	24
1.3.2. Muhassıllıklar	25
1.3.3. 1842 Düzenlemesi ve İdârî Birim Olarak Kazaların Kurulması	27
1.3.4. 1849 Düzenlemeleri	29
1.3.5. Islahat Fermanı'ndan Sonraki Düzenlemeler	31

İKİNCİ BÖLÜM

TUNA VİLÂYETİ'NİN KURULMASI	34
------------------------------------	----

2.1. TUNA VİLÂYETİ'NİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN OLAYLAR	34
--	----

2.1.1. Rumeli Teftişı	34
2.1.2. Midhat Paşa'nın Niş Valiliği	37
2.2. TUNA VİLÂYETİ'NİN KURULMASI	42
2.2.1. Tuna Vilâyeti'nin Kuruluş Süreci	42
2.2.2. Eyalet Yerine Vilâyet Usulü	46
2.2.3. Neden Tuna Vilâyeti Seçildi?	49
2.2.4. Tuna Vilâyeti'nin İdarî Taksimatı	52
2.2.5. Yeni Memur Kadrosunun Seçimi	58
2.2.6. Kapı Halkı Yerine Maaşlı Devlet Memurları	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUNA VİLÂYETİ'NİN MERKEZÎ İDÂRESİ 70

3.1. TUNA VİLÂYETİ'NİN VALİSİ	71
3.2. MÜFETTİŞ-İ HÜKKÂM-I ŞER'İYYE DÂİRESİ	75
3.3. VİLÂYET MEKTUBÎ ODASI	77
3.3.1. Çalışma Saatleri	79
3.3.2. Giden Evrakın Hazırlanması	80
3.3.3. Kayıtların Tutulması ve Muhafazası	81
3.3.4. Evrak Odası	83
3.4. VİLÂYET MUHÂSEBE-İ MERKEZİYE KALEMİ	85
3.4.1. Muhâsebe Kaleminde Çalışan Memurlar	85
3.4.2. Muhâsebe Kaleminde Evrak Akışı	87
3.4.3. Muhâsebe Kalemindeki Defterler	88
3.4.3.1. Evrak Kayıt Defterleri	88
3.4.3.2. Sancak Gelir Gider Defterleri	89
3.5. UMÛR-I ECNEBİYE MÜDÜRLÜĞÜ	93
3.6. VİLÂYET ZİRAAT MÜDÜRLÜĞÜ	95
3.7. VİLÂYET NÂFİ'A KOMİSYONU	97
3.8. DEFTER-İ HÂKÂNÎ MÜDÜRLÜĞÜ VEYA VİLÂYET TAPU İDÂRESİ	100
3.9. VİLÂYET EVKAF MÜDÜRLÜĞÜ	103

3.10. VİLÂYET MUHACİR KOMİSYONU	104
3.11. ZABTİYE ALAYBEYLİĞİ	107
3.12. NEZÂRET-İ UMÛMİYE	112
3.12.1. Islahhâneler	114
3.12.1.1. Islahhânelerin Açılma Sebebi ve Amacı	114
3.12.1.2. Tuna Vilâyeti'nde Açılan Islahhâneler	117
3.12.1.3. Bir Islahhânenin İşleyişi	121
3.12.1.3.1. Islahhânenin İdârî Yapısı	122
3.12.1.3.2. Islahhânelerde Eğitim ve Öğretim	123
3.12.1.3.3. Islahhânede Günlük Hayat	126
3.12.2. Tuna Vilâyeti Araba Kumpanyası	127
3.12.3. Vilâyet Matbaası	132
3.12.3.1. Matbaanın Kuruluşu	132
3.12.3.2. Matbaanın İdâresi	134
3.12.3.3. Baskı Faaliyetleri	136
3.12.3.3.1. Basılan Eserler	137
3.12.3.3.2. Tuna Gazetesi	139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TUNA VİLÂYETİ'NİN MECLİSLERİ

4.1. MECLİS ÜYELERİNİN SEÇİMİ	145
4.1.1. Muhtar ve İhtiyar Meclislerinin Seçilmesi	148
4.1.2. Kaza Meclisleri Üyelerinin Seçimi	149
4.1.3. Sancak Meclisleri Üyelerinin Seçimi	150
4.1.4. Vilâyet Merkezindeki Meclislerin Üyelerinin Seçimi	151
4.2. İDÂRE MECLİSLERİ	152
4.2.1. Vilâyet İdâre Meclisi	152
4.2.1.1. Vilâyet İdâre Meclisi'nin Üyeleri	152
4.2.1.2. Meclisin Görevi ve Çalışma Şekli	155
4.2.1.3. Meclisin Yaptığı Düzenlemeler	157

4.2.2. Sancak İdâre Meclisi	159
4.2.3. Kaza İdâre Meclisi	160
4.3. HUKUK MECLİSLERİ	161
4.3.1. Vilâyet Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisi	164
4.3.2. Sancak Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisleri	173
4.3.3. De'âvî Meclisleri	176
4.3.4. Ticâret Meclisleri	179
4.3.4.1. Vilâyet Ticâret Meclisi ve İstînâf Dîvânı	179
4.3.4.2. Sancaklardaki Ticâret Meclisleri	183
4.3.5. Şer'î Mahkemeler	189
4.4. VİLÂYET UMÛMÎ MECLİSİ	190
4.5. DÂİRE-İ BELEDİYE MECLİSLERİ	198
4.5.1. Dâire-i Belediye Meclislerinin Kurulması	203
4.5.2. Dâire-i Belediye Meclisi'nin Görevleri	207

BEŞİNCİ BÖLÜM

SANCAK, KAZA ve KÖYLERİN İDÂRESİ

5.1. SANCAKLARIN İDÂRESİ	215
5.1.1. Sancağın Mülkî Amiri: Kaymakam Sonra Mutasarrıf	215
5.1.2. Hâkim	218
5.1.3. Tahrîrât Müdürlüğü	221
5.1.4. Mal Kalemi	225
5.1.4.1. Emvâl-i Devletin Tahsil Edilmesi	226
5.1.4.2. Emvâl-i Devletin Sarf Edilmesi	227
5.1.4.3. Emvâlin Teslimi ve Muhâsebesinin Verilmesi	228
5.1.5. Arazi Memuru	230
5.1.6. Sancağın Zabtiyesi	231
5.1.6.1. Teftiş Memurları	232
5.1.6.2. Tahsildarlar	234
5.2. KAZALARIN İDÂRESİ	234
5.2.1. Kazanın Mülkî Amiri: Önce Müdür Sonra Kaymakam	236

5.2.2. Kaza Hâkimi	238
5.2.3. Kazanın Yazı işleri	238
5.2.4. Kazanın Mâliyesi	239
5.2.4.1. Emvâl-i Devletin Sarf Edilmesi	241
5.2.4.2. Emvâlin Kazadan Sancak Merkezine Teslimi ve Muhâsebesinin Verilmesi	242
5.2.5. Tapu İşlemleri	243
5.2.6. Kazanın Zabtiyesi	246
5.2.6.1. Teftiş Memurları	247
5.2.6.2. Kaza Tahsildarları	247
5.2.7. Memleket Sandıkları	249
5.3. NÂHİYELERİN İDÂRESİ	253
5.4. MAHALLE VE KÖYLERİN İDÂRESİ	258
5.4.1.1. 1864'e Kadar Olan Gelişmeler	258
5.4.1.2. Vilâyet Usulü'nün Getirdiği Yenilikler	261
5.4.1.3. Vergi ve Bedelât-ı Askeriye'nin Toplanması	264
SONUÇ	267
KAYNAKLAR	274
EKLER	286
ÖZET	305
ABSTRACT	306

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen talimat
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mektûbî Mühimme
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
A.Ü. SBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Ü. DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
gös.yer.	: Gösterilen yer
H.	: Hicri Tarih
Haz.	: Hazırlayan
IDN.	: Islahhânelere Dâir Nizamnâme
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İBBKİDB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı
İ.DH.	: İrâde Dâhiliye
İ.HR.	: İrâde Hâriciye
İ.MMS.	: İrâde Meclis-i Mahsûsa
İ.MVL.	: İrâde Meclis-i Vâlâ
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KK.	: Kamil Kepeci Tasnifi
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
M.	: Miladi Tarih
MAD.d.	: Mâliyeden Müdevver Defter
ML.MSF.	: Mâliye Masârifat
MSN	: Memleket Sandıkları Nizamnâmesi
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
R.	: Rûmî Tarih
SDAO.	: Salname-i Devlet-i Aliye
SVT.	: Salname-i Vilâyet-i Tuna

TDBB	: Türk Dünyası Belediyeler Birliği
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TKAE	: Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TV.	: Takvim-i Vekayi
TVN.	: Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi
UMDNM	: Umûr-ı Mâliye Dâir Nizamnâme-i Mahsusdur
VN.	: Vilâyet Nizamnâmesi
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Devlet yönetimi bir bütün olduğundan taşrada yapılan reformlar da merkez teşkilatında yapılan reformlar kadar önem taşımaktadır. Osmanlı devlet ve toplum düzenindeki çöküntüyü ortaya koyan eserlerde belirttiği üzere “padişahın kudreti askersiz, asker parasız, para ve hazine reâyasız olamaz, reâyaya ise ancak adalet sayesinde vergi ödeyebilir”.¹ Dolayısıyla devletin kudreti ve bekası taşradaki idarenin düzeniyle doğrudan ilişkilidir. Osmanlı Devleti’nde ilk zamanlarından itibaren “dâire-i adliye” denen bu ölçüye uygun bir taşra teşkilatı kurulmuştu.

Osmanlı Devleti kuruluş yıllarında sancak esasına göre teşkilatlanmıştı. Rumeli’deki fetihlerle ülke topraklarına katılan sancaklar merkezden uzak olduğundan bu sancakların başına bir üst askerî makam olarak bir beylerbeyi tayin edildi. Yapılan fetihlerle birlikte beylerbeyiliklerin sayısı da arttı. Zamanla beylerbeyilere askerî sorumlulukların yanı sıra idârî sorumluluklar da verildi. Beylerbeyinin yönettiği bölgeye önceleri beylerbeyilik denmekle birlikte sonraki dönemlerde eyalet tabiri öne çıkmaya başladı.

16. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti’nin taşra idaresi aşırı merkeziyetçi değildi. Bölgeye göre farklı idare tarzları uygulanmasına rağmen devletin her parçası hükümdarın otoritesine sıkı sıkıya bağlıydı. Mustafa Nuri Paşa’nın ifadesiyle Kanuni zamanında devlet idaresi başka bir boyaya boyanıp başka bir görünüşe büründüğünden düzen bozulmaya başladı. Zamanla merkezin taşra üzerindeki gücü ve etkisi zayıfladı. III. Selim zamanında yapılan ıslahatlar karşısında yeniçerinin olumsuz tavrı gelişmelerin önünü tıkadı. II. Mahmud bozulan düzeni düzeltmek için kararlı adımlar attı. Önce yeniçerileri de kullanarak ayanların gücünü kırıp taşrayı geniş ölçüde İstanbul’un kontrolü altına sokmayı başardı. Daha sonra 19. yüzyıl boyunca devletin diğer kademelerindeki ıslahatlara paralel olarak taşra idaresinde de bir dizi düzenlemeler yapılmış; fakat istenen netice elde edilememişti.

¹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, IX. Cilt, İstanbul, OSAV Yay., 1996, s.594.

1860 yılında Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın başkanlığında gerçekleşen Rumeli teftişi, Balkanlarda asayiş ve idaredeki bozukluğun boyutlarını ortaya çıkarmıştı. 1864'e kadar ülkenin çeşitli eyaletlerine müfettişler gönderildi. Bu teftişler köklü çözüm getirmeyen geçici tedbirler ürettiyse de hem merkezi denetimi artırdı, hem de Bâb-ı Âlî'nin eyaletlerin içinde bulunduğu şartları daha iyi kavramasını sağladı. Azınlıkların haklarını koruma bahanesiyle yapılan dış baskılar da buna eklenince idârî reform konusu öncelik kazandı. Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nin eyaletlerinde Lübnan'daki gibi mülkî, adlî ve mâlî alanda adeta bağımsız bir eyalet yönetimi arzu ediyorlardı. Osmanlı devlet adamları da Avrupa'nın bu eğilimine ve bu yöndeki baskılarına rağmen merkezi güçlendirme gayretindeydiler. Osmanlı Devleti, böyle bir ortamda hem Avrupa'nın müdahalesinin önüne geçmek hem de eyaletlerde bozulan idareyi düzeltmek için reform yapmak durumundaydı.

Rumeli teftişi devam ederken patlak veren Suriye ve Lübnan isyanlarını bastırmak üzere Fuad Paşa görevlendirilmişti. Fuad Paşa bu görevi esnasında mülkî idarede düzenlenme yapılması gerektiğine kanaat getirmişti. Esası muktedir idareciler seçmek ve bunları daha geniş yetkilerle büyütülen eyalet ve sancakların başına getirmek olan bir usul tasavvur ediliyordu. Böylelikle merkezin de işi hafifletilmiş olacaktı. Fuad Paşa 1863'te Âli Paşa ile birlikte eyaletlerin ıslahı konusunu ağırlıklı olarak ele aldılar. Bu sırada Midhat Paşa Niş valisi idi. Midhat Paşa'nın Niş'teki icraatlarını tasavvur ettikleri vilâyet usulüne uygun görüyorlardı. Bu sebeple Midhat Paşa'yı da İstanbul'a çağırarak konuyu birlikte müzakere ettiler. Birkaç eyaletin birleştirilerek vilâyet adıyla daha geniş idârî birimler oluşturulmasını öngören bir reform tasarısı hazırladılar. Vilâyet usulü Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarında uygulanmak üzere tasarlanmıştı. Ancak yapılan bütün ıslahatlarda olduğu gibi önce Anadolu ve Rumeli'de numune olarak seçilen bölgelerde uygulanması düşünüldü. Buralarda yapılan uygulamadan elde edilen tecrübelerle aksaklıkları giderilerek yaygınlaştırmak istendi. Bunun ilk denemesi 1864 yılında Vidin, Niş ve Silistre eyaletleri birleştirilerek kurulan "Tuna Vilâyeti" oldu.

Tezin konusu 19. yüzyıl boyunca taşra teşkilatında yapılan değişikliklerden ve teftişlerden elde edilen birikimle tasarlanan vilâyet usulünün tecrübe edilmesi, yani idârî reform denemesidir. Vilâyet usulü sadece Balkan eyaletlerine değil Osmanlı Devleti'nin bütün eyaletlerine çözüm olmak üzere ortaya konmuş bir usuldü. Esas itibariyle Tuna Vilâyeti'ni kapsayan bölgedeki sorunların nasıl çözüldüğü ya da bu bölgedeki gelişmeler amaçlanmamıştır. Fakat uygulama bu bölgede gerçekleştiğinden bölgedeki gelişme ve değişmelere de bu çerçevede yer verilmiştir. Vilâyetin idaresi ile doğrudan ilgili olmasa da vilâyet usulü içerisinde Tuna Vilâyeti'nde ilk örnekleri görülen memleket sandıkları, araba şirketi, Islahhâneler, matbaa gibi yenilikler de ilgili bölümlerde yerini almıştır. Bunlar aynı zamanda bölgedeki gelişmeleri de yansıtmaktadır.

Vilâyet usulünün ilk tecrübesi için hazırlanan “Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi”, Tuna Vilâyeti'nde edinilen tecrübeler sonucunda bazı değişiklikler yapılarak “Vilâyet Nizamnâmesi” adını almıştır. Tuna Vilâyeti, vilâyet usulünün denendiği bir laboratuvar gibi çalışmış 1867 yılına kadar birçok talimat ve nizamnâme ortaya konmuştur. Bu talimat ve nizamnâmeler ile Tuna Gazetesi tez çalışmasında ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bilhassa Tuna Gazetesi'nin vilâyetin resmi yayın organı olması ve vilâyetteki gelişmelere yer vermesi bakımından katkısı büyük olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAŞRA TEŞKİLÂTINDA REFORM İHTİYACININ DOĞUŞU

1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI TAŞRA TEŞKİLÂTI

1.1.1. Osmanlı Taşra Teşkilâtının Doğuşu

Osmanlı Devleti'nin ilk taşra teşkilatı sancak esasına göre şekillenmişti. Uç beylerinin fethettiği yerler bir sancak itibar olunarak kendisi sancağın başına sancakbeyi olarak tayin edilirdi.¹ Ülke genişledikçe taşra teşkilatı sancak esasına göre şekillenmeye devam etti. Yıldırım Bayezid zamanında Anadolu'daki beylikler de Osmanlıya birer sancak olarak katılmıştı.² Sancaklar çoğunlukla bir komutanın aynı anda Osmanlı topraklarına kattığı yerler olup bir dereceye kadar tabii ve yöresel özellikleri olan bölgelerdi; fakat bu sancaklar, beslediği tımarlı sipahi sayısı bakımından önemsiz görülecek kadar az olmayacak ve merkezi güce rakip olacak kadar da çok olmayacak biçimde teşkil edilmişlerdi.³ Çünkü merkezi devletin güçlü birimler üzerinde bir otorite ve bağ kurması mümkün değildi.⁴

Rumeli'de fütuhat devam ediyordu; fakat devlet merkezinin Bursa'da olması dolayısıyla padişahın her zaman orada bulunması mümkün değildi. Orhan Gazi oğlu Şehzade Murad ile lalası Şahin Rumeli'ye gönderilmişti. Rumeli'de fethedilen bütün topraklar beylerbeyi unvanıyla Lala Şahin'in sorumluluğuna verildi. Böylece ilk olarak Rumeli Beylerbeyliği kurulmuş oldu.⁵ Bu dönemde beylerbeyi sadece kendi sancağının idaresinden mesuldü. Bu bakımdan diğer sancak beylerinden bir farkı yoktu. Yine her

¹ İsmail Hakkı Görel, *Memleketimizde Vilâyetler İdâresi Tarihine Bir Bakış*, Ankara, TTK, 1945 s.4-5.

² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına giriş I: Anadolu'nun İdârî Taksimatı*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2000, s.79,80.

³ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdâresi*, İstanbul, Boğaziçi Üni. Yay, 1978, s.20.

⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdâre Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 2007, s.251.

⁵ “*Eyalet*”, Halil İnalcık, *DİA*, XI. Cilt, İstanbul, TDV. Yay., 1995 , s.548.

sancakbeyi doğrudan merkezle irtibatlıydı. Beylerbeyinin görevi sefer durumunda kendi bölgesindeki sancak beyleri ile tımarlı sipahileri maiyetine alarak emredilen yerde orduya katılmak ve bu maksatla bir nevi müfettişlik ve koordinatörlük yapmaktan ibaretti. Bunun dışında bir yetki ve mesuliyeti yoktu.⁶ Sancakbeyleri doğrudan merkezden atanıyor, seferlerde sultanın emriyle ayrı ayrı görevlendiriliyorlardı. Bu da beylerbeyilerin otoritesini sınırlandırılıyordu.⁷

1393'de Yıldırım Bayezid Rumeli'ye geçmek zorunda kaldığı zaman Kara Timurtaş Paşa'yı Ankara'da Anadolu Beylerbeyi olarak bırakınca ikinci beylerbeyilik teşekkül etmiş oldu. Daha sonra da üçüncü olarak Amasya-Tokat bölgesinde Rum Beylerbeyiliği oluşturuldu. 1468'de Karamanoğulları Beyliği Karaman Beylerbeyiliği olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Karamanoğlu'nun ilhakıyla birlikte topraklar beylerbeyilik teşkil edilerek genişlemeye devam etti.⁸ Rum ve Karaman beylerbeyiliklerinden sonra beylerbeyilik bölgesel bir hüviyet kazandı. 1595'te beylerbeyilik ya da eyalet sayısı kırka çıkmıştı.⁹

1.1.2. Sancaktan Eyalete Geçiş

15. ve 16. yüzyıllarda idârî teşkilat ve kamu hizmetleri bakımından sancak esas olmaya devam etti.¹⁰ Beylerbeyilik kanunnâmesi diye bir şey yoktu; ama her sancağın ayrı kanunnâmesi vardı.¹¹ Muntazam ve mükemmel olan tımarlı sipahi, kapıkulu ocaklarıyla bir denge kuruyordu; fakat Kanunî döneminde bozulma emareleri görülmeye başlamıştı. Beylerbeyiler tımar dağıtırken karışıklığa ve adam kayırmaya sebebiyet veriyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman bunu fark edince büyükçe tımar ve zeametlerin tamamının

⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I. Cilt, Ankara, TTK, 1988 s.502-503; Ortaylı, **a.g.e.**, s.251.

⁷ Kunt, **a.g.e.**, s.27,28.

⁸ "Eyalet", İnalcık, s.549.

⁹ Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdârî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ, Şark Pazarlama, 1997, s.6.

¹⁰ Ortaylı, **İdâre Tarihi**, s.251,252.

¹¹ Baykara, **a.g.e.**,s.81.; Fahamettin Başar, **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)** Ankara, TTK, 1997, s.2.

dağıtımını tekrar kendi elinde toplamak zorunda kalmıştı.¹² Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra devlet yönetimi değişime uğradığından düzenli ve sürekli askerliği meslek edinmiş yeniçeri ve sipahilerin düzen ve disiplini de bozuldu.¹³ 16. yüzyılın sonlarında tımar tevcihlerindeki hile, ihmâl ve irtikâplar, tımarların önemini kaybetmesi ve muharip asker tımarlarının arpalık ve başmaklık olarak muharip olmayan saray adamlarına ve mensuplarına verilmesi tımar gelirlerinin mukâta'at-ı mîrîye olarak hazineye aktarılması gibi uygulamalar tımar sisteminin bozulmasına sebep oldu.¹⁴

Daha önce kayıtları itinayla tutulan has gelirlerinin işlenmesinde 1580'den sonra ihmaller görülmeye başlandı. 17. yüzyılda ise artık tevcih kayıtları tutulmuyordu. Eyaletler açısından has ve salyane gelirleri toplam gelire göre önemsiz hale gelmişti. Örneğin bu yüzyılda Bağdat valisi kendine ödenen salyaneden daha fazlasını hazineye yardım olarak ödeyebiliyordu.¹⁵

Düşen dirlikler sipahiliğe yarar kimselere verilmeyip saray halkı, ümerâ ve devlet adamları gibi yüksek zümreye ve hatta onların hizmetkârlarına verilmesi tımarlı sipahi sayısını oldukça azaltmıştı. Ayn Âli'ye göre seferde on tımara bir adam düşmezken mahsul zamanı bir tımara on kişi sahip çıkıyordu. Reâya ile tımarlı sipahiler ve beyler arasında geçimsizlikler oluyordu. Hem iktisadî darlık hem de kapı kullarının tekelinde olan ümerâ sınıfına yükselme hakkından mahrum kalmaları sipahilerin hoşnutsuzluğunu artırdı. Sipahi ayaklanmaları da buna eklenince hükûmetin tımar erbabına itimadı kalmadı. Tedbir olarak kapıkullarının İstanbul dışına yayılmalarına müsaade edildi. Ümera düzensizlikten kendileri zarar göreceğinden devriye bölükleri kurmaya ve yanlarında adeta eyalet askerleri şeklinde ortaya çıkan kalabalık sekbanlar beslemeye başladılar.¹⁶

¹² Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, I.cilt, Çev. Osman AKINHAY, İstanbul, Papirüs Yayınları. 1997, s.25.

¹³ Mustafa Nuri Paşa, **Netayic'ül Vukuat Cilt III-IV**. Sadeleştiren: Neşet ÇAĞATAY, Ankara, TTK, 1987,s.294; **Koçi Bey Risalesi**. Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993,s.30; Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları-I**. Ankara, TTK, 1988, s.39,482.

¹⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, cilt III Kısım II, Ankara, TTK, 1988, s.282,283.

¹⁵ Kunt, **a.g.e.**, s.90-94.

¹⁶ Mustafa Akdağ, "*Tımar Sisteminin Bozuluşu*", **A.Ü. DTCF Dergisi**, cilt 1, sayı 4, 1945, s.420-423.

Zamanla ümerânın itibarı kapı halkının çokluğuyla ölçülür oldu. Mükemmel kapı sahibi, yani kapısındaki adam sayısı çok olan beyler daha kolay yükseliyordu. Bu sebeple ümerâ maiyetindeki adam sayısını artırmaya başladılar. Gelirlerinin büyük kısmı bu kapı halkına gidiyordu. Değişen savaş taktik ve teknikleri sebebiyle kapıkulu sayısını artıran merkezi idare ümerâyâ da kapı halkını artırması yönünde siyasî baskı yapıyordu. 16. yüzyıl sonlarında başlayıp 17. yüzyıl ortalarına kadar devam eden enflasyon dalgası ümerâyâ da etkilemişti. Zor durumda kalan ümerâ kapı halkını çoğaltmak için devlet desteği arama yoluna gitti. Ümera kendine bu desteği sağlayacak etkili kişiler buldu. Bu durum desteği sağlayanlara siyasî nüfuzlarını da artırma imkânı sağladığı gibi beylerbeyilere de kendi kapı mensuplarını devlet görevlerine sokma imkânı sağlamıştı.¹⁷ Vilâyetler liyakat ve ehliyet gösterilmeden saray mensuplarının tesiriyle rüşvet ve himaye ile vezir rütbesiyle tevcih ediliyordu. Bu yüzden varidatlı bir eyalete bir yılda beş altı vali atandığı oluyordu.¹⁸

Merkezî otoritenin zayıflamasıyla düzenin bozulması ve tımar sistemindeki düzensizlik ve çöküş eyaletlerde değişikliği beraberinde getirdi. Artık vergi gelirlerinin önemli bir bölümü iltizam usulüyle hazine adına toplanıyordu.¹⁹ Merkezde yöneticilerle kapıkulları ve taşrada ümerânın daha etkili hale gelmesi ve hazine gelirlerini artırma zarureti iltizamın yaygınlaşmasına sebep olmuştu.²⁰

16. yüzyılın ikinci yarısında toprağını elden çıkaran köylü, mirî mukata'a voyvodalığı ve mültezimlik yapan vilâyet ayanının yanına sığınyor ya da paşaların kapılarına kapılanıyordu. Çoğu da kapılı ya da kapısız levent olarak eşkıyalık yapıyordu. Köylünün iktisadî bunalımı da ayanın işine yarıyordu. I. Ahmed dönemindeki (1603-1617) adâletnâmelerden

¹⁷ Kunt, **a.g.e.**, s.85, 103, 104, 109.

¹⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, cilt III Kısım II, s.292.

¹⁹ “Eyalet”, İnalcık, s.550.

²⁰ Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)**, İstanbul, Dergah Yay., 2011, s.49,51

anlaşıldığına göre halkın beylerbeyi, sancakbeyi ve voyvodaların zulmünden yerlerini terk ediyor ve bu yerleri zenginler alıyordu.²¹

17. yüzyılda beylerbeyilerin gelirleri merkez devlet gelirlerinden çok daha fazla artmıştı. Beylerbeyiler has ve salyane dışında resmi tahsislerin artması, kapı mensuplarını devlet görevlerine sokmaları ve kanun dışı vergiler sayesinde enflasyonun kat kat üstünde gelir sağladılar. Devlet kendi açısından ümerânın gücünü korumayı gerekli gördüğünden gönderdiği adâletnamelere rağmen kanunsuz uygulamalara göz yummaya başladı. Mâlî güç bakımından has gelirleri önemsizleşirken paşaların şahsi ekonomik atılımları ve reâyâ üzerindeki baskıları öne çıkmıştı. Gerek gördükçe reâyâdan para toplanması normal hale gelmişti.²² Olağanüstü hallerde geçici olarak toplanan tekâlif-i divâniye de denen avârız-ı dîvâniye zamanla devamlı ve olağan hale gelmiş ve suiistimâl edilerek muhtelif vesileler ve şekillerle muhtelif kimseler tarafından toplanmaya başlamıştı²³

1580’de sancakbeylerinin yarısına yakını merkezden gönderilmekte iken 1630’larda beylerbeyilerin çoğu merkezden atanan kişilerdi. Taşra yönetiminden gelenler azalmaktaydı. Devletin amacı eyalet yönetiminde disiplini sağlamaktı. Bunu sağlamak için de doğrudan saraydan veya merkezden gönderilen beylerbeyilerine bel bağlıyordu.²⁴ 17. yüzyılda bazı sancakbeyi tayinlerinde beylerbeyilerin daha fazla sözü geçmeye başlaması sancakbeyi veya adaylarının beylerbeyilerin nüfuzu altına girmelerine yol açtı.²⁵ Padişahlar taşrayı daha iyi kontrol edebilmek için merkezden tayin ettikleri beylerbeyilere dayanması sonucu 16. yüzyıl sonlarına doğru taşra yönetiminde merkezde yetişmiş kişiler daha etkili olmaya başladı. Bunda tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle birlikte padişahların taşrayı kendine

²¹ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık**, Ankara, TTK, 1994, s.9-10.

²² Kunt, **a.g.e.**, s.116, 106, 109, 107.

²³ “*Avârız*”, Ömer Lütfü Barkan, **İA**, II. Cilt, İstanbul, Maarif Vekaleti Yay., 1944, s.17.; “*Tekâlif*”, Ahmet Tabakoğlu, **DİA**, XL. Cilt, İstanbul, TDV. Yay., 2011, s.336.

²⁴ Kunt, **a.g.e.**, 115,120,121

²⁵ Kunt, Cevdet Dâhiliye 6095 ve Kamil Kepeci 266 sayılı tevcih defterlerinde bu durumu gösteren birçok kayıt olduğunu belirtmektedir. Kunt, **a.g.e.**, s.28,29.

yakın kişiler eliyle yönetme arzusu da etkili idi. Bu gelişmeler sancak yerine eyaletin ağırlık kazanmasına yol açtı.²⁶

H.1041/M.1631–1632 tarihli idârî taksimat defterinin eyalet esasına göre düzenlendiği görülmektedir.²⁷ Ancak eyaletlerin tertibinde ve sayısında devlet yıkılana kadar değişiklikler olsa da sancak taksimatı nispeten sabit kalmıştır. Çünkü askerî, idârî ve mâlî yönden tımar sisteminin içinde sancak ana birimdi. Eyaletler oluşturulmasına rağmen 19. yüzyıla kadar idârî taksimatta sancak esas alınmaya devam etti. Tanzimat'tan sonra vilâyet (eyalet) esasına göre teşkilatlanmaya gidildi.²⁸

Beylerbeyilik ve eyalet tabirlerinin kullanılmasına bakıldığında 16. yüzyılın sonlarında beylerbeyilik için eyalet tabirinin yaygın olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir.²⁹ 17. yüzyıl başlarına kadar ağırlıklı olarak kullanılan beylerbeyilik terimi yerini tedricen eyalet tabirine bıraktı. Ancak, vilâyet, eyalet ve beylerbeyilik tabirleri biri diğerinin yerini aldığı söylenemeyecek kadar iç içe kullanılıyordu. 18. yüzyılda beylerbeyilik tabirine artık az rastlanıyorsa da 1717-1718 tarihli sancak tevcih defterinde beylerbeyilik olarak zikredilen yerlerde beylerbeyi unvanlı paşalar, eyalet olarak zikredilen yerlerde vezir rütbeli ve vali unvanlı paşaların görev yaptığı dikkati çekmektedir. 1735-1736 tarihli defterde de başında vezir rütbeli paşalar olsun olmasın hepsi için eyalet tabiri kullanılıyordu.³⁰

17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde taşra idaresi her birinin ufak bir orduya sahip olduğu, güçlü ekonomik kaynaklara sahip eyalet valilerinin eline bırakılmış durumdaydı. Celali isyanları da bastırıldıktan sonra devlet düzeni, güçlerini bazen devlete meydan okuyacak şekilde kullanmaktan çekinmeyen eyalet valilerinin etkisi altında kalmıştı.³¹

²⁶ Öz, a.g.e., s.49.

²⁷ Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdârî Taksimatı”, **Atatürk Üniversitesi 1961 Yılı**, Ankara, 1963, s.201-227.

²⁸ Ortaylı, **İdâre Tarihi**, s.251,253.

²⁹ “*Eyalet*”, İnalcık, s.549.

³⁰ Kılıç, a.g.e., s.6-8.

³¹ Kunt, a.g.e., s. 98,109, 124.

1.1.3. Osmanlı Devleti'nde Eyaletler

Osmanlı'da ulaşım ve haberleşmenin insan ve hayvan gücüyle yapıldığı, mâlî yönden özerk birimlerden oluşan, dar kadrolu bir bürokrasiye sahip bir devlet sistemi vardı. Böyle bir toplumda aşırı bir merkeziyetçilik olamıyordu; ama yine de 16. yüzyılda İstanbul'daki Avusturya'nın sefirinin ifadesiyle devletin her parçası hükümdarın otoritesine sıkı sıkıya bağlıydı.³² Dolayısıyla mutlak merkeziyetçi bir düşünceye sahip olmadığından alınan yerlerde bölgelerin özelliklerine göre farklı idare tarzları uygulandığı görülmektedir. Eyalet ve sancak teşkilatı çeşitli sebeplerle sürekli değişime uğradığından yüzyıllar içinde sabit bir idârî teşkilat tespit etmek mümkün değildir.³³ Ancak bu farklılıklar göz önünde tutulduğunda sancak esas olmak üzere Osmanlı taşra teşkilatı içinde geleneksel olarak salyaneli ve salyanesiz olmak üzere iki türlü eyalet ve bunların yanında imtiyazlı hükûmetler vardı.

Salyanesiz eyaletler, tımar sisteminin uygulandığı sancaklardan meydana gelen eyaletlerdi. Mahsulâtı has, zeamet ve tımara ayrılmış, hazine ve defterhaneden idare edilen eyaletlerdi. Bunların öşür ve resimleri havâss-ı hümayun (padişah hasları) adıyla hazineye, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarına, zeamet ve tımara ait olarak üçe bölünürdü.³⁴ Rumeli'de fethedilen yerler, Anadolu'da elde edilen Karamanoğulları ve Dulkadiroğullarının toprakları ile Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam Eyaletleri tımar sistemine tabi salyanesiz eyaletlerdi. Salyaneli eyaletler tımar sistemine dahil değildi. Tımar sistemi ve örfi kanunlar uygulanmamasına rağmen yeniçeri garnizonları, kadılar ve defterdarlar bulunuyordu. Beylerbeyi adeta hükümdarın nâibi gibi mahalli beyler üzerinde denetim kurmak için gönderilirdi.³⁵ Bunlar Mısır, Habeş, Bağdat, Basra, Yemen ile daha sonra topraklara katılan Trablusgarp, Tunus ve Cezayir gibi merkezden oldukça uzaktaki eyaletlerdi. Devlet hazinesi tarafından her yıl bölge bölge iltizama verilerek yıllık hâsılâtından, beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesairenin

³² Ortaylı, **İdâre Tarihi**, s.250.

³³ Turan, *a.g.m.*, s.201,202-227.

³⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II. Cilt, Ankara, TTK.,: 1988 s.580.

³⁵ Ortaylı, **İdâre Tarihi**, s.252.

maaşları verildikten sonra kalan miktar devlet hazinesine gönderilirdi.³⁶ Beylerbeyi salyanesiz eyaletlerde olduğu gibi merkezden tayin edilmekteydi.

Bunlardan farklı olarak himaye altında olup devlete vergi veren hanlık ve voyvodalıklar ile diğer sancaklardan farklı olarak beylerbeyiliklere bağlı ırsî sancak beylikleri vardı.³⁷ Yurtluk-ocaklık ya da hükûmet olarak adlandırılan bu sancaklar bölgenin fethi esnasında hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmişti.³⁸ Bu sancaklar bölgede merkezî otoriteyi tesis etmek amacıyla ihdas edilmişlerdi. Yurtluk-ocaklık sancaklar arpalık ve sancak hassı tarikiyle tevcih olunuyorlardı. Diğer sancaklar gibi buralarda da tımar sistemi mevcuttu ve mahsulât tahriri yapılıyordu. Öldüklerinde sancak ve ocağı evladına veya akrabasına verilirdi. Akrabası da olmaz ise yurtluk-ocaklık itibar olunmayıp diğer sancaklar gibi başkasına verilirdi. Seferde de yine diğer sancaklar gibi tabi oldukları eyaletin beylerbeyi ile sefere giderlerdi. Hükûmet olan sancaklarda durum farklıydı. Bunlar arpalık ve sancak hassı tarikiyle değil mülkiyet tariki üzere tevcih edilmişti. Tahrir yapılmıyordu ve dolayısıyla tımar sistemi de yoktu. Beylerine de hâkim deniyordu. Ancak hepsi sultanın fermanına itaat etmekte ve diğer Osmanlı ümerâsı gibi tabi oldukları beylerbeyi ile sefere gitmekteydiler.³⁹ Mali açıdan yurtluk-ocaklıklarda tahrir esnasında gelirin bir kısmı merkeze alınmakta, hükûmet olanlar da her yıl merkez hazinesine belli bir miktar yatırmak zorundaydı. Hukuki açıdan da diğer sancaklardan farklı değildi. Kadının hükmü olmadan hiçbir infaz yapılamazdı. Merkezî otoritenin sıkı kontrolü altında olan her iki tip sancakta da merkez ordusunun bir garnizonu bulunuyordu.⁴⁰

İmtiyazlı Hükûmetler: Bunlar içişlerinde bir bakıma serbest Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmiş, onun himayesindeki imtiyazlı hükûmetlerdir. Erdel, Eflak-Boğdan'ın prens veya gospodarlarını mahalli zategân (Boyarlar) seçer bunu da Osmanlı Sultanı tasdik ederdi. Bunlar gördükleri himayeye karşılık yıllık olarak belli miktarda vergi veriyorlardı.

³⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II.cilt, s.580.

³⁷ Turan, *a.g.m.*, s.201,217-220.

³⁸ Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, Ankara, TTK, 1999, s.23,24.

³⁹ Kılıç, **a.g.e.** s.11,12.

⁴⁰ Ünal, **a.g.e.**, s.25.

Kırım Hanları da 17. yüzyıla kadar mirzalar tarafından seçilmiş, bu dönemden sonra tayin ve azillerini Osmanlı hükûmeti yapmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Mekke-i Mükerreme Emirliği de bunlardan biriydi.⁴¹

1.1.4. Eyalet Yönetimi

16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devlet ve toplum düzenindeki çöküntüyü ortaya koyan nasihatname türü eserlere göre hükümdarın gücü ve bekası için asker, asker için hazine, hazine için reâya, reâya için huzur, huzur için de adâlet gerektir.⁴² Osmanlı, güçler ayrılığını adil bir yönetimin temeli olarak görmekteydi. Bu sebeple de ilk dönemlerden itibaren idârî teşkilatını buna göre şekillendirmişti. Bir bölgenin idaresinde ümerâ ve kadı olmak üzere birbirinden bağımsız iki idareci bulunduruyordu. Vali sıfatıyla da anılan beylerbeyiler, eyaletin bütün işlerinden sorumluydu ve sultanın icra gücünü temsil ediyordu. Kadıların hükümleri ve padişahın emirlerini onlar uygulamaktaydı. Başta gelen görevleri halkın emniyetini sağlamak, emirlere karşı gelen ve kanun tanımayanları takip etmektir. Kadı ve mal defterdarları kararlarında beylerbeyine bağlı değildi. Doğrudan doğruya merkezi hükûmete karşı sorumluydular. Ümera kadı hükmü olmadan ceza veremez, kadı da kendi başına hiçbir kararı icra edemezdi. Ulemadan olan kadı emirleri padişahı alır ve doğrudan padişaha dilekçe verebilirdi.⁴³

Tevkii Kanunnâmesi'ne göre eyaletin başındaki beylerbeyi mutasarrıf olduğu eyalette ve sancakbeyleri de sancaklarında “vekil-i devlet” ya da diğer bir tabirle “saltanat vekili” idi. Sadrazam memleket üzerinde nasıl nüfuz sahibi ise beylerbeyi de kendi eyaletinde sadrazam gibi hâkimdi. Eyaletine ait işleri ve tevcihatı yapmak, ahkâm-ı şeriatın icrası, raiyetin korunması, askerin asayiş ve disiplini, memleketteki zulum ve haksızlıkların ortadan kaldırılması,

⁴¹ Yusuf Halacoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara, TTK, 1991, s.77,78.; Ortaylı, **İdâre Tarihi**, s.255-260.

⁴² Yaşar Yücel, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Dâir Kaynaklar**, Ankara, TTK, 1988, s.88.

⁴³ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.108; “Eyalet”, İnalcık, s.550.

“bi’l-küllîye umûr-ı seyf ü siyâset” beylerbeyinin vazifesi idi. Sancakbeyleri de beylerbeyine tabi olup hükûmette beylerbeyi gibiydi.⁴⁴

Saltanat vekili olması hasebiyle eyalette yürütmeyi temsil eden beylerbeyi tımara tahsis edilen vergilerin toplanması ve mirî tımar topraklarına ait kanunların uygulanmasıyla görevliydi. Beylerbeyinin de merkezdeki gibi bir divanı vardı. Bu divanda tımar işleri, sipahilerle ilgili davalar ve halkın şikâyetleri ele alınırdı. Gerekteğinde kadı da bu divana katılırdı. Bu divan, beylerbeyinin vekili olan kethüdâsı, yazı işlerine bakan tezkireci ve sultan tarafından atanan hazine defterdarı, defter kethüdâsı ve tımar defterdarından oluşurdu. Defter kethüdâsı tımar ve zeametle ilgili işleri düzenlerdi. Hazine defterdarı da hazineye ait gelir kaynaklarının yönetimine bakardı.⁴⁵

Kadı gibi bağımsız olan hazine defterdarı da hazine çıkarlarını temsil eder ve doğrudan merkezle haberleşebilir, beylerbeyi ve diğer idarecileri şikayet edebilirdi; fakat beylerbeyilerin de yetkilerini kötüye kullanan kadı ve defterdarları merkeze bildirmek şartıyla azledebilirlerdi. Beylerbeyilerin fazla güçlü olmasını engelleyecek şekilde bir denetim ve denge söz konusuydu. Ayrıca beylerbeyinin üzerlerinde yetkili olmadığı, sultanın emriyle harekete geçen önemli şehirlerdeki bulunan yeniçeri garnizonları da mahalli yetkilileri gelişigüzel güç koymaktan alıkoyan bir unsurdu.⁴⁶

1.1.4.1. Kadı ve Kaza

Kadıların görevleri mülkî beledî, askerî ve adlî sahaları içine almaktaydı.⁴⁷ Hâkim olduğu da ifade edilen kadıların esas vazifeleri ahkâm-ı şerâyi’-i nebeviyenin, yani peygamber şeriatının hükümlerinin icrasında yine o şeriatın hükümlerine bağlı kalarak, davaları dinlemek ve husumeti

⁴⁴ “Tevkii Kanunnamesi” **Milli Tetebbular Mecmuası**, cilt 2, İstanbul, Âsâr-i İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni, 1331, s.528,529.

⁴⁵ İnalcık, **Klasik Çağ**, s.121.

⁴⁶ İnalcık, **Klasik Çağ**, s.122-123.

⁴⁷ Ortaylı, **İdâre Tarihi**, s.261.

halletmek, evkaf tescili, kütüb, sukuk⁴⁸ ve sicillat, nikâh, mirasın paylaşılması, vasiyetlerin yerine getirilmesi, gibi şer'î hükümlerin icrasıyla vazifeliydi. Velisi olmayan yetim kızların evlendirilmesi, şehrin asayiş ve emniyetinin sağlanması, belediye ile ilgili işlerin yapılması, maiyetindeki memurların denetlenmesi de görevleri arasındaydı.⁴⁹ Ancak memleketin düzeni, reâyanın korunup gözetilmesi ve siyasete (yönetime) müteallik işleri “hükkâm-ı seyf ü siyâset olan vükelâ-yı devlete havâle etmekle” memur idiler. Yani hüküm verme yetkisi devletin (padişahın) vekili olarak siyaset eden, yöneten aynı zamanda kılıç ehli olan vezir ve beylere aitti.⁵⁰ Bunlar şer'an halka emretmekle ve halkın da emirlerine itaatla mükellef oldukları kimseler demek olan “ülû'l-emr”ler idiler.⁵¹ İslam Hukuku, fertlerin haklarını ve kamu hukukunu ilgilendiren bazı suçların cezalarını bir takım esaslar çerçevesinde ülü'l-emre bırakıyordu. Ülü'l-emrin tespit ettiği kanunlara da siyaset kanunları deniyordu.⁵²

Kadının dairesi kaza merkezi olan şehir veya kasabanın beledi işlerinin de görüldüğü bir meclis salonu halindeydi. Yerinde halledilmesi gereken veya tahkikat ve keşif icap eden hallerde kadı, kendi namına işleri yapmak için nâibler tayin ederdi. Kadı olmadığı zamanlarda bilhassa köylerde kadı yetkisine haiz olarak davaları bu nâibler hallederdi. Mahkemede karar alınırken şer'i kanunlar yanında örf ve adetlerinde göz önünde tutulması gerekiyordu. Kadılar örf ve adetlere vukufsuzlukları dolayısıyla yanılmamak için mahkemelerde yanlarında “şuhûdü'l-hal” denen bilirkişi niteliğinde 5–6 veya daha fazla sayıda bir müşahitler heyeti bulundururlardı. Sicile geçen kararların altında adları yazılı bu kişiler görgü şahitleri olmayıp tamamen muhakeme tarzının müşahitleriydi. Bunlar kadıların tarafsız hareket ettiği, müdafaaların serbest yapılmasına imkân verildiğinin şahitleriydi. Meşhur müderrisler, ayan ve eşraf gibi kasabanın ileri gelenlerinin tercih edildiği bu

⁴⁸ Sukuk (çoğul, tekili sakk): Mahkeme tarafından verilen resmi hüccet ve ilam veya berat, “Sakk”, Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, s.829.

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilâtı**, Ankara, TTK, 1988,s.85-86.; “Kadı”, Fahrettin Attar, **DİA**, XXIV. Cilt, İstanbul, TDV. Yay., 2001 , s.68.

⁵⁰ **Tevkii Kanunnamesi**, s.541.

⁵¹ “Emr”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.165.

⁵² Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri- I**,s.123.

heyette her zaman aynı kişiler olmayabilirdi. Kadı dava esnasında müşahitlerle müşaverede bulunurdu.

Hükümlerin şer'i şerife uygunluğu bakımından yol gösterici diğer bir müşavir de kazanın müftüsü idi. Mahkemede bizzat bulunmazdı. Şer'-i şerife göre davasını haklı bulduğu kimseye bir fetva verir. Kişi onu mahkemeye ibraz ederek hükmün lehine verilmesini talep eder. Kadının kendisi de bazen fetva için müftüye müracaat ederdi.

Vukufsuzluk veya tesir altında bırakılmak gibi sebeplerle adaletsiz bir hüküm çıkmaması için müftü ve müşahitler heyeti ilk kademe temyiz mahkemesi vazifesi görmekteydi. Kaza sınırları içindeki halkın bütün mahkemeleri yalnız o kazada görülür, başka kaza kadıları bakamazdı; fakat herkesin davasını başkentteki divanda gördürme hakkı vardı.⁵³

Kadı, mülkî amir olarak yönettiği Müslüman halkın aynı zamanda devlete karşı sözcüsü, ahalinin devlet karşısındaki temsilcisiydi. İlmiye sınıfına mensup bir şer'î hukuk adamı olmakla birlikte mülkî erkân içinde yer almaktaydı.⁵⁴ Kadının mülki amirlerle ilişkisi esasen yardımlaşma ve müşavere esasına dayanıyordu. Aralarında hiyerarşik bir ast üst ilişkisi yoktu. Yetki, görev ve kontrol bakımından ehl-i örf ile ilmiye arasında hassas bir denge kurulması taşra idaresindeki merkezîyetçi eğilimin özelliğiydi.⁵⁵ Kazanın idârî niteliği dolayısıyla sancakbeyinin yetki alanına giren birçok konuda kadılar müdahalede bulunarak bir anlamda idareyi denetliyordu.⁵⁶

Asayiş ve askerî idare bakımından kadılıklar bağımsız değildi. Birkaç kadılığın asayiş ve askeri idaresi sancak beyine verilmişti. Sancakbeyi bu işler için kadılıklara subaşılar tayin ediyordu.⁵⁷ Bunlar asayiş ve düzeni sancakbeyi adına korumakla beraber, kaza kadısının emir ve kontrolünde

⁵³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)*, I.cilt, Ankara, Barış Kitabevi, 1999 s.321-324.

⁵⁴ Ortaylı, *İdâre Tarihi*, s.261.

⁵⁵ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt 30, s.123-124.

⁵⁶ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu*, İstanbul, Kitabevi Yay, 2010, s.15.

⁵⁷ Mustafa Akdağ, "Celâlî Fetreti", *A.Ü.DTCF Dergisi*, cilt 16, sayı 1-2, Mart-Haziran 1958'den Ayırbaşım, Ankara, TTK, 1945, s.57,58.

görev yapıyordu.⁵⁸ Subaşının emrinde bu maksatla polis müdürü ve polis görevi yapan asesbaşı ve asesler vardı. Bunlar ücret olarak hazineden ulufe (gündelik ücret) almaktaydılar. Esas vazifesi şehrin asayişini korumak ve vaka çıktığında suçluları mahkemeye sevk ederek cezalandırılmalarını temin etmekten ibaretti. Subaşılar, ticarî faaliyet ve asayiş vakalarından hâsıl olan vergiyi toplayıp hükûmete teslim etmelerine ve mâliye memurluğu sıfatlarına binaen “zâim” de denmekteydi.

Köylerde köy kethüdâları, şehirlerde mahalle kethüdâları ve hepsinin üstünde şehir kethüdâları mülki-idârî konularda kadının yardımcılarıydı. Dirlik erbabına ait hususlar dışında umumî ferman geldiğinde veya tekâlif-i divâniye istendiğinde hükûmetin halk ile görüşecek işi olduğunda kadı bu kethüdâlara müracaat etmekteydi.

Kadı, kaza merkezi olan şehrin beledî hizmetlerinin de başı idi. Bu hususlardaki işleri hükûmetin tayin ettiği muhtesip, pazarbaşı, esnaf şeyhleri ve yiğitbaşları, mimarbaşı, çöp subaşı gibi kişiler vasıtasıyla yürütürdü. Ayrıca meslek gurupları ve sosyal müesseseler kendi aralarında resmi birlikler oluşturmuştu. Başlarına da birer zabıt veya kethüdâ seçerler ve bunu mahkemenin sicil defterine kaydettirirlerdi. Bu mesleki birlikler kendi içindeki düzeni kendi başlarındaki zabıt veya kethüdâlarla sağlamaktaydı. Kadı böyle teşkilatlanmış şehir halkını bu kethüdâlar vasıtasıyla kolayca kontrol ve idare edebiliyordu.⁵⁹

1.1.4.2. Tımar Sistemi

Hükûmet, fethedilen topraklarda tımar sistemini kurmak ve merkezi denetimi sağlamak için “tahrir emîni” veya “ilyazıcısı” denen görevliler göndererek sancağın gelir kaynaklarını ayrıntılı olarak tespit eder ve tımar dağılımını gösteren “Mufassal deftere” kaydederdi. Böylece her köyün ödemesi gereken gelir miktarı tespit edilirdi. Bu defterle birlikte gelirlerin has,

⁵⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, II. Cilt, Ankara, Barış Kitabevi, 1999, s.64,65.

⁵⁹ Akdağ, *İctimai Tarih-I*, s.324-326.

zeâmet ve tımar olarak dağılımını gösteren “icmal defteri”nin birer nüshası merkezi hükûmette nişancı dairesinde bulunurdu. Köylüler vergilerini mufassal defterin başındaki kanunnâme kurallarına göre öderdi. Hazine, vezirler ve ümerâ için ayrılan has çıkartıldıktan sonra kalan kısım tımar ve zeamet olarak dağıtılırdı.⁶⁰ 3.000–20.000 akçe arası tımar, 20.000–100.000 akçe arasına zeamet, 100.000 akçeden yukarısına has denirdi. Tımar sahibi 3.000 akçe için kendisi bizzat, fazla olması durumunda her 3.000 akçe için bir sipahi nefer getirmek durumundaydı. Has ve zeamet sahiplerinin de kendilerini hesaba katmadan her 5.000 akçe için bir silahlı sipahi nefer getirmesi gerekiyordu.⁶¹ Örneğin 300 köyü olan bir sancağın 200 köyü ikişer veya üçer köy bir tımar olmak üzere 80–90 tımara ayrılarak hak kazanan muhariplere verilir, kalanı da has olarak ayrılırdı.⁶² Yani kendine tımar tevcih edilen bir tımarlı sipahi 2 veya 3 köyün tımarına mutasarrıf idi. Meskûn olduğu yerlerde mansıbı olan tımarını idare edip gözetmeye, muhafazasına, ziraatını geliştirmeye ve her türlü vergisini toplamaya yetkili olduklarından birer küçük hükûmetçik vaziyetinde idiler.⁶³

Tımar, toprakla birlikte üzerindeki köylüleri de kapsardı. Sipahi devletin toprak kanunlarını uygulayan devlet görevlisi durumundaydı. Tımarını oluşturan köyde oturur, ancak ziraatla uğraşmazdı. Bol miktarda bulunan boş toprakları “tapu resmi” karşılığında talep eden köylünün tasarrufuna verirdi. Köylü de toprağı işlemeyi ve vergileri vermeyi üstlenirdi. Toprağın işlenmesini sağlamanın yanında köylerdeki kamu düzeninden de sorumlu tutulmuştu. Kanunsuzluk yapanları tutuklayabilirdi; ama para cezası verme yetkisi kadiya aitti. Ufak suçlar için köylüden toplanan para cezalarının yarısı sipahinin, yarısı sancakbeyinindi. Güvenlik sistemi köylere kadar uzanıyor, reâyanın eşkiyaya karşı korunmasına ve suçluların cezalandırılmasına imkân

⁶⁰ İnalçık, **Klasik Çağ**, 2003, s.112-113.

⁶¹ Ebu’l-‘alâ Zeyne’l-âbidin, **Hukuk-ı Tasarrufiyye-i Arazi Hulâsaları**, İstanbul, Sırat-ı Müstakîm Matbaası, 1328, s.15.

⁶² “Tımar”, Pakalın, **a.g.e.**, III: Cilt, s.499.

⁶³ Süleyman Sudî, **Defter-i Muktesid**, II. Cilt, Dersadet, Mahmud Bey Matbaası, 1307, s.58,59.

sağlıyordu. Subaşı ve sancakbeyi, kendi bölgelerinin güvenliğinden sorumlu olduklarından dönem dönem dolaşarak bölgelerini hayduttan temizlerlerdi.⁶⁴

1.1.4.3. Mütesellimlik

Beylerbeyiler sefere gittiklerinde vilâyet merkezinde yerlerine vekil olarak bıraktıkları kişiye mütesellim denirdi.⁶⁵ 1596'den sonra kendisine eyalet ya da sancak tevcih edilen kişi görev yerine varıncaya kadar geçen sürede selefenden oranın idaresini tesellüm etmek üzere güvendiği yakın adamlarından birini müsellim ve kethüdâ veya kaymakam olarak göndermekteydi. Kendisi vazifesinin başına gidinceye kadar eyalet ya da sancağın zaptı ve memleketin idaresini bu kimseler yürütüyordu. Mütesellim kelimesi ile aynı anlamda müsellim kelimesi de kullanılmaktaydı. Önce bu şekilde geçici olarak kısa süreli vazife yapan mütesellimler 17. yüzyılda daha uzun süre kalmaya ve mansıp sahibi adına bağımsız olarak idare etmeye başladılar. İdârî yetkilerle birlikte mâlî yetkileri de sahip olarak bulundukları sancağın idaresiyle beraber devlet varidâtının tahsili de kendilerine tevdi edildi.⁶⁶

Hotin, Bender gibi geliri az sınır kale muhafızlarına gelir olmak üzere Anadolu ve Rumeli'den uygun sancaklar veriliyordu. Ayrıca sancakta görev yapan valilerin üzerinde başka bir sancak da olabiliyordu. Bu durumdaki kişiler muhafızlık yaptığı yerde kaldığından, birden fazla sancak tevcih edilenler de bunlardan birinde oturduğundan diğer sancaklara kendileri adına orayı yönetmek üzere müsellim ya da mütesellim unvanıyla bir vekil tayin ediyorlardı. Yönetim makamı için bağlanan gelirlerden bir kısmını mütesellime bırakarak kalanını kendileri almaktaydılar.⁶⁷

1627'den sonra vali olması gerekirken boş eyalet olmadığından görev verilemeyen birçok bey ve paşaya da bazı sancakların gelirleri arpalık olarak

⁶⁴ İncalcık, **Klasik Çağ**, s.114-117

⁶⁵ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi-II**, s.582. Mütesellimin kelime anlamı, kendisine teslim olunan şeyi alıp kabul eden demektir. "Mütesellim", **Kâmûs-ı Türkî**, s.1277. "Mütesellim", Pakalın, **a.g.e.**, II. Cilt, s.639.

⁶⁶ Talat Mümtaz Yaman, "*Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütesellimlik Müessesesine Dair*", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, cilt 1, 1941-1942, Ankara, 1944 s.78-79, 103-105 ve 11 nolu dipnot..

⁶⁷ Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.106-107.

verildi. Rütbeleriyle uygunluk göstermeyen bu görevlere gitmeyerek⁶⁸ merkezde oturup yerlerine vekil göndermeyi tercih ettiler. Önceleri “müsellim” ve kaymakam olarak adlandırılan bu vekiller daha sonra “mütesellim” olarak adlandırıldılar.⁶⁹

Darphane, kendine bağlanmış olan çok sayıdaki mukata'ayı iltizam ile idare etmeyi uygun görmüştü. Bu sancakların idaresi için merkezden gönderdikleri idarecilere de mütesellim deniyordu. II. Mahmut döneminde mukata'at hazinesine bağlanan eyaletler, yine bu hazine tarafından tayin edilen vali ve mutasarrıflar tarafından idare ediliyordu. Mukata'at hazinesi de kendine bağlı sancaklara mütesellimler atamaktaydı. Vali ve mutasarrıflar da idare ettikleri sancaklara mütesellim atamaktaydılar.⁷⁰ 18. yüzyılda bir yerde muhafızlık yapan veya başka bir yere gönderilmiş olan sancakbeyi tayin edildiği yere gitmediğinden yörenin yerli halkından tanınmış, kudretli hanedan mensuplarından mütesellimler tayin ediliyordu. Bu kimseler de mütesellim olduktan sonra yerlerine “mütesellim vekili” bırakabiliyordu. Bir kişi birden fazla sancağa mutasarrıf olmasına rağmen ve ilaveten birden fazla sancağın da mütesellimi olabiliyordu. Bu durumda onlarda yerlerine yine yerli hanedandan istediği kimseyi mütesellim olarak atamaktaydı. Mütesellimlik, voyvodalık ve muhassıllıkla idare olunan yerlerde hemen hemen bütün idareciler yerli ailelere mensuptu. Bu sayede onlar da kuvvetlenerek servet sahibi olma imkânına kavuştular.⁷¹

Mütesellimlik zamanla rasgele şahıslara da tevcih edilir oldu; ancak mütesellim tayin edilen kişiye görev yapacağı yerin halkına hitaben bir buyruldu verilirdi. Mütesellim bu buyruldu ile nasp olunduğu yere gelir ve meclis-i şer' de buyruldu okunup sicile geçtikten sonra göreve başlardı. Mansıp sahibinin kapı kethüdâsı tarafından mütesellim için bir zabıt temessüğü tanzim edilir, daha sonra da bu hükümdar tarafından onaylanırdı. Mütesellimler iltizamen aldıkları sancaklarındaki devlet varidâtını tahsille de

⁶⁸ Musa Çadircı, “II. Mahmut Dönemi'nde Mütesellimlik Kurumu”, **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s.30

⁶⁹ Musa Çadircı, “Tanzimatın İlanı sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)” **Ülke Yönetimi**, s.99.

⁷⁰ Çadircı, “Mütesellimlik Kurumu”, **Ülke Yönetimi**, s.30-32.

⁷¹ Özkaya, **a.g.e.**, s.20-23

mükellef olduklarından varidâta göre İstanbul'da muteber bir sarrafı kefil göstermek zorundaydılar. Bu yüzden zabıt temessüğünü sarraf mühürler ve taksitleri geldikçe merkeze parayı öderdi. Mütessellimlerim idârî vazifeleri sancakbeyleri ve mutasarrıflarınki ile aynı idi.⁷²

1.2. DEVLET İDÂRESİ VE MERKEZ TEŞKİLÂTINDA DEĞİŞİKLİKLER

1.2.1. Yeniliklerin Hazırlık Safhası

Uygulamalarında “bütün müesseselerde ıslahat” fikrini esas alan III. Selim zamanında eyalet taksimatında değişiklikler yapıldı. Taşra teşkilatı ile ilgili bir kanun çıkarıldı. Buna göre valilik süresi en az üç yıl olacak, eskisi gibi yılda birkaç kez vali değiştirilemeyecekti. Merkezi hâkimiyeti güçlendirmek ve halkın huzur ve mutluluğunu sağlamak üzere çıkarılan bu kanun valilerin kabiliyetli ve tecrübeli kişiler arasından seçilmesini öngörüyordu.⁷³ Fakat disiplin, mesuliyet ve vazife hissini kaybetmiş, sınırsız bir küstahlık ve şımarıklık içinde bulunan yeniçerinin ıslahatlar karşısındaki olumsuz tavrı, Alemdar Mustafa Paşa ve III. Selim'in sonunu getirerek devletin hakiki hâkimi olduklarını göstermişti.⁷⁴

Gelişmeler göstermiştir ki, padişah'tan kaynaklanan yetkiler dışındaki bütün yetkiler kalkmadıkça, padişah iradesi eyaletlerde de tek hâkimiyet kaynağı olmadıkça yenileşme yolunda ilerleme olmayacaktı. II. Mahmut önce yeniçerileri kullanarak ayanların gücünü kırmak suretiyle taşrayı geniş ölçüde İstanbul'un kontrolü altına sokarak devletin merkezi hâkimiyetini güçlendirdi.⁷⁵ Ardından da 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla yeniliklerin önünü tıkayan en büyük engel ortadan kalkmış oldu; fakat Ahmet Cevdet

⁷² Yaman, *a.g.m.*, s.81-84. Yaman, vezaret ve mirmiran payelerine sahip olmadıklarından kanunnamede sancakbeylerine verilen saltanat vekilliği, dava dinlemek, şeriat ahkâmını yerine getirmek gibi yetkileri olduğuna dair sicillerde bir kayıt görülmediğini belirtiyor.

⁷³ Necdet Hayta-Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003, s.65,81.

⁷⁴ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2002, s.157.

⁷⁵ Sina Akşin, “1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu”, **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara, TTK, 1994, s.8,9.; Bernard Lewis, **Moden Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, TTK, 1996, s.79; N.Yorga, **Büyük Osmanlı Tarihi**, IX. Cilt, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1992, s.217-232.

Paşa'ya göre Yeniçerilik Osmanlı'nın iliğine işlemiş, asabiyet-i milliye makamına kaim olarak devletin kök ve dallarını istila etmiş olduğundan devletin zatiyatından sayılıyordu. Ocağın ilgasıyla ehl-i İslamın kuvve-i asabiyesine zaaf geldiğini ve yönetim kademelerinde oluşan boşluğun doldurulabilmesi için pek çok dâhili ıslahatın yapılmasını gerekli görüyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin merkezî olmayan bir idaresi vardı ve eyaletler birbirinden farklı şekillerde yönetilmekteydi.⁷⁶

Bu olayla birlikte seyfiyenin siyaset üzerindeki etkisini nispeten kaybetmesi ve ulemanın gücündeki azalma devlet bünyesindeki dengeyi padişahın hâkimiyeti lehine değiştirdi.⁷⁷ Sonuçta eyaletlerdeki güç odakları, eşraf, yeniçeri, padişahın iktidarını kısıtlayan herkes bertaraf edilmiş ve böylece yapılacak köklü düzenlemelerin yolu açılmış oldu.⁷⁸

1.2.2. Merkez Teşkilâtında Değişiklikler

Bundan sonra batılılaşma yönünde her alanda ıslahatlar başladı. Ordu tamamen değişti. Merkez teşkilatı eski Osmanlı düzeninden farklı olarak batılı bir şekle bürünmeye başladı. Divân-ı Hümâyûn şûra meclisi özelliğini kaybettiğinden meşveret usulünü canlandırmak üzere Divân'ın icra ve yargı görevlerini birbirinden ayırmak ve merkeziyetçiliği güçlendirmek için iki meclis oluşturuldu. 1838'de yasama ve yargı görevi yapmak üzere Yargıtay ve Danıştay yetkilerine sahip Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Âdliyye ve devletin idârî yönünü yani yürütmeyi ifa etmek üzere de Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âlî kuruldu. Ayrıca Dâhiliye, Hâriciye, Mâliye gibi nezaretler kuruldu. Divân-ı Hümâyûn'un yerini nâzırlardan oluşan Meclis-i Vükelâ aldı.⁷⁹

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 1836'da kurulmuş olan Dâr-ı Şûra-yı Askerî ve Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âlî'nin de üstünde idi. 1854'te "mevcut olan nizâmın ıslah ve tahkimi ve yeniden iktiza eden kavânin ve nizâmâtın dahi müceddeden tanzimi"yle görevli olmak üzere Meclis-i Tanzimat kurularak

⁷⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **Tezakir**, 40 Tetimme, Hazırlayan: Cavit Baysun, Ankara, TTK, 1991, s.219.

⁷⁷ Hayta, **a.g.e.**, s.102.

⁷⁸ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.81.

⁷⁹ Hayta, **a.g.e.**, s.102,103,135.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin yasama görevi bu meclise devredilmişti; ancak 1861'de iki meclis tekrar birleştirilerek Meclis-i Tanzimat kaldırıldı. 1861 düzenlemesine göre Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kanun ve nizamları hazırlayan Kanun ve Nizamat Dairesi, mülkî işlerin karara bağlayıp uygulayan Umur-ı İdâre-i Mülkiye Dairesi, yüksek temyiz mahkemesi olarak çalışan Muhakemat Dairesi'nden oluşuyordu.⁸⁰ Yapılacak işleri ve mülkî düzenlemeleri müzakere etmek ve gereken kanunları çıkarmak maksadıyla kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Hâriciye Nezâreti ile birlikte reformların hayata geçirilmesine öncülük ediyordu.⁸¹

Bir de 1839'da Tanzimat'ın ilanının ardından kurulan ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ile bütünleşen yüksek bürokrat ve emekli devlet ricalinden oluşan Meclis-i Âli-i Umûmî vardı. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âlî'den oluşan bu meclis eski devlet düzeninde Divân-ı Hümayûn ve Meclis-i Meşveret'in yaptığı gibi savaş ve barışa karar verilmesi, önemli iç ve dış olayların görüşülerek karara bağlanması görevi yanında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin hazırladığı karar ve nizamnâmeleri sadrazam başkanlığında görüşme ve bu meclisi denetleme görevi de vardı.⁸²

Vilâyetlerin mercii olması bakımından sadarete kısa süreli bir değişiklik oldu. Taşradan gelen ve vilâyetlere giden bütün yazışmalar sadaret kethüdâsı vasıtasıyla idare ediliyordu. Sadaret Kethüdalığı 1836'da Umûr-ı Mülkiye Nezâreti'ne dönüştürüldü. 1837'de adı Dâhiliye Nezâreti olarak değiştirildi. Aynı yıl nâzıra yardımcı olmak üzere Umûr-ı Mülkiye Nezâreti Müsteşarlığı kurulmuştu. 1838'de Dâhiliye Nezâreti Sadrazam Mehmed Rauf Paşa'ya tevcih edildikten sonra Dâhiliye Nezâreti, Sadaretle birleştirilerek ortadan kaldırıldı ve dâhiliye müsteşarlığı sadaret müsteşarlığına dönüştürüldü. Bu durum 1869'a kadar devam etti.⁸³

⁸⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ**, Ankara, TTK, 1996, s.35, 50, 53.

⁸¹ Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul, Eren Yayıncılık 1993, s.90, 192, 193; Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.36.

⁸² Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.67, 68, 72.

⁸³ Akyıldız, **a.g.e.**, s.66-70.

1.3. TAŞRA TEŞKİLÂTINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmadan önce Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa dışındaki bütün serkeş vali, ayan ve mütegalibeleri ortadan kaldırarak kendine bağlı paşalar vasıtasıyla idare etmeyi başarmıştı.⁸⁴ Valilerin vilâyetten geçinmelerini ortadan kaldırarak maaşlı devlet memurları haline getirmişti.⁸⁵ Tımarların kaldırılmasıyla tımar sahiplerinin görevleri de askerî ve mülkî memurlara bırakılarak askerî teşkilat da Avrupa usullerine göre düzenlendi.⁸⁶ Ocağın ortadan kalkmasıyla birlikte birçok şehir ve kasabada yeniçeriler tarafından yerine getirilen zâbıta yani asayiş hizmetinin vali ve mutasarrıflar tarafından idare edilmesi emredildi.⁸⁷ Bu durumda valiler Redif Teşkilâtı kurulana kadar güvenliği düzensiz askerlerle sağlamak durumunda kaldı.⁸⁸

1834'te Redif Teşkilâtı kurulmaya başlandı. Redif teşkilatı kurulunca ayan ve eşraftan kimseler bu yeni düzende redif taburlarında askerî görevler alarak varlıklarını sürdürdü. Azledilmiş ayan, voyvoda ve yerli mütegalibe, aşiret reis ve beyleri redif taburlarının subaylıklarına getirildi. Bu kişiler eski alışkanlıklarını asker masraflarını karşılama adı altında rahatlıkla yürütme imkânı buluyorlardı.⁸⁹

Bu dönemde valilik kurumunda istikrar yoktu. Valiler bir yıllığına görevlendirilmelerine rağmen yılda birkaç defa vali değişikliği görülebiliyordu. 1836'da valilerin katılımıyla oluşturulan Meclis-i Şûra'da yapılan düzenlemeyle redif komutanlığı ile valilik görevi aynı kişiye verildi.⁹⁰ Redif teşkilatının işlerliğini artırmak için yapılan düzenlemede teşkilatın kurulmuş olduğu sancaklar birleştirilerek müşirlikler oluşturulmak suretiyle yeni bir idârî

⁸⁴ N.Yorga, **a.g.e.**, s.228; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, VI. cilt, İstanbul, Ötüken Yayınevi, s.451; Davison, **a.g.e.s** .38.

⁸⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. Cilt, Ankara, TTK, 1988, s.155.

⁸⁶ Fatih Kocabaş, **Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İdâre Teşkilâtı**, İstanbul, 1987, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.49.

⁸⁷ **Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi-I**, Hazırlayan: Yücel Demirel, İstanbul, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yay, Aralık 1999, s.121 vd.

⁸⁸ Çadircı, "*Türkiye'de Yönetim (1826-1839)*", **Ülke Yönetimi** s.104.

⁸⁹ Musa Çadircı, "*Anadolu'da Redif Askerî Teşkilâtı'nın Kuruluşu*", **A.Ü.DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt VII- XII/ 14-23 (1975), s. 66,71.

⁹⁰ Çadircı, "*Türkiye'de Yönetim (1826-1839)*", **Ülke Yönetimi**, s.114-117.

taksimat yapıldı.⁹¹ Müşirler mülkî, mâlî ve askerî yetkileri şahsında topluyordu.⁹² Bağlı sancak ve kazalar yine mütesellim ve voyvodalar tarafından emaneten veya iltizamen yönetilecek ve gelirleri müşirlerin olacaktı. Eyaletlerin başındaki müşirler de maaşlarını ayırdıktan sonra kalanını redif askerleri için mansure hazinesine irat kaydettirecekti.⁹³ Kanuni'den beri devam eden idârî birimleri değiştiren bu düzenleme Tanzimat'ın ilanına kadar devam etti.⁹⁴

Eyalet iltizama verildikten sonra vali yani müşir, umumî bir mültezim gibiydi. Eyaletlerin kaynaklarını menfaatlerine göre işletebiliyordu. Dolayısıyla halk valinin emir ve keyfine tabi halde idi. İstedikleri kişiyi idam da edebiliyorlardı. Müşirler her şeyi tekellerine almış gibiydi.⁹⁵ Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda memleketin siyasî ve mâlî meselelerinin bir kişinin pençesine teslim edilmesi olarak tanımlanan iltizamın zararından ve hiçbir zaman fayda görülmediğinden bahisle herkesin emlak ve kudretine göre uygun bir vergi tayin edilerek fazla bir şey alınmaması öngörülüyor, davası görülüp hüküm olmadan idam yasaklanıyordu.⁹⁶

1.3.1. Muhtarlık Teşkilâtı

Muhtarlık ilk olarak 1829 yılında Dersa'âdet ve Bilâd-ı Selâse'de (Galata, Eyüp, Üsküdar) uygulandı. Bunun amacı erkek ahaliyi deftere kaydederek mahalleden gelip geçen ve mahalleye giriş ve çıkışlar için gereken usulün uygulanmasında devamlılık sağlamak ve bu konuda imamların gösterdiği müsamahanın önüne geçmek idi. Bu maksatla mahallenin itibarlı kimselerinden her mahalleye evvel ve sani olmak üzere ikişer muhtar tayin edildi.⁹⁷ Reâya mahallelerinde ise kâhya ve muhtar

⁹¹ Çadırcı, "Anadolu'da Redif", *Tarih Araştırmaları* s.70.

⁹² Kocabaş, a.g.e., s.49,50.

⁹³ Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdâre Teşkilâtı*, Ankara, Kanaat Basım ve Ciltevi, 1945, s.90,91.

⁹⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara TTK, 1997, s.14,16.

⁹⁵ Talat Mümtaz Yaman, *Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdâresinde Avrupahlaşma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası,1940, s.85-86.

⁹⁶ *Lütfî Tarihi-VI*, s.1027,1028.

⁹⁷ *Lütfî Tarihi-II*, s.445.

namıyla yine ikişer kişi seçilerek ellerine imam, papaz, muhtar ve kâhya mühürleri verilerek mahallelerin bu usulle idaresine teşebbüs edildi.⁹⁸ Muhtarlık teşkilatı taşrada ilk olarak 1833 yılında Kastamonu’da kuruldu. 1835 yılında bu usulün diğer eyaletlerde de uygulanması için valilere emirler gönderildi.⁹⁹

Osman Nuri Ergin, muhtarlık teşkilatının, imamların zulmünden ve istibdadından halkı kurtarmak ve istişare ile iş gördürmek için kurulduğunu belirtmektedir. Takvim-i Vekâyi’de de taşradaki muhtarlıkların halkı ayanın zulmünden kurtarmak için ayanlık teşkilatı yerine kurulduğu belirtilmektedir. Mahallede iyi huylu olduğu bilinen becerikli kimselerden muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani olmak üzere iki muhtar seçiliyordu. Muhtar, mahalle halkına, imam da muhtarlara, vücut-hı vilâyet¹⁰⁰ de birbirlerine kefil oluyordu. Böylece mahallenin asayışı ve diğer meselelerinden bütün mahalle halkı sorumlu tutuluyordu. Seçilen muhtarların isimleri şer’iyye siciline kaydedildikten sonra 1831 nüfus sayımından sonra kurulmuş olan sancaklardaki defter nâzırına ve İstanbul’daki Cerîde Nezâreti’ne gönderiliyordu. İsimler incelendikten sonra padişaha arz ediliyordu. Padişahın onayını müteakip Darphane’de mühürleri hazırlanarak muhtarlara gönderiliyordu. Muhtarların denetimi sancakların idârî işlerini yürüten mütesellimler tarafından yapılıyordu. Halk muhtarla ilgili şikâyetlerini imamlar ya da mahallenin ileri gelenleri vasıtasıyla mütesellime iletiyorlardı.¹⁰¹

1.3.2. Muhassılıklar

Fazla toplanan paralar devlet hazinesine girmiyor ve dolayısıyla memleketin imarına harcanmayarak mültezimlerin eline geçiyordu. Bu da halka bir zulüm vasıtası oluyordu. Bu sebeple iltizam kaldırılarak halka

⁹⁸ **Lütfî Tarihi-V**, s.873. Musa Çadırcı, reâya mahallelerinin eskisi gibi kocabaşlar tarafından idare edildiğini, bu bilgilerin yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Çadırcı, “*Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme*” **Ülke Yönetimi**, s.16-18.

⁹⁹ **Lütfî Tarihi-V**, s.873.

¹⁰⁰ vücut: muteberan, ayan, ileri gelenler, mütefeyyizan. Ör: vücut-hı memleket, “Vech”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.1487.

¹⁰¹ Çadırcı, “*Muhtarlık*”, **Ülke Yönetimi**, s.15-21.

zulmetmeden uygun bir oran tespit edilerek tahsil edilmesine ve vergiye esas olacak emlak ve nüfusun yazılması için de muhassıllar gönderilmesine karar verildi.¹⁰² Muhassıllık iltizamın yerine ikame edilmek istenen yeni bir mâlî sistem idi. Bu uygulama mâliye de bir sistem değişikliği yapılması fikri ve teşebbüsü olmasından dolayı önemliydi.¹⁰³ Ocak 1840'ta hazırlanan nizamnâme'ye göre merkezden devlet memuru sıfatıyla gönderilen muhassıllar gittikleri yerde nüfus ve emlak tahriri yapacaklar, atandıkları yerlerde muhassıllık meclisleri kurarak kazaların vergi vesair işlerini idare edeceklerdi. Muhassılların gönderilmesiyle vali ve sancak yöneticilerinin mâlî yükümlülükleri kaldırılmış oluyordu. Böylece bu idarecilerin hazine gelirlerini çıkarları doğrultusunda kullanmalarının önüne geçilerek isyanlara sebep olan vergi dağıtımı ve toplanması işinin çözümlenmesi hedeflenmişti.¹⁰⁴ Muhassılların bazı yerlerde varidâtı kendi haline bırakması, bazı yerlerde de göze girmek için fazla yazmaları gibi suistimalleri sebebiyle varidât geçen yıllara göre oldukça azaldı.¹⁰⁵ Muhassılların birbirinden bağımsız çalışması ve bunların eski mültezimlerle yakın ilişkisi olan kimseler arasından seçilmiş olmaları, çıkarlarının zarar göreceğini anlayan çevreler ile vergi uygulamasını anlamayanların direnmeleri, vergi vermek istemeyenlerin çıkardığı zorluklar ve muhassılların yolsuzlukları uygulamanın başarısızlığında etkili olmuştu.¹⁰⁶

Muhassıl başkanlığında haftada iki üç gün toplanan Muhassıllık Meclisleri, muhassıl, iki kâtip, hâkim, müftü, asker zabiti, vücut-hı memleketten dirayetkar ve iyi halli dört kişi olmak üzere on kişiden oluşuyordu. Yörede gayrimüslimler varsa meclise metropolit ve kocabaşılardan da iki kişi katılacaktı. Bu meclis vergileri kaydedecek ve bölgenin sıkıntılarını belli kurallara göre tartışarak karara bağlayıp uygulamaya koyacaktı. Muhassılın oturduğu kaza dışındaki küçük yerlerde muhassılın vekâlet verdiği ileri gelenlerden birinin başkanlığında küçük meclisler oluşturulacaktı. Eyalet merkezlerinde ise müşir başkanlığında

¹⁰² Yaman, **a.g.e.**, s.97.

¹⁰³ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Mâliyesi**, İstanbul, Küre Yayınları, Ekin 2001, s.115.

¹⁰⁴ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara TTK, 1991, s.226,235.; Musa Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, s.208-210,

¹⁰⁵ **Lütfi Tarihi-VII**, s.1118.

¹⁰⁶ Musa Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, s.210-211.; Çakır, **a.g.e.**, s.116.

toplanan daha geniş yetkilere sahip meclisler olacaktı. Yöre ileri gelenlerinin eski alışkanlıklarını bırakmayarak yeni kurallara uymadan ayan, şehir kethüdâsı, menzilci seçimi gibi konularda Tanzimat öncesindeki yöntemlerle üye seçmeleri gibi sebeplerle beklenen netice elde edilemeyince uygulamaya son verildi. 1841 Eylülünde sancak merkezleri dışındaki kasabalarda kurulan “küçük meclis”ler kaldırıldı. 1842’de de Muhassıllıklar kaldırılmasına rağmen “Muhassıllık Meclisleri” yapısı ve işleyişinde önemli bir değişiklik yapılmadan “Memleket Meclisi” adıyla muhassıl yerine vali başkanlığında toplanan meclisler olarak varlığını sürdürdü.¹⁰⁷

1.3.3. 1842 Düzenlemesi ve İdârî Birim Olarak Kazaların Kurulması

Kaza, sancak ve eyalet merkezindeki muhassıllar birbirinden bağımsızdı. Vali ile kaza zâbita memurunun ve genel olarak muhassılların vazife itibariyle farkları yoktu.¹⁰⁸ Mal memurları ve diğer memurların, muhassılların, bazı küçük sancak ve kazalardaki zabtiye memurlarının bilgisizlik ve vukufsuzlukları sebebiyle mâlî ve mülkî idare yoluna konamadı. Bu iki memur sınıfı arasında ortaya çıkan ihtilaflar sebebiyle de mülk ve tebanın durumunun hedeflendiği gibi asayiş sağlanamamıştı.¹⁰⁹

Bunun üzerine 1842 yılında muhassıllıklar kaldırılarak yeni bir düzenleme yapıldı. Valilerin livalara hükmettiği eski müşirlik düzeni tekrar işlerlik kazandı.¹¹⁰ Eyaletin zabtiye, mülkiye ve mâliye sine ait işler her bir eyaletin müşirine emaneten¹¹¹ havale ediliyordu. Maiyetlerine de eskisi gibi birer defterdar tayin edilecek, eyaletin havi olduğu livalara muhassıl yerine

¹⁰⁷ Musa Çadircı, **Anadolu Kentleri**, s.212,214,215,; İlber Ortaylı, **Tanzimat Devri’nde Osmanlı Mahalli İdareleri**, Ankara, TTK, 2000,s.43.

¹⁰⁸ Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.293.

¹⁰⁹ **TV. 238**, 3 Muharrem 1258 (14 Şubat 1842), s.2.

¹¹⁰ Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.293.

¹¹¹ Önemli ve devlet tarafından kontrol edilmesi gereken işletmeler veya karlı olmadığından mültezimlerin tercih etmediği yerler emaneten yönetilirdi. Emaneten yönetimde hazinenin “emin” unvanıyla görevlendirdiği kişi bir memur kadrosuyla yönetir, devletten maaş alır, zarar durumunda da sorumluluğu olmazdı. Kısaca mukata‘anın bir devlet memur vasıtasıyla devlet adına işletilmesidir.. Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mâliyesi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1985, s.129.

ümerâ-yı askeriye vesair bendegân-ı¹¹² Devlet-i Aliye'den kaymakamlar ikame olunacaktı. Kazalara ait işlerin yürütülmesi için de kazalara eşref-i hanedandan bir müdür tayin edilmesine karar verildi. Kaza müdürlerinin eşref-i hanedandan seçilmesinin sebebi vatan sevgisi dolayısıyla doğup büyüdükları kendi memleketlerine dışarıdan gelen memura nazaran daha iyi hizmet edecekleri düşünüldüğü içindi.¹¹³ Burada bahsi geçen “kaza” ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri idari-adli, daha sonra da sadece adli bir birim olarak var olan kadı veya nâibin bulunduğu Tanzimatın ilanına kadar kaza adıyla varlığını devam ettiren yerleşim bölgesi kastedilmiyordu. Bu yeni oluşturulan bir idârî birim idi.¹¹⁴

Bütün bunlar memleketin imarı ve tebanın refah ve rahatını temin etmek gayesine matuf olarak yapılıyor, halka kanuna aykırı olarak zulüm ve haksızlık yapılmaması konusuna ısrarla dikkat çekiliyordu. Bu türlü olumsuzluklara karşı müşir, defterdar ve kaymakamlar gizli ve açık olarak kaza müdürlerine nezaret etmekle görevliydi.¹¹⁵ Kaza müdürünü kaza ileri gelenleri kendi ararlarından seçeceklerdi; fakat uygulamada sancak kaymakamları halkın tepkisine rağmen bu göreve akrabalarını getirebiliyorlardı. Halk isterse müdür merkezden de atanabiliyordu. Valiler en kısa zamanda hükûmete bildirmek şartıyla kaza müdürlerini görevden alabiliyordu. Görevleri, Tanzimatın uygulanmasını kolaylaştırmak ve bir türlü başarılamayan vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktı. Köylerde imam ve muhtarların hazırladığı vergi dağıtım cetvellerini müdürler kazalarda oluşturdukları küçük meclislerde inceleyip onayladıktan sonra kaymakama gönderiyordu. Ayrıca her mâlî yılbaşında kaza müdürleri, sancak merkezlerinde kaymakam başkanlığında yıllık muhasebeleri yapmak üzere toplanırdı. Toplantıdan sonra muhasebe defterleri eyalet merkezindeki defterdarlara gönderilirdi. İşlemleri yapıldıktan sonra da Eyalet Meclisi'nde incelenir yanlış görülürse soruşturma açılırdı. Maaş konusunda kaza

¹¹² Doğrudan doğruya hizmet-i şahanede bulunanlar. “Bende”, *Kâmûs-ı Türkî*, s.304.

¹¹³ **TV. 238**, 3 Muharrem 1258 (14 Şubat 1842), s.2, *Lütfî Tarihi-VII*, s.1118.

¹¹⁴ Musa Çadircı, “*Türkiye’de Kaza Yönetimi*”, *Belleten*, cilt LIII, sayı 206, Ankara, TTK, Nisan 1989, s.237.

¹¹⁵ **TV. 238**, 3 Muharrem 1258 (14 Şubat 1842), s.2

müdürlerine önce hiçbir şey ödenmemesi düşünülmüşse de sonradan halk tarafından karşılanmak şartıyla maaş bağlanmıştı. Tanzimat'tan sonra da devam eden kefil gösterme uygulaması muhtar ve kaza müdürleri için de geçerli idi.¹¹⁶

Muhassıllık meclislerinde olduğu gibi haftada 2-3 gün kaymakamlar, hâkimler ve müdürler, kazaların vücûh ve hanedanıyla meclis tertip edeceklerdi. Reâya bulunan yerlerde rüesa-yı milletten gerekli olanlar da bu meclise katılacaktı. Sancak ve kazalarda vuku bulan maslahat ve maddeleri müzakere edilerek karar bağladıktan sonra gerekenin yapılması için eyalet müşirine bildirilecekti.¹¹⁷

Kaza müdürleri de birçok idareci gibi çoğunlukla çıkarları doğrultusunda çalışıyorlardı. Vergileri zamanında teslim etmeyip şahsi servetleri gibi değerlendiriyor veya zimmetlerine geçiriyorlardı. Görevden alma ve sürgünlere rağmen suiistimallerin önüne geçilemiyordu. En alt kademede Tanzimat'ın uygulanmasında başarılı olunamıyordu.¹¹⁸ Zaten Takvim-i Vekâyi'de 1842 yılındaki düzenlemeyi bildiren yazıda kaza müdürlerine emniyet ve itimat edildiği bildirilmekle beraber yazının tamamında sık sık yapılan uygunsuz işler yapılmamasına, halka zulmedilmemesine yönelik ikazlardan da böyle bir endişenin fazlasıyla taşındığı hissedilmektedir.¹¹⁹

1.3.4. 1849 Düzenlemeleri

Yapılan ıslahatlardan istenen netice elde edilemeyince¹²⁰ 1845'te eyaletlerden bir Müslüman bir Hristiyan olmak üzere iki temsilci çağrıldı. Memleketin durumu ve yapılmasını istedikleri hakkında verdikleri layihalar padişaha sunuldu ve bunlara cevaplar yazıldı. En önemli konu vergilerin çokluğu, toplanmasındaki yolsuzluklar ve haksız uygulamalardı. Temsilcilerin

¹¹⁶ Çadırcı, “Kaza Yönetimi”, **Belleten** s.238-241.

¹¹⁷ **TV. 238**, 3 Muharrem 1258 (14 Şubat 1842), s.2

¹¹⁸ Çadırcı, “Kaza Yönetimi”, **Belleten**, s.241-247.

¹¹⁹ **TV. 238**, 3 Muharrem 1258 (14 Şubat 1842), s.2

¹²⁰ **Lütfi Tarihi-VIII**, s.1185.

tamamına yakını vergi meselesinden şikâyetçiydi. Bir diğeri de yol ve köprü yapımı ile içme suyu meselesiydi. Bunun üzerine ülke on bölgeye ayrılarak üyeleri asker, sivil yönetici (özellikle mâliye ci) ve şer'î hukuk temsilcisi kimseler olan on imar meclisi oluşturularak bu bölgelere gönderildi. Dolaştıkları yerler hakkındaki raporlar posta ile İstanbul'a gönderilerek Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek gerekenlerin yapılmasına çalışıldı.¹²¹ Süleyman Paşa'nın Meclis-i Vâlâ riyasetinden ayrılması ve kabinenin değişmesi imar meclislerini olumsuz etkiledi. Böylece bu meclislerden beklenen maksat elde edilemeyerek yapılan çalışmalar yarım kaldı.¹²²

1840'tan beri meydana gelen değişikliklerle istenen başarı elde edilememiş, can ve mal güvenliği sağlanamamış, vergilerin toplanmasındaki yolsuzlukların önüne geçilememişti. Bunun üzerine 1849'da eyalet vali ve defterdarlarıyla kaymakam ve malmüdürlerinin vazifeleri hakkında bir talimat ile eyalet meclislerine yönelik 68 maddelik bir talimat yayınlandı. Bu düzenlemede icrada meclisin ön plana geçtiğini görüyoruz. Tanzimat-ı Hayriye'nin icrası, mülkî ıslahat, mâlî işlerin yürütülmesi, eyalete bağlı sancakların işlerinin yürütülmesi, asayişin sağlanması, hukuk ve kanun hükümlerinin icrası, imar faaliyetleri ile ilgili meseleleri müzakere ederek karara bağlama ve idare etme görevi meclise verilmişti. Bu talimatlarda sancaklardaki meclisler "sancak meclisi" eyalet merkezinde toplanan meclisler de "eyalet meclisi" ya da "büyük meclis" olarak adlandırılmıştı.¹²³ Vali meclise iştirak etmekle birlikte artık meclise başkanlık etmeyecekti. Eyalet meclislerinin başkanları merkezden atanacak ve bu görevde oldukları müddetçe Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası sayılacaklardı. Ayrıca defterdar, hâkim ve müftü, ehl-i İslam'dan dört ve diğer milletlerden de birer aza olacak idi. Büyük Meclis, cuma tatili hariç her gün toplanacaktı. Vali, defterdar, hâkim ve müftü memuriyetleri sebebiyle toplantıların hepsine

¹²¹ Çadircı, "Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", **Ülke Yönetimi**, s.201-207.

¹²² **Lütfi, Tarihi-VIII**, s.1190.

¹²³ Karakoç Sarkis, **Külliyyât-i Kavânin**, No: 851/6007, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Vali ve Defterdarlarıyla Kâim-i makâm ve Malmüdürlerinin Vezâifleri Hakkında Ta'limat"; **Külliyyât-i Kavânin**, No: 851/1777, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limat".

katılmak zorunda olmasa da haftada iki gün tertip edilen meclis-i umûmîde büyük ve mühim işlerin müzakeresinde iştirak etmeleri gerekiyordu.¹²⁴

Vali eyaletin bütün işlerinin mercii, amiri ve nâzırı olduğundan meclis müzakeratının ve bağlı sancakların bütün işlerinin talimatlara göre icrasına çalışacaktı. Vali devletçe atanmış bir memur-ı mahsus ve muhatabı olduğundan devletle olan müzakerelerin icrasında bağımsız bir memur idi.¹²⁵ Karar mekanizması vali değil büyük meclis idi. Valiye bu kararların talimatlara göre uygulanmasına nezaret etmek kalıyordu. Emniyet ve asayiş meselesi de ordu komutanlarıyla zabtiye teşkilatına bırakılınca valinin doğrudan iç güvenliği sağlama yetkisi de kalmamıştı.¹²⁶

Meclislerin gayesi vali ve kaymakamların müstebit uygulamalarını ve halk üzerindeki zulüm ve baskılarını önlemek içindi. Tanzimat'la taşradaki mahalli memurları merkeze bağlamak, valiyi maaşlı ve mesul memur haline getirmeyi hedefliyordu; fakat vali meclisle istişare etmeden bir şey yapamıyordu. Nüfuz ve yetkileri askerî komutan ve defterdarın yetkileriyle sınırlandırılmış ve onların kontrolü altına sokulmuştu. Bu durumun doğurduğu sakıncaları ortadan kaldırmak için 1852'de bir fermanla valilere eski yetkilerinden bazıları iade edildi. Mal müdürleri, kaza ve nâhiye meclis azaları zabtiye subayları, valilerin idaresi altına verilerek valiler bunların fiil ve hareketlerinden sorumlu tutuldular. İdâresi altındakileri azletme yetkisi verildi. Asayiş ve umumî nizama dair yetkileri genişletildi.¹²⁷

1.3.5. Islahat Fermanı'ndan Sonraki Gelişmeler

Islahat Fermanı'nda eyalet ve sancak meclislerindeki Müslim ve gayrimüslim teba azaların seçimi konusunda daha sahîh ve doğru gerçekleşmesini temin etmek için bu meclislerin tertip ve teşkilleri hakkındaki nizamâtın ıslahını öngörüyordu. Dolayısıyla bu fermanın sonra da eyalet

¹²⁴ **Külliyât-i Kavânin No:** 850/1777, "Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limat" madde 7,8.

¹²⁵ **Külliyât-i Kavânin No:** 851/6007 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Vali ve Defterdarlarıyla Kâim-i makam ve Malmüdürlerinin Vezâifleri Hakkında Ta'limat"

¹²⁶ Çadircı, **Anadolu Kentleri**, s.215-218,225.

¹²⁷ Yaman, **a.g.e.**, s.124,125.; Sıddık Sami Onar, **İdâre Hukukunun Umumî Esasları**, İstanbul, Marifet Basımevi, 1952, s.551.

yönetiminde düzenlemeler yapıldı.¹²⁸ 1858 yılında vali, mutasarrıf ve kaymakamların vazifelerini düzenleyen bir talimat yayınlandı. Bu talimatta emniyet ve asayişin tekrar valinin sorumluluğuna verildiği görülüyor. Asâkir-i Zabtiye valinin maiyyetine ve nezaretine verildiğinden vali bu askerin vazifesini layıkıyla yerine getirebilmesi için gerekenleri yapmaya ve gerektiğinde bölükbaşı, zabıt ve sair görevlileri azlederek yerine uygun kimseleri atamaya, uygun olmayan neferleri de değiştirmeye yetkili kılındı.¹²⁹

1849'da eyalete bağlı sancakların mercii olarak "vali ve büyük meclis" birlikte zikredilerek mülkî meseleler büyük mecliste görüşmek üzere vali tarafına beyan olunması emrediliyordu.¹³⁰ Oysa 1858'de kaymakam, defterdar, müdür ve diğer memurların cümlesinin mercii olarak vali zikredilmektedir. Valinin eyaletle ilgili bütün hususlardan mesul olduğu ifade edilirken ayrıca özel olarak meclis zikredilmemekte ve her konuda valinin mesul olduğu vurgulanmaktadır.¹³¹ 1849'da Meclis başkanı merkezden atanmakta iken daha sonra bunun kaldırılarak eyaletlerde vali ve mutasarrıf, sancaklarda kaymakam ve kazalarda müdürlerin tekrar meclislere başkanlık yapmaya başladığı görülüyor.¹³²

1860 yılında defterdar ve mal müdürlüklerinin asli görevlerinden çıktığı ve defterdarların hesaptan anlamadıkları ve mâlî işlerin mal baş kâtipleri elinde kaldığı, maaşlar konusunun da sabit bir usulde olmadığı gibi gerekçelerle bu unvanlar kaldırılarak hepsine birden muhâsebeci unvanı verildi; fakat bu görevlilerin hesaptan anlamadığından şikâyet edilmesine rağmen çoğunun unvanı muhâsebeciye çevrilmekle birlikte mevcut

¹²⁸ Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, s.224.

¹²⁹ "Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm İle Kâim-i makâmın Vezâifini Şâmil Ta'limât" madde 23, **TV. 570**, 4 Zilka'de 1275 (5 Haziran 1859), s..3

¹³⁰ **Külliyyât-i Kavânin** No: 851/6007, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Vali ve Defterdarlarıyla Kâim-i makam ve Malmüdürlerinin Vezâifleri Hakkında Ta'limât"; **Külliyyât-i Kavânin** No: 850/1777, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limât".

¹³¹ "Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm İle Kâim-i makâmın Vezâifini Şâmil Ta'limât" madde 7, 18., **TV. 567**, 18 Cemaziye'l-evvel 1275 (24 Aralık 1858), s.3; **TV.569**, 29 Şaban 1275(3 Nisan 1859), s.3.

¹³² **TV. 583**, 18 Ramazan 1276(9 Nisan 1860), s.3 "Mülkiye Me'murlarına Dâir Olan Ta'limât" madde 21.

makamlarını muhafaza etikleri görülmektedir.¹³³ Bununla birlikte defterdar ve mal müdürlüklerinin kaldırılmasından sonra taşradaki mâlî işlemleri mülkiye memurlarının sorumluluğuna bırakıldı.¹³⁴ Tapu nizamıyla ilgili olarak da 1860'da bir düzenleme yapılmıştı.¹³⁵

1863 yılında taşra meclislerine bir talimat gönderildi. Bu talimatın 1849 tarihli talimatın bazı maddeleri ve maddelerinin bir kısmı ile umûr-ı mâliye ye dair olan kısım çıkarıldığında küçük farklar dışında cümle cümle tamamen aynısıdır. 1849'da var olan okullar, ziraat, tapu, ziraat ve sanat erbabına kredi verilmesiyle ilgili maddeler de çıkarılmıştı. Sonuna “Bizzat İdâre Olunan Kazalar İle Evliye-i Mülhakaya Dair Mevaddır” başlığıyla yedi maddelik bir fasıl eklenmişti. Bu faslın beş maddesi de yine 1849 tarihli vali, defterdar, kaymakam ve mal müdürlerinin vazifelerini düzenleyen talimatta “kâim-i makamlar ve mal müdirlerinin vazîfe-i me'muriyetleri” başlığı altında yer almaktaydı.¹³⁶ Mâlî konular zaten 1860 yılındaki talimatla düzenlenmişti.

¹³³ **TV. 578**, 10 Şevval 1276 (1 Mayıs 1860), s.1-2.

¹³⁴ **TV. 583**, 18 Ramazan 1276 (9 Nisan 1860), s.2.

¹³⁵ **TV. 580**, 26 Şa'ban 1276 (19 Mart 1860); **TV. 581**, 4 Ramazan 1276 (26 Mart 1860); **TV. 582**, 11 Ramazan 1276 (2 Nisan 1860); **TV. 583**, 18 Ramazan 1276 (9 Nisan 1860); **TV. 584**, 5 Şevval 1276 (26 Nisan 1860); **TV. 585**, 19 Şevval 1276 (10 Mayıs 1860).

¹³⁶ **Külliyât-i Kavânin**, No: 1564/2164, Evahir-i Şaban 1279 (Ocak 1863), “Taşra Meclislerine Ta'limat”.

İKİNCİ BÖLÜM

TUNA VİLÂYETİ'NİN KURULMASI

2.1. TUNA VİLÂYETİ'NİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN OLAYLAR

2.1.1. Rumeli Teftişi

1860 yılında Rusya Niş'te gayrimüslimlere zulmedildiği ve insanlık dışı muamelelere maruz bırakıldığı iddiasını yaydı. Bunun üzerine Avrupa devletleri, Osmanlı ile Avrupa devletlerine ait memurlardan oluşan karma bir komisyon oluşturularak gayrimüslimlerin durumunun teftiş edilmesini teklif ettiler. Rusya bu bölgede papazlar ve okullardaki öğretmenler vasıtasıyla Bulgarları ifsat etmekteydi. Bu durum Rumeli'nin yönetilmesini tamamen zorlaştıracaktı. Bu şartlar altında Sadrazam Rüşdü Paşa bu teklifi kesin bir dille reddederek kendisi teftiş edeceğini söyleyip bu durumun önüne geçti.¹

Bu arada Rüşdü Paşa azledilerek yerine Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa sadrazam olunca Rumeli'yi teftiş etme görevi de Mehmet Emin Paşa'ya kaldı. 2 Haziran 1860'da göreve başlayan teftiş heyetinde sadrazamla birlikte Meclis-i Vâlâ azasından Besim Bey, Cevdet Efendi, beylikçi Afif Bey, Pavlaki Efendi, Rum Fotyadi Efendi, Bulgar milletinden Gavril Efendi, Ermeni milletinden Artin Efendi görevlendirilmişti. Teftiş Varna'dan başlamış, Şumnu, Hazergrad, Toryak, Rusçuk, Zıştovi, Vidin, Lom, Rahova, Çervun, Kutlofça, Berkofça, Şehirköy, Niş, Ürgüb, Kurşunlu, Kosova, Borova, Piriştine, Kaçanik, Üsküb, Köprülü, İzvor, Pirlepe, Manastır, Vodina ve son olarak Selanik'te son bulmuştu. Heyet, Lübnan ve Şam'da çıkan olaylar sebebiyle dört buçuk ay sonunda teftişi keserek İstanbul'a döndü.²

Rusya'nın Müslümanlar tarafından Bulgarlara yapıldığını iddia ettiği çirkinliklerin aslı olmadığı, aksine ruhanî reisler tarafından daha kötülerinin

¹ Ahmet Cevdet Paşa, **Maruzat**, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yay., 1980, s.20-21; Ahmet Cevdet Paşa, **Tezahir 13-20**, Hazırlayan: Cavid Baysun, Ankara, TTK, 1991, s.100-101.

² Davut Erkan ve Yonca Köksal, **Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay, 2007, s.20.; Cevdet Paşa, **Maruzat**, s.21.

yapıldığı tespit edildi; fakat bu vesileyle bölgedeki idarenin de iyi olmadığı ortaya çıktı. Cevdet Paşa Silistre Eyaleti'nde bir intizam görse de hükûmetin zaaf halinde olduğunu değerlendiriyor, Vidin Eyaleti'nin durumunu da perişan olarak nitelendiriyordu. Berkofça'dan Niş Eyaleti sınırlarına girdiğinde bu eyaletin de kötü idare edildiğini fark eden Cevdet Paşa, Niş Eyaleti için "karargâh-ı irtikab ü irtişa" (yasak, kötü işlerin ve rüşvetin karargâhı) ifadesini kullanıyordu. Teftiş sonucunda Niş Mutasarrıfı Zeynel Paşa, maiyeti ve alakaları olan diğer kişiler yargılanarak cezalandırıldılar.³

Teftiş defterleri üzerinde yapılan incelemede bölgede aşağıdaki sorunların varlığı tespit edilmişti.⁴

1. Asayiş: zabtiye teşkilatındaki aksaklıklar haydutluk hareketlerini artırıyor. zabtiyelerin ahalinin itimat ettiği kişilerden seçilememesi, işe yaramaz kimselerin sadece geçim derdi için çavuş yazılmaları, haydutları görmezden gelerek yakalamamaları, haydutlardan rüşvet almaları, haydutların zâbıta kılığında köylerde kendilerini kabul ettirerek ahaliye zarar vermeleri aksaklıkların sebepleri arasında yer alıyordu. Bazı yerlerde ahalinin eşkıyaya destek verip koruduğu da gözlenmişti. Eşkıyalık ile milliyetçi akımlar arasında birebir bağ tespit edilmemekle birlikte daha çok Sırp sınırından sızan çeteler arasında milliyetçi akımlardan etkilenenlerin ve Sırp milliyetçilerinin varlığı anlaşılmaktadır. Niş ve civarında eşkıyalık faaliyetleri daha çok görülüyordu. Hem Müslim hem de gayrimüslim olabilen eşkıyalar Sırbistan ve Niş arasında serbestçe hareket edebiliyordu. Ayrılıkçı akımlar daha çok mektep hocaları ve Sırbistan'dan gelen seyyah ve papazlar vasıtasıyla yayılıyordu. Bunun engellenebilmesi için yapılması gereken karakollar hazinenin ve eyalet mal sandıklarının mâlî sıkıntıları sebebiyle yapılamadı. Mehmed Emin Paşa en büyük sorun olarak baharda ortaya çıkması muhtemel geniş çaplı eşkıyalık faaliyetlerini görüyordu.

2. İdâreci, mültezim ve çorbacıların suiistimalleri: Niş mutasarrıfının usulsüzlüklerinde görüldüğü gibi Müslim, gayrimüslim yönetici ve ileri gelenlerin çıkar ilişkileri olduğu ve birbiriyle ittifak halinde oldukları

³ Cevdet Paşa, **Tezâkir 13-20**, s. 103-105.

⁴ Erkan, Köksal, **a.g.e.**, s.21-27.

ortaya çıktı. Yasak olmasına rağmen ahaliye angarya yaptırılması başlıca şikâyet konusuydu. Mültezimler ahaliden aldıkları yem ve yiyecekler için ücret ödemiyor, fazla vergi topluyor, taşiri⁵ geç yaparak mahsulün telef olmasına sebep oluyorlardı. Köy çorbacıları bir yılsonunda değişmesi gerektiği halde uzun süre görevde kalarak zimmetlerine mal ve para geçiriyorlardı. Devlet çorbacıların gücünü kısıtlamaya ve yetkilerini mahalli meclislere devretmeye çalışıyordu.

3. Batılı devletlerin müdahaleleri: Yabancı konsolosluklar Osmanlı vatandaşlarına pasaport vererek himaye ediyorlardı. Çözüm olarak Osmanlı tabiiyetinden çıkmak isteyenlerin tasarruf ettikleri mirî arazi varsa zapt edileceği ve emlaklarını satarak memleketten ayrılmaları gerektiğinin kendilerine tebliğ edilmesi emredildi. Ayrıca Rusya, Sırbistan, Eflak-Boğdan taraflarından gelen ve doktor, seyyah ve papaz olduğunu söyleyen kişiler Hristiyan ahali arasında ayrılıkçı fikirler yayıyorlardı.

4. Çiftlik meselesi: Bazı çiftliklerde kira ödemelerinin yanı sıra angarya hizmeti de görülüyordu. Daha önceden çiftçiler için angarya süresi yılda yedi gün olarak belirlenmişti. Bunun karşılığında günlük 12 kıyye zahire bedelinin çiftlik sahibine verilmesiyle de angarya kaldırılmıştı. Çiftliklerin kira bedelleri incelenerek bazılarının kira oranları yeniden düzenlendi. Toprakların kendi işletiminde olduğunu belgeleyemeyen çiftlik sahiplerinden toprakları alınarak kiracılara iade edildi.

5. Muhacirler ve mâlî sıkıntı: Kırım Harbi sebebiyle Silistre'ye Nogay ve Çerkes muhacirlerin iskânı ve iskân edilinceye kadar verilen yevmiyeleri eyalete mâlî yük getiriyordu. Bu da ahaliden Kırım Harbi sırasında alınan eşya ve erzakın bedellerinin ödenememesine sebep olmuştu. Çözüm olarak bazı gelirlerin hazine tarafından alınmayarak biriken hasılât ile muhacir masraflarının karşılanması teklifi merkeze iletili. Bölgede sayısı artırılan askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında da zorluk yaşıyordu.

6. Bulgar Kilisesi: Teftişte öne çıkan meselelerden biri de Rum metropolitler ile Bulgar ahali arasındaki anlaşmazlıklardı. Bulgarların

⁵ Taşir: Mahsulatın öşrünü, ondalığını alma, "Taşir", *Kâmûs-ı Türkî*, s.416.

kiliselerde Bulgarca İncil ve kitap kullanmak istemeleri Rum metropolitlerin tepkilerine sebep olmaktaydı. Bulgarlar ayrı bir Bulgar kilisesinin kurulmasını istiyorlardı. Ayrıca metropolitlerin nikâh gibi işlemlerden fazla para almalarından ve usulsüz para toplamasından şikâyet ediyorlardı.

2.1.2. Midhat Paşa'nın Niş Valiliği

Şam'da çıkan karışıklıklar sebebiyle İstanbul'un Şam'a önem vermesi Rumeli'yi neredeyse unutturmuştu.⁶ Fakat Niş Bulgarlarının çoğu Sırbistan'a, katılma fikriyle göç ediyorlardı. Kalanlar da fesat çıkarma niyetinde olduklarından eyalet ihtilal karışıklığı içindeydi. Bu durumu düzeltmek üzere Midhat Paşa vezaret rütbesiyle 4 Şubat 1861'de tayin edildiği Niş Eyaleti Valiliği görevine 20 Mart 1861'de başladı.⁷ Daha sonra Yakova, İpek ve Prizren de Niş'e bağlanarak Midhat Paşa'nın idaresine verildi.⁸

Mithat Paşa Niş'te göreve başladığında eyaletin her tarafı nizamî ve başıbozuk askerlerle çevrili olsa da Bulgarların Sırbistan'a göçü önlenemiyordu. Lüzumundan fazla asker olmasına rağmen asayiş sağlanamıyordu. Her taraf haydut dolu olduğundan eşkıyalık ve yol kesme olayları birkaç yıldır artmıştı. Müslüman ve Hıristiyanlar birbirine güvenmiyordu. Müslüman ahali silahsız ve arkadaşsız kasabadan dışarı çıkamıyordu. Araba işleyecek şose⁹ yolun olmaması da üretilen mahsulün nakliyesini zorlaştırıyordu. Bütün bunların neticesinde yaşanan durgunluk herkesi fakirleştirmişti ve birkaç yıldır vergiler de toplanamıyordu. Çiftlik

⁶ Cevdet Paşa, **Tezâkir 13-20**, s.111.

⁷ Ali Haydar Midhat, **Midhat Paşa, Hayat-ı Siyâsiyyesi, Hıdemâtı, Menfâ' Hayatı-1 Tabsıra-i İbret**, İstanbul, Hilal Matbaası, 1325, s.13-14; Tayin ve göreve başlama tarihleri için bk.Nejat Göğünç, "*Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler*", **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 12, 1981-1982, s.279.

Rumeli teftişi esnasında Niş'e varmadan önce Vidin'den Lom'a giderken Midhat Paşa'nın Vidin Valiliğine getirilmesi de müzakere edilmişti. **Tezâkir 13-20**, s.104.

⁸ Göğünç, *a.g.m.* s.281.

⁹ Balıksırtı biçiminde kırma taşlarla kumdan yapılmış iki tarafı hendekli yol. "Şose", **Kâmûs-ı Türkî**, s.788.

sahiplerinin de borçları birikmiş ve halkta tam bir karamsarlık hâkim olmuştu.¹⁰

Midhat Paşa “bir halin ıslahının onu davet eden sebeplerin tashihine” bağlı olduğu fikrinden hareketle önce huzursuzluk ve asayişsizliğin sebepleri üzerinde duruyordu.¹¹ Halkın itibarlı kimseleriyle görüşerek tespit ettiği meseleleri çözmek için yine bu türlü kimselerle bir araya gelip görüşerek çözme yoluna gitti. Midhat Paşa ne arzu ediyorlarsa yapılacağını, iki sene içinde hazineye ve çiftlik sahiplerine olan borçlarından kurtulacaklarını ve haydutluk belasının tamamen ortadan kalkacağını taahhüt etti. Buna karşılık isteyeceği teklif ve hizmetlerin yerine getirilmesi şartını da ahali kabul ve taahhüt etti. Halkta fikir değişikliği meydana gelmiş, istenen idarenin gelmesi için gereken icraatların yapılmasının lüzumunu anlamışlardı.¹² Bu görüşme sonrasında Midhat Paşa halkın desteğini alarak faaliyetlerine başladı. Hükûmetçe idarenin daha mazbut ve muntazam hale getirilebilmesi için “Merkez Odası” namıyla bir cemiyet teşkil edildi. Belli ve düzenli kaideler altında çalışan bu cemiyet müracaatlar için gece gündüz her saat açık tutuluyordu.¹³

Sırbistan’a göçü önlemek için sınır köylerine yerleştirilen askerlerin çoğu Bulgarların evlerine yerleştiğinden sahipleri açıkta kalmakta ve bu durumun da onları göçe zorladığı anlaşıldığından aynı gün bu köylerdeki muvazzaf askerler kaldırılarak yerlerine gönderildi.¹⁴ Midhat Paşa göç yasağını kaldırarak Sırbistan’a göçü serbest bıraktıktan sonra göç durdu.¹⁵ 1862’de Belgrat’tan Niş’e dönenler 376 hane ve 1862 nüfusa ulaşmıştı. Bunların bir kısmı han ve medreselere, hürmete layık olanlar yerli halktan hali vakti yerinde olanların yanına, dul kadınlar da şehir halkından dul ve kimsesiz kadınların evine misafir edildi. Müslüman mahallelerindeki evlerin onda biri göçmenlere tahsis edildi. Selanik, Sofya ve İvranya’da göçmenler için para

¹⁰ Midhat, *a.g.e.*, s.15-16.

¹¹ Göğünç, *a.g.m.* s.282.

¹² *a.g.e.*, s.16,17.

¹³ *a.g.e.*, s.19

¹⁴ *a.g.e.*, s.16

¹⁵ *a.g.e.*, s.17.

yardımları toplandı. Yardıma Hristiyanlar da katılıyordu. Yeni Müslüman ve Hristiyan mahalleleri oluşturularak göçmenler için evler yapıldı.¹⁶

Niş'te bir alay süvari üç tabur piyade ve iki batarya top vardı. Bir buçuk tabur kale içindeki kışlada, diğerleri de yeterli kışla olmadığından dağınık olarak kira karşılığı çeşitli hanlarda ya da halka ait evlerde barınıyorlardı. 90.000 kuruş yıllık kira verilmesine rağmen halkın şikâyetleri önlenemiyordu. Altı ay içinde halkın da yardımıyla kasaba dışına Ürgüb kapısı karşısına iki katlı kargir bir kışla yaptırıldı. Daha sonra mutfak, çamaşırhane ve arpa ambarları da ilave edildi. Daha önce su ihtiyacı kuyulardan karşılanırken iki kilometre mesafeden su getirildi. Kışlanın kapısı karşısına bir de karakol yaptırıldı. Bütün bunlar için 8 yük¹⁷ 53.510 kuruş masraf yapılmıştı. Masraf ile keşif arasındaki farkın büyük bir kısmı bir mültezimin borcundan karşılanmış hazineye mâliye ti ise sadece 2 yük 77.715 kuruş olmuştu. Kaledeki eski kışla da tamir ettirilerek hastahane haline dönüştürüldü.¹⁸

Mahkûmlar için yapılması düşünülen hapishane keşif sonucu önce 3 yük kuruşa, sonraki keşifte 160.000 kuruşa çıkacağı hesaplandı. Keşif haricinde iki büyük zabtiye koğuşu ilave edilmesine rağmen 120.000 kuruşa mal edildi. Hapishane inşasının ucuza mal olmasının sebebi inşaat malzemesinin emin memurlar vasıtasıyla peşin olarak satın alınması, her gün inşaatla nezaret edilmesi, rençberlik ve ırgatlık işlerinin tamamen mahpuslara yaptırılarak tasarruf edilmesiydi.¹⁹

Yol ve köprü yapımına öncelik verildi. İlk yıl yapılan şose yollar sayesinde üç günde 150 okka yük taşınabilen yere bir günde 500 okka taşınabiliyordu. Ertesi yıl her tarafta birden yol yapımına başlandı. Niş Kumanova yolu 24 saat, Sofya yolu ile Pazarcık sınırı 30 saat, Sofya Dubnice yolu ile Selanik sınırı 18 saat Şehirköy'den İsveti Nikola Balkanı yolu ile Lom kazası sınırına kadar 24 saat mesafesi olan yollar ve küçük büyük köprüler yapıldı. Yolların emniyeti için de lüzumlu yerlere karakollar inşa

¹⁶ Göğünç, *a.g.m.*, s.287,288.

¹⁷ 1 yük=100.000 guruş. 1 kese akçe=500 guruş. "yük", Pakalın, *a.g.e.*, s.639.

¹⁸ Göğünç, *a.g.m.*, s.284-286; Midhat, *a.g.e.*, s.18.

¹⁹ Göğünç, *a.g.m.*, s.286.

edildi. Balkanlardan Sırbistan sınıрыyla geçen Çubren yolu üzerine de sağlam ve dayanıklı karakollar yapıldı.²⁰

İlk sene yol yapımı mevzuata uygun olarak yolun altına büyük taşlar konup üzerine küçük taşlar dökülmek suretiyle gerçekleştirilmişti. Yol yapımında köylüler gruplar halinde çalıştırılmıştı. Bu usul uzun zaman aldığı gibi senenin belli günlerinde yol yapımında çalışan köylüler vakit geçirerek sıralarını savmaya çalışmıştı. 1862'de Midhat Paşa yöntem değiştirerek Sırbistan'da kullanılan yöntemi uyguladı. Önce yolun istikameti tayin edilerek iki yanına hendekler kazılacak ve çıkan toprak yolun üzerine atılarak yolun seviyesi yükseltildikten sonra üzerine kırık taş dökülecekti. Yoldan faydalanma oranı, arazinin durumu ve gerektirdiği işçilik durumuna göre köyler arasında üç kademeli bir düzenleme yaptı. Yol inşaatı kısımlara ayrılarak her köyün hissesine düşen tespit edildi. İş düzenini köylü kendi arasında ayarlayacak ve herkes hissesini kasım ayına kadar bitirecekti. Midhat Paşa 15-20 günde bir çalışmaları denetliyordu. Sonuçta geçen yıla göre kırk kat fazla yol yapılmıştı. Bu arada köylüleri caydırmaya çalışan bozguncularla da mücadele edilmişti. Köylüler yolun faydasına inandırılmıştı. Bazen geceleri çoluk çocuk çalışmışlar ve süratle bitirmişlerdi.²¹

Eşkıya ve haydutların yakalanması için her tarafa güvenlik güçleri yollanıyor ve yakalananlar Niş'teki Meclis-i Muvakkat'ta yargılanarak kanunen hüküm giyenler derhal infaz ediliyordu. Yolların düzenlenmesi ve eşkıyalığın yok edilmesiyle ticaret gelişti. Yeni yapılan yol, geçit ve köprülerin sağladığı kolaylık yollardaki emniyetin sağlanması sonucu ahalinin mahsulâtı Selanik, Filibe ve Manastır tarafına taşınmaya başlamasıyla ticaret de gelişmeye başladı. Tuna yoluyla Niş'ten İstanbul'a ve Sırbistan üzerinden Avrupa'ya eşya ve yolcu taşımacılığı yapılıyordu. Çubren yolunun emniyeti sağlanınca ticaret bu yol üzerinden akmaya başladı.²² Midhat Paşa, ayrıca 1863'te bazı memurları ortak ederek Niş-İstanbul hattında haftada bir karşılıklı posta ve

²⁰ Midhat, **a.g.e.**, s.17,18.

²¹ Göğünç, *a.g.m.*, s.289.

²² Midhat, **a.g.e.**, s.17,18. Sırbistan üzerinden gitmek için gümrük vermek ve karantina için beklemek gerekiyordu. İçeriye her zaman araba ve hayvan kabul etmeyip nakliyyeyi birkaç katına kendi arabalarıyla naklediyorlardı. Bu da masrafı fahiş derecede artırıyordu. Göğünç, *a.g.m.*, s.314.

eşya taşıyan bir araba şirketi kurdu. Zengin ve sözü geçenlerden fedakârlık yapacak kimse olmadığından Sırbistan ya da başka bir ülkeden kimseyi de bu işe sokmayı uygun bulmadığından memurlara müracaat etmişti.²³

Eğitim konusunda da Şehirköyü'nde bir Hristiyan mektebi, Niş'te bir Rüşdiye, mahalle mektepleri ve bir de ıslahhâne kuruldu. Bu okullar için gereken paranın bir kısmını halktan toplanan bağışlardan ve mahpuslara yaptırdığı ayakkabıların satışından elde edilen gelirden karşılıyordu. Niş'te bir değirmen, han ve debbağhane ve dükkanlar yaptırarak gelirlerini hayır işlerinde kullandı. Kimsesiz çocukları ve yaşı küçük olan mahkumları Islahhânelere yerleştirdi. Burada dinlerine göre ayrı hocalar ve sanat öğrenmek için de ustalar tarafından eğitilmesi için imkân sağladı²⁴

Midhat Paşa'nın idare tarzında en göze çarpan unsurun halkla olan irtibatı en üst seviye tutması ve problemlerin sebeplerini bulmada da çözüm üretmede de halkın fikirlerine önem vermek olduğunu söyleyebiliriz. Gerektiğinde geçici meclisler kurarak adaletin tecellisini geciktirmemesi ve halkın itimadını kazanmaya önem vermesi, halk tarafından benimsenmesini sağlayarak çözümü kolaylaştırdığı görülüyor. İcraatları konusunda halkı iyi ve doğru anlayarak ikna yolunu gitmesi ve faaliyetlerinde halkı harekete geçirerek çalıştırması, emin memurlarla iş yapması ve yapılan işlere hâkim ve vakıf olarak sürekli kontrolü da elden bırakmaması sonuçta başarıyı getirmişti. İcraatlarını merkezden bir beklenti içine girmeden öncelikle kaynağını da kendi imkânlarıyla temin etme yolunu seçerek hazineye fazla yüklenmeden hayata geçirmenin yollarını aramaktaydı. Kısaca başarısının sırrını halkla bütünleşmek, problemlerin sebeplerini doğru tespit ettikten sonra halkın katılımıyla çözmek olarak özetleyebiliriz.

²³ Göğünç, *a.g.m.*, s.290.

²⁴ Göğünç, *a.g.m.*, s.288-289. Midhat, *a.g.e.*, s.19

2.2. TUNA VİLÂYETİ'NİN KURULMASI

2.2.1. Tuna Vilâyeti'nin Kuruluş Süreci

1860-1864 arasında eyaletlerin teftişine önem verildi. Balkanlar ve Anadolu'ya, zaman zaman da Arap eyaletlerine müfettişler gönderiliyordu. Olağanüstü durumlarda da ortaya çıkan problemleri çözmek üzere olağanüstü yetkileri olan müfettişler gönderiliyordu. Fuad Paşa'nın Dürzilerin Marunilere uyguladığı katliama son vermek için Suriye'ye, Cevdet Paşa'nın da çıkan isyanı bastırmak için İşkodra'ya gönderilmesi buna örnek verilebilir. Bu teftişler eyalet idaresinin sorunlarını çözmeyen geçici tedbirler olarak kaldı; fakat yine de bu teftişler hem eyaletler üzerindeki merkezi denetim artırdı, hem de Bâb-ı Âlî'nin eyaletlerin içinde bulunduğu şartları daha iyi kavramasını sağladı.²⁵

Öteden beri Avrupa devletleri gayrimüslim unsurlar üzerinden Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale ediyorlardı. 9 Nisan 1854'de Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya arasında imzalanan Viyana Protokolü, Hristiyanların imtiyazlarını düvel-i muazzamanın himayesi altına alıyordu. 1856 Paris Antlaşması ile de Osmanlı Devleti merkeziyetçi eğilimi terk etmeye zorlanıyordu. Paris antlaşmasının tarafı olan devletlerin baskıları sonucu gayrimüslimlerin hak ve statülerini sağlamlaştırıcı haklar verilmişti.²⁶ Avrupa çıkan en ufak bir mahalli karışıklıkta mülkî idarenin bozukluğunu ileri sürerek ıslahat teklifleri sunuyordu.²⁷ Eyaletlerin çoğunda mülkî taksimatın yolunda olmaması ve idaresinin karışıklık içinde olması sebebiyle küçük meselelerde bile merkezle yazışma ihtiyacı hissediyorlardı.²⁸ Eyaletlerin idaresinde ıslahata duyulan ihtiyaca her fırsatta maruz kalınan dış baskılar da

²⁵ Davison, **a.g.e.**, s.122,123.

²⁶ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s.46; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Ankara, TTK, 1997, s.242, 246.

²⁷ Yaman, **a.g.e.**, 159.

²⁸ **Külliyat-ı Kavanin**, No: 1700/2173, 12 Cemaziye'l-evvel 1281 (13 Ekim 1864), Düstur-ı Atik 1282'den alınan "Beyanname"

eklenince Âli ve Fuat paşalar 1863 sonlarında eyaletler konusunda esaslı bir ıslahat yapılması işiyle meşgul olmaya başladılar.²⁹

Âli Paşa bu ıslahatla ortaya çıkacak teşkilatın gayesini umumî işlerde halkın katılımı esasını uygulamaya koymak ve merkezîyetçi ve mutlakîyetçi idareyi hafifletmek ve izale etmek olarak ifade ediyordu.³⁰ Fakat birinci sadaretinden istifa ederken verdiği mektupta Avrupa'daki yönetimin halka ait olması fikrini çirkin ve bozuk bir düşünce olarak niteliyor ve bazı devletlerin Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokmak için Hristiyan tebayı bu fikirlere sevk ettiğini belirtiyordu. Demek halkın umumî işlere katılmasını istemekle birlikte yönetimi halka devretmek gibi bir düşünce taşımıyordu. Çözüm olarak da bütün halkların istisnasız ve eşit derecede faydalanıp memnun olacağı bir politika takip ederek, Müslüman halkı esirgeyip korumakla beraber diğer sınıfları da hoşnut ederek kıskırtmaları etkisiz bırakacak bir yol tutulmasını öneriyordu.³¹ Siyasî vasiyetnamesinde de devletin tek bir din ya da milletin devleti olamayacağını, çöküşün önüne geçecek tek yolun ırk ve din ayrımı yapmadan bütün unsurları kucaklayan geniş ve sağlam bir temel üzerine bina etmek olduğunu ileri sürüyordu.³²

Fuad Paşa Suriye ve Lübnan isyanlarını bastırmakla meşgul olduğu sıralarda mülkî idarede bir düzenleme yapılması gerektiğine kanaat getirmişti.³³ Vilâyet ve sancakların büyütülerek tecrübeli ve muktedir valiler atanmasını öngörüyordu. Valilerin yetkilerini de genişleterek önemli meseleler dışında merkeze müracaatların önüne geçerek merkezin adi işlerle uğraşmasını engellemek suretiyle merkezin yükünü hafifletmeyi düşünüyordu.³⁴

Âli ve Fuad paşalar mebusan meclisine başlangıç olabilecek bir vilâyet usulü tasavvur ediyorlardı. Midhat Paşa'nın Niş Eyaleti'ndeki icraatlarının

²⁹ Yaman, **a.g.e.**, 158,159.

³⁰ Şentürk,**a.g.e.**, 169.

³¹ Mehmed Memduh, **Tanzimattan Meşrutiyete 1 Mir'at-ı Şuunat**, Sadeleştiren: Hayati Develi, İstanbul, Nehir Yay, 1990, s.139-141.

³² Engin Deniz Akarlı, **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnameleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay, haz.1978, s.6.

³³ Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII.cilt, s.152.

³⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII.cilt, s.152,153; **Maruzat**, s.110,111.

çoğunu da tasavvur ettikleri vilâyet usulüne uygun gördüklerinden bu konuyu birlikte müzakere etmek üzere 8 Temmuz 1864'te İstanbul'a çağırdılar.³⁵

Niş'te Mithat Paşa'nın ve Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Paşa'nın Panislavizm'e karşı yürüttükleri başarılı mücadele sonucunda Rusya, şeytanlık ve entrikada eşine az rastlandığı söylenen Nikola Pavloviç İgnatiyev'i 1864 yılında İstanbul'a büyükelçi olarak tayin etti. Ali ve Fuad Paşalar İgnatiyev'e karşı Midhat Paşa'nın dehasını kullanmak istemişlerdi. Kurmak istedikleri vilâyetin valiliğini de Midhat Paşa'ya teklif ettiler. Midhat Paşa Osmanlı Devleti'nde uygulanmasını hayal ettiği meşrutî idareye bir örnek olmak üzere Vilâyet merkezi Rusçuk'ta vilâyet meclisi kurulması şartıyla bunu kabul ettiği de söylenmektedir.³⁶

Daha Midhat Paşa İstanbul'a çağırılmadan eyaletlerin idaresini ele almak için bir komisyon oluşturulmuştu. Fuat Paşa, Midhat Paşa ile birlikte Fransız departmant sisteminden de yararlanarak kurulacak vilâyet teşkilatı konusunda birlikte çalıştılar.³⁷ İlber Ortaylı nizamnâmenin özünün Fransa'dan farklı olduğunu adem-i merkezîyetçi hükümlerin merkezi kontrolü sağlayıcı hükümlerle dengelendiği görüşündedir.³⁸ Tekrar tekrar mülakat yapılarak çıkarılması gereken iradenin maddeleri müzakere edildikten sonra nizamnâme kaleme alındı. Hazırlanan nizamnâme parça parça ve karışık idare olunan yerleri merkezi bir idareye bağlayarak mülkî ve mâlî işler ile imar faaliyetleri konularında mazbut, sağlam ve fiilen kuvvetli bir yapı tesis etmek esasına dayanıyordu. Bu düzenleme öncelikle Anadolu ve Rumeli'de numune olarak seçilen bölgelerde denenerek görülen aksaklıklar giderildikten sonra her tarafta uygulamaya konacaktı. Nizamnâme layihasını birkaç akşam da vükela evlerinde okuyup inceledikten sonra bazı bendler de genel olarak müzakere edildi. Oy birliği sağlandıktan sonra şeyhülislamın onayı alınıp padişaha arz edildi. 12 Cemaziye'l-evvel 1281'de (13 Ekim 1864) Midhat

³⁵ Midhat, **a.g.e.**, s.23.; İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, 1.Cilt, İstanbul, Dergah Yay, 1982, s.318.; İsmail Selimoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Tuna Vilâyeti**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995, s.20.

³⁶ Skender Rızaj, "*Midhat Paşa'nın Rumeli'de Vilâyetler Kurulmasındaki Rolü*", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri 8-10 Mayıs 1981 Edirne**, Ankara, TTK, 1986, s.59,60

³⁷ Davison, **a.g.e.**, s.168.

³⁸ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s.54.

Paşa'nın valiliği ve Tuna Vilâyeti'nin kurulmasını emreden irade çıktı. Aynı iradeyle Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi de onaylanarak yürürlüğe girdi. 19. yüzyıl boyunca eyalet yönetimi konusunda yapılan çalışmalar ve hazırlanan talimatlardan istenen netice alınamamıştı. Ancak bu nizamnâmenin hazırlanmasında bu tecrübelerin katkısı da inkar edilemez. Vilâyet merkezindeki müfettiş-i hükkâm, muhâsebeci, mektupçu ve Umûr-ı Ecnebiye müdürü gibi görevliler ile sancak kaymakamlarının tayini de bu irade ile yapılmıştı. Midhat Paşa geçmişte yaptığı görevler sebebiyle hem devlet idaresine ve ülkenin durumuna, hem de Rumeli'nin durumuna vakıftı. Zekası, kavrayış, anlayış ve tecrübesinden kaynaklı malumatı da bu göreve tayininde etkili olmuştu.³⁹

İrade onaylandıktan bir ay sonra 1280 senesi Teşrîn-i sânisı itibariyle (13 Cemaziye'l-ahir 1281-13 Kasım 1864) Mektûbî Odası memurları, İdâre Meclisi mümeyyizi ve bundan on beş gün sonra da Cinayet Meclisi Mümeyyizi gibi memurların memuriyetleri başlatılıyordu. Yeni atanan kaza müdürlerinin memuriyetleri de genel olarak 1280 senesi Kânûn-ı evveli itibariyle (13 Aralık 1864) bir kısmı da görev yerine vardıktan itibaren maaşları işlemek üzere yürürlüğe kondu. Eski görevlerine devam edecek olan kaza müdürlerinin memuriyetleri yapılacak seçimler sonucunda meclislerin teşekkülü tarihinden başlamak üzere devam ettirildi. Kaza müdürlerinin bir kısmının bulundukları görevde devam etmesi, bir kısmının görev yerlerine vardıklarında, bir kısmının ise 1, 3, 15 Teşrîn-i sâni 1280 (13, 15, 27 Kasım 1864) tarihlerinde göreve başlaması kararlaştırılmıştı.⁴⁰

Midhat Paşa da Vilâyet Umumî Meclisi'nin ilk toplantısında yaptığı konuşmada vilâyetin kuruluş tarihiyle ilgili hem hicri olarak "Receb 1281" tarihini hem de Rûmî tarihle "Teşrîn-i sâni 1280" tarihlerini vermektedir.⁴¹ Hicri ve Rûmî tarihlerin ortak paydası 18–30 Teşrîn-i sâni 1280/1–13 Receb 1281 yani miladi tarihle 30 Kasım–12 Aralık 1864 tarihlerine tekabül etmektedir. Vilâyet dâhilindeki sancak ve kazaların sınıf ve mertebeleri ile

³⁹ İ.M.M.S. 29/1245, 12 Cemaziye'l-evvel 1281 (13 Ekim 1864); Külliyyat-ı Kavanin, No: 1770/2173, (13 Ekim 1864) Düstur-ı Atik 1282 'den alınan "Beyanname"

⁴⁰ İ.M.V.L. 526/23633, 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865).

⁴¹ Tuna, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1

memurlarının maaş ve tahsisatı Meclis-i İdâre-i Merkeziye’de kararlaştırılarak 26 Receb 1281’de (25 Aralık 1864) Sadaret’e gönderildi. Bunların onaylanması da ancak 28 Ramazan 1281’de (24 Şubat 1865) gerçekleşebildi.⁴² Sancak ve kazaların idare meclisleri, temyîz-i hukuk meclisleri ve de’âvi meclislerinin aza ve mümeyyizlerinin seçimi ve meclislerin teşekkülü ise Mart 1865’te tamamlanmıştı.⁴³

Bu bilgiler ışığında 1864 Aralık ayı başlarında, yani kurulması için 13 Ekim 1864’te iradenin çıkmasından iki ay sonra teşkilatının tamamlanarak Tuna Vilâyeti’nin kurulduğu söylenebilir; ancak vilâyetin tamamında meclislerin oluşturulması, gerekli düzenlemelerin yapılarak esas işlerin tamamlanması ve vilâyet idare heyetinin devletin istediği şekle tamamen uygun hale getirilmesi Midhat Paşa’nın da ifade ettiği gibi altı ay gibi bir zaman aldığı anlaşılıyor.⁴⁴

2.2.2. Eyalet Yerine Vilâyet Usulü

1591’e kadar büyük ya da küçük herhangi bir idari birim için vilâyet tabiri kullanılıyordu. Bu tarihlerde en büyük idari birim için kullanılmaya başlanan eyalet, “idare etme, icra” anlamındaki “iyale” kelimesinden geliyordu.⁴⁵ Vilâyet de “bir şey üzerinde hâkimiyet” anlamına “veliye”nin mastarıdır. Kamu hukuku bakımından “hükümdar iktidarı veya hükümdar tarafından teslim edilen iktidar, bir valinin vazifesi” manasına gelmektedir.⁴⁶ Metin Kunt, beylerbeyinin sorumlu olduğu bölge için “beylerbeyilik” ve genel olarak idârî bölge manasına “vilâyet” tabiri kullanılırken “eyalet” tabirinin tercih edilmeye başlanmasını değerlendirirken “eyalet” kelimesinin vilâyete göre daha fazla bölgesel otonomi ifade ettiğini kabul etmektedir. 16. yüzyıl sonlarında beylerbeyilerin merkezi denetimden uzaklaşmaya başlamalarıyla “eyalet” tabirinin 16. yüzyıldaki bu anlamına yaklaştığını ileri sürmektedir.⁴⁷

⁴² İ.MVL. 526/23633, 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865).

⁴³ Tuna, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281 (15 Mart 1865), s.1

⁴⁴ Midhat, a.g.e, s.26.

⁴⁵ “Eyalet”, İncalcık, s.548.

⁴⁶ Heffening, “Vilâyet”, İslam Ansiklopedisi, XIII. Cilt, KTB Yay, İstanbul, 1986, s.316.

⁴⁷ Kunt, a.g.e. s.28.

Tuncer Baykara'ya göre Osmanlı'nın ilk dönemlerinde iki kelime de "hâkim olma, sahip olma, idare etme" anlamlarında kullanılmakla birlikte "eyalet" de hükmeden zatın daha fazla şahsi tasarrufa sahip olduğu anlamı sezilmekteydi.⁴⁸ Bu da Kunt'un görüşünü desteklemektedir. Muhtemelen 1591'de beylerbeyinin makamı anlamında beylerbeyilik kelimesi kullanılmaya devam etmekle birlikte idârî özelliğini yansıtmak üzere "eyalet" kelimesi kullanılıyordu.⁴⁹

Tuncer Baykara bu iki kelimenin anlamları ve farkı konusunda tatminkar bilgiler vermektedir. "Vilâyet" kelimesi Selçuklularda şehir dışındaki alanları, taşrayı içine almaktaydı. Yöre, memleket anlamında da kullanılan bu kelime ile belli coğrafi bölgeler de ifade edilebiliyordu. Bu anlamıyla Türkçedeki "il" ya da "el" kelimesini karşılamaktadır. 13. yüzyılda "vilâyet" kelimesi yerinde "il" kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. İbn-i Bîbî de "Vilâyet-i Kamededdin" adıyla anılan memleket 1277'de "Kamededdin İli" diye anılmaktaydı. Bu dönemde diğer kaynaklarda "vilâyet" diye geçenlerin hemen hepsi Türkçe kaynaklarda "il" ya da "el" diye geçmekteydi. Baykara, Aksarayî ve Selçukname'ye dayanarak vilâyet kelimesinin hem bir idârî teşkilatı hem de "memleket, yöre" anlamını yansıttığını ileri sürmektedir.⁵⁰

1215 yıllarına ait Sinop kitabelerinde idârî birimler hakkındaki bilgilerde geçen "Mahrusa-i Nikita (Niğde) ve vilâyâtı sahibi", "Kayseriyye ve vilâyâtı sübaşısı", "Mahrusa-i Honas ve vilâyâtı sahibi" ifadeleri "vilâyet" in memleket, yöre anlamında kullanıldığını göstermektedir.⁵¹ Eyalet, "hükmetmek, idare etmek" anlamına geldiğinden Kemal Paşazade'de "vilâyet eyaleti" tabiri geçmekteydi. Bu eserde Osman Gazi'nin Yenişehir'i fethedip merkez edindikten sonra yaptığı tayinler açıklanırken Turgut Alp'in "İnegöl vilâyeti eyaleti"ne, Aygud Alp'in de "Eskişehir vilâyeti eyaleti"ne tayin edildiği belirtiliyor. Bu "İnegöl yöresinin/memleketinin idaresi", "Eskişehir yöresinin/memleketinin idaresi" şeklinde de ifade edilebilir. Burada "vilâyet" kelimesinin

⁴⁸ Baykara, **a.g.e.**, s.83, 91-98.

⁴⁹ "Eyalet", İnalçık, s.548.

⁵⁰ Baykara, **a.g.e.**, s.23-25,54-58,72

⁵¹ **a.g.e.**, s.48,49.

daha ziyade yönetilen memleket ve yöre anlamında “eyalet” kelimesinin de hükmetmek, idare etmek anlamında kullanıldığı söylenebilir.⁵²

1864'te Tuna Vilâyeti ile birlikte uygulamaya konan yeni usulde neden eyalet yerine vilâyet kelimesinin tercih edildiği konusunda görülen kaynaklarda açık bir bilgiye rastlanamamıştır. Salnamelerde sadece yeni idare tarzının uygulandığı yerler (Tuna Vilâyeti, Bosna Vilâyeti, Suriye Vilâyeti gibi) “vilâyet” olarak adlandırılmakta, diğerleri yine eyalet olarak yer almaktadır.⁵³ Fakat yeni usul üzere kurulan vilâyetlere de zaman zaman eyalet dendiği görülmektedir. Örneğin, Bosna Vilâyeti'nin kurulması konusunda Mâliye Nezâreti'ne yazılan bir yazıda “Tuna Eyaleti'nde olduğu gibi Bosna Eyaleti'yle Hersek ve Yenipazar mutasarrıflıkları birleştirilüb Boşnaklık kıt'asında dahi bir eyalet teşkiliyle vilâyetin ibkâen devletlû Osman Paşa hazretlerine tevcîh...” denmektedir.⁵⁴ Yine yeni kurulan Bosna Vilâyeti'ne Müfettiş-i Hükkâm ve nâibler tayini konusunda fetva makamına yazılan bir yazıda “...Bosna Eyaleti'yle Hersek ve Yenipazar sancakları birleştirilerek Bosna Vilâyeti namıyla müceddeden bir eyalet teşkiliyle elyevm valisi bulunan devletli Osman Paşa...” ifadeleri geçmektedir.⁵⁵ Bu iki belgeden “vilâyet” ya da “eyalet” denmesinin pek bir şeyi değiştirmediği anlaşılıyor. Fakat yine de buradan eyaletin idare etmek, vilâyetin yönetilen yöre olduğu anlamı çıkarılabilir. Kemalpaşazade'nin “Eskişehir vilâyeti eyaleti” dediği gibi “Bosna vilâyeti eyaleti” şeklinde anlamak da mümkündür. Ahmed Cevdet Paşa bu konuda sadece nizamnâme hükmünce “eyalet”e “vilâyet” dendiğini belirtmekte, bunun dışında bir sebep göstermemektedir.⁵⁶ Tuna Vilâyeti Nizamnâmesinin 15. maddesi ve daha sonra bu nizamnâmede yapılan bazı değişikliklerle Vilâyet Nizamnâmesi olarak yayınlanan nizamnâmenin de 15. maddesinde validen bahsedilirken “vali-i vilâyet” denmeyip “vali-i eyalet” denmektedir.⁵⁷ Bu ifadeler eyalet ya da vilâyet

⁵² Baykara, a.g.e., s.24,77.

⁵³ SDAO., sene 1282 (27 Mayıs 1865- 15 Mayıs 1866)

⁵⁴ A.MKT.MHM.332/71, 24 Zilhicce1281 (20 Mayıs 1865).

⁵⁵ A.MKT.MHM.316/7, 26 Cemaziye'l-evvel 1281 (27 Ekim 1864).

⁵⁶ Maruzat, s.111.

⁵⁷ İ.MMS. 29/1245, 12 Cemaziye'l-evvel 1281 (13 Ekim 1864), Tuna Vilâyeti'nin Nizamnâmesi, Madde: 15; “Vilâyet Nizamnâmesi”madde 15, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının

denmesinin çok da önemli olmadığını, sadece eski usul ile idare edilen eyaletlerle yenilerini ayırt edebilmek için kullanıldığını düşündürmektedir. Bu da Ahmed Cevdet Paşa'nın görüşünü desteklemektedir. Yukarıdaki bilgiler ışığında bu konuda şöyle bir fikir yürütülebilir:

Tuna Vilâyeti ile yeni ve farklı bir taşra idare tarzı denenecek ve bu uygulamanın taşranın tamamına yaygınlaştırılması tedrici olacaktır. Dolayısıyla yeni usulde de “eyalet” kelimesinin devam ettirilmesi her şeyden önce yeni usul ile eski usulün uygulandığı eyaletleri ayırt etme konusunda bir sıkıntı doğuracaktı. Salnamelerde ilk bakışta eyalette hangi idare tarzının uygulandığı “eyalet” ya da “vilâyet” kelimesinden anlaşılmaktadır. Rumeli Eyaleti, Ankara Eyaleti derken arada “Tuna Vilâyeti, Bosna Vilâyeti, Trablusgarb Vilâyeti” yazıyor olması Tuna, Bosna ve Trablusgarb'ın yeni usulle idare edildiğini göstermektedir. Bu bakımdan hem en üst seviyedeki taşra idârî birimi olarak eyaleti ifade edebildiği hem de farklılığı gösterebildiği için “eyalet” yerine “vilâyet” kelimesinin seçilmesi yerinde görünmektedir.

İkinci olarak “eyalet” kelimesi daha fazla otonomi ve merkezi denetimden uzaklığı ve şahsi tasarrufu çağrıştırmaktadır. Oysa Tanzimat, eyaletleri merkezin denetimine sokmak ve merkezi hâkimiyeti güçlendirmek istiyordu. Bu zamana kadar yapılan düzenlemelerle daha önce neredeyse merkezden bağımsız olan valiler maaşlı devlet memurları haline getirilmişti. Bu sebeple valinin iktidarını öne çıkaran ve muhtariyet çağrıştıran “eyalet” yerine hem yönetilen bölgeyi nazara vermek hem de birden çok eyaletin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bu yapıda daha geniş bir coğrafyayı kastetmek için “vilâyet” kelimesinin tercih edilmiş olması mantıklı gözükmektedir.

2.2.3. Neden Tuna Vilâyeti Seçildi?

Rusya, 1853'te Osmanlı Devleti'ni parçalama siyaseti takip etmeye başlamıştı. Çar Nikola, İngiltere'ye Eflak-Boğdan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın Rusya'nın himayesine girmesini, Girit ve Mısır'ın da İngiltere'ye bırakılarak

İstanbul'un bağımsız bir şehir haline getirilmesini teklif etmişti. İngiltere'nin teklifi reddetmesi üzerine Rusya'nın İstanbul ve boğazları ele geçirerek Osmanlı'yı Rus himayesine sokma teşebbüsü Rusya'nın mağlubiyetiyle sonuçlanan Kırım Savaşı'nı başlatmıştı.⁵⁸ Yapılan 1856 Paris Antlaşması'yla Rusya'nın balkanlarda genişleme imkânı çok zayıfladı. Karadeniz tarafsız hale getirilerek askerden arındırıldı. 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin yürürlükte olduğu bir kere daha vurgulanarak boğazların bütün savaş gemilerine kapalı tutulması sağlandı. Eflak-Boğdan'a özerklik verilerek içişlerine karışılmamasına dair hüküm kondu. Sırbistan'ın özerklik hak ve yetkileri diğer devletlerin garantisi altına kondu. Böylece Rusya Balkanlarda ve Karadeniz'deki etkisini kaybetmişti.⁵⁹ Fakat Rusya, Balkanlardan vazgeçmiş değildi. Kırım Harbi'nden sonra Panislavizm siyasetine yönelmeye başladı. Rusya 1862'de Balkan politikasını "ya otonomi ya anatomi" şeklinde açıklamıştı. Yani Hristiyanlarla meskun vilâyetler ya muhtar olacak ya da Osmanlı'dan ayrılacaktı. Başbakan Gorçakof Bosna-Hersek, Arnavutluk, Bulgaristan, Epir ve Tesalya'yı buna namzet gösteriyordu.⁶⁰

1860'larda ülkenin birçok yerinde hoşnutsuzluk, isyan ve ayrılıkçı hareketler vardı; fakat özellikle Balkanlarda Panslavizm propagandası sebebiyle derin ve geniş bir kaynaşma görülüyordu.⁶¹ Tanzimat bir bakıma Avrupa'nın müdahalelerini önlemek, Balkan reâyasının devlete samimiyetle bağlanmasını sağlamak için de ilan edilmişti. Reâya angaryanın kalkmasını, tam eşitliğin sağlanmasını, şahsi emniyet ve hürriyetlerinin sağlanmasını istiyordu. Tanzimat Fermanı da bunları vaat ediyordu; fakat Tanzimatın ilanından sonra da Balkan reâyasına zulüm yapıldığı iddiasını ortaya atarak Hristiyanların hoşnutsuzluğunun giderilmesi için Osmanlı Devleti'ne ikazlarda bulunmaya devam etmişti.⁶² Kırım Savaşı sonucunda imzalanan 1856 Paris Antlaşması'yla Karadeniz'in tarafsız hale getirilmesi Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisi ve tersane bulundurma hakkını ortadan

⁵⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s.11-13.

⁵⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.216,251-255.

⁶⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII.cilt, s.57-58,76.

⁶¹ Bekir Sıtkı Baykal, **Mithat Paşa Siyasî ve İdarî Şahsiyeti**, Ankara, Kırıl Matbaası, 1964, s.12.

⁶² Halil İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Eren Yay., 1992, s. 4.

kaldırmıştı. Viyana protokolündeki Hristiyanların Avrupa'nın himayesine verilmesi esası antlaşmaya girmedi. Çünkü onların istediği hakları Islahat Fermanı'yla antlaşmadan önce Osmanlı Devleti kendiliğinden vererek bir noktada önlemiş gibi olmuştu.⁶³ Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere orduda ve devlet işlerinde görev vereceğini sefaretlere bildirdi. Taşra idaresinde gayrimüslimlerin hak ve statüleri sağlamlaştırıldı; fakat Rusya yine zulüm yapıyor iddialarıyla müdahil olamaya gayret ediyordu. Zaten Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli teftişi de Rusya'nın bu baskıları sonucu gerçekleşmişti.

Bir savaş vukuunda bölgenin elden çıkmasından öte ülkenin güvenliği açısından bölge ayrı bir önem arz etmekteydi. Osmanlı sahillerine ulaşabilmek için düşmanın Tuna ve Balkanlardan geçmesi gerekli idi.⁶⁴ Tuna Nehri Avrupa ve Rusya'nın önünde doğal bir engeldi. Düşman nehri geçse bile arkasını emniyete alması çok zordu. Bu engel aşıldığında İstanbul ve Boğazlar kolayca tehdit edilebilirdi. Silistre, Şumnu, Varna, Rusçuk ve Vidin kaleleri güneye doğru var olan yolları da kapatıyordu. Dolayısıyla İstanbul'un güvenliği açısından Tuna Vilâyeti'nin kurulduğu bölge önem taşıyordu. Ayrıca İstanbul'a yakın olması, kara ve deniz yoluyla ulaşım kolaylığı, İstanbul'la olan haberleşmeyi ve destek sağlanmasını kolaylaştıracaktı.⁶⁵ Namık Kemal'in "Tuna elden giderse vatan elden gider" sözü devletin güvenliği açısından bölgenin önemini gayet iyi ifade etmektedir.⁶⁶

Ali ve Fuad paşaların, Midhat Paşa'nın Niş Eyaleti'ndeki icraatlarını tasavvur ettikleri vilâyet usulüne uygun buldukları daha önce belirtilmişti. Bu tecrübenin yaşandığı Niş Eyaleti'nin Tuna Vilâyeti'ne dahil olması ve valiliğinin de Midhat Paşa'ya verilmesi dolayısıyla Niş'teki gelişmelerin diğer iki eyalete yansıtılmasının daha kolay olacağı tabiidir. Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda reforma Tuna Vilâyeti ile başlanmasının isabetli bir karar olduğu görülmektedir.

⁶³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.251.

⁶⁴ Ahmed Midhat Efendi. **Menfa/Sürgün Hatıraları**, Yayına Hazırlayan: Handan İnci, İstanbul, Arma yay, 2002, s.59,60.

⁶⁵ İsmail Selimoğlu, **a.g.e.**, s.24-26.

⁶⁶ Baykal, **a.g.e.**, s. 45.

2.2.4. Tuna Vilâyeti'nin İdarî Taksimatı

Bilindiği gibi Tuna Vilâyeti, Vidin, Niş ve Silistre eyaletlerinin birleştirilmesiyle teşkil edilmişti. Bu eyaletlerin sancak ve kazalarında daha önce de bazı değişiklikler yapılmıştı. H.1266/M.1850 yılında bu üç eyalet toplamda 8 sancak ve 56 kazadan oluşuyordu.⁶⁷ H.1271/M.1855'te 10 sancak arasında taksim edilmiş 58 kaza vardı. Kırım Savaşı'nın bittiği yıl iki sancaktan oluşan Vidin'de Tırnova Sancağı'nın kaza sayısı 2 iken 18'e çıkarıldığı görülüyor.⁶⁸ 1860'ta Tırnova Sancağı Vidin Eyaleti'nden ayrılarak Silistre Eyaleti'ne bağlanmış ve Vidin tek sancaklı bir eyalet olarak kalmıştı. Bunun dışında bir değişiklik yoktu.⁶⁹ Üç eyaletin H.1271/M.1855'ten H.1277/M.1860'a kadar 10 sancağı vardı. Kaza sayılarında da önemli bir değişiklik olmamıştı. 1860'da kaza sayısı 73 idi. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli teftişi'nden sonra H.1278/M.1861 yılında Silistre Eyaleti'nde yeni üç sancak daha kurulmuştu. Silistre sancağının bölünmesiyle 3 kazadan oluşan Hezargırad Sancağı ve kuzeyde Tuna Nehri ile Karadeniz arasında kalan bölgede de Mecidiye ve Sünne adlı iki yeni sancak ortaya çıkmıştı. Tırnova Sancağı'ndaki sekizi nâhiye olan 10 kaza da birleştirilerek bir kaza itibar olunmuştu. Bir yıl önce Tırnova'nın Silistre'ye bağlanmasıyla tek sancağa düşen Vidin Eyaleti de Vidin ve Lofça olmak üzere iki ayrı sancağa bölünmüştü. Niş Eyaleti'nde de bazı değişikliklerle 18 olan kaza sayısı 23 oldu. Toplamda üç eyaletin 14 sancak ve bu sancaklara bağlı 72 kazası olmuştu.⁷⁰

Eyaletlerin çoğunda taksimatının uygun olmadığı devlet tarafından kabul edilmekteydi.⁷¹ Tuna Vilâyeti ile yapılan düzenlemede alt birimleriyle hiyerarşik bir vilâyet yapısı kurulmaya çalışılıyordu. Mahalle ve nâhiye ile ilgili

⁶⁷ SDAO., sene 1266 (17 Kasım 1849- 5 Kasım 1850)

⁶⁸ SDAO., sene 1272 (13 Eylül 1855- 31 Ağustos 1856)

⁶⁹ SDAO., sene 1277 (20 Temmuz 1860- 8 Temmuz 1861)

⁷⁰ SDAO., sene 1278 (9 Temmuz 1861- 28 Haziran 1862)

⁷¹ Külliyyat-ı Kavanin, No: 1700/2173, 12 Cemaziye'l-evvel 1281 (13 Ekim 1864), Düstur-ı Atik 1282'den alınan "Beyanname"

yeni hükümler dışında bu hiyerarşi 1858 düzenlemesinde de görülmektedir.⁷² Hazırlanan nizamnâmeye göre eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köylere ayrılarak idare olunacaktı. Kasaba ve şehirlerde de elli hane her biri bir köy hükmünde olan bir mahalleyi oluşturacaktı.⁷³

Mithat Paşa, Niş valisi olduktan sonra sancak ve kaza dairelerini büyüterek sayılarını azaltmıştı. Eyaletin 4 sancak ve 23 kaza olan mülkî taksimatını 2 sancak ve 18 kaza olacak şekilde daraltılmıştı. Tuna Vilâyeti'nde de mülkî taksimat konusunda yapılan zaten buydu. Aynı yıl 8 sancak ve 40 kaza olan Silistre Eyaleti'nin de sancak sayısının 7'ye ve kaza sayısının 39'ya çekildiği görülmüyor. Tuna Vilâyeti kurulmadan önce üç eyalette toplam 11 sancak ve 68 kaza vardı.⁷⁴ Tuna Vilâyeti kurulduğunda 7 sancak ve bunlara tabi 45 kazaya ayrılmıştı.⁷⁵ H.1266/M.1850'den H.1282/M.1865 Tuna Vilâyeti'ne kadar üç eyaletin kaza ve sancaklarındaki değişim Tablo: 1'de gösterilmiştir.⁷⁶

Üç eyaletin vilâyet usulü çerçevesinde sancak ve kazaların taksimatı önemli ölçüde değişikliğe uğradı. Silistre Eyaleti'ne tabi Köstence ve Şumnu sancaklarıyla Vidin Eyaleti'nin Lofça Sancağı kaldırıldı. Rusçuk Vilâyet merkezi yapıldığı için Silistre Sancağı kaldırılarak Rusçuk Sancağı kuruldu. Silistre Rusçuk Sancağına bağlı bir kaza olarak varlığını devam ettirdi. Vidin Eyaleti'nin Lofça Sancağı Rusçuk, Tırnova ve Sofya sancakları arasında dağıtıldı. Silistre Eyaleti'ne bağlı Varna Sancağı'nın bir kısmı Tulça Sancağı'na, Tırnova Sancağı'nın Zıştovi Kazası da Rusçuk Sancağı'na bırakıldı. Köstence Sancağı Varna ve Tulça sancakları arasında paylaştırıldı. Şumnu Sancağı üçe bölünerek Rusçuk, Varna ve Tırnova sancaklarına dahil edildi. Eski Sünne Sancağı, Tulça Sancağı'na bağlı bir kaza haline geldi. Vidin Sancağı'na bağlı Adliye de kaza yapıldı.⁷⁷

⁷² “Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm İle Kâim-i makâmların Vezâifini Şâmil Ta‘limat” madde 1-4. **TV. 567**, 18 Cemaziye'l-âhir, 1275 (23 Ocak 1859) s.3; **TV.569**, 29 Şevval 1275 (1 Haziran 1859), s.3.

⁷³ **İ.MMS. 29/1245**, 12 Cemaziye'l-evvel 1281(13 Ekim 1864);**TVN** madde:2-5,

⁷⁴ **SDAO.**, sene 1280 (18 Haziran 1863-5 Haziran 1864) ve 1281 (6 Haziran 1864-26 Mayıs 1865)

⁷⁵ **İ.MMS. 29/1245; SDAO.**, sene 1282, (27 Mayıs 1865- 15 Mayıs 1866)

⁷⁶ **SDAO.**, sene 1276,1277,1278,1279,1280,1281,1282.

⁷⁷ **SDAO.**, sene 1281 (6 Haziran 1864-26 Mayıs 1865) ve 1282 (27 Mayıs 1865- 15 Mayıs 1866)

Ruşçuk'a bağlı Tutrakan Nâhiyesi 800-900 hane ve 150 dükkandan ibaret iken mevkiinin kabiliyeti gelişmeye müsait olduğundan 1200 hane ve 200 dükkanı olan bir kasaba haline geldi. Rûmî 1282 senesi Martından itibaren (Mart 1866) çevresindeki kırk köy kendisine bağlanarak kaza haline getirildi.⁷⁸ Bundan başka ayrıca Sofya'da da Orhaniye namıyla da bir kaza teşkil edildi. Bir köy olan Somuncu namındaki mahal düz bir ovada mevkiinin genişliği ve kabiliyeti kaza teşkiline müsait bir yerd. Sofya kaymakamı Fehim Paşa'nın gayretleriyle merkez kasabası burası olmak üzere diğer yerlere numune teşkil etmesi için otuz köyün bağlı olduğu Orhaniye namıyla yeni bir kaza kuruldu.⁷⁹ Tuna Vilâyeti kurulmadan önce bu üç eyaletteki kazaların dağılımı ile kurulduktan sonra Tuna Vilâyeti'ndeki dağılımı Tablo-2'de, gösterilmiştir.⁸⁰

Tuna Vilâyeti kurulmadan önce köylerle bağlı olduğu kazalar arasında da uyumsuzluklar vardı. Yakın bir mesafede kaza merkezi varken kendisine on, on iki ve hatta on beş saat mesafedeki kazalara tabi olan köyler bulunuyordu. Köy ahalisi gerek hükûmetle ilgili işlerinde gerek şahsi ve hukukî davaları sebebiyle kaza merkezlerine müracaatları söz konusu olduğunda zahmet çekmekteydiler. Hükûmet açısından da bu köylerin zâbıta ve muhafazası konusunda zorluk çekilmekteydi. Bu türlü karışıklıkları ortadan kaldırarak halkın huzur ve refahını artırmak için bir yıl uğraşarak bu türlü köyler en yakın ve münasip kazalara bağlandı. Gerekli olan kayıt ve muameleleri de buna göre tanzim edilerek uygulamaya konuldu.⁸¹

⁷⁸ **Tuna**, No:79, H. 4 Safer 1283/ R.5 Haziran 1282 (17 Haziran 1866) s.1.; **Tuna**, No:61, H. 26 Zilka'de 1282 / R. 30 Mart 1282 (11 Nisan 1866), s.1 ; **SVT** H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869).

⁷⁹ **Tuna**, No: 66, H. 17 Zilhicce 1282 / R. 20 Nisan 1282 (2 Mayıs 1866), s.1; **Tuna**, No: 112, H. 1 Cemazi'el ahir 1283 / R. 28 Eylül 1282 (10 Ekim 1866), s.1; **SVT** H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). Selimoğlu İ.MVL. 25356 numaralı belgeye dayanarak bu kazaların 14 Kasım 1865 tarihinde kurulduğunu belirtmektedir. Tuna Gazetesi'nde Mart 1282 itibariyle kaza yapıldığı belirtildiğine göre Selimoğlu'nun verdiği tarih bu konudaki iradenin çıktığı tarih olmalıdır.

⁸⁰ **SDAO**. sene 1281,128; **SVT** H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869); **Tuna**, No:79, H. 4 Safer 1283/ R.5 Haziran 1282 (17 Haziran 1866)

⁸¹ **Tuna**, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.2

Tablo 1: Vidin, Niş ve Silistre Eyaletlerinin Taksimatındaki Değişiklikler 1849-1864 (Devamı var)

KAZA SAYISI: 24+14+18=56 H.1266 (17.11.1849 - 5.11.1850) EYALET-i SİLİSTRE 24		28+12+18=48 H.1271 (24.9.1854-12.9.1855) EYALET-i SİLİSTRE 28		27+28+18=73 H.1272-H.1276 (13.9.1855 - 19.7.1860) EYALET-i SİLİSTRE 27		45+10+18=73 H.1277 (20.7.1860 - 8.7.1861) EYALET-i SİLİSTRE 45	
VARNA 9	Varna Müsevri Pıravadı Yenibazar Kozluca Hacıoğlu Pazarcığı Balçık Mankalya Köstence nam-ı diğer Tekfurgölü	VARNA 7	Varna Müsevri Kozluca Pazarcık Balçık Köstence Mankalya	VARNA 7	Varna Müsevri Kozluca Hacıoğlu Pazarcığı Balçık Köstence nam-ı diğer Tekfurgölü Mankalya	VARNA 7	Varna Müsevri Kozluca Hacıoğlu Pazarcığı Balçık Köstence nam-ı diğer Tekfurgölü Mankalya
	Ruşçuk (nahiyeleriyle) Hezargrad (nahiyeleriyle) Eskicuma Şumnu (nahiyeleriyle) Umurfakih Silistre (nahiyeleriyle) Nahiye-i Yemşenli Nahiye-i Aflatar Nahiye-i Karalar Hırsova Çardak Maçin İsakçı Tulça Babadağı		Şumnu 6 Pıravadı Yenipazar Cuma-i Atik Osmanpazarı Kazganpınarı		Şumnu 5 Şumnu (nahiyeleriyle) Pıravadı Yenipazar Cuma-i Atik Osmanpazarı (nahiyeleriyle)		Şumnu 5 Şumnu (nahiyeleriyle) Pıravadı Yenipazar Cuma-i Atik Osmanpazarı (nahiyeleriyle)
			SİLİSTRE 11 Ruşçuk Hezargrad Umurfakih Silistre Nahiye-i Yemşenli Nahiye-i Aflatar Nahiye-i Karalar Nahiye-i Topçu Hırsova Çardak Nahiye-i Şarvı		RUSÇUK 11 Ruşçuk (nahiyeleriyle) Hırzargrad (nahiyeleriyle) Umurfakih Silistre Nahiye-i Yemşenli Nahiye-i Aflatar Nahiye-i Karalar Hırsova Çardak Nahiye-i Şarvı Nahiye-i Topçu		RUSÇUK 11 Ruşçuk (nahiyeleriyle) Hırzargrad (nahiyeleriyle) Umurfakih Silistre Nahiye-i Yemşenli Nahiye-i Aflatar Nahiye-i Karalar Hırsova Çardak Nahiye-i Şarvı Nahiye-i Topçu
		TULÇA 4 Maçin İsakçı Tulça Babadağı		TULÇA 4 Maçin İsakçı Tulça Babadağı		TULÇA 4 Maçin İsakçı Tulça Babadağı	
EYALET-i VİDİN 14		EYALET-i VİDİN 12		EYALET-i VİDİN 28		EYALET-i VİDİN 10	
TIRNOVA 2	Tirnova (nahiyeleriyle) Osmanpazarı (nahiyeleriyle)	TIRNOVA 2	Tirnova Ziştovi	TIRNOVA 18	Tirnova Ziştovi Nahiye-i Gabrova Nahiye-i Viranova Nahiye-i Tırvana Nahiye-i Elena Nahiye-i Bebrova Nahiye-i Kilifar Nahiye-i Leskofça Nahiye-i İlyakova Rahoviçe-i Zir Rahoviçe-i Bala Nahiye-i Diragan Nahiye-i Arnavud Nahiye-i Pala Nahiye-i Mihaliçe Nahiye-i Kadı Nahiye-i Kazgan	TIRNOVA 18	Tirnova Ziştovi Nahiye-i Gabrova Nahiye-i Viranova Nahiye-i Tırvana Nahiye-i Elena Nahiye-i Yebrova Nahiye-i Kilifar Nahiye-i Leskofça Nahiye-i İlyakova Rahoviçe-i Zir Rahoviçe-i Bala Nahiye-i Diragan Nahiye-i Arnavud Nahiye-i Pala Nahiye-i Mihaliçe Nahiye-i Kadı Nahiye-i Kazgan
	Vidin Nahiye-i Belgıradçık Bulunya Nahiye-i Lom Rahve Nahiye-i Sahra İvraca Pilevne Niğbolu Lofça Ziştovi Servi (Hotaliç ile)		Vidin Niğbolu Lofça Rahve Pilevne İvraca Servi Lom (Bulunya ile) Nahiye-i Sahra Nahiye-i Belgıradçık		Vidin Niğbolu Lofça Rahve Pilevne İvraca Servi (Hotaliç ile) Nahiye-i Lom (Bulunya ile) Nahiye-i Sahra Nahiye-i Belgıradçık		Vidin Niğbolu Lofça Rahve Pilevne İvraca Servi (Hotaliç ile) Nahiye-i Lom (Bulunya ile) Nahiye-i Sahra Nahiye-i Belgıradçık
EYALET-i NİŞ 18		EYALET-i NİŞ 18		EYALET-i NİŞ 18		EYALET-i NİŞ 18	
NİŞ 6	Niş Berkofça Şehirköyü Ürgüb Kurşunlu Leskofça	NİŞ 6	Niş Berkofça Şehirköyü Ürgüb Kurşunlu Leskofça	NİŞ 6	Niş Berkofça Şehirköyü Ürgüb Kurşunlu Leskofça	NİŞ 6	Niş Berkofça Şehirköyü Ürgüb Kurşunlu Leskofça
	Sofya Nahiye-i Piriznik İzladi Etrepoli Radomir (Sirişnik nahiyesiyle)		Sofya İzladi Radomir Piriznik Etrebolu		Sofya İzladi Radomir (Sirişnik nahiyesiyle) Nahiye-i Piriznik Etrepol		Sofya İzladi Radomir (Sirişnik nahiyesiyle) Nahiye-i Piriznik Etrepol
	Samakov (nahiyeleriyle) Nahiye-i İhtiman İznebol Dubniçe (Cuma ile)		Samakov İznebol İhtiman Dubniçe (Cuma kasabası ile)		Samakov (nahiyeleriyle) İznebol Nahiye-i İhtiman Dubniçe (Cuma ile)		Samakov (nahiyeleriyle) İznebol Nahiye-i İhtiman Dupniçe Cuma
KÖSTENDİL 3	Köstendil - İlica ile birlikte İştib Radovişte	KÖSTENDİL 3	Köstendil İştib Radovişte	KÖSTENDİL 3	Köstendil (İlica ile) İştib Radovişte	KÖSTENDİL 3	Köstendil (İlica ile) İştib Radovişte

Tablo 1: Vidin, Niş ve Silistre Eyaletlerinin Taksimatındaki Değişiklikler 1849-1864(devamı)

40+9+23=72 H.1278 - H.1280 (9.7.1861 - 5.6.1864) EYALET-I SILISTRE 40	39+12+17=68 H.1281 (6.6.1864 - 26.5.1865) EYALET-I SILISTRE 39	45 (27.5.1865-15.5.1866) TUNA VİLAYETİ
VARNA 7 Varna Müsevri Kozluca Hacıoğlu Pazarcığı Balçık Köstence nam-ı diğer Tekfurğölü Mankalya	VARNA 6 Varna Kozluca Hacıoğlu Pazarcığı Balçık Mecidiye Hırsova	VARNA SANCAĞI Varna (Kozluca Nahiyesi ile) Balçık Hacıoğlu Pazarcığı Pıravadi Mankalya
ŞUMNU 4 Şumnu (nahiyeleriyle) Pıravadi Yenipazar Osmanpazarı (nahiyeleriyle)	ŞUMNU 4 Şumnu (nahiyeleriyle) Pıravadi Yenipazar Osmanpazarı (Nahiyeleri ve Kazgan ile)	RUSÇUK SANCAĞI Rusçuk (Tutrakan Nahiyesi ile) Silistre (Umrufakih Nahiyesi ile) Şumnu (Yenipazar Nahiyesi) Hazergrad Cuma-i Atik Ziştovi Niğebolu Pilevne
SILISTRE 8 Rusçuk (nahiyeleriyle) Umrufakih Silistre (Topçu nahiyesiyle) Nahiye-i Yemşenli Nahiye-i Aflatar Nahiye-i Karalar Hırsova Cardak	SILISTRE 12 Rusçuk (nahiyeleriyle) Umrufakih Silistre (Topçu nahiyesiyle) Nahiye-i Yemşenli Nahiye-i Aflatar Nahiye-i Karalar Nahiye-i Çardak Hezargırad Tutrakan Cuma Kerc Baydar	TULÇA SANCAĞI Tulça (Mahmudiye, Kili ve İsakçı nahieleri ile) Sünne Maçin Babadadı Hırsova Mecidiye (Boğazköy Nahiyesi ile) Köstence (Tekfurğölü)
HIRAZOR AD 3 Hırazgrad Karamol (Bulunya ile) Cuma-i Atik	KÖSTEN CE 2 Köstence nam-ı diğer Tekfurğölü Mankalya	TIRNOVA SANCAĞI Tırnova (Elena, Bebrova, Diranova nahieleri ile birlikte) Osmanpazarı (Kazgan Nahiyesi ile) Gabrova (Travna Nahiyesi ile) Servi Lofça
TULÇA 4 Maçin İsakçı Tulça Babadadı	TULÇA 4 Maçin Mahmudiye Tulça Babadadı	VIDİN SANCAĞI Vidin (Akçar Nahiyesi ile) Adliye Berkofça Lom (Sahra Nahiyesi ile) İvraca Belgradçık Rahve
MECİDİYE 3 Mecidiye Kerc Baydar	SÜNNE 3 Sünne Kili Cecid	NIŞ SANCAĞI Niş Şehirköyü Leskofça Ürgüb (Kurşunlu Nahiyesi ile) İvranya İznebol
SÜNNE 3 Sünne Kili Cecid	TIRNOVA 8 Tırnova (Nahiye-i Hotaliç ve Sahra ve Tozluk ile birlikte) Gabrova Diranova Tıravna Elena Bebrova Ziştovi Nahiye-i Kilifar ve İylakova ve Rahoviçe	SOFYA SANCAĞI Sofya Köstendil Samakov Dupniçe (Cuma Nahiyesi ile) Radomir (Priznik Nahiyesi ile) İzladi (Etrepol Nahiyesi ile) İhtiman
TIRNOVA 8 Tırnova (Nahiye-i Hotaliç ve Sahra ve Tozluk ile birlikte) Gabrova Viranova Tıravna Elena Yebrova Ziştovi Nevahi-i Kilifar ve İylakova ve Rahoviçe-i Zır u Bala ve Arnavud ve Pala ve Dırgan ve Mihaliçe ve Kadı ve Kazgan		

EYALET-I VİDİN 9	EYALET-I VİDİN 12
VIDİN 4 Vidin (Sahra nahiyesiyle) Belgradçık Rahve İvraca	VIDİN 7 Vidin Nahiye-i Sahra Belgradçık Rahve İvraca Lom Berkofça
LOFÇA 5 Niğebolu Lofça Pilevne Servi Etrepol	LOFÇA 5 Niğebolu Lofça Pilevne Servi Etrepol

EYALET-I NIŞ 23	EYALET-I NIŞ 17
NIŞ 8 Niş Berkofça Şehirköyü (Dobrice nahiyesiyle) Kurşunlu Ürgüb Nahiye-i Nişave Leskofça Nahiye-i Bulanca	NIŞ 7 Niş Şehirköyü (Dobrice nahiyesiyle) Kurşunlu Ürgüb (Nişave nahiyesiyle) Leskofça - Bulanca nahiyesiyle İvranya İznebol
SOFYA 6 Sofya (Nahiye-i Yaylak-ı Kebir ve Yaylak-ı Sağır ile) Nahiye-i Grahva Nahiye-i Buçak Radomir (Sirişnik nahiyesiyle) İzladi Nahiye-i Piriznik	SOFYA 10 Sofya (Nahiye-i Yaylak-ı Kebir ve Yaylak-ı Sağır ile) Nahiye-i Grahva Nahiye-i Buçak Radomir (Sirişnik nahiyesiyle) İzladi Piriznik Samakov Dupniçe (Cuma ile) İhtiman Köstendil (İlica ile)
SAMAKOV 5 Samakov İznebol İhtiman Dupniçe Cuma	
KÖSTENDİL 4 Köstendil (İlica ile) İştib Radovişte Malas	

Tablo 2: Kaza ve Sancaklardaki Değişiklikler

SİLİSTRE EYALETİ	
VARNA SANCAĞI	Varna
	Kozluca
	Hacıoğlu Pazarcığı
	Balçık
	Mecidiye
KÖSTENCE SANCAĞI	Hırsova
	Köstence
	Mankalya
ŞUMNU SANCAĞI	Şumnu (nahiyeleriyle birlikte)i
	Pravadi,
	Yenipazar
	Osmanpazarı (nahiyeleri ve Kazgan ile birlikte)
	Ruşçuk (nahiyeleriyle birlikte)i
SİLİSTRE SANCAĞI	Umurfakih
	Silistre(nahiyeleri ve Topçu ile birlikte)i
	Nahiye-i Yemşenli
	Nahiye-i Aflatar
	Nahiye-i Karalar
	Nahiye-i Çartak
	Hazergrad
	Tutrakan
	Cuma
	Kerc
	Baydar
TULÇA SANCAĞI	Maçın
	Mahmudiye
	Tulça
	Babadağ
SÜNNE	Sünne
	Kili
	Cedid
TIRNOVA SANCAĞI	Tirnova (Hotaliç ve Sahra ve Tozluk nahiyeleri ile birlikte)
	Gabrova
	Diranova
	Travna
	Elena
	Bebrova
	Ziştovi
	Nahiye-i Kilifar ve İylakova ve Rahoviç
VIDİN EYALETİ	
VIDİN SANCAĞI	Vidin
	Nahiye-i Sahra
	Belgradçık
	Rahova
	Ivraca
	Lom
	Berkofça
	Niğbolu
LOFÇA SANCAĞI	Lofça
	Pilevne
	Servi
	Etrepol
NİŞ EYALETİ	
NİŞ SANCAĞI	Niş
	Şehirköyü (Dubnice Nahiyesi ile birlikte)
	Kurşunlu
	Ürgüb (Nişave Nahiyesi ile birlikte)
	Leskofça (Bulanca Nahiyesi ile birlikte)
	Ivranya
	Iznebol
SOFYA SANCAĞI	Sofya (Yaylak-ı Kebir ve Yaylak-ı Sağır Nahiyeleri ile birlikte)
	Nahiye-i Grahova
	Nahiye-i Bucak
	Radomir (Sirşinik Nahiyesi ile birlikte)
	İzladi
	Piriznik
	Samakov
	Dupniçe (Cuma ile birlikte)
	İhtiman
	Köstendil (İlica ile birlikte)

TUNA VİLAYETİ	
VARNA SANCAĞI	Varna (Kozluca Nahiyesi ile birlikte)
	Balçık
	Hacıoğlu Pazarcığı
	Pravadi,
	Mankalya
RUŞÇUK SANCAĞI	Ruşçuk
	Tutrakan (kurulurken Ruşçuk'un nahiyesi idi) *
	Silistre (Umurfakih Nahiyesi ile birlikte)
	Şumnu (Yenipazar Nahiyesi ile birlikte)
	Hazergrad
	Cuma-i Atik
	Ziştovi
	Niğbolu
	Pilevne
TULÇA SANCAĞI	Tulça (Mahmudiye,Kili ve İsakçı nahiyeleri ile)
	Sünne
	Maçın
	Babadağ
	Hırsova
	Mecidiye (BoğazköyNahiyesi ile birlikte)
TIRNOVA SANCAĞI	Köstence (Tekfurgölü)
	Tirnova (Elena, Bebrova, Diranova nahiyeleri ile)
	Osmanpazarı (Kazgan Nahiyesi ile birlikte)
	Gabrova (Travna Nahiyesi ile birlikte)
	Servi
LOFÇA	Lofça
VIDİN SANCAĞI	Vidin (Akçar Nahiyesi ile birlikte)
	Adliye
	Berkofça
	Lom (Sahra Nahiyesi ile birlikte)
	Ivraca
	Belgradçık
	Rahova
NİŞ SANCAĞI	Niş
	Şehirköyü
	Leskofça
	Ürgüb (Kurşunlu Nahiyesi ile birlikte)
	Ivranya
SOFYA SANCAĞI	Iznebol
	Sofya
	Köstendil
	Samakov
	Dupniçe (Cuma Nahiyesi ile birlikte)
	Radomir (Priznik Nahiyesi ile birlikte)
	İzladi (Etrepol Nahiyesi ile birlikte)
	İhtiman
	Orhaniye*

* Orhaniye ve Tutrakan Mart 1866'da kaza yapıldı.

Renkler Tuna Vilayeti kurulmadan önceki kazaların yeni düzenlemede hangi sancağa dahil olduğunu göstermektedir.

Renksiz olan kazalar kaldırılan kazalardır.

2.2.5. Yeni Memur Kadrosunun Seçimi

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaşadığı en önemli sıkıntı esasen “kâht-ı ricâl” yani yetişmiş, ehliyetli adam kıtlığı idi. Eyaletler artan bürokrasiyi karşılayacak yeterli kâtiplerden ve teknik alt yapıyı kuracak teknisyenlerden mahrumdu. Valiler memur sayısının yetersizliğinden yakınıyordu.⁸² Cevdet Paşa sonradan teşkil edilen vilâyetlerde vilâyet usulünün başarılı olmamasını ihtiyacı karşılayacak miktarda yeterli ve liyakat sahibi memurların bulunamamasına bağlıyordu.⁸³

Vilâyet usulünün başarısı için öncelikle muktedir ve liyakatli bir memur kadrosu oluşturmak gerekiyordu. Bu iş için en uygun kişi olan Midhat Paşa vali olarak seçilmiş ve görevlendirilmişti. Liberal bir devlet adamı olan Midhat Paşa vilâyet idaresi konusunda adem-i merkezîyetçiydi. Anayasal monarşiye, yani meşrutîyete inanıyordu. Yönetilenlerin yönetime katılarak yönetime sahip çıkacakları bir idare tarzını yerleştirmek istiyordu. Milliyetçi Bulgar hareketinin gerek teşkilatlanma, gerekse ideolojik açıdan doruk noktasına ulaştığı bir dönemde göreve başlamasına rağmen halkın idareye katılmasıyla milliyetçi aşırılıkların bertaraf edileceği kanaatini taşıyordu; fakat milliyetçi hareketleri destekleyecek mahalli otonomiye şiddetle karşı olduğundan kilit noktalarda Bulgar memur sayısını asgari seviyede tutuyordu. Osmanlıcı bir politika takip etmiş ve yakın çalışma arkadaşlarını da Osmanlıcılık taraftarı kişilerden seçmişti. Tahrîrât müdürü Arnavut milliyetçisi olmakla birlikte Arnavutluk'un Osmanlı ittifadı içinde güçlenip yaşayacağına inanan İsmail Kemal Bey idi. Ermeni Odyan Efendi, Hırvat asıllı Kılıçyan Vasıf Efendi ve Ahmed Midhat Efendi de bunlar arasındaydı. 1849'da Osmanlı'ya sığınan Polonyalı ve Macar mültecilerine de teknisyen kadrolarında yer verdi.⁸⁴

Tuna Vilâyeti'nde görev yapan memurların yerine bakacak birini yetiştirdikten sonra yeni kurulan diğer vilâyetlerde görevlendirildiğini ve yeni

⁸² Ortaylı, “Midhat Paşa'nın Vilâyet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri 8-10 Mayıs 1981 Edirne**, Ankara, TTK, 1986, s.228.

⁸³ Hüdayi Şentürk, “Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha”, **Belleten**, cilt LIX, sayı 226, Aralık 1995, Ankara, TTK, s.732

⁸⁴ Ortaylı, *Vilâyet Yönetimindeki Kadroları*, s.227,228,230,232; Davison, **a.g.e.**, s.174-175

vilâyetlerde de ehliyetli kişiler çalıştırılmaya gayret edildiği görülmektedir. Buna Tuna Vilâyeti idare meclisi eski başkâtibinin Halep Vilâyeti'nin mektupçuluğuna ve Varna Sancağı mal müdürünün de aynı vilâyetin muhâsebeciliğine atanması örnek gösterilebilir. Rıfat Efendi'nin tayini ise daha güzel bir örnektir. Rıfat Efendi bir yıldan fazla bir süredir Tuna Vilâyeti'nde görev yapmaktaydı ve vilâyetin muhâsebecisiydi. Rıfat Efendi 25 Mart 1866'da yeni kurulan Edirne Vilâyeti Muhâsebeciliği'ne atanmasına rağmen daha Edirne'ye hareket etmeden tayini Suriye Vilâyeti Muhâsebeciliği olarak değiştirilmişti. Bunun sebebi Suriye Vilâyeti'nin muhâsebecisi Seyfi Efendi'den beklenen verim alınamadığı için değiştirilmesine gerek duyulmasıydı. Bu sırada eski Silistre muhâsebecisi Reşad Efendi de geçici olarak âşar memuriyetiyle Edirne Vilâyeti'nde görevli idi. Bu görevi esnasında Edirne Vilâyeti'nin hesap işlerinde yeterince bilgi edinme fırsatı bulmuştu. Bu konudaki vukufu ve ehliyeti uygun görülen bir kişiydi. Bu şartlar altında Reşad Efendi, Edirne Muhâsebeciliği'ne Rıfat Efendi de Suriye Vilâyeti'ne tayin edildi. Tuna Vilâyeti Muhâsebeciliği'ne de vilâyetçe tecrübeli bulunduğu için Rıfat Efendi'nin muavini olan Edib Efendi getirildi.⁸⁵

Tuna Vilâyeti'nin kuruluşunu emreden irade sancak kaymakamlarının ve bazı merkez memurlarının tayinini de emrediyordu. Sancak kaymakamları atanırken Tırnova Kaymakamı Hasan Tahsin Paşa ve Varna Kaymakamı Mustafa Arif Efendi aynı görevde bırakıldılar. Vidin ve Niş sancakları nezaket ve ehemmiyetine binaen diğerlerinden üstün tutuluyordu. Bu sebeple Vidin kaymakamlığına Tulça Mutasarrıfı Sabri Paşa Niş kaymakamlığına da Lazistan Mutasarrıfı Süleyman Bey tayin edildi. Sofya Kaymakamı Ahmet Rasim Paşa da boşalan Tulça kaymakamlığına getirildi. Yenipazar kazasının kaymakamı olan Fehim Paşa da Sofya Kaymakamı oldu. Vilâyet merkezi olan Rusçuk kaymakamlığına da Üsküp Kaymakamı Mustafa Mahmut Faiz Paşa atandı. Senih Efendi, Mektûbi-i Sadaret Mühime Odası müdürüyken

⁸⁵ **İ.MVL. 549/24656**, 15 Zilka'de 1282 (1 Nisan 1866); **İ.DH. 548/38151**, 9 Zilhicce 1282 (25 Nisan 1866); **TV.835**, 18 Şevval 1282. Rıfat Efendi'nin Edirne'ye atandığı 18 Şevval 1282 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanmış, fakat bu atama 28 Şevval'de Mâliye Nezâreti'nden Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiş, 9 gün sonra 8 Zilka'de'de Meclis-i Vâlâ'da karara bağlanmış, 15 Zilka'de'de de ise onaylanmıştı. Mâliye Nezâreti'nin teklifinden 10 gün onay tarihinden ise 26 gün önce Takvim-i Vekayi bu atamayı duyurabilmişti.

Tuna Vilâyeti mektupçuluğuna, eski Konya muhâsebecisi Rifat Efendi muhâsebeciliğe, İlâmât Müdürü Nazif Molla Efendi, Müfettiş-i Hükkâmlık makamına, Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne de Hâriciye Kâtibi Pavlaki Efendi getirildi. Umur-ı Hisabiye Mümeyyizi ise vilâyet dahilinden seçilerek Vidin Muhâsebecisi Edib Efendi bu göreve getirildi.⁸⁶

Kaza müdürlerinin bir kısmı İstanbul'dan ve değişik görevlerdeki başarılı kimseler arasından seçilerek getirilmişti. Mevcut müdürler arasında ehil ve liyakatlı olduğu düşünülenler bulundukları kazada görevlerine devam ettiler. Kaza müdürlerinin seçiminde de liyakatli ve ehliyetli olmalarına, tecrübelerine ve geçmişte iyi hizmet etmiş olanların seçilmesine dikkat edilmişti. Bunun yanında geçmişte iyi bir hizmeti görülmemekle birlikte gelecekte iyi hizmet edeceği umulanlar da seçilebiliyordu. Bazı müdürlerin seçilme sebeplerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.⁸⁷

RUSÇUK SANCAĞI MÜDÜRLERİ

Rusçuk Kazası Müdürü : Hacegândan Said Efendi

Üç yıl Hacıoğlupazarcığı müdürü olarak mülkî, mâlî işlerde ve bilhassa muhacir meselesinde hüsn-i hizmet ettiğinden

Silistre Kazası Müdürü : Tahrirât-ı hâriciye hulefâsından İzzet Efendi

Tecrübeli ve ehliyetli bendegândan olduğundan

Şumnu Kazası Müdürü : Hacegândan Ali Bey

Filibe mal müdürü ve üç yıl İvranya kaza müdürü olarak dirayet ve hizmeti tecrübe edildiğinden ve geçende İvranya'dan istifa ettiğinden

Hezargrad Kazası Müdürü : Hacı Nazif Bey

Yol yapımı konusunda ve zâbıta işlerinde hüsn-i hizmeti görüldüğünden aynı kazanın müdürlüğüne devam etti.

Ziştovi Kazası Müdürü : Hacegândan Müfid Efendi

Niş Eyaleti Tapu memurluğundan istifa ettiğinden ve ehliyeti tecrübe edilmiş olduğundan

⁸⁶ İ.MMS. 29/1245, 12 Cemaziye'l-evvel 1281 (13 Ekim 1864).

⁸⁷ İ.MVL. 526/23633, 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865).

Plevne Kazası Müdürü : Rütbe-i Râbia ashabından Seziye Bey
Bâb-ı Âlî Tercüme Odası hulefâsından olup müdürlükte istihdam için getirildiğinden

TIRNOVA SANCAĞI MÜDÜRLERİ

Lofça Kazası Müdürü : Râbiadan Rifat Bey
Daha önce bazı müdürlüklerde, daha sonra Manastır Duhan İdâresi ve Dersaadet Kereste Gümrükçülüğü memuriyetlerinde liyakat ve ehliyeti tecrübe edildiğinden

Servi Kazası Müdürü : Yusuf Ağa
Müdürlük memuriyetinde kullanılmak üzere Dersaadet'ten birlikte gelmiş zevattan olup hüsn-i hizmeti umulduğundan

Gabrova Kazası Müdürü : Sâliseden Nâim Efendi
Merhum Esad Paşa'nın divan kâtibi olup hüsn-i hal ve hareketi tecrübe edildiğinden aynı kazanın müdürlüğüne devam etti.

SOFYA SANCAĞI MÜDÜRLERİ

Samakov Kazası Müdürü : Halil Bey

Köstendil Kazası Müdürü : Hacegândan Saib Efendi

Dupnice Kazası Müdürü : Hacegândan Nazif Efendi

Radomir Kazası Müdürü : Yunus Ağa

Izladı Kazası Müdürü : Abdullah Feyzi Efendi

Bunların hepsi uzun süredir bu hizmetlerde bulunup hüsn-i hizmetleri tecrübe edildiğinden aynı kazaların müdürlüklerine devam ettiler.

İhtiman Kazası Müdürü : Piriznik eski müdürü Ahmed Nazmi Efendi

Piriznik Kazası, nâhiyeye dönüştürüldüğünden açıkta kalmış ve daha önce çalıştığı birçok memuriyetlerde tecrübe edildiğinden

VİDİN SANCAĞI MÜDÜRLERİ

Adliye Kazası Müdürü : Rütbe-i sâlise ashabından Haşim Efendi

Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası hulefâsından, istikamet ve izzeti bilindiğinden

Berkofça Kazası Müdürü : Rütbe-i sâlise ashabından Behzad Efendi

Meclis-i Vâlâ Mektûbî Odası hulefâsından olarak önce Mülkiye Mektebinden imtihanla Osmanpazarı Kazası Müdürlüğü yaptıktan bir süre sonra istifa edip Dersaadet'e döndüğünden ve müdürlük yaptığı esnada emsallerinden fazla hüsn-i hizmeti görüldüğünden

Lom Kazası Müdürü : Sâliseden Ali Rıza Efendi

Hüsn-i hizmet eseri görülmemiş ise de ileride hüsn-i hizmet umit edildiğinden aynı kazanın müdürlüğüne devam etti.

Rahve Kazası Müdürü : Ali Bey

Geçende Dersaadet'ten tayinle gelmiş ve şimdilik hareketi yolunda görülmüş olduğundan aynı kazanın müdürlüğüne devam etti.

Belgıradcık Kazası Müdürü : Cemal Efendi

Memuriyetinde kullanılmak üzere Dersaadet'ten birlikte gelmiş zevattan olub okuryazar olduğundan

İvraca Kazası Müdürü : Akif Ağa

Hayli müddet müdürlük hizmetlerinde kullanılmış ve hal ve sıfatı tecrübe edilmiş olduğundan

NİŞ SANCAĞI MÜDÜRLERİ

Şehirköyü Kazası Müdürü : Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Tayfur Ağa

Üç yıla yakın bu kazanın müdürü olarak pek yolunda ve muntazam idare ettiğinden aynı kazanın müdürlüğüne devam etti.

Leskofça Kazası Müdürü : Abdullah Ağa

Bu da aynı şekilde hali hazırdaki kaza müdürlüğü görevinde bırakıldı.

İznebol Kazası Müdürü : Abdullah Ağa

Bu da aynı şekilde hali hazırdaki kaza müdürlüğü görevinde bırakıldı.

İvranya Kazası Müdürü : Rikâb-ı Hümâyûn Kapıcıbaşlarından Cafer Ağa

Bazı müdürlüklerde istihdam olunmuş ve daha sonra Ayamama Çiftliği idaresinde bulunarak hakkında hüsn-i şehadet buyurulduğundan ve hüsn-i hizmet umulduğundan

Ürgüb Kazası Müdürü : Sofya hanedanından Abdülkerim Ağa

Müdürlükte istihdam olunmak üzere emirname ile Niş'e gelmiş ve altı ay merkez odasında istihdam olunarak tecrübe edilmiş olduğundan

Bu dönemde yetişmiş ehliyetli kâtip bulmakta zorluk çekiliyordu. Bu meseleyi halletmek için kâtip yetiştirilmesi yoluna gidildi. Bu maksatla rüşdiye mektebinden mezun olan gençlere mülazemetle kalemlerde görev verildi. Bu şekilde kalemlere devam etmek suretiyle bu gençlerin kâtip olarak yetişmesi hedeflenmişti. Aralarında istidadlî ve liyakatli olanlara da teşvik için 20-30 kuruş aylık verilmesi de kararlaştırılmıştı.⁸⁸ Niş kasabasındaki rüştiye mektebinden mezun olarak Rusçuk'da kaleme giren Ahmed Midhat Efendi de bu gençlerden biriydi. Midhat Paşa rüşdiye öğrencilerine önem veriyordu. Ahmet Midhat Efendi, Midhat Paşa'nın haftanın birkaç gününü okulda geçirip öğrencilerin fikirlerini genişletmek için onlarla inatçı, ısrarcı ve hasmane tartışmalara giriştiğini belirtmektedir. Ahmet Midhat Efendi, Midhat Paşa karşısında cesur ve mücadeleci bir şekilde tartışmakta ileri gittiğinden bazı akşamlar tartışmak için huzuruna çıkarılırdı. Hatta bu tartışmalardan biri esnasında Midhat Paşa'nın Fransızca bir tercüme işinde baskı yapması sonucu zaten zayıf bünyeli ve asabi mizaçlı olan Ahmed Midhat Efendi bayılmıştı.⁸⁹

Bütün bunlar memur kadrolarının tamamen uyumlu ve başarılı olduğunu düşündürmemelidir. Bunların arasında vilâyet usulünün kurulmasında problem çıkaranlar ve gevşek davrananlar da mevcuttu. Gevşek davrananlar önce ikaz ediliyor, başarısız olduklarında da görevden alınıyordu. Bir yıl önce yapılan yolların tamiri konusunda diğer kazalar kendi hissesine düşen yolların tamirini tamamlamasına rağmen Osmanpazarı Kazası Müdürü Memiş Ağa kendi kazası ahalisine düşen hisseyi ağır davrandığından bitirememişti. Bu tamir işinin onun vazifesi olduğu kendisine önceden ihtar da edilmişti. Üstelik kazanın hesap işlerinin düzenlenmesinde de atalet ve rehaveti görülmekteydi. Bu yüzden Memiş Ağa müdürlükten azledildi.⁹⁰

Rusçuk Nâibi Süruri Efendi ile Müfettiş-i Hükâm Nazif Molla Efendi ve Vilâyet Mektupçusu Senih Efendi gibi vilâyet usulünün kurulmasında problem

⁸⁸ İ.MVL. 526/23633 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865).

⁸⁹ Ahmed Midhat Efendi, **Menfa**, s.16,18.

⁹⁰ **Tuna**, No: 5, H.16 Zilka'de 1281/R.31 Mart 1281 (12 Nisan 1865), s.1

çıkaranlar da vardı. Bunlar İstanbul'dayken Fuat Paşa ile şahsi ihtilafları olan Şeyhülislam Saadettin Efendi'nin tesirinde kaldığı, hatta onun talimatıyla hareket ettikleri ileri sürülüyordu. Vilâyet usulünün şariat hükümlerini kaldırmayı gerektirdiği düşüncesiyle halkı etkiliyor ve karışıklığa sebep oluyorlardı. Çerkes muhacirlerin iskanıyla görevli Nusret Paşa da vilâyet usulüyle imtiyazlarını kaybedeceği için muhaliflerle ortak hareket ediyordu; fakat bunların hepsi İstanbul'a iade edilerek yerlerine münasip kişiler tayin edildi.⁹¹ Bu şekilde muhalifler de bertaraf edildikten sonra teşkilat ve düzenin önündeki engeller ortadan kalkmıştı.

Milen Petrov'un olayların şahidi Stati Popov'un gözlemlerine dayanarak verdiği bilgilere göre eski eyaletlerdeki alt ve orta dereceli sivil görevlilerden ehil ve güvenilir olanlar yeni sistem içinde varlıklarını devam ettirdiler. Muavin, müdür, müfettiş, temsilci, sekreter gibi tamamı yüksek eğitilmiş kişilerden oluşan bir takımı ve ardından 20 kadar tabip ve kalabalık bir mühendis, mimar, zanaatkar kitlesi vilâyetin kurulduğu bölge dışından seçilerek getirildi. Popov bu kadrolara bakarak "sanki yeni bir devletin kurulması için zemin hazırlıyorlardı" diyor.⁹² Bütün bunlar dikkate alındığında vilâyet usulünün başarısı için gereken personel kadrosunun uygun bir şekilde seçildiği anlaşılmaktadır.

2.2.6. Kapı Halkı Yerine Maaşlı Devlet Memurları

Kapı halkı tabiri 15. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında da rastlanan bir ifadedir. Bu dönemde doğrudan padişahın hizmetinde olup sefere muharip

⁹¹ Midhat, **a.g.e.**, s.25,26. Seniha Efendi azledilerek yerine Vilâyet İdâre Meclisi Başkatibi Rıfat Efendi (**İ.DH.535/37120**, 12 Zilka'ade 1281 (8 Nisan 1865); **MKT. MHM.329/57**, 19 Zilka'ade 1281 (15 Nisan 1865)), istifa eden Nazif Molla Efendi yerine Necib Molla Efendi tayin edilmişti. (**MKT.MHM.328/100**, 13 Zilka'ade 1281 (9 Nisan 1865); **MKT.MHM.329/45**, 19 Zilka'ade 1281 (15 Nisan 1865)). Müfettişlik için önce Meşihat makamıyla yapılan müzakere sonucunda Necib Efendi uygun bulunmuştu. Midhat Paşa'nın da telgrafla görüşü alındıktan sonra Necib Efendinin uygun görüldüğü Umûr-ı Dâhiliye'den Şeyhülislam'a bildirildi. Necib Efendi'ye görev teklif edildiğinde memnuniyetle kabul etmişti. Bu arada Nazif Molla'nın "maruzat-ı vücûdiyesinden bahisle" yani beden rahatsızlığını söz konusu ederek istifa ettiği belirtilmektedir. **İ.DH. 535/37109**, 8 Zilka'de 1281 (4 Nisan 1865).

⁹² Milen Petrov, **Tanzimat For The Countryside: Midhat Paşa And The Vilayet Of Danube, 1864-1868**, Basılmamış Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi,2006.s.103.

veya hizmet bölüğü olarak katılan askerler için kullanılmaktaydı. 16. yüzyılda da Trabzon'daki Şehzade Selim'in ve Şehzade Korkud'un da doğrudan kendine bağlı bir kapı halkı olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyılda bütün saray halkını ifade eden bu tabir daha sonra veziriazam, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, yüksek dereceli ulemanın hizmetindeki adamlar için kullanılmaya başlandı. 1553-1559 yılları arasında Erzurum Beylerbeyinin sarayında Enderun, hazine, cebehane, divan mehterhane, kiler, ambar, mutfak, ahır, gibi daireleri vardı. Bu dairelerde ve diğer işlerde istihdam ettiği adamlarına kendi hazinesinden maaş veriyordu. Bir fikir vermesi bakımından örneklendirecek olursak Erzurum Beylerbeyi'nin kapı halkı şöyleydi: Enderun halkı, dergah-ı ali kethüdâsı, ağalar, müteferrika, zevvakın, çavuşlar, kapıcılar, kilerciler, aşçılar, ekmekçiler, terziler, saraçlar, ahır halkı, çadır ve alem mehterleri, cebeciler, deveciler, divan kâtibi, hazinedar, cebecibaşı, ulufecibaşı, divitdar, cizyedar.⁹³ Görüldüğü gibi adeta padişahın saray halkı gibi kalabalık bir personel kadrosu vardı.

17. yüzyılda gerek merkezin gerekse taşranın idare şekli değişmiş durumdaydı. Tımarlı sipahilerini yerini artık valililerin kapılarında çeşitli adlarla besledikleri askerler almıştı. Beylerbeyiler savaşa bu askerlerle iştirak ediyorlardı. Barışta da bu kapı halkını iç güvenliği sağlamak için kullanıyorlardı.⁹⁴ Bunun yanında valinin işlerini görmek, eşkıyanın takibi ve yakalanması, vergilerin emniyetle toplanması ve tesliminin sağlanmasında kapı halkından istifade ediliyordu.⁹⁵

Birinci bölümde belirtildiği gibi taşradaki kapı halkı 16. yüzyılın sonlarından itibaren artmaya başladı. Kapı halkı artınca bunların masrafları ve dolayısıyla para ihtiyacı da artmaktaydı. Bunu karşılamak içinde ümerâ hiç çekinmeden halktan zorla para toplayabiliyordu.⁹⁶ Valinin itibarı kapı halkı ile ölçülüyordu. 500 kişiden az kapı halkı olan valilere pek itibar edilmiyordu.⁹⁷ Örneğin, Kanuni Devrinde Defterdar İskender Çelebi'nin 6.000'den fazlasını

⁹³ “*Kapı Halkı*”, Mehmet İpşirli, **DİA**, XXIV. Cilt, İstanbul, TDV. Yay., 2001, s.344

⁹⁴ Çadircı, **Anadolu Kentleri**, s.11.

⁹⁵ **a.g.e.**, s.23.

⁹⁶ Kunt, **a.g.e.**, s.103,106,107.

⁹⁷ Çadircı, **Anadolu Kentleri**, s.18,

kölelerin oluşturduğu bir kapı halkı vardı.⁹⁸ 1790 yılında Anapa Komutanı Battal Hüseyin Paşa'nın gönüllü kapı halkı olarak 30.000'e yakın askerî vardı.⁹⁹ 18. yüzyılda Hüdavendigar Sancağı Mutasarrıfı 300, Adana Valisi 500, Çankırı Sancağıyla birlikte Sivas Valisi 1.200, Trabzon Valisi 800, Karaman ve Erzurum valileri 1.000'er kişilik kapı halkı besliyorlardı.

19. yüzyılda devletin merkezileştirilmesi yönündeki gelişmeler ve maaş sistemine geçilmeye başlanması sonucu kapı halkı tedricen zayıfladı.¹⁰⁰ Tanzimatın ilanından önceki yıllarda vali ve mutasarrıfların beslediği kapı halkının sayısı oldukça azalmıştı.¹⁰¹ Kavalalı Mehmet Ali Paşa Konya'ya girdiğinde Konya çevresindeki vali, sancakbeyi ve mutasarrıfların beşer altışar yüz kadar kapı halkları vardı.¹⁰²

Eyaletlerde defterdar ve muhâsebecilerin maiyyet memurları mâlî ıslahat icabı görevli ve resmi memurlardı; fakat vali, mutasarrıf, hâkim ve nâiblerin istihdam ettiği küçük memurların hiçbiri devletin tayin ettiği resmi memurlar değildi. Ahmet Midhat Efendi devlet adamlarının beslediği bu kimselerin kendi uşakları demek olduğunu ve küçük büyük her çeşit memurlukta çalıştırıldıklarını söylemektedir. Ona göre en büyük uşağı demek olan kethüdâlarını vali muavini ya da müsteşar gibi, gerektiğinde de belediye ve tahsilât işlerinde kullanıyorlar, hatta hukukî işlere bile karıştırıyorlardı. Mektupçu yerine kullandıkları divan efendileri, evrak müdürleri yerine kullandıkları mühürdarları vardı. Alaybeyleri yerine kavasbaşı ve tüfenkçibaşı, zabtiye yerine de kavas ve sekbanlar kullanılıyordu. Bunların çoğunun maaşları yoktu. Ahmet Midhat Efendi vilâyetlerin kurulmasına yakın bu gibi memurların az bir maaş aldıklarını da söylüyor. Bunlar geçimlerini sağlamaları için vali ve mutasarrıflar tarafından mal tahsili veya mübaşirlik hizmetinde görevlendirilirdi. Bu hizmet karşılığında tahsildar rüsumu ya da mübaşirlik hizmeti adıyla para alırlardı. Hatta bazı valiler bu paralar ortak

⁹⁸ İpşirli, *a.g.m.*, s.344

⁹⁹ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.191.

¹⁰⁰ İpşirli, *a.g.m.*, s.344

¹⁰¹ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s.317.

¹⁰² Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.191.

olurdu.¹⁰³ Ama Derviş Mehmet Paşa gibi kapı halkını ziraat ve ticarete çalıştırarak refah içinde geçindiren valiler de olmuştu.¹⁰⁴

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra eyalet ve sancak merkezlerinde onların gördüğü asayiş, eşkıya ile mücadele ve düzene karşı hareketleri önlemek gibi işler de kapı halkı tarafından görülmeye başlamıştı. Bu maksatla sancağın büyüklüğüne göre 150-200 kadar sekban, tüfenkçi veya kavas adıyla askerler besleniyordu. Redif teşkilatı kurulunca iç güvenliğinin sağlanması işi redif askerine devredildi. Mütesellimler sadece hazine gelirlerini toplamakla yükümlü mültezimler haline geldi.¹⁰⁵ 1844'te kurulan Zabtiye Teşkilâtı 1861'den sonra taşrada da yaygınlaşmaya başlamıştı. Tuna Vilâyeti kurulmadan önce ahalinin emniyeti, devlet malının korunması, tahsildarlık, polis hizmeti görevleri maaşları devlet tarafından karşılanan zabtiye askerine devredildi. İç güvenliği sağlamakla görevli olan Zabtiye Teşkilâtı valinin emrinde çalıştığından kapı halkına bu konuda yapacak pek bir iş kalmıyordu.¹⁰⁶

Zabtiye teşkilatının kurulması büyük nispette kapı halkına olan ihtiyacı azaltmıştı. Midhat Paşa Niş Valisi olduğunda da kethüdâ, kavas ve kavasbaşı gibi hizmetleri kaldırmış ve bunların yaptığı hizmetleri tamamen zabtiye idaresine devretmişti.¹⁰⁷ Tuna Vilâyeti ile birlikte resmi memur olmayan kişilerin mülkiye, adliye ve mâliye işlerine karıştırılmasının önüne geçildi. Valinin dairesi sadece kendine mahsus uşaklarından ibaret bırakıldı.¹⁰⁸ Bu durumda valilerin tayin edildikleri zaman kalabalık bir kapı halkını da beraberinde sürüklemeleri söz konusu olmayacaktı; fakat kapı halkı ortadan kaldırılmakla birlikte valinin başka bir vilâyete atandığında kapı halkı olmasa da birlikte çalışmak istediği memurları beraberinde götürebildiğini görüyoruz. Midhat Paşa Bağdat valiliğine tayin edildiğinde

¹⁰³ Ahmet Midhat Efendi, *Üss-i İnkılab*, I. cilt, Yayına Hazırlayan: Tahir Galip Seratlı, İstanbul, Selis Yay., 2004s.92-95.

¹⁰⁴ İpşirli, *a.g.m.*, s.334.

¹⁰⁵ Çadircı, *Anadolu Kentleri*, s.25.

¹⁰⁶ Ali Sönmez, "Zabtiye Teşkilât'ının Düzenlenmesi (1840-1869)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, A.Ü. DTCF Tarih Bölümü, Mart 2006, Sayı 39, s.206, 209, 214, 215.

¹⁰⁷ Midhat, *a.g.e.*, s.19.

¹⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Üss-i İnkılab*, s.96.

toplam 104 memur ve mensubunu da beraberinde götürmüştü.¹⁰⁹ Vilâyet usulü burada da uygulanacağından yine tecrübeli kişilere olan ihtiyacı da göz önünde tutulursa bunun bir gereklilik olduğu da değerlendirilebilir.

Tuna Vilâyeti'nden önce kapı halkında azalma olsa da neticede valinin maiyetinde çalışanlar vardı ve bunlar devletin maaşlı memurları değildi. Tanzimattan önce de devletin ileri gelen görevli ve memurlarına aylıklar bağlanıyordu. Tanzimat gereği bütün memur ve kâtiplere aylıklar bağlanarak bazı harçlar toptan kaldırılmıştı. Eyalet ve sancak merkezlerindeki memurlara ve kâtiplere de uygun aylıklar bağlandı; fakat aylıkların tutarı geliri yutup bitirmişti. Bunun üzerine de taşradaki görevlilere “kapı altı” adıyla aylık karşılığı arazi ferağ ve intikal hasılâtı 2.000 kuruştan aşağı mahlûllerin önden gelen taksitleri gibi gelirler tahsis edilmişti.¹¹⁰

Yeni teşkilat icabı kapı altı hâsılâtı hazineye nakledildi. Bu durumda kapı altı hâsılâtından geçinenlerin maaşları da hazineye aktarılmış oldu. Bu da aylıkları kapı altı hâsılâtından karşılanan bazı kimselerin darlık ve sıkıntı çekmesine sebebiyet verdi. Sadarettin 3 Muharrem 1282'te (29 Mayıs 1865) bu türlü maaş alan ve bunu hak etmiş olan kişilere maaş tahsis edilmesi için maaş miktarlarını gösteren bir defterin gönderilmesi istendi. Tuna Vilâyeti de bu emir gereği mülhak sancaklardan bunları talep etti. Sancaklardan gelen yazı ve mazbatalar vilâyet idare meclisinde görüşüldü. Bunlardan maaşı kesilenlerden bazıları için maaş tahsis edilmesi teklif edildi. Bazılarına da hazineden maaş bağlanmasının uygun görülmeyle farklı çözümler getirildi. Bu durumu daha anlaşılır kılmak için şu şekilde örneklendirebiliriz.

Hükûmet konağı imamı, memleket saati memuru ve zabtiye askerlerinden Tırnova'da top ateşlerken sakatlanan Abdi ve Rüstem ile eşkiya ateşi sonucu sakatlanan Derviş Ahmed'in maaşları kesilmişti. Kapı altı hasılâtı hazineye alındığından beri maaş alamıyorlardı. Hükûmet konağı imam ve müezzini, memleket saati memuru gibi kimselere hazine tarafından maaş bağlanması uygun görülmedi. Hükûmet konağı imam ve müezzini maaşlarının gerektiği miktarda kaymakamlar tarafından, memleket saati

¹⁰⁹ Ahmed Midhat Efendi, **Menfa**, s.31.

¹¹⁰ Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.293.

memuru maaşının da ahali tarafından karşılanmasına karar verildi. Devlet hizmetinde sakatlanan Zabtiye askerleri Abdi ve Rüstem adlı kişilerin yüz ellişer, Derviş Ahmed'in de yüz kuruş maaşı vardı. Bunların tahsis edilmiş olan maaşlarının Rûmî Mart 1282'den itibaren eskisi gibi devam ettirilmesi diğerlerinin de kararlaştırıldığı gibi çözümlenmesi için 12 Cemaziye'l-ahir 1282'te (2 Kasım 1865) Sadaret'e yazı yazıldı. Meclis-i Vâlâ'da bunların durumları tahkik edildikten sonra 10 Receb 1282'de (29 Kasım 1865) Zabtiye askerlerinin maaşlarının hazinece, diğerlerinin de vilâyetin bulduğu çözüm çerçevesinde karşılanması onaylandı.¹¹¹

¹¹¹ İ.MVL.543/24410. 9 Receb 1282 (28 Kasım 1865)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUNA VİLÂYETİ'NİN MERKEZÎ İDÂRESİ

Vilâyet usulünün asıl hedefi parça parça ve karışık halde idare edilmekte olan mahalleri kuvvetli ve muntazam bir merkezi idareye bağlamak, mülkiye, mâliye ve imarla ilgili hususlarda fiilen güçlü bir düzen tesis etmektir.¹ Sadaret, Midhat Paşa henüz İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisinden vilâyet merkezindeki daire ve kalemlerin usul ve işlemlerin nasıl yürütüldüğünü ayrıntılı şekilde anlatan bir tarifnâme hazırlamasını istemişti. Bir yıl kadar sonra Midhat Paşa o güne kadar oluşturulan vilâyet merkezindeki daireleri ve halen uygulanmakta olan mevcut çalışma şeklini anlatan tarifnâmeyi 14 Mart 1866'da (27 Şevval 1282) Sadaret Müsteşarlığı'na takdim etti. Sadrazam tarifnâmeyi inceledikten sonra diğer vilâyetlerde de uygulanmak üzere Ma'ârif Nezâreti tarafından bastırılarak buralara gönderilmesine karar verdi.² Bu tarifnâme esas alınarak vilâyet merkezindeki daireler tanıtılmaya çalışılacaktır.

Midhat Paşa bu tarifnâmede vilâyet merkezindeki devlet dairelerinin yirmi kısma ayrıldığını belirtmektedir; ancak bunlar alt birimleri ile birlikte yirmi daireydi. Teftiş memurları ve tahsildarlar Zabtiye alaybeyine, evrak odası Mektûbî odasına bağlı birimlerdi. Islahhâneler İdâresi ve Araba Şirketi ile Vilâyet Matbaası'nın vilâyet merkezindeki bir heyet nezaretinde idare edildiği anlaşıldığından bu bölümde "Nezâret-i Umumiye" başlığı altında ele alınacaktır. Meclis-i Kebîr-i Cinâyet-i Vilâyet, daha sonra Meclis-i Temyîz-i Hukuk ile birleştirilerek tek meclis haline getirildi. Önemine binaen dördüncü bölüm tamamen vilâyetin meclislerine ayrıldığından bu bölümde yer verilmeyecektir. Bu tarifnâmede belirtilen yirmi daire şunlardı:

¹ İ.MMS. 29/1245, 12 Cemaziye'l-evvel 1281 (13 Ekim 1864).

² A.MKT.MHM.353/69, 28 Zilka'de 1282 (14 Nisan 1866); daha sonra bu tarifnâme ile birlikte vilâyet idaresi ile ilgili diğer mevzuat 23 Rebi'ü'l-evvel 1284 (1867) bir kitap halinde yayınlandı. **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının Suver-i İcrâiyesi Hakkında Ta'limat-ı Umûmiyedir**, Matbaa-i Amire, 23 Rebi'ü'l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867).

1. Meclis-i İdâre-i Vilâyet
2. Vilâyet Mektûbî Kalemi
3. Evrak Odası
4. Matbaa İdâresi
5. Vilâyet Muhâsebe-i Merkeziye Kalemi
6. Mûfettiş-i Hûkkâm Dâiresi
7. Meclis-i Cinâyet-i Vilâyet
8. Meclis-i Temyîz-i Hukuk-ı Vilâyet
9. Meclis-i Ticâret-i Vilâyet ve İstînâf Dîvânı
10. Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğü
11. Vilâyet Nâfi'a Komisyonu
12. Vilâyet Ziraat Müdürlüğü
13. Vilâyet Tapu İdâresi
14. Vilâyet Evkaf Müdürlüğü
15. Vilâyet Muhacir Komisyonu
16. Vilâyet Asâkir-i Zabtiyyesi Alaybeyliği ile Alay Meclisi
17. Teftiş Sınıfı Dâiresi
18. Tahsildar Sınıfı İdâresi
19. Islahhâneler İdâresi
20. Araba Şirketi İdâresi

3.1. TUNA VİLÂYETİ'NİN VALİSİ

Birinci bölümde açıklandığı üzere Osmanlı Devleti'nin eski devlet usulüne göre taşralarda her türlü iş valilerin iktidarına bırakılmıştı. Valiler bulundukları eyalette “vekil-i devlet” veya diğer bir tabirle “saltanat vekili” idiler. Sadrazamın memleket üzerindeki nüfuzu gibi eyaletlerinde hâkim idiler.³ Hatırlanacak olursa 1849'da eyaletler adeta eyalet meclisi marifetiyle yönetilmeye başlanmıştı. Vali bu meclisin kararlarını uygulamakla sorumlu

³ Tevkii Kanunnamesi, s.528.

idi. Meclisin başkanı bile merkezden atanan ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin azası sayılan bir kişiydi. Valinin dâhil olmadığı başkanı Meclis-i Vâlâ üyesi olan bir eyalet meclisi tarafından yönetilen eyaletler. Bu manzara bütün eyaletlerin adeta Meclis-i Vâlâ marifetiyle yönetildiği izlenimini uyandırmaktadır. Valilerin iktidarlarının bu kadar kısıtlanması geniş yetkilere sahip oldukları dönemlerde yaşanan suistimallerden kaynaklanmaktaydı; fakat bu da bütün meselelerin merkeze yığılmasını ve yığılma sebebiyle ertelenmesini netice vermişti. Vilâyet usulüyle bu aksaklıklar ortadan kaldırılarak güçlü ve muntazam bir idare tesis edilmek isteniyordu. Yani valinin iktidarını kısıtlamak yerine devlet merkezinin genel Nezâreti altında olmak üzere mahalli hükûmetin güçlendirilerek muktedir kılınması yoluna gidilmişti.⁴

Padişah tarafından tayin edilen vali, vilâyetin mülkiye, mâliye , zabtiye ve politika işlerine nezaret edecekti. Hukuk hükümlerinin uygulanması, devlete ait bütün emirlerin hayata geçirilmesi ve mezuniyeti çerçevesinde vilâyetin dâhili idaresinin icrası valinin göreviydi.⁵ Yani vilâyet dâhilinde yürütmenin başı ve uygulayıcısıydı. Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi'nde mülkî amirlerin görev ve sorumluluklarından bahsedilirken gerek vali gerekse kaymakam ve kaza müdürleri hakkında “mezuniyet hududları dâhilinde” icraya memur oldukları ifade edilmektedir.⁶ 1858 tarihli talimat vali, mutasarrıf ve kaymakamların vazifelerini düzenlemekteydi. Bu talimatta yer alan mülkî amirlere ait vazifeler Tuna, Bosna ve vilâyet nizamnâmelerinde yer almıyordu. Ancak 1871 tarihli “İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi'nde aynı vazifelere yer verildiği görülmektedir. Buradan da 1858 tarihli talimat hükümlerinin Tuna Vilâyeti'nde de geçerli olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

1858 tarihli talimata göre vali, vilâyet dâhilinde vuku bulacak her meselenin mercii ve nâzırı olup vilâyete ait her türlü konudan sorumluydu.

⁴ **Tuna**, No: 16, H. 4 Safer 1282 / R. 16 Haziran 1281, s.1 (28 haziran 1865) Muharrem 1282 (27.5-25.6 1865)'de okunan MVL mazbatası;

⁵ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 6. 1858 talimata göre de (madde 8) bütün kanun, nizam, emir ve tenbihatın ve her türlü işin icracısı validir.

⁶ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 6, 11, 47.

Devletin muhatabı ve “vekil-i mahsusu”ydü.⁷ Burada “taraf-ı Devlet-i Aliyye’den vekil-i mahsusu ve muhatabı” ifadesi Tevkii Kanunnâmesi’ndeki “vekil-i devlet” ifadesini hatırlatmaktadır. Bu talimat valilerin yetkilerini genişletmişti; fakat Rumeli Teftişi’nde bu yetkilerin ne kadar suistimal edildiği de görülmüştü. Bu yüzden de Midhat Paşa gibi tecrübeli ve muktedir valiler atanması öngörülmüştü.

Vali, vilâyet dâhilindeki kaymakam, kaza müdürleri, merkezdeki, sancak ve kazalardaki bütün memurların amiri olmakla onların her türlü hareketini takip edip, hata ve kusurları bulunduğu anda tenbih ve ihtarlarla ıslahına çalışacaktı. Islahı mümkün olmayanları azlederek yerlerine vekil tayin ederek muhakeme ettirmeye ve durumu devlet merkezine bildirmeye yetkili ve görevliydi. Yine de garaz ve adam kayırma gibi sebeplerle görevden alınanlar olursa bundan vali sorumluydu. Maiyet memurları hakkında bağımsız olmakla birlikte vazifelerine muhalif hareketlerini devlete bildirmeleri gerekiyordu. Valilerin kendi görevlerinde uygunsuz ve kusurlu davranışları vukuunda Ceza Kanunnâmesi’ne göre muhakeme edilerek cezalandırılması mümkündü.⁸

Valinin maiyetinde mâlî işlere bakan bir muhâsebeci (bu unvan daha sonra defterdar olarak değiştirildi), vilâyetin yazışmalarını yürüten mektupçu, yabancı devletlerin memurlarıyla olan ilişkileri düzenleyen bir Umûr-ı Ecnebiye Memuru, yol, köprü ve bina işlerine bakmak üzere bir Umûr-ı Nâfi’a Memuru, ziraat ve ticaretin gelişmesi için de ayrıca bir memur bulunmaktaydı. Valinin emri altında zabtiye askerinin nizamına uygun olarak görev yapmasını sağlamak üzere alaybeyi unvanlı bir subay vardı. Ayrıca vilâyetle ilgili meselelerin müzakeresi için bir de vilâyet idare meclisi mevcuttu.⁹ Bu memurlardan başka başlangıçta olmamakla birlikte daha sonra vilâyetin yönetiminde valiye yardımcı olmak üzere bir de vali muavini atandı. Bu

⁷ **TV. 567**, 18 Cemaziye’l-evvel 1275 (24 Aralık 1858), s.3; **TV.569**, 29 Şaban 1275 (3 Nisan 1859), s.3. Vülat-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm ile Kâim-i makâmların Vezâifini Şâmil Tâlimat” madde 7.

⁸ **TV. 567**, 18 Cemaziye’l-evvel 1275 (24 Aralık 1858), s.3; **TV.569**, 29 Şaban 1275 (3 Nisan 1859), s.3. “Vülat-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm ile Kâim-i makâmların Vezâifini Şâmil Tâlimat” madde 18,19,24. Benzer hükümler için bkz. “İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi”, **Düstur**. Cilt 1, (1872), s.626.

⁹ **İ.MMS. 29/1245**, **TVN**, Madde 12-15.

makama ilk olarak 24 Şaban 1282'de (13 Ocak 1866) eski Kesriye Kaymakamı Mustafa Bey tayin edildi.¹⁰ Mustafa Bey dört ay sonra Midhat Paşa'nın teklifi üzerine Tuna Vilâyeti'ne gelerek vilâyet kadrosuna dâhil olan Arnavutluk'un gelecekteki kurucusu İsmail Kemal Bey'in amcası idi.¹¹

Vilâyet dâhilindeki işlerin bu şekilde paylaştırılması, bilhassa yabancılarla ilgilenmek üzere bir politika memurunun tayin edilmesi padişahın resmi muhatabı olan valinin ve vilâyete her yönüyle umumen nezaret etmesini sağlamak içindi. Böylelikle vali, vilâyete ait bütün maslahatı temin etmeye ve gereken ıslahatları yapmaya vakit bulabilecekti.¹² Bunun için de merkezde oturmaktan ziyade mülhakatı dolaşarak teftiş etmesi ve gereken yerlere kısa sürede ulaşabilmesi için 50.000 kuruş olan maşına ilaveten 10.000 kuruş da devriye masrafı eklenmişti.¹³ Midhat Paşa'nın vilâyet dâhilindeki önemli meseleleri halletmek üzere karayolu ve vapurla, bazen de trenle sık sık mülhakatı dolaştığı görülmektedir. Örneğin; 22 Şevval Pazar günü Köstence Kazası'na giderek burada bir hafta kadar kaldı. Köstence'deki kaldırımlar, muhacirlerin iskânı ve bu konudaki imar faaliyetleri hakkında bazı usul ve kaideler tespit edildi. Burada bulunduğu süre içinde Köstence'ye en yakın iki sancak olan Varna Sancağı ile Köstence'nin bağlı olduğu Tulça Sancağının kaymakamlarını çağırarak bu sancaklara ait önemli konuları müzakere etmişlerdi.¹⁴ Bundan iki ay kadar sonra yine bazı önemli meseleleri halletmek üzere Ziraat Müdürü Kevork Efendi ile Başmühendis Yusuf Bey'i de yanına alarak beş altı günlüğüne Tırnova'ya gitti.¹⁵ Bir ay sonra da Plevne üzerinden Sofya'ya açılacak yolun kontrolü ve diğer meselelerle ilgilenmek

¹⁰ **İ.MVL. 546/24526**; Selimoğlu, **a.g.e.**, s.45. **Tuna**, No: 122, H. 6 Receb 1283 / R. 2 Teşrin-i sani 1282 (14 Kasım 1866), s.1

¹¹ Sommerville Story, **İsmail Kemal Bey'in Hatıratı**, Çev.Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., Temmuz 2009, s.21.

¹² Hüdaî Şentürk, "*Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha*", **Belleten**, cilt LIX, sayı 226, Aralık 1995, Ankara, TTK, s.720,731.

¹³ **İ.MMS. 29/1245**.

¹⁴ **Tuna**, No: 2, H.24 Şevval 1281/R.10 Mart (22 Mart 1865), s.1; **Tuna**, No: 3, H.1 Zilka'de 1281/R.17 Mart (28 Mart 1865), s.1

¹⁵ **Tuna**, No: 14, H.20 Muharrem 1282/R.2 Haziran (14 Haziran 1865), s.1; **Tuna**, No: 15, H.27 Muharrem 1282/R.9 Haziran 1281 (21 Haziran 1865), s.1.

üzere Sofya'ya gitti.¹⁶ Ertesi yıl üç günlüğüne vapurla Silistre'yi, bundan on gün sonra da Hazergrad ve Şumnu'yu dolaştığı,¹⁷ bir başka zaman da trenle yine Şumnu ve Varna'ya gittiği görülmektedir.¹⁸

3.2. MÜFETTİŞ-İ HÜKKÂM-I ŞER'İYYE DÂİRESİ

Vilâyet usulü çerçevesinde vilâyetin hukukî işlerinden sorumlu olacak kişi ile sancak ve kazalarda bulunacak kadı ve nâibler hakkında takip edilecek ve uygulanacak usule dair bir muhtıra kaleme alınmıştı. Tuna Vilâyeti'ni kurulmasını emreden irade çıkmadan bir ay önce 12 Rebi'ü'lahir 1281'de (14 Eylül 1864) gece toplanan Meclis-i Mahsus'da vilâyetin hukuk işleri bu muhtıra üzerinden müzakere edildi. Ertesi gün Meşihat makamına yazılan yazıda vilâyete "hâkim-i vilâyet" namıyla veya meşihat makamının uygun göreceği unvanla bir kişinin seçilmesi isteniyordu.¹⁹ Daha sonra "Müfettiş-i Hükkâm" unvanı uygun görülerek eski ilamat müdürü Nazif Molla Efendi Tuna Vilâyeti'ne tayin edildi.²⁰

Davaları şer'i hükümler çerçevesinde ele alıp karara bağladıkları için kadılar için "hâkimü's-şer'" yani "şeriat hâkimi" tabiri kullanılmaktaydı.²¹ Müfettiş, adı üzerinde etraflıca araştırıp ahvalini inceleyen, teftiş eden kişi, Müfettiş-i Hükkâm da vilâyet dâhilindeki bütün kadıların yani hâkimlerin ve nâiblerin müfettişi idi.²² Müfettiş-i Hükkâm, vilâyet dâhilindeki bütün şer'i mahkemelerin müfettişi ve hükûmet merkezine takdimi lazım gelen ilâm²³ ve diğer şer'i vesikaların mümeyyizi²⁴ olmak üzere fetva makamı tarafından

¹⁶ Tuna, No: 19, H.24 Safer 1282/R.7 Temmuz 1281 (19 Temmuz 1865), s.1.

¹⁷ Tuna, No: 84, H.21 Safer 1283/R.22 Haziran 1282 (4 Temmuz 1866), s.1.

¹⁸ Tuna, No: 121, H.3 Receb 1283/R.30 Teşrin-i evvel 1282 (11 Kasım 1866), s.1; Tuna, No: 122, H.6 Receb 1283/R. 2 Teşrin-i sani 1282 (14 Kasım 1866), s.1. İbn-i Battuta'nın verdiği bilgiye göre Orhan Gazi de vaktinin büyük bir kısmını elinde bulunan yüz kadar kaleyi dolaşmakla geçiriyordu. Her kalede de bir müddet kalarak etrafı dolaşır ve eksiklikleri tamamlamaya uğraşırdı. İbn Battuta, **İbn-i Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A.Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yay., Eylül 2005, s.297.

¹⁹ A.MKT.MHM.311/82, 13 Rebi'ü'l-âhir 1281(15 Eylül 1864)

²⁰ İ.MMS. 29/1245.

²¹ "Hâkim-üş-şer", Pakalın, a.g.e., II. Cilt, s.707; Ayrıca bkz. "Şeriat", Pakalın, a.g.e., III. Cilt, s.341.

²² "Müfettiş", **Kâmûs-ı Türkî**, s.1382.

²³ İlâm, mahkemenin hüküm ve kararı havi mühürlü resmi kağıt. "İlâm", **Kâmûs-ı Türkî**, s.132. Ayrıca bkz. "İlâm", Pakalın, a.g.e., s.51.

²⁴ İyiyi kötünden, eğriyi doğrudan fark eden. "Mümeyyiz", **Kâmûs-ı Türkî**, s.1407.

seçilerek hilafet makamı tarafından nasbediliyordu.²⁵ Uygulamada tayin konusunda vali görüşünün de alındığı görülmektedir. Vilâyet usulü müzakere edilirken Midhat Paşa da aynı komisyona dahil olmuştu. Dolayısıyla Müfettiş-i Hükkâm atamasında kurulacak vilâyetin valisi olarak görüşü alınmış olmalıdır. Bundan altı ay kadar sonra Nazif Molla yerine Necib Efendi'nin atanması da sadaretin, meşîhatla müzakeresi ve valinin de görüşünün alınması sonucu gerçekleşmişti.²⁶

Vilâyet dâhilindeki nâiblerin hareket ve davranışlarına ve memur bulundukları görevlerine nezaret etmek makam-ı teftişin yani Müfettiş-i Hükkâmın göreviydi. Hal ve hareketlerinde usul dışı davranışı görülenlere gerektiğinde tenbih ve ikazlarda bulunarak bu konu üzerinde itina göstermeleri gerekiyordu.²⁷

Vilâyet dâhilinde nereden gelirse gelsin ve hangi maddeye dair olursa olsun vilâyet merkezine gelen her türlü hüccet²⁸, ilam vesair şer'i vesikalar Müfettiş-i Hükkâm dairesine havale olunurdu. Müfettiş-i Hükkâmın maiyetinde yazışma ve kayıtlarla ilgilenmek üzere "umûr-ı teftişye ketebesı" (teftiş işleri kâtipleri) de denen kâtipleri vardı. Gelen bu türlü belge ve evrak bu kâtipler tarafından ne tür bir evrak olduğu, geldiği yer, defter numarası ve kısa özeti deftere kaydedilirdi. Kayıttan sonra vesika incelenir, ilgili olduğu madde ne ise özetle müsveddesi yazılarak vesikanın arkasına verilecek cevabı da kaleme alındıktan sonra teftiş makamı tarafından tashih edilirdi. Eğer o sened-i²⁹ şer'iyyenin sakki³⁰ ve ibarelerinin tertip ve düzeni usule uygun ise

²⁵ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 16.

²⁶ Önce Sadaret, Meşihat ile yaptığı müzakere sonunda Hafız Necib Molla Efendi'yi seçti. Bu konuda telgrafla Tuna Vilâyeti valisinin de görüşü alındıktan sonra Necib Efendi Meşihat makamına çağrılarak kendisine bu görev teklif edildi. Necib Efendi de memnuniyetle kabul ettiğini ifade ettikten sonra padişaha arz edilerek tayin gerçekleşti. İ.DH. 535/37109, 8 Zilka'de 1281 (4 Nisan 1865).

²⁷ "Tuna Vilâyeti'nin Hâvi Olduğu Yedi Kâim-i makâmlık Maiyyetinde Bulunan Me'murîn, Meclis ve Aklâm Vesâireden Başka Olarak Merkez-i İdâre Olan Dâire-i Vilâyetde Mevcud Meclis ve Aklâm vesâir Me'murîn Mahalleriyle Her Birinin Şimdiye Kadar Te'sis İdebilmiş Olan Vezâif ve Kavâid ve Muâmelâtını İcmalen Beyan İder Tarifnâmedir" başlıklı 92 maddelik Tarifnâme madde 45. Y.EE. 36/9, 7 Zilhicce 1282 (23 Nisan 1866)

²⁸ Hüccet, bir hükmü havi olsun olmasının hâkim (kadı) tarafından hukukî bir hadiseye dair tanzim olunan vesikanın adıdır. "Hüccet", Pakalın, a.g.e., I. Cilt, s.865.

²⁹ Sened, itimat edilen yer, dayanılan yer, dayanılacak şey, dayanak demektir. "Sened", Kâmûs-ı Türkî, s.738. Davacı, davasını isbat için hüccet ve bürhane dayandığı için hüccet ve bürhan yerine kullanılan bir tabirdir. "Sened", Pakalın, a.g.e., III. Cilt, s.173.

“yazıla” işareti konulduktan sonra teftiş makamı tarafından mühürlenirdi. Kendine ait defterine kaydedilip teslim edileceği yer işaretlenerek oraya verilirdi. Eğer senedin hükmü şer’i usullere uygun değilse sebep ve keyfiyetleri arkasına yazılıp teftiş makamınca da mühürlendikten sonra diğer evrakıyla birlikte birleştirilerek düzeltilmek üzere geldiği yere iade edilirdi. Senedin hazırlandığı makam tarafından gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra tekrar Müfettiş-i Hükkâm dairesine gelirdi. Yine uygun değilse, kabul edilebilecek ve onaylanabilecek vasıfta bir senet gelene kadar iade edilerek aynı işlemler tekrarlanırdı.³¹

Elinde eski ya da yeni sened-i şer’isi bulunan birisi bunun incelenmesini isterse bir dilekçeye ekleyerek vilâyet makamına müracaat etmesi gerekiyordu. Vilâyet makamı da bunu teftiş dairesine havale edilerek yukarıda açıklanan teftiş işlemleri uygulandıktan sonra sahibine veriliyordu.³²

3.3. VİLÂYET MEKTÛBÎ ODASI

Mektûbî Kalemi, biri vilâyet mektupçusuna, biri Mektûbî muavini³³ ve müsevvidlere ve biri de mübeyyizlere mahsus olmak üzere üç odaya ayrılmıştı.³⁴

Bu dairenin başında vilâyet mektupçusu unvanıyla merkezden devletin atadığı aylık maaşı 10.000 kuruş olan bir memur vardı. Vilâyetin resmi yazışmaları evrak ve kayıtların muhafazası gibi bütün yazı işleri mektupçunun idaresinde gerçekleşirdi.³⁵ Mektûbî odasının 3.000 kuruş maaşla çalışan ve müsevvidlerin yazdıklarını tashih eden bir de mümeyyizi

³⁰ Sakk: şer’i mahkeme tarafından verilen resmi hüccet, ilam veya berat demektir. “Sakk”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.829.

³¹ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 44.

³² **gös.yer.**

³³ Tarifnâmede muhasebeci için de mektupçu gibi bir muavinden bahsedilmektedir. **İ.MMS. 29/1245**’de Memur ve ketebe maaşları başlığı altında 1000 kuruş ücretle çalışan memurlara yer verilmesine rağmen “mektupçu muavini” ve “muhasebeci muavini” gibi unvanlar görülmemektedir; ancak “Umûr-ı Tahririye Mümeyyizi” ve “Umûr-ı Hisâbiye Mümeyyizi” unvanlı memurlara yer verilmiştir. Tarifnâmede mektupçu ve muhasebeci muavini olarak bahsedilen memurlar bu mümeyyizler olmalıdır.

³⁴ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 10.

³⁵ **İ.MMS. 29/1245**, TVN, Madde 9.

vardı. Tuna Vilâyeti kurulurken Kasım 1864'te Mektûbî odası memurları ve maaşları şöyle idi.³⁶

Geçici olarak evrak müdürlüğünü idare itmek üzere Mektûbî odası mümeyyiz muavini olarak Raif Efendi	2.000	kuruş
Mektûbî odasında müsevvid Besim Efendi	1.500	kuruş
Mektûbî odasında müsevvid İbrahim Bey	600	kuruş
Mektûbî odası müsevvidlerinden Nuri Efendi	1.000	kuruş
Evrak müdürü muavinliğinde bulunmak üzere Mektûbî odası hulefâsından Nazif Efendi	600	kuruş
Mektûbî odası hulefâsından İbrahim Efendi	400	kuruş
Mektûbî odası hulefâsından Ahmed Bey	300	kuruş
Mektûbî odası hulefâsından Tatar Ali Efendi	150	kuruş
Mektûbî odası hulefâsından Midhat Efendi	100	kuruş
Mektûbî odası hulefâsından Nuri Efendi	100	kuruş
Mektûbî odası hulefâsından Mustafa Efendi	75	kuruş
Mektûbî odası hulefâsından Muharrem Efendi	75	kuruş
Meclis-i idâre kitâbet muâvinliğinde bulunmak üzere Mektûbî odası hulefâsından İzzet Efendi	500	kuruş
Evrak odasına yardım etmek üzere Mektûbî odası hulefâsından Rif'at Efendi	500	kuruş
Cinayet kitabeti muavinliğinde bulunmak üzere Mektûbî odası hulefâsından Osman Efendi	500	kuruş

Vilâyet kurulurken Vilâyet Mektupçusu olarak Mektubî-i Sadaret Mühimme Odası Müdürü Senih Efendi atanmıştı; fakat vilâyet usulünün kurulmasında problem çıkarınca 12 Zilkade 1281'de (8 Nisan 1865) azledilerek yerine yedi gün sonra Meclis-i Vâlâ'da Mazbata Odası'nın seçkin

³⁶İ.MVL. 526/23633, 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865).

ve itibarlı kâtiplerinden olup Tuna Vilâyeti İdâre Meclisi Başkâtibi olarak görevlendirilmiş olan Rıfat Efendi atandı.³⁷

3.3.1. Çalışma Saatleri

Çalışma saatleri günlerin uzun ve kısalığına göre değişmekteydi. Yazın günde bilfiil sekiz saat çalışılıyordu, kışın bu yedi buçuk saat, yedi saat ve altı buçuk saate kadar düşüyordu. Ezanî saate göre yazın sabah saat birden akşam ona kadar çalışılıyordu.³⁸ Saat dört ile beş arasında da yemek için ara veriliyordu. Yazdan kışa geçerken saat bir buçuk, ikiye doğru sabah olmaya başlayınca yemek saati de beşe alınıyordu. Akşamları da on buçuk, on birde mesai bitiriliyordu. Günler çok kısaldığı zaman ise yemek saati tamamen kaldırılıyordu. Acil bir iş çıktığında veya posta günlerinde Mektûbî kaleminde işi olan kişiler bazen mecburen geceleri ve tatil günleri de gelerek işleri tamamlamaya çalışıyorlardı.

Yemek ve mesainin bitiş saati personele çingırak çalınarak bildiriliyordu. Dairelerin kalemlerinde bulunan bu çingırağı çalmak kalem odacısının göreviydi. Çingırak çalmadan görev yerinden ayrılanlar ya da özürsüz geç kalan kâtipler önce uyarılıyor, tekerrüründe de maaş kesintisi uygulanıyordu.

Hem Mektûbî kaleminde hem de muhasebe kaleminde yaz ve kış aynı çalışma düzenini uygulanmaktaydı.³⁹

³⁷ Midhat, **a.g.e.**, s.25,26.; **İ.DH.535/37120**, 12 Zilka'ade 1281 (8 Nisan 1865); **A.MKT.MHM.329/57**, 19 Zilka'ade 1281 (15 Nisan 1865); **Tuna**, No: 6, H. 23 Zilka'de 1281/R.7 Nisan (19 Nisan 1865), s.1

³⁸ Ezanî saat güneşin batışını esas aldığından güneş battığında saat 12:00'dir. Bundan sonra sıfırdan yeni gün başlar. Günün eşit olduğu 21 Mart ve 21 Eylül için örneklendirecek olursak; güneş saat 06:00'da doğup 18:00'da battığını varsayarsak her iki vakitte de saat 12:00'ı gösterecektir. Bu durumda sabah eski saate göre 01:00'da (bugünkü saatle 07:00) mesai başlayacak, dört saat sonra eski saate göre 04:00-05:00 (bugünkü saatle 11:00-12:00) arası yemek saati olacak ve akşam saat 10:00'da (bugünkü saatle 17:00) mesai bitmiş olacaktı.

³⁹ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 43.

3.3.2. Giden Evrakın Hazırlanması

Yazı işleri her müsevvide bir ya da iki sancak düşecek şekilde paylaştırılmıştı. Müsevvidlerin yanına birer ikişer tane de mübeyyiz atanmıştı. Yazıyı öncelikle müsevvidler müsvedde olarak kaleme alıyordu. Sonra Mektûbî muavini ve arkasından mektupçu tarafından tashih edilerek yazının görüldüğüne işaret olarak müsveddenin üst tarafına tarih ve imza atılıyordu. Bundan sonra vilâyet makamına gönderilen yazı vilâyet makamı tarafından da tashih edilip “yazıla” işareti konarak mektupçuya iade ediliyordu. Mektupçuya dönen onaylanmış müsvedde müsevvidler marifetiyle mübeyyizlere temize çektiriliyordu. Temize çekme esnasında bir yanlışlık olmaması için müsvedde ile karşılaştırılarak mukabelesi yapılıyordu. Telgraflar ve aciliyeti olan yazılar elden mühürletilip kaydedilerek evrak numarası verildikten sonra ilgili yerlere gönderilmek üzere Evrak Odası’na teslim ediliyordu.⁴⁰

Eğer yazı mâlî işlerle ilgili ise mektupçu gördükten sonra muhasebeye gönderiliyordu. Muhâsebeci de görüldüğüne işaret olmak üzere müsveddenin üst tarafına tarih ve imza koyuyordu. Eğer Mal Sandığı’ndan akça sarfına dair bir yazı ise muhâsebeci imzasının yanına “muhasebeden dahi mühürlenecektir” ibaresini yazdıktan sonra temize çekiliyordu. Temize çekilen yazı mühürlendikten sonra tekrar kayıt için muhasebeye geliyordu. Muhâsebede kaydedildikten sonra mektubun arkasında bir köşesi nizamnâme gereği muhasebeye mahsus mühürle mühürleniyordu.⁴¹

Yapılan yazışmalar birbirinden farklı ve çeşitli olmakla beraber mâlî işlemler ve işlenen suçlarla ilgili sıradan konularda aynı üslup ve ifadeler tekrar edilmekteydi. Bu türlü yazıların yazılmasında kolaylık sağlamak amacıyla bir “emsal defteri” oluşturuldu. Bu defterde aynı üslupta ve en çok tekrarlanan konulara ait müsveddelerin her birine bir örnek bulmak mümkündü. Bu defterdeki emsaline uygun düşen bir konu olduğunda mübeyyizler bu deftere müracaatla müsvedde oluşturabiliyorlardı. Böylelikle

⁴⁰ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 11, 12, 14.

⁴¹ a.g.e., madde 13.

işler daha hızlı ve daha kolay ilerliyordu. Bu türlü kolaylıklar aynı zamanda kalemde çıraklık edenlerin yazı yazma konusundaki tahsil arzu ve şevklerini artırıyordu.⁴²

Tuna Vilâyeti'nden önce uygulanan usul yazı işlerini oldukça zorlaştırmaktaydı. Bâb-ı Âlî'den veya İstanbul'daki devlet dairelerinden bir yazı ya da emir geldiği zaman uzun uzadıya müsveddeleri yazılıp elden ele dolaşarak tashih yapılıyordu. Yeni uygulamada bunların müsveddelerinin çıkarılması işlemi kaldırıldı. Bu türlü yazılardan sancak kaymakamlarına tebliğ olacaklar varsa müsvedde çıkarmak yerine aynıyla birer suretleri çıkarılırdı. Yazının hükmü her tarafı ilgilendiriyorsa matbaa da bastırılırdı. Yalnız yazının altına özetle "yukarıda sureti bulunan yazı veya emir hükümlerinin icrası" anlamına gelen kısa bir cümle ilave edilirdi. Şayet vilâyetin konu hakkında bir değerlendirmesi varsa o da buraya eklenirdi.⁴³

3.3.3. Kayıtların Tutulması ve Muhafazası

Önceden gerek İstanbul'daki yüksek daire ve makamlara gerekse mülhak sancaklara yazılan evrakın aynen kaydı için defter tutulmaktaydı. Bu şekilde defter tutma ihtiyacını ortadan kaldıracak bir usul geliştirildi. Bu usul sayesinde bütün makam, daire, mevki ve sancaklara ait sicil kayıtları oluşturulurdu. Bunun maksatla aynı boy ve ölçüde kesilmiş standart müsveddelik kağıtlar hazırlanıyordu. Yazı uzun olduğu durumlarda eskisi gibi büyük bir kağıt kullanılmak yerine birden fazla kağıt kullanılmaya başlandı. Ay başlarında her sancağın müsveddeleri numara sırasına dizildikten sonra her sancak ve kazanın bir aylık müsveddeleri alt tarafından zamlık ile yapıştırılarak ciltleniyordu. Yıl sonunda da bu müsveddeler her sancak ve kazaya ait olanlar ayrı ayrı olmak üzere kitap şeklinde ciltleniyordu. Bu şekilde hâsıl olan sicil kayıtları hem aslıyla ve hem de daha sağlıklı bir şekilde tutulmuş oluyordu.⁴⁴

⁴² a.g.e., madde 18.

⁴³ a.g.e., madde 16.

⁴⁴ a.g.e., madde 15.

İstanbul'dan gelen emir ve yazıların artık müsveddeleri olmadığını belirtmiştik. Bunların müsveddesi olmadığından mektuba konulan numara bir kağıdın üst tarafına “filan tarih ve numaralı filan maddeye dâir olan emirnâme-i sâmiye zeyldir” ibaresi yazılırdı. Zeyle eklenecek özel bir değerlendirme yapılmışsa o da aynen yazılarak müsveddelerle ciltlenirdi. Hem Mektûbî odasında hem de evrak odasında bu emir ve yazıların numaraları kayıtlıydı. Bunlardan herhangi birini bulmak gerektiğinde aranan yazının kayıtlarına evrak odasından, hükümlerine de Mektûbî kalemi kaydından ulaşılabilirdi.⁴⁵

İstanbul'daki devlet daireleriyle diğer vilâyetlere ve sancak kaymakamlarına gönderilen telgrafların da aynen kayıtlarını tutmak için Mektûbî odasında iki defter bulunmaktaydı. Bu telgrafların hepsi sırasıyla ve numarasıyla bu defterlere kaydediliyordu.⁴⁶

Müsveddelerin taşınması için içi göz göz dolap şeklinde içinden kilitli birkaç sandık yaptırıldı. Geceleri Mektûbî kaleminde evrak bırakılmadığından müsveddeler bu sandıklara konularak akşamları mahzene taşınıyordu. Üzerinden bir yıl geçen müsvedde ciltleri de kendi özel sandığına konarak mahzende saklanıyordu. Gerektiğinde kolaylıkla bulunabilmesi için her sandığın üzerine hangi yıla ait olduğu yazılıyordu.⁴⁷

Evrak odasında da geceleri defter bırakılmıyordu. Kayıt defterleri akşam mahzene indiriliyor ve sabah tekrar çıkarılıyordu. Tatil zamanlarında odada müdür, muavin ve kâtipler bulunmuyordu. Fakat sabahları erken açıldığı gibi geceleri de evrak memurlarından biri eski saate göre beşe kadar sırayla nöbetçi kalıyordu. Gelen, giden evrak ve herhangi bir vukuat için müracaat edildiğinde nöbetçi, bunları geçici bir deftere yazıyor ve ertesi gün de icap eden işlemi yerine getiriyordu.⁴⁸

⁴⁵ a.g.e., madde 17.

⁴⁶ a.g.e., madde 19.

⁴⁷ a.g.e., madde 20.

⁴⁸ a.g.e., madde 26.

3.3.4. Evrak Odası

Mektûbî kaleminin önemli bir şubesi olan evrak odası bir müdür, bir müdür muavini ve evrakı deftere kaydetmekle görevli mukayyid⁴⁹ denilen birkaç kâtip tarafından idare edilmekteydi. Bunların maaşları da Mektûbî kalemi tahsisatına dâhildi. Günlük işlerin taksim edildiği ve kayıtların dönüp dolaşıp geldiği yer burasıydı.⁵⁰ Evrak odası üç yazıhane ve masaya ayrılmıştı. Her birinde ikişer kişi görevlendirilmişti. Defterler gündüzleri masaların üzerinde durduğundan hariçten kimsenin içeri girmemesi için parmaklıklarla ayrılmıştı.⁵¹

Gelen emirler ile mülhak sancaklardan ve bunların haricindeki dairelerden gelen ve bu dairelere gönderilen yazışmalar burada kayıt altına alınıyordu. Her daire, sancak ve makam için birisi gelen birisi giden yazışmalara ait olmak üzere sıra numarası verilmiş iki defter tutulmaktaydı. Bu defterlere yazışmaların özetleri, yapılması gereken işlem, verilen sıra numarası ile birlikte kaydediliyordu. Bütün bu daire ve sancaklara ait evrakın muhafazası için, içinde üzerleri yazılı gözler bulunan büyük bir dolap yapılmıştı. Bu gözlerde evrak biriktiğinde özel sandıklarıyla evrak mahzenine naklediliyordu.⁵²

Vilâyet dâhilinden veya haricinden gelen yazışmalar önce evrak odasına gelmekteydi. Eğer Dersaadet Postası ise doğruca valilik makamına götürülürdü. Bağlı sancaklardan ya da başka bir yerden gelmiş ise mektupçuya götürülerek orada açılır ve hangi kalem ve meclisle ilgiliyse oraya havale edilirdi. Mektupçunun açtığı evrakın içinde önemli olanlar varsa valiye gösterilirdi. Valinin müsaadesi alındıktan sonra da evrak odasına geri dönüyordu. Burada kayıtları yapıldıktan sonra ilgili yerlere dağıtılıyordu. Evrakın verildiği yerler defterindeki melhuzat hanesine işaretlenir ve yazılırdı. Evrak kaç daire ve kalem dolaşırsa dolaşsın hem havale edildiğinde hem de

⁴⁹ Bir kalemden evrakı, yahut yazılan efradın isimlerini deftere geçirmekle görevli kâtip, kayıt memuru. “Mukayyid”, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1393.

⁵⁰ *Y.EE. 36/9*, Tarifnâme, madde 21.

⁵¹ *a.g.e.*, madde 22

⁵² *gös.yer.*

iadesinde evrak odasına uğrar ve kaydedilirdi.⁵³ Vilâyet makamından çıkan maruzat ve yazışmalar mühürlendikten sonra evrak odasına getiriliyordu. Burada özel defterine kaydedilip numarası veriliyor ve gideceği yere buradan gönderiliyordu.⁵⁴

Telgrafların kayıtları diğer yazışmalardan ayrı tutuluyordu. İstanbul'daki dairelerden, vilâyetin dâhilinde ve haricindeki sancaklar ile sair mevkilerden gelen telgraflar için ikişer tane hulâsâ ve numara defterleri vardı. Gelen telgrafların özetleri buraya kaydedilerek yapılan işlemleri de melhuzat hanesine yazılmaktaydı.⁵⁵

Sancaklara gidecek evrak denklerini gideceği yere göndermek, emanet akçeleri teslim almak ve teslim etmek, gazeteleri matbaadan aldığı şekilde yerli yerine göndermek evrak odasının işiydi. Bunu da ya postalar vasıtasıyla veya nokta çıkararak yapmaktaydı. Nokta, üç beş saat arayla yol güzergâhı üzerindeki karakol ya da köylerde özellikle kağıt nakli için atanmış ve ikame edilmiş süvari zabtiye neferleriydi.⁵⁶ Bu yüzden evrâk-ı sahîha⁵⁷ denklerinin sancaklara ulaştırılmasında nokta çıkarmak öncelikle tercih edilen usuldü. Sancaklara evrak göndermek için haftada iki, gerektiğinde üç dört defa nokta çıkarılıyordu. Nokta postadan süratli idi. Evrakı doksan saatlik⁵⁸ (450 km) mesafeye kışın dört beş günde götürebiliyordu. Nokta göndermek mümkün olmadığı durumlarda araba kiralanarak, nehir yoluyla gönderilecek ise vapurlara verilerek sancaklara ulaştırılıyordu.⁵⁹

⁵³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 23

⁵⁴ a.g.e., madde 25.

⁵⁵ a.g.e., madde 24.

⁵⁶ Kâmûs-ı Türkî 'de ise nokta bir neferden ibaret karakol olarak tanımlanmaktadır. s.1468.

⁵⁷ Fiyatları hükûmet tarafından tayin edilen 20 para ile 150 kuruş arasında değişen damgalı kağıtlardır. Bu türlü değerli kağıtların kullanımına ilk olarak 1 Eylül 1845'te başlanmıştı. Üzerlerindeki damga dolayısıyla damgalı kağıt da denmekteydi. Arzıhaller, takrir ve tezkirelere kendilerine mahsus soğuk damgalar, bunlar dışındakilere birinci mertebede soğuk damga vurulurdu. "Varaka-i sahîha", Pakalın, a.g.e., s.582.; 30 Nisan 1277 tarihli bir senet için kullanılan bir varaka-i sahihada şunlar görülmektedir. Kağıdın üst ortasında soğuk damga ile "varaka-i sahîha" yazılıdır. Altında da alt alta olmak üzere guruş ve 500 ve onun altında da "yüz guruştan beş yüz guruşa kadar sened yazılmak için varakadır. Kıymet-i para 20" yazılıdır. **KK. Masârifat Muhasebesi 6197/106**

⁵⁸ Bir saatlik yol, üç mil, yani 5 km.dir. "saat", Kâmûs-ı Türkî, s.699.

⁵⁹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 25,27.

3.4. VİLÂYET MUHÂSEBE-İ MERKEZİYE KALEMİ

Vilâyetin mâliye si ve hesap işleri Mâliye Nezâreti tarafından atanan vilâyetin her türlü mâlî işlerinin mercii olan muhâsebeci unvanlı bir memura havale edilmişti. Vilâyetin hesap işlerinin idaresinden sorumlu olan muhâsebeci valinin maiyetinde olmakla birlikte hesapla ilgili işlemlerde doğrudan Mâliye Nezâreti'ne karşı sorumluydu.⁶⁰ 1867 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi ile bazı unvanlarda değişiklik yapılarak kazalardaki mal müdürlüğü unvanı muhâsebeciye, vilâyet merkezindeki muhâsebeci unvanı da defterdara çevrildi.⁶¹ Muhâsebeci (sonraki adıyla defterdar) üç odaya ayrılmış olan muhasebe kalemini maiyetindeki bir muavin⁶² ile birlikte yönetmekteydi.⁶³ Vilâyet muhâsebecisinin aylık maaşı 10.000 kuruş, Umur-ı Hisabiye Mümeyyizi'ninki de 5.000 kuruş idi.⁶⁴

3.4.1. Muhâsebe Kaleminde Çalışan Memurlar

Muhâsebeye gelen ve giden her türlü evrakın yazılması ve kaydının tutulması için bir evrak mukayyidi görevlendirilmişti. Ayrıca Vilâyet dâhilinde kullanılan ve İstanbul'dan temin edilen kilitli evrak-ı sahiha, şer'i senetler ve çeşitli tezkireler gibi matbu evrakı geldiğinde teslim almak ve gerektiğinde bunları senet karşılığında sancaklara ulaştırmak Evrâk-ı Sahîha Müdürü'nün göreviydi.⁶⁵

Sancakların varidât, masârifat ve her türlü mâlî konudaki işlemlerini yapmak üzere her sancak için birer mukayyid ve birer muavin ve yazı

⁶⁰ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 7,8.

⁶¹ VN. madde7 ve 32,

⁶² Tarifnâmede mektupçu için de muhasebeci gibi bir muavinden bahsedilmektedir. İ.MMS.29/1245'de Memur ve ketebe maaşları başlığı altında 1000 kuruş ücretle çalışan memurlara yer verilmesine rağmen "mektupçu muavini" ve "muhasebeci muavini" gibi unvanlar görülmemektedir; ancak "Umûr-ı Tahririye Mümeyyizi" ve "Umûr-ı Hisâbiye Mümeyyizi" unvanlı memurlara yer verilmiştir. Tarifnâmede muavin olarak bahsedilen memurlar bu mümeyyizler olmalıdır.

⁶³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 28.

⁶⁴ İ.MMS. 29/1245.

⁶⁵ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 28.

işlerinde yardımcı olmak üzere çalıştırılan birer refik ve birer şakird⁶⁶ tayin edilmişti. Bu görevlilerden boşalan yer olmadıkça dışardan hiç kimse alınmazdı. İki sınıf olan mukayyidlerden birinci sınıf olanlara 1.500, ikinci sınıf olanlara 1.000, muavinlerine 400-500, refiklere 200-250, şakirdlere 55 kuruş maaş bağlanmıştı. Her sancak için iki yazıhaneli⁶⁷ bir masa tahsis edilmişti. Masanın bir tarafına mukayyid, karşısına muavini, diğer tarafına da yan yana refik ve şakird otururdu. Masanın bitişiğindeki dolabın üzerinde hangi sancakla ilgili olduğu celi hatla yazıldığı gibi dolaptaki defterlerde de o sancağın adı yazılıydı.⁶⁸

Tuna Vilâyeti kurulurken ihtiyaç duyulan kâtiplerin yetiştirilmesi için rüşdiye mekteplerinden imtihanla çıkanların devlet dairelerine alınması düşünülmüştü. Bu dairelerde mülazemetle, yani ücretsiz olarak çalışan bu gençlerden liyakati olanlara teşvik olması bakımından aylık 20-30 kuruş verilmesi de öngörülmüştü.⁶⁹ Muhâsebe kaleminde çalışan refik ve şakirdanın eğitimi için de muhasebe odasında iki tane rakam levhası yaptırıldı. Vakit bulundukça, bilhassa yaz mevsiminde sabahları müsait vakitlerde dört işlem ve matematik ve hesaplama ilgili diğer konularda dersler verilmekteydi. Vilâyet muhasebe kalemi sancaklardaki mal müdürlükleri ve kalemlere adam yetiştirmeye mahsus bir okul gibi kullanılacağından mukayyidler mal müdürlüklerine atandıkça zincirleme olarak bu eğitimi hayata geçirerek mülazemette bulunanları yetiştireceklerdi.⁷⁰

Muhâsebe kaleminin çalışma saatleri de Mektûbî kaleminin çalışma saatleri ile aynı şekilde düzenlenmişti. Yaz ve kış her iki kalemde de aynı uygulama yapılmaktaydı.⁷¹

⁶⁶ Resmi dairelerde yazı işlerine yeni başlayan mülazımlar gibi bir müddet ücretsiz çalışan stajyerler hakkında kullanılan bir tabirdir. “Kalem şakirtleri”, Pakalın, **a.g.e.**, s.146.

⁶⁷ Çoğunlukla arkası çekmeceli veya raflı ve dolaplı masa, “Yazıhane”, **Kâmûs-ı Türkî** s.1528.

⁶⁸ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 28,29.

⁶⁹ **İ.MVL. 526/23633**, 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865);

⁷⁰ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 42.

⁷¹ **a.g.e.**, madde 43.

3.4.2. Muhâsebe Kaleminde Evrak Akışı

Muhâsebede defter ve kayıtlardan başka gereği yerine getirilmiş hiçbir evrak bulundurulmaz, tamamı vilâyet evrak odasında güzelce muhafaza edilirdi. Her aybaşıda muhasebeye gelen evrak hakkında jurnal düzenlenerek vilâyet makamına veriliyordu. Bu jurnalde muhasebeye ne kadar evrak geldiğini, ne kadarının halledildiğini, elde ne kadar evrak kaldığını, geçen aydan kalan evrakın ne kadarının halledildiğini bu jurnalde görmek mümkündü.⁷²

Bütün yazışma, emir, zabıt ve defterler önce vilâyet makamına gelir, mâlî konularla ilgili olanlar muhasebe-i merkeziyeye havale edilirdi. Buraya havale edilen evrakın vilâyet evrak odasındaki kaydına “muhasebeye verildi” işareti konduktan sonra muhasebenin evrak mukayyidine teslim ediliyordu. Evrak mukayyidi, gelen evrakın sıra numarasını, evrak odası numarasını, evrakın tarihini, odaya geldiği tarihi, evrakın kısa özetini, eki olup olmadığını ve muhasebenin evrakı hangi mukayyide verdiğini cetveli deftere kaydettikten sonra sıra numarasını evrakın üzerine işaretleyerek ilgili mukayyide teslim ediyordu. İşlemleri hızla gerçekleştirilerek incelenen evrakın üzerine mümkünse kısaca görüş belirtilirdi. Eğer uzun ve ayrıntılı olacaksa ayrıca bir müzekkere⁷³ düzenlenip evraka iliştilerle muhasebeye mahsus mühürle mühürlendikten sonra tekrar evrak mukayyidine iade edilirdi. O da evrakın kaydını bularak muhasebeden çıktığı günü ve yazı hakkında ne görüş belirtildiğini özetle cetveldeki hanesine yazıp vilâyet evrak odasına teslim ederdi.⁷⁴

Evrakla ilgili olarak bir yazı yazılması istenmiş ise Mektûbî odasına, başka bir yere havale edildiyse evrakın kaydına işaretlenerek havale edilen yere gönderilirdi. Eğer evrak herhangi bir yere havale edilmemiş ve gereği yerine getirilmişse muhasebenin görüşü doğrultusunda muhafaza edilirdi.⁷⁵

⁷² Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 41.

⁷³ Devlet dairelerinde resmi bir işe dair merciine yazılan kağıdın adıdır. Müzekkerelerde elkab yazılmaz. “Müzekkere”, Pakalın, a.g.e., II. Cilt, s.641; Bir iş hakkında üst makama ve ait olduğu mercie takdim edilen kağıt, küçük takrir, tezkire, küçük layiha, “Müzekkere”, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1317.

⁷⁴ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 41.

⁷⁵ gös.yer.

3.4.3. Muhâsebe Kalemindeki Defterler

3.4.3.1. Evrak Kayıt Defterleri

Vilâyet teşkilatı ile birlikte gelen emir ve yazışmalar için üç defter tutulmaya başlandı. Bunlardan birisi sadaret ile diğer makam ve dairelerden mâliye ile ilgili konularda gelen emir ve yazışmalar ait bir defterdi. Bu defterde sadaret ile diğer makam ve daireler için ayrı ayrı yerler hazırlanmıştı. Emir ve yazılar geldiği makama göre defterde ayrılan yerlerine kaydediliyordu. Mâliye Nezâreti'nden vilâyete hitaben gelen her türlü emir için de bir sicil kaydı tutulmaktaydı. Gelen bu emirler numara sırasıyla ve aynıyla bu sicile kaydedilirdi. Bunlardan başka yine bunlara benzer “hülâsa-i evâmir ve muharrerât” namıyla her sancak için de ayrı bir defter tutuluyordu. Gelen yazı veya emir hangi sancakla ilgiliyse o sancağın defterine numara ve tarihleri gösterilerek yazının özeti ve bu konuda verilen hüküm ya da görüş ile birlikte yazılırdı. Bütün sancakları ilgilendiriyorsa her sancağın defterine ayrı ayrı işlenirdi. Arandığında bulması kolay olsun diye de numarasının üzerine kırmızıyla üç dört kelimeyle işaret konurdu. Buradaki açıklama yetersiz kalırsa bu defterdeki numarasından yola çıkarak sicildeki aslına ulaşılabilirdi.⁷⁶

Mektûbî odasında olduğu gibi muhasebe kaleminde de telgrafların kayıtları diğer emir ve yazışmalardan ayrı olarak tutuluyordu. Vilâyete gelen ve vilâyetten çekilen telgraflar için ayrı olmak üzere iki defter hazırlanmıştı. Değişik makamlardan gelen mâliye ile ilgili telgraflarla Mâliye Nezâreti 'nden gelen telgrafların hepsi bir defterde bulunuyordu. Telgraflar bu deftere aynen kaydedilirdi. İlgili olduğu sancak da kırmızı ile numarası üzerine işaretlenirdi. Yazılan cevabın özeti ve tarihi de yanında gösterilirdi. Vilâyetten çekilen telgraflar için düzenlenmiş olan deftere de diğeri gibi telgraflar aynen kaydedilerek ilgili olduğu sancak numarası üzerine kırmızı ile işaretlenirdi.⁷⁷

⁷⁶ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 39.

⁷⁷ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 40.

Evrâk-ı sahîha ve senedât-ı şer'îyye, mürur, ağnam ve esnaf tezkireleri gibi çeşitli evrakların hepsi için “Evrâk-ı Matbu‘a-i Mütenevvia Defteri” namıyla her sancak için ayrı birer cetvelli defter hazırlanmıştı. Vilâyet teşkilatı yapılırken sancaklarda mevcut bu türlü evrak vilâyete devredilmişti. Vilâyete devredilen, sonradan doğrudan doğruya sancaklara ulaştırılan ve bir süredir vilâyet merkezinden gönderilmekte olan bu türlü matbu evrakın hepsi bu deftere geçirildi. Devredilenler de gönderilenler de bu deftere geçirilmişti. Gönderildikçe de hanelerine işleniyordu. Ay ay yapılan sarfiyat da sancaklardan gelen defterlerine göre incelenerek hanelerine geçiriliyordu. Böylece her sancağın elinde ne kadar evrak ve tezkire olduğu, ne kadar kullanılacağı ve yılbaşında sarf edilenlerden başka her cins evraktan ne kadar kalacağı bu defterden anlaşılabilirdi. Bu cetvelli defterler hazırlandıktan sonra onaylanmak üzere Mâliye Nezâreti'ne gönderilmişti. Kayıtlara esas olmak üzere onaylandıktan sonra tekrar vilâyete iade edilmişti.⁷⁸

3.4.3.2. Sancak Gelir Gider Defterleri

Vilâyet kurulurken hazırlanan defter numunelerine göre her sancak için biri gelirler ve diğeri giderler için olmak üzere ayrı ayrı birer “müfredatlı defter” düzenlenmesi istenmişti. Gelirleri gösteren defterde sancağın varidât-ı mukarrere ve gayri mukarreresinin miktarı ve ayrıntıları kaza kaza açıklanıyordu. Giderlere ait defterde ise masârifât-ı mürettebe ve gayri mürettebesinin gerçek ve tahmini miktarlarını ayrıntılı olarak görmek mümkündü. Defterde yazılı masrafların tahsisatının başlangıcı, sarfı ve itası hakkındaki emir, berat ve diğer belgelerin de tarihleriyle birer suretleri istenmekteydi. Çünkü defterdeki masraflar bu belgelerle karşılaştırılarak harcamaların uygun yapılıp yapılmadığı kontrol edilecekti. Defterler vilâyet Muhâsebe Kalemi'nde incelenip sarfı ve verilmesi hakkındaki emirlerin hükmü tahkik edildikten sonra izaha muhtaç olanlar varsa mahallinden bu

⁷⁸ a.g.e., madde 32,38.

konuda bilgi istenir, uygunsuz harcamalar varsa miktardan düşölerek gereken ihtar yapılırdı.

Memurlar ve özellikle yeni kurulan idârî teşkilat dolayısıyla atanan nâibler, meclis azaları vesair istihdam edilen kişilerin maaş ve masrafları; sancağın zabtiye, teftişkiye (polis), tahsilât ve koruma görevi gibi işlerinde kullanılan askerlerin maaş, tayinat, elbise vesair ücretleri; asker dul ve yetimleri, emekli ve muhtaç kimselere ödenen maaşlar; tımar, mukata'a, zeamet ve esham bedelleri; vakıf hademeleri ve görevlerini ve adet olan tahsisatlarını da ihtiva eden fasıl fasıl cetvelli defterleri düzenleniyordu. Bu masraf kalemlerinde olduğu gibi, gelirler için de ayrı ayrı düzenlenen defterlerde de varidât-ı mukarrere ve gayri mukarrereden kesinleşenleri ile gayri mukarrerenin geçmiş yıl ile tahmini kıyası yer almaktaydı.

Bu cetvelli defterler tamamlandıka onay için Mâliye Nezâreti'ne gönderiliyordu. Hazine marifetiyle bu defterler ilgili dairelerdeki kayıtlarla karşılaştırılıyordu. Tahsisine dair kayıt bulunmayan masraf varsa düşöldükten sonra kalan kısım kayıtlara uygun hale geldiğinden bu haliyle onaylanıyordu. Eğer tertip edilmiş olan emvâlin mahallindeki kayıtlarla hazine kayıtları arasında ihtilaf olursa bunun sebeplerinin araştırılarak iki taraftaki kayıtların birbiriyle uyumlu hale getirilmesi gerekiyordu. Tuna Vilâyeti'nden önceki usulde bunu sağlamak için tekrar bilgi almakla uğraşılıyordu. Bu durumda çoğunun müşkilatı halledilmekle beraber kalanlar oluyordu. Kalanlar da uygun olduğu ümidiyle öylece bırakılıyordu. Yeni uygulamayla birlikte Mâliye Nezâreti onayladığı defterlerin bir suretini vilâyet merkezine gönderiyordu. Böylece bu mesele de halledilerek kayıtların tamamen muntazam halde bulunması sağlanıyordu.⁷⁹

Her sancağın içinde bulunulan yıla ait gelir ve giderlerini gösteren bütçesi düzenleniyordu. Geçen yıldan devreden kesinleşmiş bakayası ve bundan ne kadarının mümkün, ne kadarının zor ve ne kadarının imkânsız olduğu bu defterde gösteriliyordu. Bakayaya karşılık havâlât ve diğer

⁷⁹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 30.

masrafların kalanından ne kadar borcu olduğunu gösteren birer bakaya ve düyun defter ve cetveli düzenlenerek Mâliye Nezâreti'ne takdim ediliyordu.⁸⁰

Vilâyet merkez muhasebesinde her sancağın kaza kaza gelir ve giderlerini işlemek için “varidât ve masârifât-ı umûmiye muvâzenesi defteri” namıyla matbu ve muntazam bir defter tutuluyordu. Önceden tespit ve tertip edilenler ile tahmini masraflarının tamamı tek tek, kaza kaza varidât-ı mukarrere ve gayri mukarreresi için bir seneye mahsus olarak tutulurdu. Azledilen ve değiştirilen memurlar ve maaşları, maaşlarındaki artış ve eksilmeler ile mahlulat⁸¹ vesair işlemleri bu defter üzerinde yürütölmekteydi. Bu defter ile hazinenin onayına alınan yani ilişkileri kesilmiş olan varidât-ı mukarere önceden kayıt altına alınmış oluyordu. Gayri mukarrer olan varidâtın da vuku bulduğunda rakam hanelerine yılbaşında yazılması kararlaştırılmıştı. Giderlere gelince, masârifât-ı mürettebesi ve gayri mürettebesi hazineye sunulan defterdeki fasıllara uygun şekilde sırasıyla hanelerine yazdırılıp her nevi masrafın salıyyeleri zincir tarzında⁸² kendilerine mahsus hanelerine geçiriliyordu.

Bu defter sayesinde vilâyet dâhilinde hangi sancağın gelir ve giderleri ne zaman sorulursa sorulsun kolaylıkla görölmesi mümkündü. Her kazanın ve genel olarak sancağın tamamının varidât nevi ayrıntısıyla tek tek ve masrafların da sınıf ve çeşitlerine göre yıllık durumu burada mevcuttu. Ayrıca bir sancakta mürettep ve gayri mürettep kaç kalem masraf olduğu ve her sınıfın kaç kalem ve kaç nüfus olduğu ilk bakışta görölebiliyordu.⁸³

Önceden vergiler sene başında bakayası ile birlikte halktan talep edilmekteydi. Halk bunu ödemekte zorlanıyordu. Bu durum da hazinenin vergi borçlarını ertelemesine sebep oluyordu. Hem halka ödeme kolaylığı

⁸⁰ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 31.

⁸¹ Doğrudan varisi olmadığı halde ölenlerin evkafa ait mirasları, “Mahlûlât”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.1304.

⁸² **Saliyye**: yeni yılın kutlanmasını ve tarihini havî muharremde yazılıp sunulan medhiyedir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, Aydın Kitabevi Yay, 1990, s.1100. Buradaki anlamı da yıl başında yazılıp sunulan rakamlar anlamında olsa gerek. Zincir kelimesi “zincir gibi birbiri arkasında sıralanmış müselsel şey, silsile: hesap zinciri” şeklinde de açıklanmaktadır. “Zincir”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.688. Bu açıklamalar ışığında o yıl yapılan yıllık masrafların zincirleme arka arkaya ilgili hanelerine yazıldığı anlaşılmaktadır.

⁸³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 33.

sağlamak hem de hazinenin alacağını tahsil edebilmek için vilâyet dâhilinde verginin aylık taksitlerle ödenmesi usulü geliştirildi. Borcunu tamamlayanlar için de “edâ tezkiresi” namıyla bir belge ihdas edildi.⁸⁴ Bu taksit nizamına uygun olarak birer seneye mahsus “tahsilât defteri” namıyla matbu cetveli bir defter düzenlenmişti. Her ay tahsili edilmesi gereken miktarı, ay sonu itibariyle o ay ödendikten sonra tahsili lazım gelecek meblağın miktarını ilgili maddenin üst tarafına, tahsilât gerçekleşikten sonra o ay tahsil edilen miktar ile o ay sonu itibariyle geriye kalan borcun toplamı da alt tarafına yazılırdı. Ertesi yılın başında ne kadar bakayası kaldığı da burada görülmekteydi. Hazinenin onayı altına alınmış olan varidât-ı mürettebenin aslı ve taksitleri ve her ay sonunda kalan tahsil edilecek paranın miktarı daha tahsil edilmeden defterdeki hanelerine geçiriliyor ve aydan aya gerçekleşen tahsilât sancaklardan gelen varidât defterlerine göre hanelerine yazılıyordu. Dolayısıyla her ay sonunda sancağın tamamından veya her kazadan hangi türden toplam ne kadar tahsilât yapıldığı ve ne kadar bakayası kaldığı, zikrolunan ay sonuna kadar taksitten ne kadar tahsil edilmesi gerektiği bu defterden ilk bakışta görülebiliyordu.⁸⁵

Sancağın memur, mütekait, tımarlı maaş ve bedellerinin vesair bütün masraflarının masârifat-ı umûmiye muvâzenesinde yer aldığı yukarıda belirtilmişti. İşte bu defterdeki bütün masraf ve havâlâtın sarf ve itasını göstermek üzere “medfû’ât defteri” namıyla matbu bir cetveli defter tutuluyordu.⁸⁶ Her ay sancaklardan gelen masârifat defterleri incelendikten sonra sarf edilen ve ödenen paralar hanelerine yazılıyordu. Dolayısıyla hangi memur, mütekaid veya tımarlının hangi maaş ve bedelatı aldığı, hangisinin henüz almadığı ve havâlâttan ne kadarının verildiği ve hangisinin verilmemiş olduğu her zaman bu defterden görülebiliyordu.⁸⁷

Bunlardan başka her sancağın çeşitli müdevver bakayasına karşılık borçları için de bir defter tutulmaktaydı. Bunlar düzensiz gelirler ve gayri

⁸⁴ **Tuna**, No: 16, H. 4 Safer 1282/R. 16 Haziran 1281 (28 Haziran 1865), s.1 (28 Haziran 1865) Muharrem 1282 (27.5-25.6 1865)’de okunan Meclis-i Vâlâ mazbatası.

⁸⁵ **Y.EE. 36/9**, Tarîfnâme, madde 34.

⁸⁶ Medfû’ât, sandıktan verilen nakit meblağ, yani sandıktan sarfedilen, çıkan akçedir. “Medfû’ât”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.1314.

⁸⁷ **Y.EE. 36/9**, Tarîfnâme, madde 35.

mürettep borçlar ve masraflar olduğu için cetvel şeklinde düzenlenmesi mümkün değildi. O sebeple bu defter adi kağıda düzenlenip yazılmakta ve bunun dışındakiler mümkün mertebe mevcut yılın defterine uygun olarak düzenlenmekteydi. Böylece bakaya ve düyunu bu defterde görmek mümkün olduğu gibi bakayanın tahsil edilmesiyle düyunun medfû'âtı da görülebiliyordu.⁸⁸

Bütün mahalle ve köylerin vergilerinin tamamı tek tek bir cetvelli deftere kaydedilerek bir sicil oluşturulmak istendi. Her sancak ve kazanın ne kadar köy ve mahallesi olduğu, her köy ve mahallenin de ne kadar vergisi olduğu bu defterden öğrenilebilecekti. Bunun için her sancaktan kendisine bağlı köy ve mahallelerin bedelât-ı askeriye ve öşriyelerini, mültezim marifetiyle toplanan ağnam ve canavar vergilerini miktarını bildiren bir cetvel düzenleyip göndermesi istenmişti.⁸⁹

3.5. UMÛR-I ECNEBİYE MÜDÜRLÜĞÜ

Tuna Vilâyeti'nde Rusya'nın, Fransa ve İngiltere'nin, Prusya ve Avusturya'nın, İtalya ve Belçika'nın, Flamenk Krallığı'nın konsolosları bulunuyordu.⁹⁰ Dolayısıyla vilâyet dâhilinde yabancılar ve yabancı devletlerin temsilcileri bulunmaktaydı. Bu yüzden hükûmet ile yabancı memurlar arasındaki işlemlerde vasıta olmak için Umûr-ı Ecnebiye Müdürü namıyla politika memuru olarak Pavlaki Efendi'nin aylık 7.500 kuruş maaşla tayin edilmesi kararlaştırılmıştı.⁹¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğü dendiği gibi "Politika Memuriyeti" tabiri de kullanılıyordu.⁹² Pavlaki Efendi'nin mazeretleri dolayısıyla bir hafta kadar sonra yerine aynı maaşla Tahrirât-ı Hâriciye Odası'nın önemli ve itibarlı bir memuru olan sâniye rütbesi

⁸⁸ a.g.e., madde 36.

⁸⁹ a.g.e., madde 37. Tarifnâmenin hazırlandığı sırada bu cetveller birçok yerden gelmekle birlikte bazı yerlerin cetvelleri tamamlanmadığından bu defter henüz oluşturulamamıştı.

⁹⁰ SVT., H. 1285, s.27.

⁹¹ İ.MMS. 29/1245.

⁹² Tuna Vilâyeti'nden yazılan yazılarda "Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğü", sadareten yazılan yazılarda ise "politika memuriyeti" tabirinin kullanıldığı görülmektedir. İ.HR. 210/12132, 18 Cemaziyelahir 1281 (18 Kasım 1864); İ.DH.539/37471, 16 Rebi'ü'l-evvel 1282 (9 ağustos 1865).

mütemâyiz sınıfından Odyan Efendi atandı.⁹³ Bu göreve gelecek müdür, Hâriciye Nezâreti tarafından seçiliyor ve devlet tarafından tayin ediliyordu. Görevi diğer devletlerle olan anlaşma hükümlerinin yürütülmesini sağlamak ve dış işlerine bakmaktı. Yabancı memurlar ile hükûmet arasında ve onlarla ilgili işlerde yazılı veya sözlü irtibatın sağlanmasına Umûr-ı Ecnebiye Müdürü vasıta oluyordu.⁹⁴ Devlet merkezinden halledilmesi gereken hususlar olduğunda bizzat İstanbul'a giderek meselenin haline çalışıyordu.⁹⁵

Valilik binasında Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne bir oda tahsis edilmişti.⁹⁶ Başlangıçta bu dairenin herhangi bir muavin ya da kâtibi yoktu. Sonraları İstanbul'dan gelen Ernest isminde bir Katolik geçici olarak burada çalıştırılmaya başlandı. Geçici olduğundan kendisine maaş bağlanmamıştı; fakat değişik yollardan geçimi temin ediliyordu. Geçici olmasına rağmen Ernest Efendi'nin durumu süreklilik arz etmeye başladı. Bu şartlar altında Ernest Efendi maaş talebinde bulundu. Bunun üzerine Vali Midhat Paşa vilâyetin dahi bir tercümanı olmadığından da bahisle İstanbul'a müracaat ederek Ernest Efendi'ye Umûr-ı Ecnebiye kâtipliği adı altında 600 kuruş maaş tahsis ettirdi. Böylece müdürlüğün resmen bir de kâtibi oldu.⁹⁷

Vilâyet merkezinden ya da vilâyet dâhilindeki bir yerden yabancılarla ilgili konularda bir şey vuku bulduğunda Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne havale ediliyordu. Tuna Vilâyeti'ne sınır olan Memleketeyn ve Sırbistan emirlikleri ile dost devletlerin konsoloslarına vilâyet makamından yazılması gereken bazı önemli hususlardan başka işler hakkında yazılan ya da cevaplanan evrak Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğü imzasıyla yazılmaktaydı.

⁹³ “Tuna Vilâyeti politika me'muriyetine tayini mukaddemce tayini tasavvur olunan Pavlaki Efendi'nin vücudca ve familyasınca mâzeret-i kaviyyesine mebni yerine bir başkasının intihabı lazım gelmiş ve tahrirât-ı hâriciye odası mütehayyizânından rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizi ashâbından Oydan Efendi kendisinin ehliyet ve dirâyeti meşhur ve mücerreb olması cihetiyle bu işe elyak görünmüş olmağla Pavlaki Efendi'ye tahsis olunan maaş ile bunun icrâ-yı me'muriyeti.....” **İ.HR. 210/12132**, 18 Cemaziye'l-âhir 1281 (18 Kasım 1864)

⁹⁴ **İ.MMS. 29/1245. TVN**, Madde 10;

⁹⁵ **Tuna**, No: 11, H.28 Zilhicce 1281/R.12 Mayıs 1281 (24 Mayıs 1865), s.1

⁹⁶ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 58.

⁹⁷ Tuna Vilâyeti Ziraat Muavini olan Artin Efendi'nin Suriye Vilâyeti Ziraat Müdürlüğü'ne atanmasıyla ona ait 1500 kuruşluk maaş münhal kalmıştı. Umûr-ı Ecnebiye Kâtipliği maaşı için kaynak olarak şimdilik muavine aşırı bir ihtiyaç olamadığı gerekçesiyle münhal kalan bu miktarı göstermişti. **İ.DH.539/37471**, 16 Rebi'ü'l-evvel 1282 (9 ağustos 1865).

Vilâyet dâhilindeki sancaklarda bulunan hükûmet tercümanlarının görevleri ile ilgili işlerde bu müdürlüğe müracaat etmeleri gerekiyordu.⁹⁸

3.6. VİLÂYET ZİRAAT MÜDÜRLÜĞÜ

1843'te Mâliye Nezâreti 'nin isteğiyle ziraat ve ticareti yaygınlaştırıp üretimi artırmak ve memleketin imarı, ihracat ve ithalatı konularında inceleme ve araştırmalarda bunarak teklifler yapmak üzere başlangıçta Mâliye Nezâreti'ne bağlı olarak Meclis-i Ziraat kurulmuştu.⁹⁹ Bu ziraat meclisinin kararı gereği taşra ile ilişkileri güçlendirmek üzere 1844 yılında taşrada ziraat müdürlükleri kuruldu. Ziraat müdürlerinin çoğunluğu bölgenin vücut ve hanedanı arasından mahalli meclisler vasıtasıyla seçiliyorlardı. Bunların bulundukları bölgede ekonomik gelişmeyi sağlama yolunda yapılabilecek çalışmalar hakkında ziraat meclisine teklifler sunmaları amaçlanmıştı.¹⁰⁰ Böylelikle taşra ile ilişkiler sıcak tutularak yörenin ziraat kapasitesi bilinerek ona göre tedbir almak mümkün olacaktı. Bu maksatla Anadolu'da 20 ve Rumeli'de 10 olmak üzere 30 ziraat müdürü tayin edilmişti.¹⁰¹

Tuna Vilâyeti kurulmadan on ay kadar önce ziraat müdürlerine bir talimat gönderilmişti. Burada ziraatın memleketin mamur hale gelmesinin esası olduğu üzerinde durularak yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi isteniyordu. Kazalara, nâhiyelere ve hatta büyük köylere ziraat müdürü veya vekili namıyla oranın ahalisinden Hristiyan ya da Müslüman birisinin ataması isteniyordu. Bu vekillerin yerli halk içerisinde mahalli meclisleri ve ahalisi marifetiyle seçilerek isim ve şöhretleri memleket meclisi ceridesine kaydedilmesi gerekiyordu. Ziraat müdürleri ve vekillerinden beklenen bulundukları bölgede halkı ziraata teşvik etmek ziraatın geliştirilmesi ve artırılması yollarını araştırmak ve ziraat müdürleri vasıtasıyla bunları mahalli hükûmete bildirmeleriydi. Bu teşvik sadece hububatla sınırlı kalmayıp

⁹⁸ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 58.

⁹⁹ Akyıldız, a.g.e., s.282.

¹⁰⁰ Tefik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, s.46,148.

¹⁰¹ Akyıldız, a.g.e., s.284.. Ziraat müdürlükleri bölgenin yıllık bitkisel yiyecek ihtiyacını hesaplayarak rapor ediyorlardı. Güran, a.g.e., s.217.

kökboyası, ipek, pamuk gibi farklı ve bölgede ziraatı yapılmayan mahsulâtı da kapsıyordu. Bu, yörenin iklimi ve toprağının hangi mahsulâtın üretimine uygun olduğunun araştırılması ve uygun olduğu takdirde üretiminin yapılması demekti. Özellikle de daha fazla gelir getiren mahsulâtın üretilerek ekonominin de canlandırılması arzu ediliyordu.¹⁰²

Üretimin aksamaması için çiftçilerin iş üzerinde oldukları zamanlarda adi davalar, vergi vesair sebeplerden dolayı baskı yapılmaması hapsedilmemesi isteniyordu. Devlete ya da herhangi bir kişiye borcu olanların eğer bir çift öküzü varsa bu üretimi aksatacağından satılmayarak iktidârî dâhilinde mühlet verilerek tedricen ödemesi sağlanacaktı. Bu konularla ilgilenmek de ziraat müdürü ve vekillerinin görevi idi. Bir çiftçinin diğer bir çiftçinin arazisine zarar verilmesi durumunda davanın görüldüğü esnada ziraat müdürü veya vekilinin hazır bulunması gerekiyordu. Bu arada ziraat müdür ve vekillerinin ahaliden herhangi bir isim altında tohum almaları ve ahaliyi ücretsiz olarak kendi işlerinde çalıştırmaları yasaklanmıştı.¹⁰³

Yeni vilâyet usulünde de ziraat müdürlüğünün mülkî idarede önemli bir unsur olduğunu görüyoruz. Hazırlanan nizamnâme'ye göre ziraat müdürü vilâyet dâhilindeki ziraattan ve ticaretin idaresini kolaylaştırmaktan, vilâyetin ithalat ve ihracatından, üretilen mahsulün değerlendirilmesinden ve kayıt altına alınmasından sorumluydu. Ticâret ve Ziraat Nezâreti tarafından seçilip devlet tarafından ataması yapılıyordu. Bu makamda görev yapan ziraat müdürü için 5.000 ve maiyetindeki memurlar için de 1.500 kuruş aylık maaş tahsis edilmişti.¹⁰⁴ Bu müdürlüğe ilk olarak Avrupa'da hukuk eğitimi almış istimareci¹⁰⁵ Kevork Efendi ve yardımcılığına da Arslan oğlu Artin tayin edilmişti. Kevork Efendi maiyetine alacağı bir veya lüzumuna göre iki kâtibin maaşını kendi maaşından karşılayacaktı.¹⁰⁶

¹⁰² **TV. 739**, H.6 Şevval 1280/R.3 Mart 1280 (15 Mart 1864) s.1 ve 2.

¹⁰³ **TV. 739**, 6 Şevval 1280/3 Mart 1280 (15 Mart 1864) s.1 ve 2.

¹⁰⁴ **İ.MMS. 29/1245. TVN**, Madde 12.

¹⁰⁵ Gümrükte emtia'ya baha biçen memur, muhammen. "İstimareci", **Kâmûs-ı Türkî**, s.107.

¹⁰⁶ **A.MKT.MHM. 318/72**. 22 Cemaziyelahir 1281 (22 Kasım 1864). **İ.MMS. 29/1245**'de maiyet memurları maaşı olarak belirtilen 1500 kuruş yardımcısı Artin'in maaşıdır. Çünkü Artin Efendi Suriye Vilâyeti'ne görevlendirilmeden önce Tuna Vilâyeti Ziraat Müdürü Muavini olarak 1500 kuruş maaş alıyordu. **İ.DH.539/37471**, 16 Rebi'ü'l-evvel 1282 (9 ağustos 1865).

Vilâyet binasında bir oda tahsis edilmiş olan Ziraat Müdürlüğü'nün birinci görevi istatistik çıkarmaktı. İstatistik öncelikle bilgi toplamaya dayalı olduğundan bilgi toplanacak konular tespit edildi. Bu konular da türlerine göre kısımlara ayrılarak gereken cetveller hazırlanıp ilan edildi. Arazi ve iklim şartları incelenerek hangi mahsulâtın ve hayvanların yetiştirilmesine uygun olduğunun tespit edilmesi, bu tohum ve hayvanların bölgeye getirilip yetiştirilmesi için tedbirler alınması da bu müdürlüğün görevi idi. Bu maksatla ıslahhânedeki öğrencilerden de faydalanılarak bir numune çiftliği kuruldu.¹⁰⁷

3.7. VİLÂYET NÂFİ'A KOMİSYONU

Nizamnâmeye göre bu dairenin başındaki Umûr-ı Nâfi'a Müdürü'nü (nizamnâmede Umûr-ı Nâfi'a Memuru) Nâfi'a Nezâreti seçiyor ve ataması devlet tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu dairede yol, köprü ve bina işleriyle ilgili hususların keşfi, müzakeresi ve hayata geçirilmesi için mühendisler istihdam ediliyordu.¹⁰⁸ Vilâyet teşkilatı yapılırken 5.000 kuruş maaşlı bir müdür ve 3.000 kuruş maaşla çalışan iki ve 1.800 kuruş maaşla çalışan üç mühendisin daha çalıştığı bir memuriyet olarak tasarlanmıştı. 1.800 kuruş maaşlı mühendislerden birinin de yazı işlerine muktedir olması öngörülmüştü.¹⁰⁹ Uygulamada müdür olmayıp yerine komisyon reisi olduğunu görüyoruz.¹¹⁰ Yazı işlerine muktedir bir mühendis yerine de ayrıca bir kâtip kullanılmaktaydı.¹¹¹ Bu komisyon, 1868'de Mühendis Zagoraski Efendi başkanlığında iki mühendis yüzbaşı ile birer tane ikinci ve üçüncü sınıf

¹⁰⁷ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 64.; Midhat, *Tabsıra-i İbret*, s.40,

¹⁰⁸ Bu irade "nafi'a müdürü" ve hem bu iradede yer alan nizamnâmede hem de 1284'de basılan "Vilâyet Nizamnaesi"nde Umûr-ı Nâfi'a Memuru olarak adlandırılmaktadır. Komisyon ifadesi geçmemektedir. VN. madde 11; İ.MMS. 29/1245. TVN, Madde 11; Fakat 7 Zilhicce 1282 (23 Nisan 1866) tarihli Midhat Paşa'nın hazırladığı tarifnâmede "müdür" ve "memuriyet" ifadeleri geçmemektedir. Bu ifadeler yerine bu daireden Nafi'a Komisyonu, başındaki kişiden de komisyon reisi olarak bahsedilmektedir. Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 59.; Vilâyetin kurulması ile ilgili iradenin yayınlanmasından yaklaşık on ay kadar sonraki Tuna gazetesinde de "Vilâyet Nafi'a komisyonu reisi Miralay Vağman Beğ" den bahsedilmektedir. *Tuna*, No: 19, H. 24 Safer 1282/R. 7 Temmuz 1281 (19 Temmuz 1865), s.1. Buradan da bu dairenin bir komisyon olduğuna hükmedilebilir.

¹⁰⁹ İ.MMS. 29/1245.

¹¹⁰ *Tuna*, No: 19, H.24 Safer 1282/R.7 Temmuz 1281 (19 Temmuz 1865), s.1; Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 59.; *Tuna*, No: 107, H.13 Cemazi'el evvel 1283/R.11 Eylül 1282 (23 Eylül 1866), s.1.

¹¹¹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 59.

mühendisin üyeliğinden oluşmakta ve bir de kâtibi bulunmaktaydı. Çalışma esnasında bunlardan başka ayrıca kondüktör, pikör ve sürveyanlar çalıştırılıyordu.¹¹² Mühendislerden o an yollarda veya iş için başka yerde çalışmayanlar reis ve kâtip ile birlikte vilâyet merkezindeki komisyon dairesinde toplanırlardı.¹¹³

Mühendis ve kondüktörlerin atandıkları yerlere görevlendirilmeleri ve maaş işlemleri bir mazbata düzenlenerek komisyon tarafından mahellerince yapılıyordu. Köprü vesair gibi işler için devletçe karşılanması kararlaştırılmış olan masraflar da sancak meclislerinin onayıyla karşılanmaktaydı.¹¹⁴

Bu komisyondaki mühendisler yol ve köprü yapımı için keşif ve düzenleme işlerinde çalıştıklarından daha çok seyyar durumdaydılar. Bu da harcırah ihtiyacı doğuruyordu. Yol yapım çalışmaları ağırlıklı olacağından böyle olması tabii olmakla beraber harcırah meselesi düşünülmemişti. Mevcut talimatta da harcırah konusuna açıklık getirilmediği gibi ne Nâfi'a Nezâreti'nin ne de Mâliye Nezâreti'nin mevzuatında bu türlü meselelere çözüm getirecek bir madde olmadığı ortaya çıktı. Mühendisler harcırahsız gitmek istemeyerek harcırah talep ediyorlardı. Midhat Paşa'nın uzun süren girişimleri sonunda Meclis-i Meâbir'de bir nizamnâme hazırlanarak harcırah tahsisi sağlandı. Buna göre iki saat mesafeye kadar harcırah verilmeyecekti. İki saatten fazla her saat için başmühendisler 12, komiserler ve maiyet mühendislerine 8, amele reisi ve kâtiplere 4 kuruş verilecekti.

Midhat Paşa'nın Sadaret'e müracaatı, İstanbul'daki devlet daireleri arasındaki yazışmalar sonucunda nizamnâmenin hazırlanması yaklaşık dört ay sürdü. Bunun öncesinde Nâfi'a Nezâreti ve Mâliye Nezâreti'ne yaptığı girişimlerden bir netice alamamıştı. Bu konuda tahsisat çıkana kadar geçen sürede harcırah ihtiyacı hariçten geçici çözümler bulunarak karşılanmıştı.

¹¹² SVT., H. 1285, s.25.

¹¹³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 59.

¹¹⁴ a.g.e., madde 62.

Yaşanan bu türlü tecrübelerle çıkan aksaklıklar böylelikle giderilerek geliştiriliyordu.¹¹⁵

Nâfi'a Komisyonu'nun asli görevi kasabalarda yeni yapılacak ve tamir edilecek binaların Ebniye Nizamnâmesi'ne uygun olarak düzenlenmesi, şose yolların yapılması, devlet binalarının keşif ve çizimlerinin yapılması idi. Bütün devlet binalarının keşif ve resimleri, planları bu mühendisler tarafından yapılıyordu. Belediye meclisi olan yerlerde komisyondan bir mühendis varsa ona yaptırılıyor, yoksa vilâyet merkezinden mühendis gönderiliyordu.¹¹⁶

Midhat Paşa'nın Niş Valiliği esnasında yol yapımında mevcut mevzuatın öngördüğü tekniklerin yeterli olmadığı görülerek Sırbistan'da uygulanan teknikler kullanılmıştı.¹¹⁷ Nâfi'a Nezâreti'nin çıkardığı kanun ve nizamlar halkın yol yapımında çalıştırılmasına imkân sağlamakla birlikte uygulamada netice alınamamıştı. Meclis-i Meâbir'in hazırladığı nizama göre çok sayıda komiser ve memur görevlendirmek ve bunun doğurduğu uygulama ve işlemlerle uğraşmak gerekiyordu. Bu da vilâyetin durum ve şartlarına uygun düşmüyordu. Midhat Paşa bunun yerine köylünün mizaç ve tabiatına daha uygun bulduğu Niş'teki usulleri uygulamayı tercih etti. Hangi tarafın yolu yapılacaksa önce komisyona bildiriliyordu. Sonra mühendis, kondüktör ve memurlar görevlendirilerek mühendislik tekniklerine göre güzergâh tayin ediliyordu. Ardından yolun geçeceği arazide mesaha (yol ile ilgili ölçümler) yapılarak kabaca bir haritası çıkarılıyordu. Bu konuda şose, hendek ve köprülerin istenen derecede olması hususuna önem veriliyordu. Bundan sonra iş yol yapımından halkın istihdamına kalıyordu. Bu konuda da Niş yolları için yapılan talimata göre hareket ediliyordu. Yol, yapılacağı yerin yakınlık ve uzaklığı, arazinin tabiatı dikkate alınarak mevcut nüfusa bölüştürülüyordu. Yol yapımında çalışacak ahali de kaza müdürleri tarafından takım takım sevk ediliyordu. Yol çalışmalarına nezaret etmek üzere mühendis ve kondüktörler görevlendirilmekle birlikte halkın ileri gelenlerinden

¹¹⁵ **İ.MVL 538/24161** 7 Rebi'ü'l-âhir 1282 (30 Ağustos 1865). Midhat Paşa'nın yazısı şöyle bitiyordu: “ ale'd-devam böyle hesapsız bir muamelenin devamı müşkil olduğundan istizanına ibtidar olunur her halde”.

¹¹⁶ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 60.

¹¹⁷ Göğünç, *a.g.m.* s.289.

uygun olanlar bizzat gönderilebiliyordu. Zabtiye askerlerinden de gerektiği kadar adam bulunduruluyordu.¹¹⁸

3.8. DEFTER-İ HÂKÂNÎ MÜDÜRLÜĞÜ VEYA VİLÂYET TAPU İDÂRESİ

Tuna Vilâyeti'ni oluşturan eyalet merkezlerinde en az 2.000 kuruş maaşla görev yapan tapu memurları ve ayrıca bunların nezâreti altında sancakların her birinde görevli memurlar vardı. Vilâyetin teşkili esnasında eyalet merkezlerindeki memurların maaşları Defter-i Hâkânî tarafından kesildi. Bunun yerine tapu tahrir işleri, varakasına 40 para kâtibiye ile idare olunmak üzere 200, 300 bazen 400 kuruş maaşla istihdam olunan memur ve kâtiplere bırakılmıştı. Bunun üzerine Midhat Paşa 19 Receb 1281'de (18 Aralık 1864) Sadaret'e bu duruma ve tapu meselesinin önemine dikkat çeken bir yazı yazdı. Vilâyetin mülkî, mâlî vesair usul ve kaidelerinin bu iş için ayrılan daireler tarafından idare edildiği gibi tapu meselesinin de bu derece önemle ele alınması gerektiğini ifade ediyordu. Bütün vilâyet dâhilindeki tapu memurlarının ve tapu işlerinin ıslahı elzem ve şart olduğundan merkezi bir idare altına alınarak bu iş için bir memur ve muavin tayin ve tahsis edilmesini teklif ediyordu. Zaten bozuk olan tapu maslahatının vilâyet tarafından bu şekilde bir idare ile yoluna konulmadıkça karışıklık olacağını değerlendiriyordu. Onun teklifine göre vilâyette uygulanan genel usule uygun olarak bütün işler vilâyet merkezine yazılacak ve ilmühaber evrakı, tapu senetleri buraya gönderilecek, memurların durumları buraya sorulacak, gönderdikleri paralarda eksiklik olduğunda yine buradan sorulacaktı. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ'da bir komisyon kurularak Defter Emâneti ile yapılan haberleşmenin evrakı ve Tuna Vilâyeti'nden gelen yazı bu komisyonda değerlendirildi. Komisyonun çalışmaları sonucunda vilâyet merkezine Defteri Hâkânî Müdürü unvanıyla bir müdür ve bir de muavin, sancak başlarına birer tapu başkâtibi ve kazalara da birer tapu kâtibi tayin edilmesine karar verildi ve 14 Muharrem 1282'de (9 Haziran 1865) de bunun hayata geçirilmesi için

¹¹⁸ Midhat, *Tabsıra-i İbret*, s.27,28.; *Y.EE.* 36/9, Tarifnâme, madde 61.

gereken irade çıktı.¹¹⁹ Böylece Vilâyet Defter-i Hâkânî Müdürlüğü kurulmuş oldu.

Vilâyet tapu kaleminin iki odası vardı. Birinde muavini ile birlikte Defter-i Hâkânî Müdürü diğerinde de kâtipler bulunuyordu.¹²⁰ Vilâyet idâre Meclisi'nin hazırladığı tapu mesalihi hakkındaki talimata göre sancaklardaki arazi memurlarının mercii olan Defter-i Hâkânî Müdürlüğü de Defterhane-i Hâkânî Emâneti'ne¹²¹ karşı sorumluydu. Defter-i Hâkânî Müdürü'nün maiyetinde bir muavin ve her sancak için birer olmak üzere yedi de kâtip bulunuyordu.¹²²

Bu kâtipler sancakların kayıtlarını tutan mukayyidlerdi. Sancak mukayyidlerinin işi sancaklardan gelen ilmühaber koçanlarının işlemlerini yapmaktı. Gelen koçanları evvela vilâyete mahsus icmal defterine adet ve tarihiyle kaydederek ilmühaberlerin parasını hesaplayıp incelerdi. Eğer bir yanlışlık yoksa refakatinde çalışan kâtiplere paylaştırarak arazi sahiplerine verilecek tuğralı tapu senetlerini doldurturdu. Doğruluğunu teyit etmek için bunların mukabelesi de yapılırdı. Düzenlenmesinde uygunsuzluk varsa bu durumu bildiren bir pusula ile muavine gösterirlerdi. Sonra da senetleri mühürlenmesi için Defter Emâneti'ne gönderilmek üzere muavine verirlerdi. Bu senetler matbu jurnaline kaydedilerek bu jurnal de senetlerle birlikte Defter Emâneti'ne gönderilirdi. Bu şekilde Defter Emâneti'ne kaç parça senet gönderildiyse, hem gönderildiğinde ve hem de defterhaneden iade edildiğinde yine icmal defterindeki hanelerine kaydedilerek evrak mukayyidine verilirdi. Tapu idaresinde çalışanlar mesailerinde ve hareket tarzlarında vilâyetteki diğer kalemelerin uyduğu kurallara göre çalışırlardı.¹²³

¹¹⁹ İ.MVL.532/23882, 14 Muharrem 1282 (9 Haziran 1865)

¹²⁰ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 67.

¹²¹ Bugünkü anlamda Tapu Genel Müdürlüğü anlamında defterhane, Defter-i Hâkânî Nezâreti veya Defter-i Hâkânî Emâneti olarak da adlandırılırdı. Başındaki kişiye de Defter-i Hâkânî Emîni denirdi. Daha önceleri Defter-i Hâkânî Nazırı da deniyordu. Ayrıca bkz. "Defter-i Hâkânî", "Defterhane", "Defter-i Hâkânî Emîni", Defter-i Hâkânî Nazırı, "Defter-i Hâkânî Nezâreti", Pakalın, a.g.e., I. Cilt, s.419.

¹²² "Tapu Mesâlihi Hakkında Ta'limât, madde 1" **Tuna**, No: 71, H. 5 Muharrem 1283/R. 8 Mayıs 1282 (20 Mayıs 1866), s.1.

¹²³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 67; "Tapu Mesâlihi Hakkında Ta'limât, madde 9" **Tuna**, No: 72, H. 8 Muharrem 1283/R. 11 Mayıs 1282 (23 Mayıs 1866), s.1.

Sancakların tapu mukayyidlerinden başka bir de evrak mukayyidi vardı. Evrak mukayyidi, valilik tarafından tapu hususuna dair havale olunan emirname ve yazışmaların kaydı için bir defter tutuyordu. Evrak mukayyidi, valilikten gelen bu türlü yazıları tarih ve numaralarıyla özet olarak bu deftere kaydedirdi. Gelen evraka odaya ait sıra numarasını da yazdıktan sonra Defter-i Hâkânî Müdürü'ne verirdi. Müdür gereğini yapıp mühürledikten sonra evrak mukayyidine iade ederdi. Mukayyid bu sefer müdür ne yazdıysa aynen defterdeki mülahazat hanesine geçirirdi. Tapu meselesiyle ilgili emir ve nizamnâmeyle dair ilgili üst makamlardan gelen yazıları aynıyla bu iş için tahsis edilmiş olan deftere aktararak evrak odasına teslim ederdi.

Evrak mukayyidi ayrıca her sancak için matbu birer tane gelen ve giden defteri tutmaktaydı. Bu defterlerde her kazanın sayfası ayrı idi. Sancaklardan istenen ilmühaberlere ait yazılar havale olunduğunda usulü gereği havale defterine kaydedildikten sonra ilmühaberler hazırlanıp giden defterinde hangi kaza için istenildiyse o kazanın sayfasına tahrîrât numarasıyla beraber kaç cilt ve hangi numaralar arasındakilerin gönderildiği ve gönderildiği tarihle birlikte işaretlenirdi. İlmühaberler hazırlandıktan sonra evrak odasına gönderiliyordu.

İlmühaberler sancaklardan geldiğinde varaka bahasının yarısı kadar para gelmişse toplayıp defterine kaydedirdi. Gelen ilmühaberleri de hanelerine kaydettikten sonra senetlerinin doldurulması için ilgili sancağın mukayyidine teslim ederdi. Sancaklardan gelen meblağı da varidât defterine kaydederek kendi idaresinde bulunan sandıkta muhafaza etmek, yapılması gereken masraf ve maaşları müdür ve muavinin görüşleri ve marifetiyle sarf etmek evrak mukayyidinin göreviydi; fakat bütün bunları senetler karşılığında yapması gerekiyordu. Masraf defterine kaydettiği bu harcamaları her ayın başında valilik makamına takdim etmek için alt tarafı mühürlü bir parça irad ve masraf pusulasını düzenleyerek Defter-i Hâkânî Müdürü'ne sunardı.¹²⁴

¹²⁴ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 68.

3.9. VİLÂYET EVKAF MÜDÜRLÜĞÜ

Vakıf bir kimsenin Allah’a yakın olmak amacıyla mal ve mülkünü din, hayır ve toplum menfaatine ait bir gayeye ebediyen tahsisi demektir. Bu sebeple vakıflar Osmanlı toplumunda da önceden beri çok yaygındı. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin beşte biri vakıf topraklarıydı.¹²⁵ Zaman içinde vakıfların yönetim ve denetiminde değişiklikler olmuştu. 19. yüzyıla gelindiğinde II. Mahmut’un merkezîyetçi siyaseti vakıfların idaresine de yansımıştı. Bu yüzyılda vakıfların özerk yapısına tedricen son verilerek merkezi yönetim ve denetim altına alınmıştı. Tanzimatın ilanından önce önemli yerleşim yerlerine “muaccelat”¹²⁶ nâzırları” tayin edilmişti. Bunların görevi, İstanbul’daki Haremeyn Nezâreti ile Evkaf-ı Hümayun Nezâreti’ne bağlı olarak mütevellilerin yönetiminde vakıf taşınmazlarının ferağ¹²⁷ ve intikallerine nezaret etmek, harçlarını tahsil ederek bağlı bulundukları evkaf hazinesine göndermektir.¹²⁸ 1835’te muaccelat nâzırları halkın ileri gelenleri arasından tayin ediliyordu. Daha sonra bu iki nezâretin birleşmesiyle her ikisinin de taşradaki ayrı ayrı olan muaccelat nâzırları yerine tek bir muaccelat müdürü atandı. Vakıfların muhasebelerini kontrol eden büyük merkezlerdeki bu evkaf memurlarının maiyetine yeteri kadar da memur verilmişti.¹²⁹

1841’de çıkan bir talimatname ile taşralardaki mazbut vakıflar idaresi beldenin hâkimi (kadısı, nâibi) Nezâretinde olmak üzere mahalli meclislere bırakılmıştı.¹³⁰ 1849’da eyalet meclisleri hakkındaki talimatta muaccelat müdürlerinin görevleriyle ilgili layihadaki bütün maddelerin uygulanması ve Evkaf Nezâreti’nin işaret ettiği hususların yerine getirilmesine taşra

¹²⁵ Akyıldız, **a.g.e.**, s.144.

¹²⁶ Arazî-i emirîyenin ve bu hükümde olan gayri sahih vakıf arazisinin tasarruf hakkı karşılığında ihale edilirken (tefevvüz) peşin olarak verilen nakdi bedele ve bu türlü taksitle satılan şeylerin tayin olunan vadelelere göre sonradan alınan bedellerine “muaccele” bunun çoğuluna da “muaccelat” denirdi. Pakalın, **a.g.e.**, “Muaccele” maddesi, s.559.

¹²⁷ ...tasarruf hakkının eski sahibinden yeni sahibine terk edilmesiyle ilişkin kesilmesi ve bununla ilgili resmi işlemler... “Ferağ”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.986.

¹²⁸ Mustafa Alkan, “*Tanzimattan Sonra Vakıfların İdâresinde Yeniden Yapılanmaya Dâir Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü*” **OTAM**, Ankara Üniversitesi Yay, Ankara, 2006 sayı 19. s.15.

¹²⁹ Akyıldız, **a.g.e.**, s.144.

¹³⁰ Alkan, *a.g.m.*, s.16.

meclislerinin nezaret edeceği belirtilmektedir. Muaccelat müdürlerinin muhasebelerini ihtiva eden defterleri inceleyip onaylamak taşra meclislerinin göreviydi. Eğer defterler sağlıklı değil ise meclis onaylamayacaktı.¹³¹ Taşradaki evkaf müdürlükleriyle ilgili son düzenleme 1863'te yapılmış ve bu düzenleme Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmişti.¹³²

Tuna Vilâyeti'nin sancaklarındaki evkaf müdürlerinin hepsine nâzır ve merci olmak ve vilâyet merkezinde oturmak üzere Evkaf Nezâreti tarafından Hafız Arif Efendi tayin edildi. Arif Efendi vakıflarla ilgili meseleleri vilâyet dâhilindeki evkaf müdürleri ile müzakere etmek istedi. Bu maksatla evkaf müdürlerini 1282 yılı Cemaziye'l-evvel ayı (Ekim 1865) başlarında vilâyet merkezinde toplanmak üzere davet etti.¹³³ Bu toplantı evkaf müdürlerinin de katılımıyla vilâyet idare meclisinde yapıldı. İlgili konuların müzakere ve mütalaası yapıldıktan sonra idare meclisi tarafından kararı verildi.¹³⁴ Buradan da anlaşıldığına göre sancaklardaki evkaf müdürlerine merci olmak üzere vilâyet merkezine bir evkaf müdürü atansa da eskiden taşra meclislerinde olan yetkiler o meclislerin devamı olan idare meclisleri tarafından yürütülmekte ve kararlar bu mecliste alınmaktaydı.

3.10. VİLÂYET MUHACİR KOMİSYONU

1853-1855 Kırım Savaşı'yla birlikte Rusların Kırım Tatarlarını iç bölgelere sürmeye başlamasıyla Kırım'dan Osmanlı topraklarına göçler başlamıştı. Başlangıçta henüz muhacir komisyonu ve devletin bir muhacir politikası yokken taşra idarecilerine gönderilen talimatlarla muhacirlerin iskanı sağlanmaya çalışılıyordu. Devletin her tarafında uygulanması amacıyla ilk Muhacir Nizamnâmesi 5 Zilhicce 1272 (7 Ağustos 1856) tarihli olarak yayınlandı. Daha sonra 1 Ramazan 1274'te (15 Nisan 1858) buna bir ek yapıldı. Muhacirlerin iskanı bu nizamnâmeyle göre yapılmıyordu; fakat göçlerin

¹³¹ **Külliyât-i Kavânin** No: 850/1777, "Eyalet Meclislerine Verilecek Talimat" madde 38.

¹³² Alkan, *a.g.m.*, s.19.

¹³³ **Tuna**, No: 30, 14 Cemaziye'l-evvel 1282 (5 Ekim 1865), Bu sayının tarihi cemaziyelevvel olması gerekirken yanlış olarak cemaziyelahir yazıldığından 32 numaralı gazetede bu yanlışlığın düzeltildiği görülmektedir.

¹³⁴ **Tuna**, No: 34, 11 Cemaziye'l-âhir 1282 (1 Kasım 1865).

artması üzerine bu tedbirler yetersiz kalınca 16 Ocak 1860'da İstanbul'da "Muhacirin Komisyonu" kuruldu. Komisyonun görevi gelen göçmenleri misafir etmek, boş, kullanılmayan, devlete ait arazileri tespit etmek, onları buralara nakletmek, evlerini yapmak, hayvanlarını, tohumlarını vesair tarım için gerekli alet edavatı temin etmek, misafir olan veya henüz ürün alamamış göçmenlere yardımda bulunmak, devletin hazineden yaptığı veya halkın yaptığı yardımları düzenli şekilde dağıtmaktı. Başta Ticâret Nezâreti'ne bağlı iken Temmuz 1861'de bağımsız olan komisyon 9 Mart 1875'e kadar varlığını sürdürecektir.¹³⁵

Tuna Vilâyeti kurulduğunda bölgede muhacirlerin iskânıyla görevli olarak Miralay Nusret Paşa vardı; fakat Midhat Paşa'nın hatıratına göre Nusret Paşa muhacirleri kendi idaresi altında adeta başka bir hükûmet tebası saymaktaydı. Her türlü idarelerini üzerine almıştı. Midhat Paşa, Nusret Paşa'nın daha da ileri giderek muhacirlerin işlerine devlet müdahalesini tanımadığını, herhangi bir suç sebebiyle bir muhacir hapse girdiğinde bizzat gidip kapıları kırarak suçluyu aldığını yazmaktadır.¹³⁶ Midhat Paşa, Nusret Paşa'dan bahsederken muhacirlerin yerleştirilmesine memuren geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca 1281 tarihli bir belgede de Nusret Paşa'dan "muhacirin memuru" olarak bahsedilmektedir.¹³⁷ Dönemin Hürriyet Gazetesi de bu görevlilerden memur diye bahsediyor, Nusret Paşa'nın da Rumeli tarafına bu memuriyetle gönderildiğini yazıyordu.¹³⁸ İskânların düzenli yapılması için İstanbul'daki komisyonun tespit ettiği ülkenin diğer yerlerine görevliler (memur-ı mahsus) atadığı ve iskân işlerinin merkeze bağlı olarak yürüttüğü görülmektedir.¹³⁹ Burada muhacir işlerinde doğrudan merkezdeki Muhacirin Komisyonu'yla irtibatlı özerk bir yapının varlığı göze çarpmaktadır. Komisyon reisi ya da komisyon ifadesini görmüyoruz. Böyle bir komisyonun

¹³⁵ Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'ndan Sonra Gelen Muhacirlerin Menteşe Sancağı'nda İskanı", *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall 2009, s.1168-1173.

¹³⁶ Midhat, *a.g.e.*, s.25,26. Nusret Paşa'nın yaptıkları ve tard edilmesi ilgili olarak bkz. Nazan Çiçek, *Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksime: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)*, *A.Ü. SBF Dergisi*, Ankara 2009, c.64, sayı 1, 84.

¹³⁷ *İ.MVL.526/23620*, 11 Ramazan 1281 (7 Şubat 1865).

¹³⁸ Çiçek, *a.g.m.*, s.83,84.

¹³⁹ Keleş, *a.g.m.*, s.1173-1175.

Tuna Vilâyeti'nden önce olup olmadığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak tarifnâmede komisyonun lüzumlu olduğunu söyledikten sonra bazı gereksiz memurların çıkartılarak yeniden düzenlenmesi gerektiğinin ifade edilmesi önceden var olduğunu da düşündürmektedir.¹⁴⁰

Vilâyet merkezinde kurulan bu özel komisyon, bir başkan, muvazzaf birkaç üye ve kâtiplerle tercümandan oluşuyordu.¹⁴¹ 1868'de komisyonun reisi bir binbaşydı. Üç Müslüman azası ve bir de kâtibi vardı.¹⁴² Vilâyet dâhilinde muhacirlerin çok olduğu yerlerde altı tabip ile eczacı ve diğer birçok yerde de memurlar, tercüman ve hizmetliler bulunduruluyordu. Bunların hepsi için ayda toplam 30.000 kuruş maaş ödeniyordu. Fakir muhacirlere de halk tarafından zahire ve diğer yardımlar yapılıyordu. Ayrıca zaruri ihtiyaçları için mal sandıklarından verilen yevmiye bedelatı maaşlarından fazla oluyordu. Muhacirlerin mal sandıklarına yıllık mâliye ti 1.000 keseyi yani 500.000 kuruşu buluyordu. Muhacirlerin köylerine icabına göre cami ve okul yaptırılması, kuyu kazılması, belli yerlerde yapılan hastanelerde hekim ve eczacı çalıştırılması gerekiyordu. Muhacirler arasında sakat, hasta, ihtiyar ve düşkün sayısı fazlaydı. Bunların geçimini sağlamak da yapılması gereken işlerden biriydi. Muafiyet süresi dolmayan muhacir mahsulâtından alınacak aşarın mazbut bir surette istihsali de önemli ve büyük bir meseleleydi. Bütün bu sebepler böyle bir komisyonun varlığını gerekli kılıyordu.¹⁴³

Aciz ve muhtağların yevmiyeleriyle ilgili yeni kurallar kondu. Ödemelerin muafiyet süreleri dolmayan muhacirlerden alınacak aşar hasılâtından karşılanması ve bu işlemlerin komisyon tarafından yapılması kararlaştırıldı. Bundan sonra mal sandıklarından hiçbir para harcanmayacaktı. Rûmî 1282 yılında muhacirlerle ilgili ne kadar masraf olacağı hesaplanarak Bâb-ı Âlî'ye bildirildi. Buna göre Rûmî 1282 yılı Mart'ı (13 Mart 1866) itibariyle muhacirlerin yevmiye, maaş ve diğer masrafları

¹⁴⁰ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 71.

¹⁴¹ gös.yer.

¹⁴² SVT., H. 1285, s.25.

¹⁴³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 71.

vilâyet idare meclisinin hazırladığı talimatla muhacirlerin aşar bedelatından karşılanmaya başlandı.¹⁴⁴

Bu şartlar altında komisyonun yapısında değişiklik yapıldı. Yeni haliyle komisyon bir başkan, üç kâtip, bir tercüman, bir sandık emini ve bir hizmetçiden oluşuyordu. Komisyon, görevini vilâyet dairesinde kendine tahsis edilen yerde yapacaktı. Komisyonun asli görevleri şu şekilde belirlenmişti:¹⁴⁵

1. Hastahanelere her ay kaç hasta girip çıktığını tespit etmek,
2. Hastahanelerde ne kadar masraf yapıldığını tespit etmek,
3. Ecza talep edildiğinde vilâyet merkezindeki depoda görevli memurdan alarak yerlerine ulaştırmak,
4. Hangi köyde ve nerede cami, okul ve kuyu ihtiyacı olduğunu tespit etmek ve vilâyetten izin alarak bunların gereğini yapmak,
5. Mevcut nüfusa ve komisyondaki kayıtlarına göre fakir ve muhtaçlara verilen yevmiyelerin muhasebelerini incelemek,
6. Ziraatle uğraşan muhacirlere verilmekte olan arazinin, komisyon memurları marifetiyle mesahasının yaptırılarak taksim edilmesi,
7. Muafiyet süresi dolan muhacirlerin mahsulleriyle ilgili öşür işlemlerinin yapılması,
8. Yeni gelen muhacirlerin birleştirilmesi.

3.11. ZABTİYE ALAYBEYLİĞİ

Tanzimat Fermanı'yla birlikte iç güvenliğin sağlanması konusunda zabtiye birliklerinin kurulması yönünde çalışmalara başlanılmıştı. 1846'da Zabtiye Müşiriyeti kurulduktan sonra düzenlen bir nizamnâmeyle taşrada zabtiye birliklerinin oluşturulması kararlaştırıldı. Daha sonra Tuna Vilâyeti'ni oluşturacak olan Vidin, Niş ve Silistre eyaletleri de bu birliklerin ilk oluşturulacağı yerler arasında idi. Birliklerin nizamına uygun kurulmasında

¹⁴⁴ gös.yer. Bu talimat için bkz. **Tuna**, No: 57, H.12 Zilka'de 1282/R. 16 Mart 1282 (28 Mart 1866), s.1

¹⁴⁵ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 71.

sıkıntılar ve yöneticilerin eski alışkanlıkları devam ettirme eğilimi sebebiyle istenen başarı sağlanamamıştı. İhtiyaca göre birlik tertip edilmesi gerekirken bu suistimal edildiğinden 1850’de zabtiye müşirinin teklifiyle taşradaki zabtiye birliklerinin İstanbul zabtiyesinin usulüne göre tabur ve bölük şeklinde teşkilatlanması yönünde bir çalışma yapıldı. Böylece her yörede ne kadar zabtiyenin görev yaptığı da kolaylıkla takip edilerek tasarruf da sağlanabilecekti. Bu düzen numune olarak Anadolu ve Rumeli’de birkaç eyalette uygulanmıştı. Rumeli’de Edirne ile birlikte Silistre, Vidin eyaletleri ile Tırnova’da bir alay teşkili kararlaştırılmıştı. Kırım Savaşı (1853-1856) zabtiye teşkilatındaki ıslahatı olumsuz yönde etkilemişti. 1861’de zabtiye birliklerinin alay ve tabur şeklinde teşkilatlanması hakkında bir nizamnâme yürürlüğe konmuştu. Bu uygulamanın da önce Rumeli’de denenmesi öngörülmüştü. Selanik, Üsküp ve Edirne ile birlikte Silistre ve Niş de ilk denemenin yapıldığı yerlerdendi.¹⁴⁶ Tuna Vilâyeti’ni oluşturan bölgenin zabtiye ıslahatlarının ilk uygulandığı yerler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Yani Tanzimat’ın ilanından beri bu bölgeye zabtiye ıslahatında da sürekli olarak öncelik verilmişti.

Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi’ne göre vilâyetin umur-ı zâbitası, yani asayiş genel olarak valinin emri altındaki zabtiye kuvveti tarafından sağlanmaktaydı. zabtiye kuvvetinin sancak ve kazalara taksimi ve icabına göre bir yerden bir yere nakli valinin emrine tabi idi. Vilâyetin zabtiye kuvvetinin en büyük zabiti “zabtiye alaybeyi” olup valinin emri altında zabtiye askerinin nizamâtının icrasıyla görevliydi.¹⁴⁷ zabtiye alayının mâlî işlerinden sorumlu olmak üzere bir de “idare emini” vardı. 1861 nizamnâmesindeki “alay kâtibi” unvanı “idare emini”, “miralay” unvanı da “alaybeyi” olarak değiştirildi. Daha önceki dönemlerde de eyalet merkezlerinde zabtiye askerlerinin her türlü işlerini görüşmek üzere miralay başkanlığında toplanan alay meclisi,¹⁴⁸ Tuna Vilâyeti’nde de Vilâyet merkezi Rusçuk’ta toplanıyordu. 1868’de zabtiye alaybeyi başkanlığında toplanan Vilâyet Zabtiye Meclisi’nin beş üyesi ve bir

¹⁴⁶ Sönmez, *a.g.m.*, s.200-208,210,214.

¹⁴⁷ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 15.

¹⁴⁸ Sönmez, *a.g.m.*, s.210,215.

kâtibi vardı. Bu üyeler bir tabur ağası, birer piyade ve süvari bölük ağası ve birer de piyade ve süvari bölük ağası muavinlerinden oluşuyordu. Meclisin kâtipliğini de idare emini yapıyordu.¹⁴⁹

Vilâyet zabtiye teşkilatının da ıslaha ihtiyacı vardı. Tuna Vilâyeti'ni oluşturan üç eyaletin zabtiye birliklerini tek alay komutasında birleştirmek üzere zabtiye teşkilatı yeniden yapılandırıldı. Nizamnâmede vilâyetteki zabtiye askerinin en büyük zabiti olarak alaybeyi rütbesi öngörüldüğüne göre daha kurulmadan önce vilâyette asayişin bir zabtiye alayı tarafından sağlanmasına karar verilmiş demektir. Vilâyetin zabtiye teşkilatı konusunda Tuna Vilâyeti tarafından 3 Şaban 1281'de (1 Ocak 1865) Sadaret'e bir mazbata gönderildi. Bu mazbatadaki görüşler uygun bulunarak 12 Ramazan 1281'de (8 Şubat 1865) uygulanması konusunda irade çıktı. Bu belgelere göre zabtiye teşkilatındaki gelişmeler aşağıdaki şekilde gerçekleşti:

Tuna Vilâyeti kurulduğu sırada Vidin, Niş ve Silistre eyaletlerinde iki zabtiye alayı bulunmaktaydı. Niş eyaletindeki alay 11 bölük piyade ve 3 bölük süvariden oluşuyordu. 9 bölük piyade ve 6 bölük süvariden oluşan diğer alay ise Vidin ve Silistre eyaletlerinde istihdam ediliyordu. 1861'de yapılan düzenlemeye göre teşkil ve tesis edilmiş olan bu birlikler muntazam bir kaideye bağlandığından dolayı eski durumlarına nispeten ileri derecede bir gelişme gözlenmişti; fakat Vidin ve Silistre eyaletlerinin geniş ve büyük olmaları sebebiyle zabtiye askeri yetersiz kalıyordu. Askerin tertip ve taksimi ile istihdam tarzının yolsuz ve bozuk olması ve diğer sebep ve kusurlar de buna eklenince eşkıya ve haydut sayısının çokluğu karşısında zabtiye askeri çaresiz kalmıştı. Buna tedbir olması bakımından geçici olarak askere alınan kişiler görevlendirilmekle beraber "asâkir-i ihtiyâtiye" namıyla köylerden ücretsiz ve nöbetleşe görev yapan askerler de kullanılmak zorunda kalınmıştı. Bulgar ahalinin çoğunlukta olduğu Tırnova, Kazan ve Toyran gibi yerlerde halk kendisi maaş vererek yerli ve yabancı kişilerden yerli zabtiyesi oluşturmuştu. Bu arada 1861 düzenlemesi yürürlüğü girdiğinde Midhat Paşa'nın Niş valisi olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Niş valiliği

¹⁴⁹ SVT., H. 1285, s.26.

sırasında Niş Alayı'nın ıslahıyla ilgilenmiş olacağı tabiidir. Dolayısıyla bundan sonra Silistre ve Vidin eyaletlerinde görevli olan alayın ıslahı öne çıkmaktaydı.

Bu olumsuz şartlar, mâlî yönden halka, yapacağı icraatlar noktasında da hükûmete zarar veriyordu. Hükûmet işleri zabtiye askeri vasıtasıyla icra edileceğinden dolayı vilâyetin mülkî nizamı bakımından zabtiye askerinin ıslahı önem taşımaktaydı. Bu meselenin ıslahı için Tuna Vilâyeti üç esas tespit etmişti. Bunlar;

1. Eski tahsisatı çerçevesinde durumu idare ederek hazineye fazla masraf çıkarmamak.
2. Zabtiye askerinin vilâyeti muhafaza edecek ve vilâyetin zâbita işlerini idare edecek miktarda olması.
3. Askerin muntazam bir heyetle ve usul ile idare edilmesi.

Bu üç esasın bir arada gerçekleştirilmesinin zor olduğu kabul ediliyordu; fakat Silistre, Vidin alayının masrafları idare şeklindeki yolsuzluktan kaynaklanıyordu. Örnek vermek gerekirse zabtiye askerinin elbiseleri için Niş eyaleti her elbise için 100 kuruşa kontrat yaptığı halde Silistre, Vidin alayının elbiseleri için 230 kuruşa kontrat yapılmıştı. Bunun yanı sıra süvari maaşları fazla olduğundan bunların maaşlarından kesinti yapılması düşünülüyordu. Piyade neferinin aylık maaşı 98, süvari neferinin aylık maaşı 196 kuruş idi. Piyade maaşı yeterli görülmekle birlikte süvari neferi maaşının 160 kuruşa düşürülmesi düşünüldü. Böylece tasavvur edilen yeni usule uygun olarak yeniden taksim edilip düzenlendiğinde bu üç esasa birlikte riayet edilerek bir ıslahat yapılması mümkün görülmekteydi.

Mevcut iki alayın yıllık masrafı 82 yük 20.000 kuruştı. Geçici olarak görevlendirilen zabtiye askerleri için de yıllık 2 yük 23.000 kuruş harcanmaktaydı. Toplam zabtiye askerinin yıllık masrafı en az 84 yük 40.000 kuruşa ulaşıyordu. Ahali tarafından ücretini kendileri ödemek suretiyle tutulanlarla ücretsiz olarak istihdam edilen zabtiyeler bu masrafa dâhil edilmiyordu. Bu şekliyle zabitleriyle birlikte 3.264 kişiden oluşan iki alay

yerine 3.434 kişiden oluşan bir alay oluşturulacaktı. Bunlara ilave olarak da 60 nefer gardiyan ve 86 kişilik de teftiş memuru alınacaktı. Yeni teşkilata göre maaş, elbise, tayinat vesair bütün giderleriyle beraber zabtiye sınıfının yıllık masrafı 79 yük 2.000 kuruş, 86 teftiş memurunun 3 yük 11.000 kuruş, 60 gardiyanın 1 yük 14.000 kuruş olmak üzere toplam yıllık 83 yük 28.290 kuruş olacaktı. Görüldüğü gibi asker sayısı 170 kişi artırılıp, buna gardiyan ve teftiş memurları da ilave edilmesine rağmen eski usulden daha düşük bir mâliye t ortaya konmaktaydı.

Yeni usule göre Vilâyet Zabtiye Alayı'nın teşkilatı her sancağa bir tabur görevlendirilmek suretiyle yedi taburdan oluşmaktaydı. Niş ve Sofya sancaklarındaki zabtiye askeri mevcudundan bir kısmı da diğer sancaklara kaydırılmak suretiyle diğer sancaklar takviye edildi. Bu tertip yeterli görülmemekle birlikte eldeki sermaye daha fazlasını kaldıramayacağından oluruyla idare edilmesi zaruri görüldü; ama karşılığı bulundukça bunun tamamlanarak genişletilmesi de düşünülmüştü.

Bu duruma göre vilâyetin zabtiye askeri toplam 20 bölük piyade ve 9 bölük süvariden oluşan 2 alay yerine 24 bölük piyade ve 15 bölük süvariden oluşan bir alay şeklinde teşkilatlandırıldı. Bu bölükler her sancağa bir tabur düşecek şekilde mevkiinin icaplarına ve maslahatına göre paylaştırıldı. Varna ve Tulça taburları 2 bölük piyade ve 2 bölük süvariden, Vidin, Niş, Sofya, Rusçuk ve Tırnova taburları 4 bölük piyade ve 2 bölük süvariden oluşuyordu. Bu taburların tertibi dışında olmak üzere bir de vilâyet merkezinde seyyar süvari bölüğü oluşturuldu.

Hapishanelerde görev yapan zabtiye neferlerinin suistimalleri sürekli olarak şikâyet konusu olmaktaydı. Gardiyan sınıfı buna çare olmak üzere oluşturulmuştu. Bugüne kadar piyade askerlerinin bazıları "polis neferatı" namıyla istihdam edilerek sağlanan şehirlerin polis hizmeti için de "memûrîn-i teftîşiye" namıyla yeni bir sınıf oluşturuldu. Bu iki sınıf ve vergi toplama

işlerine bakan tahsildar sınıfı da zabtiye den sayıldığından Zabtiye Alaybeyliği'ne bağlı olarak görev yapmaktaydılar.¹⁵⁰

Zabtiye teşkilatında Tuna Vilâyeti dâhilinde yapılan düzenlemeler konusunda Seraskerlik makamı tarafından bazı sıkıntılar dile getirildi. Zabitlerin nam ve unvanlarında yapılan değişiklikler, bölgeden seçilecek zabitlerin maaşlarının seçildikleri zamandan itibaren başlatılması genel kaidelere uygun düşmüyordu. Çünkü zabtiye askeri de nizâmîye askerinin nam ve unvanlarına göre tertip edilmişti. Bu da diğer eyaletlerle farklılık arz ettiği için karışıklığa sebep olacaktı.¹⁵¹ Fakat dört ay sonra vilâyet dairelerinin işleyişi ile ilgili tarifnâmenin zabtiye ıslahatıyla ilgili bentlerinin istinsah ettirilerek zabtiye ıslahatı müzakeresine mahsus komisyona verilmesi istendi.¹⁵² Ali Sönmez, makalesinde “Kuvve-i Zabtiyenin Vazâif-i Mülkiye ve Askeriyesi” adıyla yürürlüğe konan tarihsiz nizamnâme'yi incelemektedir. 25 Aralık 1865'te bu unvan değişikliklerinin karışıklık doğuracağı belirtilmişti. Bu nizamnâmedeki unvanların Tuna Vilâyeti'nde kullanılan unvanlarla aynı olduğu görülmektedir. Bu unvanlar Tuna Vilâyeti'nden önce kullanılmadığına göre bu nizamnâme bahsi geçen komisyonun müzakereleri sonunda düzenlenmiş olmalıdır. Bu da Tuna Vilâyeti'ndeki uygulamanın diğer eyaletlere de yaygınlaştırmak üzere geliştirildiğini göstermektedir.¹⁵³

3.12. NEZÂRET-İ UMÛMİYE

Bu nezarete nasıl bir isim verildiği konusunda net bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, vilâyetin matbaası, şirket arabaları ve Islahhânelerin bir heyet nezâretinde idare edildiği ifade edilmektedir. Islahhâneler ve matbaa ile ilgili metinlerde “nezâret”, araba şirketi ile ilgili metinlerde “nezâret-i umûmiye” ve “şirket nezâreti” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Metinlerde geçen ifadelerden dolayı “nezâret-i umûmiye” olarak

¹⁵⁰ İ.MVL.526/23620, 11 Ramazan 1281 (7 Şubat 1865); Y.EE.35/86, 29 Şaban 1281(27 Ocak 1865); 7 Zilhicce 1282 (23 Nisan 1865) tarihli vilâyetteki dairelerin işleyişini anlatan tarifnâmede de zabtiye teşkilatın bu belgelere uygun olarak yapıldığı görülmektedir. Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 86-92.

¹⁵¹ Y.EE.35/87, 6 Şaban 1282 (25 Aralık 1865)

¹⁵² A.MKT.MHM.353/69, 28 Zilka'de 1282 (14 Nisan 1866)

¹⁵³ Ali Sönmez, *a.g.m.s.*200-217.

adlandırılması kanaatimizce hepsinden daha uygun gözükmetedir.¹⁵⁴ Bu nezaret vilâyetin kuruluşundan itibaren var olmalıdır. Çünkü R. 5 Mayıs 1281 (17 Mayıs 1865) tarihli gazetede Rusçuk araba şirketi ile ilgili bir haberde şirketin nezâreti umûmiyesinden bahsedilmektedir. Vilâyetin meclisleri Rûmî Mart 1281’de (13 Mart 1865) başladığı dikkate alınırsa en azından 17 Mayıs 1865’ten önce kurulduğunu söyleyebiliriz.¹⁵⁵

Bu nezaret bir nâzir, bir muavin, bir kâtip ve sandık eminden oluşuyordu. Vilâyet matbaası, şirket arabaları ve Islahhâneler hepsi birden vilâyet merkezindeki bu nezarete bağlıydı.¹⁵⁶ Islahhânelerin bütün işleri bu Nezâretin gözetimi altındaydı. Memurları bu nezaret tarafından seçildiği gibi muhasebeleri ve diğer bütün işleri de bu nezarete aitti. Islahhâneler nezâret-i umûmiye ile ilişkilerini umum müdürleri marifetiyle yürütüyorlardı. Dolayısıyla Islahhânelerdeki zâbita ve imalat idarelerine ait hususlarda bir iş yapılacağı zaman buraya müracaat edilerek nezâretin görüşü doğrultusunda hareket edilmesi gerekiyordu.¹⁵⁷ Tuna Vilâyeti Araba Kumpanyası adını taşıyan araba şirketinin satın alma ve muhasebeleri ile diğer bütün işleri de nezâretin idaresi altındaydı.¹⁵⁸ Vilâyet Matbaası da bu nezarete bağlı olduğundan yetkisi dışındaki konularda nezaretle muhatap olunuyordu. Mesela vilâyetin işleri dışında dışarıdan bir müşteriye bir evrak, kitap veya risale basılacağı zaman alınacak ücret önemli ve büyük bir miktarda ise buna matbaa idaresi

¹⁵⁴ “Islahhânelere Dâir Nizamnâme” madde 15.; **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 74, 83, 84.

Niş ve Rusçuk Islahhâneleriyle ilgili olarak Tuna Vilâyeti tarafından hazırlanan nizamnâmenin dibacesi Tuna Gazetesi’nde yayınlanmıştı. Daha sonra Tuna Vilâyeti’nde vilâyetlerin nasıl idare edileceği konusunda hazırlanan bütün talimat, tarifnâme ve nizamnâmeler 1867 yılında “Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının Suver-i İcrâiyesi Hakkında Tâlimat-ı Umûmiye” olarak bir kitap halinde basılmıştı. Islahhâneler hakkındaki bu nizamnâme de dibacesiyle birlikte burada yer almıştır. Aynı nizamnâme Düstur’a da girmiştir. Ancak düsturda dibacesine yer verilmemiştir. Bahsi geçen 1867 tarihli umumî talimatta dibacesiyle birlikte tamamını, Tuna Gazetesi’nde sadece dibacesini, Düstur’da da dibacesi olmaksızın “Islahhânelere Dâir Nizamnâme” başlığı altında nizamnâmeyi bulmak mümkündür. Bundan sonraki dionotlarda nizamnâme veya dibacenin yer aldığı kaynağa ayrıca yer verilmeyip sadece nizamnâmenin maddesi belirtilecektir. Tuna, No: 135, H 23 Şabanü’l-Muazzam / R18 Kânûn-ı evvel 1282 (30 Aralık 1866), s.1.; **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.193-224; **Düstur** 1. Tertip 2. Cilt s.277-295.

¹⁵⁵ **Tuna**, No: 10, H. 21 Zilhicce 1281 / 5 Mayıs (17 Mayıs 1865), s.1.

¹⁵⁶ IDN madde 15; **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 74.

¹⁵⁷ IDN madde 15.; **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 74.

¹⁵⁸ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 83.

karışmıyordu. Bu durumda evrak sahiplerinin nezarete müracaat ederek nâzır ve muaviniyle pazarlık yapılması gerekiyordu.¹⁵⁹

Matbaa, araba şirketi ve Islahhânelerin muhasebeleri de nezâretin kontrolündeydi. Islahhânenin her ay yaptığı masrafların memur maaşlarıyla birlikte icmal defterleri hazırlanarak nezârete teslim ediliyordu. Ayrıca Islahhânelerin üç ayda bir hesaplarını gördükten sonra yaptıkları defterler de nezarete gönderiliyordu.¹⁶⁰ Araba şirketinin her ay sonunda şirketin en büyük merkez müdürüne gelen bilet ve jurnalleri orada birleştirilerek yine nezarete ulaştırılıyordu. Nezâret, şirketin defterlerindeki satın alma yoluyla yapılan harcamaları ve sarfiyatı inceliyordu.¹⁶¹ Matbaa, araba şirketi ve Islahhâneler, her üç idarenin defterleri nezarete nâzır ve muavini tarafından incelenip mukabelesi yapıldıktan sonra üç ayda bir kere de özel bir komisyon tarafından incelenmesi kararlaştırılmıştı. Bu komisyon vilâyetin idare, temyîz-i hukuk, ticaret meclisleri ile sancağın idare ve temyîz-i hukuk meclisleri azalarından birer kişi görevlendirilerek oluşturuluyordu. Bu durumda komisyonun beş kişiden oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu komisyonun inceleyip onayladığı defterler vilâyet idare meclisine gönderiliyordu. Defterler vilâyet idare meclisinin onayından sonra muhafaza edilmek üzere nezârete ve oradan da ait olduğu idareye iade ediliyordu.¹⁶²

3.12.1. Islahhâneler

3.12.1.1. Islahhânelerin Açılma Sebebi ve Amacı

Tuna Vilâyeti'nin kurulduğu coğrafya Kırım ve Kafkasya'dan göçlere sahne oluyordu. Rusya'nın Kırım'ı işgalinden beri Kırım'dan Osmanlı topraklarına göçler yaşanmaktaydı. Kırım Harbi'nden sonra artan Rus baskısının etkisiyle on yıl süren en büyük göç dalgası yaşanmaya başlamıştı. Gelen muhacirler Osmanlı topraklarında muhtelif yerlere ve Rumeli'ye

¹⁵⁹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 75.

¹⁶⁰ IDN madde18 ve 22.; Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 8.

¹⁶¹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 84.

¹⁶² a.g.e., madde 78,84.

yerleştiriliyorlardı.¹⁶³ Diğer bir göç dalgası da Rusya'nın Kafkasya politikası gereği 1856'dan itibaren bölgeyi ele geçirme gayretleri sonucu Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yaşanan göçlerdi. 1860'dan sonra göçlerin büyük artış göstermesi önemli bir sorun halini aldı. Bilhassa daha sonra gerçekleşen Çerkes göçlerinde muhacirlerin pek çoğu gemilerde yolculuk esnasında ölmekteydi. Göçmenlerle birlikte bölgeye tifüs ve çiçek hastalığı da yayılıyordu.¹⁶⁴ Yaşanan göçler esnasında maruz kalınan felaketler ve hastalıklar sebebiyle artan ölümler kimsesiz çocukların sayısında artışlara sebep oluyordu. 1861-1862 yıllarında sokaklarda kimsesiz çocuklar fark edilir hale gelmişti. Çocukların maruz kaldığı sefalet göçmenlerin ağırlıklı olduğu yerlerde görülmekteydi.¹⁶⁵ Eski ahaliden İslam ve Hristiyan çocuklar ile Çerkes muhacirlerin çocuklarından kendilerini koruyacak kimseleri ve sığınacak yeri olmayan anasız, babasız, aceze çocuk ve yetimler zelil ve sefil sokaklarda ve dükkân kepenkleri altında kalmaktaydılar.¹⁶⁶ Bunların çoğu telef olmakta kimisi de kötü şartlar altında yaşayıp kötü ahlak sahibi olmakta ve bu durum da bu çocuklar için vahim sonuçlar doğurmaktaydı. Bu türlü durumlara düşen 13 yaşından aşağı olup kanunen bir yıldan fazla hapsi gerektiren suçlara bulaşanlar da oluyordu.¹⁶⁷

İşte bu türlü çocukların içinde bulundukları bu sefaletten kurtarılması, ihtiyaçlarının giderilerek geçimlerinin ve eğitimlerinin sağlanması gerekiyordu. Islahhâneler temelde böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu açıdan bakıldığında bu okullar esasen sokak çocukları için açılmış birer öksüz ve yetim yurdu olan yetimhanelerdir. Ama aynı zaman hem bu çocukların okuma yazma ve tahsilini hem de birer sanat sahibi olmalarını sağlayan sanat okullarıydılar. Çünkü barındırma amacının çok ötesinde ileride topluma zararlı unsurlar

¹⁶³ Hakan Kırımlı, “Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri”, <http://www.kirimderneği.org.tr/sayfa.asp?id=457>

¹⁶⁴ Marc Pinson, “Kırım Savaşı’ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli’ne iskanı”, **Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler)**, Kafkes Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s.52-60.

¹⁶⁵ Bekir Koç, “Osmanlı Islahhânelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6(2), 2007, s.117.

¹⁶⁶ **Tuna**, No: 17, H. 4 Safer 1282 / R. 16 Haziran 1281 (28 Haziran 1865), s.2; **Tuna**, No: 119, H. 26 Cemaziye'l-ahir 1283 / R. 23 Teşrin-i evvel 1282 (4 Kasım 1866), s.1; **Tuna**, No: 114, H. 8 Cemaziye'l-ahir 1283 / R. 5 Teşrin-i evvel 1282 (17 Ekim 1866), s.2

¹⁶⁷ “Islahhânelere Dâir Nizamnâme” dibace ve madde 3.

haline gelecek birer potansiyel suçlu durumundaki bu çocukları insani sıfat ve değerlerle donatarak insani haysiyet ve fazilete sahip yaşadıkları toplumun üretim ve ekonomisine katkıda bulunan üretken birer sanat erbabı haline getirilmesi hedeflenmişti. Tuna Gazetesi'nde Rusçuk Islahhânesi'nin İslam ve Hıristiyan ve muhacir yetim ve çocuklarının "infak, idâre ve terbiyesi" ¹⁶⁸ için açılacağı, bir başka sayısında da talim ve terbiyesiyle birlikte "tahsîl-i sanat ve iktisâb-ı levâzım-ı insâniyet etmelerine merci' ve me'haz" olmak üzere açıldığı belirtilmektedir. ¹⁶⁹

Vilâyetin kuruluşundan iki yıl sonra hazırlanan Islahhânelerin nizamnâmesinde ise çocukların muhafazası ve himayesi ile talim ve terbiyesinin insanlığın en önemli ve öncelikli vazifesi olduğu ve yetimlerin muhafazasıyla birlikte mümkün olduğu ölçüde sanat ve ilim tahsil ettirilerek "fazail-i insaniyeden hissedar edilmek" niyetiyle böyle bir işe teşebbüs edildiği belirtiliyordu. Bu teşebbüsün esas ve gayesi "kâbil-i ta'lim ve tahsis olan sıfat-ı insâniyenin tashîh ve ıslahı maksadından ibâret" idi. ¹⁷⁰ Daha açık bir ifadeyle insani sıfatların eğitim ve öğretimle kazandırılması ve düzeltilip iyileştirilmesi mümkün olduğuna dikkat çekilerek "tashih ve ıslahı" amacını taşıdığı belirtiliyordu. Kısaca topluma insani vasıflarla muttasıf, kültürlü sanatkârlar yetiştirmek için kaynak olma amacıyla açıldığı söylenebilir. Gerçektende çocukların sefalet ve dilencilikten kurtarılarak bu okullardaki terbiye altında devlete ve millete ve bütün insanlığa hizmet edecek hale konduklarını yani Islahhânelerin ıslah görevini yerine getirdiği yılsonunda şenlik şeklinde yapılan kutlamalarda çocuklar öğrendiklerini halka sergileyerek ispat ediyorlardı. ¹⁷¹

Bu okulların Osmanlı Devleti'nde bugüne kadar benzeri olmadığından uygun bir isim konulamamıştı. Sonunda Kur'an-ı Kerim'den ne hüküm çıkarsa o ismin verilmesi uygun bulundu. "Sana yetimlerden soruyorlar. De ki onlar hakkında bir ıslah karışmamaktan daha hayırlıdır." mealindeki ayete uyularak

¹⁶⁸ **Tuna**, No: 4, H. 9 Zilka'de 1281 / R. 24 Mart (5 Nisan 1865), s.1

¹⁶⁹ **Tuna**, No: 19, 24 Safer 1282 / 7 Temmuz 1281 (19 Temmuz 1865), s.1.

¹⁷⁰ "Islahhânelere Dâir Nizamnâme" dibace.

¹⁷¹ Niş Islahhânesinin yılsonu kutlamaları için bkz. **Tuna**, No: 114, H. 8 Cemaziye'l-âhir 1283 / R. 5 Teşrin-i evvel 1282 (17 Ekim 1866), s.2; Rusçuk Islahhânesi'nin kutlamaları için bkz. **Tuna**, No: 172, H.1 Muharrem 1284 / R. 7 Mayıs 1283 (19 Mayıs 1867), s.1.

“İslahhâne” adı verildi.¹⁷² Nizamnâmenin dibacesinde bu teşebbüsün esas ve gayesi olarak “kâbil-i ta’lim ve tahsis olan sıfat-ı insâniyenin tashîh ve ıslâhı maksadından ibâret” olduğu yukarıda belirtilmişti. Burada geçen “tahsis” ve “ıslâh” kelimelerinin anlamına bakıldığında da bu ismin anlam bakımından yerinde olduğu görülmektedir. “tashih” kelimesi, sıhhatini iade etme, iyileştirme, yanlışlığı doğrultma, hatayı sevaba dönüştürme olarak tarif edilmektedir.¹⁷³ “Sulh”dan gelen “ıslâh” kelimesinin anlamı ise iyi bir hale koyma, iyileştirme, düzeltme, kötü halleri ortadan kaldırarak mükemmel hale koyma anlamına gelmektedir.¹⁷⁴ Çocukların hatalı ve olumsuz davranışlarının düzeltilerek mükemmel hale getirildiği yer anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Bu da amacını ifade eden bir isimdir.

3.12.1.2. Tuna Vilâyeti’nde Açılan İslahhâneler

Her kurum gibi bunların da açılabilmesi için mâlî kaynaklara ihtiyaç vardı. Midhat Paşa diğer icraatlarında olduğu gibi bunda da devlete yük olmamaya gayret gösteriyordu. Önce ıslahhânenin kurulması için gereken kaynak yardımlar sayesinde temin ediliyordu. Bir yandan hayır ve hamiyet erbabının yardımları devam ederken okulun ayakta kalabilmesi için İslahhânelere eczana, hotel, bağ, bostan, han, dükkan gibi mülk ve akarlar kazandırılıyordu.

Ruşuk İslahhânesi’nin kurulmasına karar verildiğinde padişah ile İstanbul’daki vekil ve memurların yardımları ıslahhânenin binaları ve müteferriatı için gereken miktarı karşılamıştı. Daimi masrafların karşılanması için vilâyet içinden ve dışından yapılacak yardımların yeterli olacağı tahmin ediliyordu.¹⁷⁵ İstanbul’dan yapılan bu yardımları gören vilâyet memurları ve bazı servet sahipleri ile iyiliksever ahalinin ilk aylarda yaptığı yardımların

¹⁷² Midhat, **Tabsıra-i İbret**, s.19,20.; Bakara Suresi 220. ayet, Elmalı Hamdi Yazır’ın meali, http://www.kuranmeali.org/2/bakara_suresi/220.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx

¹⁷³ “Tashih”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.409.

¹⁷⁴ a.g.e., “İslah”, s.122.

¹⁷⁵ **Tuna**, No: 4, H. 9 Zilka’de 1281 / R. 24 Mart (5 Nisan 1865), s.1

53.000 kuruşu geçtiği gazete haberlerine yansiyordu.¹⁷⁶ Daimi masrafların karşılanabilmesi için bulunan kaynaklardan biri ihzâriye tezkireleri idi. İzhariye tezkirelerinden herbirindem kırkar para irade-i seniyye ile Islahhânelere tahsis edildi. Aralık 1866'da Niş Islahhânesi'nin değirmen, han, dükkan, debbağhane, bağ ve bostan gibi akarları yılda 20.000 kuruş; Rusçuk Islahhânesi'nin hotel, han, ev ve dükkan gibi emlak ve akarları da senelik 50.000 kuruştan fazla gelir getiriyordu. Islahhâne'de yapılan üretimden de senelik 70-80.000 kuruş, İzhariye tezkirelerinden de yaklaşık 100.000 kuruş gelir elde ediliyordu.¹⁷⁷ Niş, Sofya ve Vidin'de sarf edilen tezkirelerin bedeli Niş Islahhânesi'ne, Rusçuk, Varna, Tulça ve Tırnova'da sarf edilenlerin gelirleri de Rusçuk Islahhânesi'ne tahsis edilmişti. Örneğin; Rûmî 1281 senesi içinde Niş (21.377 adet), Sofya, (12.132 adet), Vidin'de (6.871 adet) sarf edilen tezkirelerin bedelleri Rûmî 1282 yılı Mayısına kadar Niş Islahhânesi'ne teslim edildiği bilinmektedir.¹⁷⁸ Dibacede verilen bilgilere göre iki ıslahhânenin toplamda yıllık 250.000 kuruş geliri ve 390.600 kuruşluk masrafı olduğu görülmektedir. Aradaki 140.600 kuruşluk açık muhtemelen yardımlarla karşılanıyor olmalıdır.¹⁷⁹ Islahhâneye gelir olması için daha sonra

¹⁷⁶ Bu listede vilâyet memurlarının belki tamamı mevcuttu. Küçük memurlar ile Ermeni Milleti ve mültezimlerde iane defterlerinde görülmektedir. Rusçukta toplanan 53.311,5 kuruşluk bu ianenin 25.000 kuruşunun Mayor Mişo adlı biri tarafından yapılmıştı. Bunun yanı sıra Vidin'den 13.760,5 Şumnu'dan 9.425 kuruş yardım yapıldığı görülmektedir. **Tuna**, No: 19, 24 Safer 1282 / 7 Temmuz 1281 (19 Temmuz 1865), s.1,2.

İvranya kazası ahâlisinden Muhtar Ağa bu kere kendü hüsn-i rızâsıyla Niş Islahhânesi'ne 3.000 kuruş getirmiş **Tuna**, No: 9, H. 14 Zilhicce 1281 / R. 28 Nisan (10 Mayıs 1865), s.1.

Niş Sancağı 81 senesi aded-i ağnam rûsûmu mültezimleri Muslih ve Yusuf ağaların Niş Islahhânesi'ne i'âne olarak 1.100 gurus itâ eyledikleri me'muru tarafından iş'ar olunmuş. **Tuna**, No: 17, H. 4 Safer 1282 / R. 16 Haziran 1281 (28 Haziran 1865), s.2

¹⁷⁷ **Y.EE.36/9**, Tarifnâme, madde 82.; "Islahhânelere Dâir Nizamnâme" dibace.

Niş Islahhânesi 120 çocuk 755 kuruştan	90.600	20.000	Niş Islahhânesi'nin akarlarından
Rusçuk Islahhânesi 300 çocuk 1000 kuruştan	300.000	50.000	Rusçuk Islahhânesi'nin emlak ve akarlarından
		80.000	Islahhâne'de yapılan üretimden
		100.000	İzhâriye tezkirelerinden
TOPLAM GİDER	390.600	250.000	TOPLAM GELİR

¹⁷⁸ **Tuna**, No: 70, H. Gurre Muharrem 1283 / R. 4 Mayıs 1282, s.1 Çarşamba.

¹⁷⁹ "Islahhânelere Dâir Nizamnâme" dibace., Niş Islahhânesi'nde 120 çocuk var ve kişi başına 755, Rusçuk Islahhânesi'nde ise kişi başına 1000 kuruş masrafı olan 300 çocuk var. İki ıslahhânenin

farklı gelir kalemleri bulunduğu görülmektedir. Niş bölgesinin ipek yetiştirilmeye müsait olduğu anlaşılmaması üzerine dut fidanı dikilerek elde edilecek gelirin onda biri ıslahhâneye kalmak şartıyla bedava ipek böceği tohumu dağıtıldı.¹⁸⁰ Daha sonra Niş Islahhânesi'ne gelir olmak üzere Niş'de bir Eczahane,¹⁸¹ Rusçuk Islahhânesine gelir olmak üzere de Işıklar demiryolu istasyonunda bir zahire ambarı açıldı.¹⁸² Midhat Paşa'nın verdiği bilgilere göre ayrıca Hazergrad İstasyonu'nda da ıslahhâneye gelir olmak üzere bir ambarın daha yapıldığı anlaşıyor. Bu iki ambarın yıllık toplam 100.000 kuruş kira geliri vardı. Yaklaşık olarak Niş Islahhânesi'nin 200.000 ve Rusçuk Islahhânesi'nin 300.000 kuruş olmak üzere toplam 500.000 kuruş yıllık geliri bulunuyordu.¹⁸³

İlk Islahhâne Tuna Vilâyeti'nden önce Niş valiliği sırasında Midhat Paşa tarafından 1863 yılında Niş'te açılmıştı.¹⁸⁴ Tuna Vilâyeti'nin kurulmasıyla birlikte aynı okulların yaygınlaştırılması için vakit kaybetmeden harekete geçildi. Rusçuk'ta şartlara uyan altmıştan fazla çocuk tespit edilmişti. Islahhâne binaları için gereken karşılık bulununca Mart sonu ya da Nisan 1865'te Rusçuk Islahhânesi için binalar yapılmaya başlandı. Binalar bitene kadar ıslahhâne olarak kullanılmak üzere geçici bir yer temin edildi. Bu arada Midhat Paşa Köstence taraflarını ziyareti sırasında Köstence, Tulça ve Dobruca civarındaki muhacir çocuklarının terbiye ve idaresi için Köstence'de de bir ıslahhâne yapılmasını uygun gördü. Köstence'deki muhacirin dairesi artık görevini tamamlamıştı. Dolayısıyla burası ıslahhâneye

toplam yıllık masrafı 390.600 etmektedir. Gelirler ise toplamda izhâriyeden 100.000 emlak ve akardan 70.000 (Rusçuk 50.000, Niş 20.000) Islahhânelerdeki üretimden 80.000 toplam yıllık 250.000 kuruş geliri olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹⁸⁰ **Tuna**, No: 69, H. 21 Zilhicce 1282 / R. 1 Mayıs 1282 (13 Mayıs 1866), s.1. Niş mevkiî ipek yetiştirmeye kabiliyetli olduğu anlaşılmış ve tohum ekilerek dut fidanı yetiştirilmesi tasavvur edilmiş ve şimdilik teşvik olarak kaymakam 1,5 kıyye tohum getirtmişti. Bu tohumlar hasılâtın her 10 kıyyede 1 kıyyesi ıslahhâneye ye verilmek şartıyla ahaliden arzu edenlere meccanen üçer beşer dirhem veya daha çok olarak dağıtıldı. Böcekler meydana çıkınca bu mahsulün burada gelişeceği anlaşıldı ve herkeste istek uyandı.

¹⁸¹ **Tuna**, No: 132, H. 12 Şabanü'l- muazzam / R. 7 Kânûn-ı evvel 1282 (19 Aralık 1866), s.1

¹⁸² Gazetede Işıklar (عشقر) istasyonunda yaptırılan 11 gözlü zahire ambarının yıllık toptan 50.000 kuruş, olmazsa göz göz kiraya verileceği ilan ediliyordu. **Tuna**, No:215, H.18 Cemaziye'l-âhir 1284 / R. 4 Teşrin-i evvel 1283 (16 Ekim 1867), s.2.

¹⁸³ Midhat, **Tabsıra-i İbret**, s.33,34.

¹⁸⁴ Bekir Koç, **Osmanlı Devletinde Kimsesiz ve Suçlu Çocukların Korunması Amacıyla Açılan Islahhânelere İlişkin Bir Araştırma**, Proje No: 106K142, Ankara, 2008, s.14.

çevrilebilirdi. Burada çalışan hizmetli ve memurlarla birlikte bina ıslahhâneye çevrildi.¹⁸⁵ Ancak Köstence pahalı bir yer olduğundan ıslahhânenin devamı sağlanamadı. Köstence ıslahhânesi'ndeki çocuklar Rusçuk ıslahhânesine nakledildi. Köstence'den gelenlerle birlikte Rusçuk ıslahhânesinin mevcudu 160 kişiye çıkmıştı. Köstence ıslahhânesi muhtemelen bir yılını bile doldurmadan kapanmak zorunda kalmıştı.¹⁸⁶ Rusçuk ıslahhânesi'nin binaları henüz tamamlanmadığından çocuklar geçici olarak yaptırılan barakalarda kalıyorlardı. Hükûmet tarafından temin edilen bir yerde yapılan birkaç yüz çocuğa yetecek büyüklükteki kargir ıslahhâne binası Kasım 1866'da tamamlandı. Bu arada Rusçuk ıslahhânesi'ndeki çocukların sayıları 200'e ulaşmıştı.¹⁸⁷

1867 yılına gelindiğinde Sofya'da erzak ve zahirenin ucuz olmasının getirdiği kolaylıklardan da istifade ederek burada da bir ıslahhâne açılmasına karar verilmişti. Bunun için yardımlar yapılmaya başlanmış ve Sofya Kasabası'nda çuha ve aba fabrikası için yer ve gereken ihtiyaçların temini için teşebbüse de geçilmişti. Dokuma işi için Niş ıslahhânesinden bir miktar öğrenci de getirtilmişti.¹⁸⁸ Ancak Ocak 1867'de ıslahhâne binası yapılan kadar Samakov mamulâtından şayak abası dokunması ve imalatını öğrenmeleri için kışı geçirmek üzere Samakov'a götürülmüşlerdi.¹⁸⁹

Aralık 1867'de de Rusçuk'ta bir kız ıslahhânesi idaresi teşekkül etmişti. Rusçuk'ta kız ıslahhânesi açılması düşünüldünce kız ıslahhânesi için de yardımlar yapılmaya başlandı. Kız ıslahhânesine yardım edenler arasında hanımların varlığı göze çarpmaktadır. Hazergrad'dan yapılan yardımlar arasında Hâkim Mehmed Emin Efendi'nin, de'âvi mümeyyizlerinden Hasan

¹⁸⁵ **Tuna**, No: 4, H. 9 Zilka'de 1281 / R. 24 Mart (5 Nisan 1865), s.1

¹⁸⁶ Tarifnâmenin 14 Mart 1866'da İstanbul'a gönderilmiş olmasından çocukların bu tarihten önce Rusçuk'a nakledildiği anlaşılmaktadır. Köstence ıslahhânesi ile ilgili haber 5 Nisan 1865 tarihli gazetede çıkmıştı. Tarifnâme hazırlandığında Köstence ıslahhânesi'ndeki çocuklar Rusçuk ıslahhânesi'ne yerleştirilmişti. (**Y.EE.36/9**, Tarifnâme, madde 79.) Midhat Paşa tarifnâmeyi H. 27 Şevval 1282 / R. 2 Mart 1282 (14 Mart 1866)'da İstanbul'a gönderildiğine göre Köstence ıslahhânesi bir yılını doldurmadan kapanmış olmalıdır. (**A.MKT.MHM.353/69**, 28 Zilka'de 1282 (14 Nisan 1866)).

¹⁸⁷ **Tuna**, No: 119, H. 26 Cemazi'el ahir 1283 / R. 23 Teşrin-i evvel 1282 (4 Kasım 1866), s.1

¹⁸⁸ **Tuna**, No: 136, H. 26 Şabanü'l- muazzam / R. 21 Kânûn-ı evvel 1282 (2 Ocak 1867), s.1

¹⁸⁹ **Tuna**, No: 137, H. Selh Şabanü'l- muazzam / R. 25 Kânûn-ı evvel 1282 (6 Ocak 1867), s.1.

Ağa ile Süleyman Ağa'nın ve idare meclisi azasından Necib Bey'in hanımları buna örnek gösterilebilir.¹⁹⁰

3.12.1.3. Bir İslahhânenin İşleyişi

14 Mart 1866'da gönderilen tarifnâmeden İslahhânelerin düzenli bir idare tarzı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹¹ Ekim 1866'da Tuna Gazetesi'nde çıkan haberlerden İslahhânenin dahili işleri için hazırlanmış bir tarifnâmesinin olduğunu öğreniyoruz.¹⁹² 1863'ten beri var olan Niş İslahhânesi'ne 1865'te Rusçuk İslahhânesi'nin de açılması zaman içinde kendi binalarına taşınması, yeni sanayi kollarının da açılmasıyla 1866 yılı sonuna kadar iki İslahhâne üzerinde edinilen tecrübelerle nihayetinde bu iki İslahhâneye mahsus bir nizamnâme hazırlanarak idaresi ve işleyişi belli kurallara bağlandı. Bu nizamnâme Rusçuk matbaasında basıldı.¹⁹³ Bu nizamnâme hazırlanana kadar kazanılan tecrübelerle yazılmış talimname ve tembihnamelerin hükümleri uygulanmakta idi. Zaman içinde bunlar da ilave edilen zeyillerle geliştirilmişti. Nizamnâmenin dibacesinde nizamnâmenin bu talimname, tembihname ve bunlara ait zeyillerin bir araya toplanarak yeniden kaleme alınması ile ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹⁹⁴ Hatimesinde nizamnâme

¹⁹⁰ Yapılan yardımlara yer verilen 1 Aralık tarihli gazetede Kız İslahhânesi'nin tasavvur edildiği, 5 Aralık tarihli gazetede açılmasına karar verildiği, 25 Aralık tarihli gazetede ise Kız İslahhânesi idaresinden alınan yardım haberinden bahsedilmektedir. Tasavvur halinde iken Aralık ayı başlarında karar verilip yine aynı ay içinde açılmış olmalıdır. Bahsedilen tarihlerdeki gazetelerde görülen yardımlar şunlardı: Rusçuk liva meclis-i idare azası vücuhdan Hacı Muhammed Ali Ağa 10 Osmanlı lirası, Mankalya kazasının eski müdürü olan Aydos kaymakamı araba şirketindeki hisselerini bağışladı. **Tuna**, No: 228, H. 5 Şaban 1284 / R. 19 Teşrin-i sani 1283 (1 Aralık 1867), s.1.

"Rusçuk Bulgar ahâlisinin seramedânından bulunan ref'etlü Petrâki Efendi tarafından 10 adet Osmanlı lirası" **Tuna**, No: 229, H. 8 Şaban 1284 / R. 22 Teşrin-i sani 1283 (4 Aralık 1867), s.1.

Hazergradda Mütevellî Rifat Beğ şirket hissesini, **Tuna**, No: 235, H.28 Şaban 1284 / R. 13 Kânûn-ı evvel 1283 (25 Aralık 1867), s.1. İçinde hanımlarında bulunduğu Hazergard kazasından da toplam 12.926 kuruş yardım yapılmıştı. **Tuna**, No: 236, H. 3 Ramazan 1284 / R. 17 Kanun-ı sani 1283(29 Ocak 1868), s.1.

¹⁹¹ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 79-82.

¹⁹² **Tuna**, No: 114, H. 8 Cemazi'el ahir 1283 / R. 5 Teşrin-i evvel 1282 (17 Ekim 1866), s.1.

¹⁹³ **Tuna**, No: 135, H 23 Şabanü'l- Muazzam / R18 Kânûn-ı evvel 1282 (30 Aralık 1866), s.1.

¹⁹⁴ "İslahhânelere Dâir Nizamnâme" nin dibacesi. Nizamnâmenin sadece o güne kadar yapılan düzenlemelerin biraraya getirilmesiyle meydana getirilmediği, hazırlanırken de geliştirilerek son şeklinin verildiği anlaşılmaktadır. Konu içerisinde bahsedileceği üzere bilhassa teşkilat yapısında getirdiği değişiklikler Midhat Paşa'nın vilâyet usulünün işleyişini anlattığı tarifnâme ile gazete haberleri karşılaştırıldığında görülmektedir.

hükümlerinde gerektiğinde vilâyetin onayı alınmak şartıyla değişiklik yapılabileceği belirtilmektedir. Fakat bir değişiklik yapılmamıştır. Vilâyet Usulü çerçevesinde diğer vilâyetlerde de Islahhâneler açılacağından aynı nizamnâme 1867 yılında ülkedeki diğer Islahhâneler için de geçerli kılındı. Metinde bir değişiklik yapılmamış; ancak Tuna Vilâyeti'ne mahsus kısımların diğer vilâyetleri kapsamayacağı belirtilmişti.¹⁹⁵ Nizamnâme hükümlerinin hazırlandığı tarih olan Aralık 1866'daki uygulamayı yansıttığı değerlendirilebilir. Bu nizamnâme çerçevesinde Islahhânelerin işleyişi açıklanmaya çalışılacaktır.

3.12.1.3.1. Islahhânenin İdârî Yapısı

Nisan 1866'da ıslahhânenin idârî kadrosu bir müdür, bir müdür muavini ve bir kâtipten oluşuyordu. Eğitici kadrosunda ise Türkçe ve Bulgarca hocaları ile terzilik ve kunduracılık eğitimi için birer ikişer ustaları vardı.¹⁹⁶ Ekim 1866'da da durum böyleydi.¹⁹⁷ Aşçı, çamaşırcı ve hizmetli gibi çalışanlardan bahis yoksa da işlerin yürümesi için varlıkları kaçınılmazdır. Aralık 1866'da nizamnâme idârî teşkilatın yapısında bir değişiklik getirmektedir. Nizamnâmeye göre ıslahhâne yönetimi bir genel müdürün idaresinde zâbıta müdürü ve imâlât müdürü olarak iki kısma ayrılmıştı. Her ikisi için de muavin makamında birer başkâtibiyle maiyet kâtibi vardı. İmâlât müdürü imalatın icrası ve muhasebesini görmekle, zâbıta müdürü de kâtipleri ve erzakın sarfından sorumlu iâşe memuru olan vekilharçla¹⁹⁸ birlikte öğrencilerin idaresi, zâbitası, terbiyesi, giyim ve gıdası ile bunlarla ilgili masraflarını yürütmekle sorumluydular. Bunlardan başka bir Türkçe ve bir Bulgarca lisan hocası, birer terzi, kundura ve debbağ ustası (sadece Niş'te), bir aşçı, iki üç çamaşırcı kadın ve inzibatı sağlamak için birkaç zabtiye bulunması öngörülüyordu. Aşçı, çamaşırcı ve zabtiyeler Islahhâne ve zâbıta müdürünün emrinde olacaktı. Aşçı ve vekilharcın değiştirilmesi ıslahhâne

¹⁹⁵ **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.193-224; **Düstur** 1. Tertip 2. Cilt s.277-295.

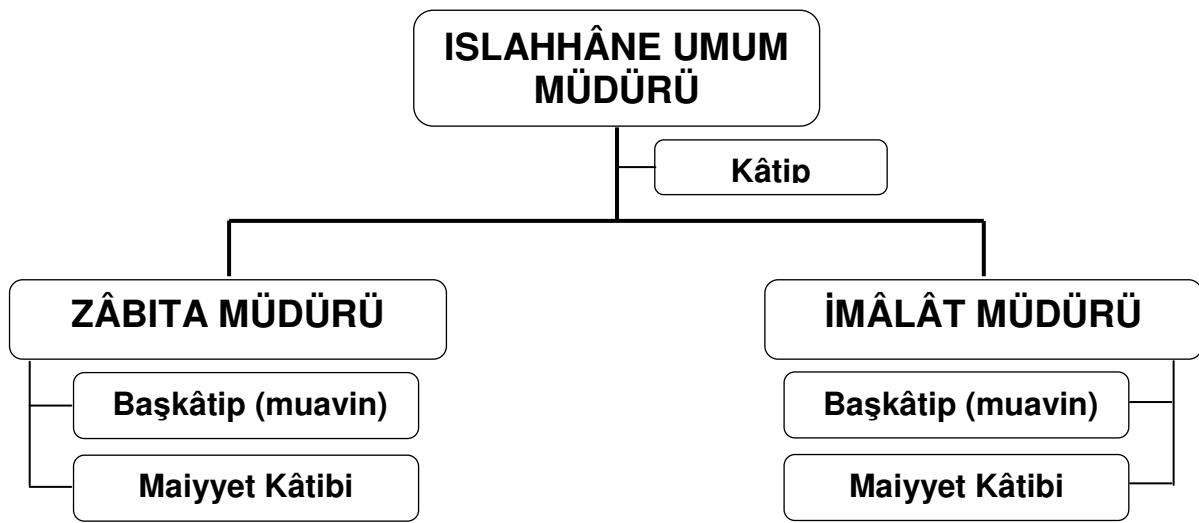
¹⁹⁶ **Y.EE.36/9**, Tarifnâme, madde 80.

¹⁹⁷ **Tuna**, No: 114, H. 8 Cemaziye'l-âhir 1283 / R. 5 Teşrin-i evvel 1282 (17 Ekim 1866), s.1.

¹⁹⁸ IDN madde 18; "vekilharc", Pakalın, **a.g.e.**, III: Cilt, s.586.

umum müdürünün yetkisinde idi. bu şekilde bir görev dağılımı yapılmakla birlikte nizamnâme bütün memurları müdürlerle birlikte hem birbirinin yardımcısı hem de bir meclis olarak kabul etmekteydi. Böylece gerekenlerin yapılmasından herkesi müştereken sorumlu tutmaktaydı.¹⁹⁹

Tablo 3. Islahhâne İdâresi

3.12.1.3.2. Islahhânelerde Eğitim ve Öğretim

Islahhâneye kabul edilmenin üç şartı vardı. 12-13 yaşından büyük olmamak, öksüz ve yetim olmak, veli ve akrabası tarafından okuldan alınmak istendiğinde (dilekçe vermek şartıyla) yapılan masraflarının ödenmesi ya da senet ve kefile bağlanması. Annesi veya babasından birisi olan çocukların kabulü edilmesi için çocuğuna bakamayacak derecede iş göremez ve fakir olması gerekiyordu. Ama anne babası veya akrabası olmakla birlikte diğer şartları taşıyan çocuklar da yıllık 500 kuruş karşılığında kayıt yaptıırma hakkına sahipti. Okula giriş konusunda yerli veya yabancı, Müslüman veya

¹⁹⁹ IDN madde 12, 13 ve 15. Burada lisan hocalarıyla ustaların kimin altında çalıştığı belirtilmediğinden teşkilatta yerleştirilmesi mümkün olmamıştır.

Hristiyan farkı gözetilmeden herkes eşit haklara sahipti.²⁰⁰ 1866'da Rusçuk İslahhânesi'nde Türk, Çerkes, Tatar, Bulgar ve Ermeni çocuklar bir arada eğitim görüyorlardı.²⁰¹ Bunların yanısıra işlediği suçlar yüzünden kanunen bir yıldan fazla hapsi gereken çocuklar da vardı. İslahhânelerin açılması sayesinde hükûmetin emriyle bu çocuklar hapisshânedan kurtarılarak İslahhâneye yerleştiriliyordu. Hapis cezası alan çocuklar İslahhânedeki eğitime tabi olmakla birlikte cezalarını İslahhânedeki çekiyorlardı. Bunların hapis cezaları müddetince İslahhânedan çıkmaları yasaktı. Ancak bazı durumlarda İslahhâne müdürlerinin diğerleriyle beraber çıkmalarına izin verme yetkisi vardı.²⁰²

Okula alınan çocuğun önce deftere kaydı yapılırken her çocuğa bir okul numarası veriliyordu. Daha sonra elbisesinin koluna da konulan bu numara okul kurulduğundan beri kaçınıcı öğrenci olduğunu gösteriyordu. Kayıttan sonra hamamda yıkanmaları sağlanarak çocuklara yeni okul elbiseleri veriliyordu. İlk hafta çocukların sınıf ve mezhep ayırımı yapılmaksızın ne okuması ve hangi sanata yönlendirilmesi gerektiğine karar vermek için okuma yazma durumları ve sanata olan istidat ve kabiliyetlerinin ölçüldüğü bir süreçti.²⁰³

Nizamnâme İslahhânelerdeki eğitimi beş yıl üzerinden planlamıştı. Ancak henüz İslahhâneler açılalı beş yıl olmamıştı. Bugünkü sıralamanın tersine okulda birinci yılını okuyan öğrenci 5. sınıf sayılıyordu. Bu durumda okulun son sınıfındaki öğrenci 1. sınıf öğrencisi oluyordu. 5. sınıfa başladığında çırak olan öğrenci 2. sınıftan 1. sınıfa geçtiğinde kalfa oluyordu. Her yıl bir yıllık eğitimin sonunda sınava tabi tutuluyorlardı. Önce okudukları derslerden daha sonra da öğrendikleri sanat dallarından imtihan ediliyorlardı. İmtihanda başarı gösterenler bir üst sınıfa geçmeye hak kazanıyordu. Yılsonunda imtihanı veremeyen sınıfta kaldığı gibi, aşağı sınıftan bir öğrenci kendi sınıfının imtihanını verdikten sonra birinci ve ikinci sınıfların ders ve sanatlarından imtihan olarak o sınıfa atlaması da

²⁰⁰ IDN madde 1 ve 2.

²⁰¹ Y.EE.36/9, Tarifnâme, madde 79.

²⁰² IDN dibace, madde 3 ve 44.

²⁰³ IDN madde 7.

mümkündü.²⁰⁴ 1863'te açılmış olan Niş Islahhânesi nizamnâme yayınlanmadan üç ay kadar önce 3 Ekim 1866'da üçüncü yılının sonunda sınavlarını yapmıştı. Bu sınavlar sonunda öğrenciler ehliyet derecelerine göre sınıflandırılmıştı. Bu ehliyet derecelerinin nizamnâmede belirtilen sınıflara karşılık geldiği görülmektedir.²⁰⁵

Islahhânelerdeki eğitimi bugünkü anlamda kültür dersleri ve atölye dersi olarak adlandırabileceğimiz iki kısma ayırabiliriz. Kültür dersleri olarak adlandırabileceğimiz dersleri Müslümanlar Müslüman, Hristiyanlar Hristiyan hocalardan alıyorlardı. Çocukların sanat odaları denen atölyelere dağılmadan önceki iki saati bu derslere ayrılmıştı. Bu dersler şunlardı: elifba, amme ve tebareke cüzleri ve icabına göre Mushaf-ı Şerif, ilmihal, ahlak, edebiyat, yazı olarak sülüs ve rika hatları, dört işlem, defter usulü ve Bulgarca.²⁰⁶ Bunun Bulgarca'yla sınırlı olmadığını da görüyoruz. Ders olarak resmen okutulup okutulmadığı bilinmemekle birlikte nizamnâmesinde olmamasına rağmen Rusçuk Islahhânesi'nde birkaç öğrencinin yılsonu sınavlarında Fransızca'da ilerledikleri görülmektedir.²⁰⁷

Öğretilen sanatlar bölgenin ihtiyaç ve imkânlarına göre seçiliyordu. Vilâyet dâhilinde 3.400 kadar zabtiye askeri vardı ve bunların elbise ve kundura ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. İlk sanat dallarının seçiminde bunun esas alındığı anlaşıyor. Niş ve Rusçuk Islahhânelerinde ilk olarak terzilik ve kunduracılık bölümleri açılmıştı ve bunlar zabtiye askerinin elbise ve kundura ihtiyacını karşılıyorlardı.²⁰⁸ Kundura yapımına bağlı olarak daha sonra İstanbul'dan debbağ ustası getirilip debbağlık bölümü açıldı. Bu sayede iyi kösele, gön ve sahtiyan üretilerek asker ayakkabılarının dâhili mamulâtta karşılanması sağlandı.²⁰⁹ Zabtiye askerinin elbisesi için lazım olan miskov çuhası Viyana'dan temin ediliyordu. Ayrıca yine asker elbisesi için şayak abası ve keten bezine de ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı karşılamak

²⁰⁴ IDN madde 46-49.

²⁰⁵ **Tuna**, No: 114, H. 8 Cemazi'el ahir 1283 / R. 5 Teşrin-i evvel 1282 (17 Ekim 1866), s.1.

²⁰⁶ IDN madde 8 ve 9.

²⁰⁷ **Tuna**, No: 172, H.1 Muharrem 1284 / R. 7 Mayıs 1283 (19 Mayıs 1867), s.1.

²⁰⁸ **Tuna**, No: 13, H. 13 Muharrem 1282 / R. 26 Mayıs (7 Haziran 1866), s.1; **Y.EE.36/9**, Tarifnâme, madde 81.

²⁰⁹ **Tuna**, No: 124, H. 13 Recebü'l-ferd 1283 / R. 9 Teşrin-i sani 1282 (21 Kasım 1866), s.1

üzere de bunların dokunması için gereken sanat dalları açıldı.²¹⁰ Üstelik Sofya Islahhânesi'nde başta numune olarak üretilen miskov çuhasının Viyana'dan getirilenden kaliteli olduğu görülmüştü.²¹¹ Sofya Islahhânesi Çuha Fabrikası için Viyana'dan makineler ve ustalar getirilerek eğitim ve üretimine geçildi.²¹² Matbaa olması dolayısıyla Rusçuk Islahhânesi'nde Türkçe ve Bulgarca müretteplik eğitimi de verilmekteydi.²¹³ Daha sonra Rusçuk'ta buna demircilik eğitimi de ilave edildi.²¹⁴ Görüldüğü gibi ihtiyaca ve imkâna göre birbirine bağlı olarak ilave yeni sanat dalları açılabilmekteydi. Özetleyecek olursak terzilik, kunduracılık, müretteplik, demircilik, şayak abası, miskov çuhası ve keten bezi dokumacılığı gibi sanat dallarında eğitim verilmekteydi. Mesleki eğitim için sabah derslerinden sonra çocuklar sanat odalarına dağılmaktaydı.²¹⁵

3.12.1.3.3. Islahhânedeki Günlük Hayat

Okuldaki günlük hayat belli bir düzen içinde işliyordu. Mart 1866 yılına ait bilgilere göre öğrenciler sabahları derslerini okuyor, daha sonra mensup oldukları sanatta akşama kadar çalışıyorlardı. Yatıp kalkmaları da belirlenmiş olan kural ve kaidelere göre idi.²¹⁶ Bu durum nizamnâmede anlatılanların özeti gibidir. Nizamnâmeye göre ıslahhânenin günlük hayatı günümüzdeki zile benzer bir şekilde çan sesiyle düzenleniyordu. Sabah çan sesiyle kalkılırdı. Müslüman çocuklar sabah namazını kılar, Hristiyanlar da ayin ve mezheplerine göre ibadet ederdi. Koğuş nöbetçilerinden bir iki kişi koğuşu süpürür, havalandırır, kış ise sobayı yakar. İkinci çan sesi çorba vaktini haber verirdi. Çocuklar takım takım yemek odasına gidip çorbalarını içtikten sonra yoklama alınırdı.²¹⁷ Yoklamadan sonra kültür dersleri için ders odalarına

²¹⁰ **Tuna**, No: 124, H. 13 Recebül'l-ferd 1283 / R. 9 Teşrin-i sani 1282 (21 Kasım 1866), s.1

²¹¹ **Tuna**, No: 139, H. 7 Ramazan / R. 1 Kanun-ı sani 1282 (13 Ocak 1867), s.1

²¹² Midhat, **Tabsıra-i İbret**, s.33.

²¹³ **Tuna**, No: 97, H. 8 Rebi'ül-âhir 1283 / R. 7 Ağustos 1282 (19 Ağustos 1866), s.2.

²¹⁴ **Tuna**, No: 172, H.1 Muharrem 1284 / R. 7 Mayıs 1283 (19 Mayıs 1867), s.1.

²¹⁵ IDN madde 10.

²¹⁶ **Y.EE.36/9**, Tarifnâme, madde 81.

²¹⁷ IDN madde 33 ve 34.

giderken kendi dinlerinden olan hocalardan ders alacaklarından Hristiyan ve Müslüman çocuklar ayrı odalarda ders görürlerdi. İki saat süren bu dersler esnasında her 8-10 çocuğa bir kalfa tayin edilirdi. Hocalar önce bu kalfaların dersini okuturdu. Çünkü diğer çocuklar bu kalfalar tarafından okutulmaktaydı ve çocukların dersi bittikçe kalfalar yazıya çalışacaklardı.²¹⁸ Bundan sonra çocuklar mensup oldukları sanat dalının odasına giderek çan çalincaya kadar ustaların verdiği işleri işliyorlardı. Paydos saati yazın 10:30, kışın ise 11:00 ve 11:30 olarak planlanmıştı.²¹⁹ Paydostan sonra akşam yemeğine geçiliyordu. Akşam yemeği ve akşam yoklamasından sonra hava müsaitse çavuş veya nöbetçi zabtîyelerden biri nezâretinde setre, pantolon ve fes giymiş olarak uygun yerlere gezmeye çıkarılırdı. Serpuş ve iş elbisesiyle sokağa çıkmaları yasaktı.²²⁰

Bu günlük faaliyetleri her çocuk fert fert kendi başına yapmıyordu. Her sekiz çocuğa kumanda etmek üzere bir çavuş vekili ve hepsine kumanda etmek üzere de bir çavuş tayin ediliyordu. Bunlar beş sınıfın herbiri için kendi içinden seçiliyorlardı. Çocukların yatıp kalkmalarından, ders ve sanatlarına devamlarından elbiselerinin muhafaza ve temizliğinden bunlar sorumluydu. Islahhâne müdürleri tarafından hem derslerinde hem de sanatında ilerlemiş olanlardan seçilen çavuş ve çavuş vekilleri zâbıta müdürü, muavinleri olan kâtiplerin emri altında idi. Bir senede beş defadan fazla hapis cezası alan öğrenci çavuş ve çavuş vekili olamıyordu. Bir sınıfın öğrencileri arasında uygun olan çıkmazsa diğer sınıflardan tayin edilmesi mümkündü.²²¹

3.12.2. Tuna Vilâyeti Araba Kumpanyası

Midhat Paşa'da ilk Vilâyet Umumî Meclisi'nin toplandığı gün 27 Mart 1866'da (R.15 Mart 1282) yaptığı konuşmada da şose yolların vilâyet dâhilinde ticaretin kolaylaştırılması maksadıyla açıldığını ifade ediyordu.

²¹⁸ IDN madde 9, 35 ve 36.

²¹⁹ Bu saat ezanî saate göre olduğundan güneşin doğuşundan itibaren sayılması gerekir. Güneşin saat 06:00'da doğduğu bir günü ele alacak olursak 10:30 bugünkü saatimize göre akşam 16:30'a karşılık gelmektedir.

²²⁰ IDN madde 10, 28 ve 37.

²²¹ IDN madde 11, 32 ve 51.

Yapılan şose yolları köylü arabaları kullanmaya başlamışlardı. Midhat Paşa bu yolların sadece köylünün kullanmasına münhasır kalmayıp Avrupa'daki gibi yolcu ve yük arabaları işletmek ve bu maksatla çok sayıda şirketler kurulmak gerektiğine inanıyordu. Fakat halkın kafası bu gibi şirketler kurulmasına alışmadığı düşüncesiyle bunu sağlamak ve halkı teşvik etmek için daha önce Niş'te olduğu gibi valilik tarafından Rusçuk'ta da bir araba şirketi kuruldu.²²² Hem Midhat Paşa'nın tarifnâmesinde hem de 11 Haziran 1865'de Meclis-i Vâlâ'da okunan mazbata ile Tuna Gazetesi'nin muhtelif sayılarında yolcu ve posta taşımak için kuruldukları ifade edilmiştir.²²³

İlk araba şirketini Midhat Paşa Niş valisi iken Niş'te kurmuştu. Niş şirketinin arabaları 1279 yılı Eylül ayı başında (13 Eylül 1863) işlemeye başlamıştı.²²⁴ Tuna Vilâyeti kurulduktan sonra Rusçuk'ta kurulan şirket arabalarının ilk hareketi de Nisan 1281 (13 Nisan 1865) itibariyle gerçekleşmişti.²²⁵ Kısa bir süre sonra da bu iki şirket "Tuna Vilâyeti Araba Kumpanyası" adı altında birleştirildi. Daha sonra da vilâyete yayılacak şekilde genişletildi.²²⁶

Şirket kurmak sermaye ister ve Midhat Paşa da diğer faaliyetlerinde olduğu gibi bu konuda da gereken mâlî kaynağı temin edince araba şirketini kuruyordu. Araba şirketlerinin kurulması için gereken sermayeyi bulmak için önce araba şirketi adına hisse senetleri hazırlatarak satışa çıkarıyordu. Bu sayede elde edilen sermaye ile şirketi kuruyordu. Niş'te her biri 2.000 kuruştan 50 hisse senedi satarak elde ettiği toplam 100.000 kuruşluk

²²² **Tuna**, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282/R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1.;

²²³ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 83.; **Tuna**, No: 16, H. 4 Safer 1282 / R.16 Haziran 1281(28 Haziran 1865), s.1.; **Tuna**, No: 9, H. 14 Zilhicce 1281 / R. 28 Nisan (10 Mayıs 1865), s.1.; **Tuna**, No: 10, H. 21 Zilhicce 1281 / R. 5 Mayıs (17 Mayıs 1865), s.1.; **Tuna**, No: 123, H. 10 Recebü'l-ferd 1283 / R. 6 Teşrin-i sani 1282 (18 Kasım 1866), s.1; ²²³ **Tuna**, No: 137, H. Selh Şabanü'l- muazzam / R. 25 Kânûn-ı evvel 1282 (6 Ocak 1866), s.1. Meclis-i Vâlâda okunan mazbata için bkz. **Tuna**, No: 16 ve 17. ile **TV. 804**, 21 Muharrem 1282/R. 3 Haziran 1281 (15 Haziran 1865)

²²⁴ **Tuna**, No: 8, H. 7 Zilhicce 1281 / R. 21 Nisan (3 Mayıs 1865), s.1,2

²²⁵ **Tuna**, No: 7, H. Selh-i Zilka'de 1281 / R. 14 Nisan (26 Nisan 1865), s.1

²²⁶ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 83.; **Tuna**, No: 16, H. 4 Safer 1282 / R.16 Haziran1281(28 Haziran 1865), s.2. Rusçuk şirketi ile ilgili haberlerden 17 Mayıs tarihinde henüz iki şirketin birleşmediği anlaşıyor. (**Tuna**, No: 10, H. 21 Zilhicce 1281 / R. 5 Mayıs (17 Mayıs 1865), s.1.) 11 Haziran 1865'de (16 Muharrem 1282) Meclis-i Vâlâ'da okunan mazbatada iki şirketin birleştirildiği söylendiğine göre muhtemelen şirket 1865 yılı mayıs ayı sonlarında birleştirilmiş olmalıdır.

sermaye ile Niş Araba Şirketi'ni kurmuştu.²²⁷ Rusçuk Araba Şirketi'nin de 100 hisse satışı yapılarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Rusçuk'taki şirketin Zıştovi ve Tırnova'ya da şubeler açması söz konusu oldu. Fakat şirketin araba ve hayvanları bunun için yeterli değildi. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için yine aynı usule müracaatla evvelki 100 hisseye ilaveten 50 hisse daha açıldı.²²⁸ Mâlî sene sonunda muhasebesi yapılarak kar payları hissedarlara dağıtılıyordu. Niş şirketi Rûmî 1280 yılı sonunda görülen ilk muhasebesi sonucunda 2.000 kuruşluk her hisse için 250 kuruş kar payı dağıtmıştı.²²⁹

Araba şirketinin temel kuruluş gayesi posta taşımak olduğundan şirket Devlet-i Aliye postalarını üzerine almıştı. Niş şirketi bunun için hazinenin kirahanelere ödediği ianeden %20 noksanıyla postaları idare etmiş ve 12 Mart 1865 itibariyle ilk muhasebesinde hazineye 40.000 kuruş kar sağlayarak şirkete de 50.223 kuruş temettuat ve ticaret getirmişti.²³⁰ İki yıl sonra 1282 mâlî yılında 12 Mart 1867 itibariyle 71.000 kuruştan fazla temettuat ve ticaret getirmişti. Şirket gelirinin büyük çoğunluğunu gelişmeye harcadığından masrafları fazla gözüktüğü için bu rakam az görülebilir. Dolayısıyla elde ettiği bu temettuat şirketin kaydettiği gelişmeyi görmek için yeterli değildir. Gelişmeyi anlamak için şirketin sermayesindeki artışa bakmak daha açıklayıcı olacaktır. Bahsedilen mâlî yılsonu yani 12 Mart 1867 itibariyle ve 9 yük 41.492 kuruş masrafı olan şirketin sermayesi 10 yük 12.528 kuruşa çıkmıştı. Kuruşla ifade edecek olursak sermayesi 1.012.528 kuruş eder. Yani 100.000 kuruş sermayeyle kurulan şirket iki sene zarfında sermayesini on kat artırmıştı.²³¹

Bu hesapların yapılabilmesi için şirketin muhasebesi de belli kurallar çerçevesinde tutuluyordu. Şirketin her merkez ve durağına ait matbu şehriye jurnalleri vardı. Bu defterlerde nerede kaç hayvana yem verildiği ve masrafının ne kadar olduğu sırasıyla yazılıyordu. Her ay toplanan biletler ve

²²⁷ Tuna, No: 8, H. 7 Zilhicce 1281 / R. 21 Nisan (3 Mayıs 1865), s.1,2.; Midhat, **Tabsıra-i İbret**, s.32.

²²⁸ Tuna, No: 10, H. 21 Zilhicce 1281 / R. 5 Mayıs (17 Mayıs 1865), s.1.

²²⁹ Tuna, No: 8, H. 7 Zilhicce 1281 / R. 21 Nisan (3 Mayıs 1865), s.1.

²³⁰ Tuna, No: 8, H. 7 Zilhicce 1281 / R. 21 Nisan (3 Mayıs 1865), s.1.

²³¹ Tuna, No: 204, H. 9 Cemaziye'l-evvel 1284 / R. 27 Ağustos 1283 (8 Eylül 1867), s.1.

jurnaller hesapları düzenlenerek en büyük merkez müdürüne gönderiliyordu. Buradan da birleştirilerek Nezâret-i Umûmiye'ye ulaştırılıyordu. Nezâret tarafından incelenen defterler komisyon-ı mahsusun onayından sonra da üç aylığı birden Vilâyet İdâre Meclisi'ne havale ediliyordu. Vilâyet İdâre Meclisi de bu defterleri ayrıca incelemekteydi. Mâlî yılsonunda şirketin genel muhasebesi yapıldığında şirketin ne kadar gelir elde ettiği, ne kadar masraf yapıldığı, dağıtılan hisse senetleri, hissedarlarına dağıtılacak kar payı ve şirketin kasasında kalan miktar ortaya çıkıyordu.²³²

Şirket arabalarının işlemesi için gereken en önemli mal varlığı şüphesiz araba ve arabaları çekecek hayvanlarıydı. Rûmî 1280 yılı şubat sonu (12 Mart 1865) itibariyle Niş şirketinin 25 beygiri ve 46 arabası vardı.²³³ 13 Nisan'da Rusçuk şirketi de 50 çift beygiri, 40 kadar arabası ve lüzumu kadarda posta arabası ile işlemeye başlamıştı.²³⁴ Çok geçmeden de iki şirketin birleştiği göz önüne alınırsa ve bu arada at ve araba alınmadığı varsayılırsa Tuna Vilâyeti Araba Kumpanyası olarak faaliyete geçtiğinde şirketin 125 beygiri ve posta arabaları haricinde 86 arabası olduğu söylenebilir. Bundan iki yıl sonra Rûmî 1282 yılı sonunda 12 Mart 1867 itibariyle şirket 441 beygir, 171 adet fayton ile adi yaylı, yaysız araba ve 36 adet kızağa sahipti.²³⁵

Şirketin gelişmesi, sermayesi ve muhasebesi gibi hususlar açıklamaya çalıştıktan sonra şirketin hangi hatlarda nasıl hizmet verdiğinden bahsedelim. Niş şirketi kurulduğunda önce Niş-Tatarpazarı hattında faaliyete başlamıştı. Daha sonra buna Niş-Sofya hattı eklendi.²³⁶ Rusçuk şirketi de başlangıçta Rusçuk-Varna arasında işlemekteydi.²³⁷ İki şirket birleştikten sonra zamanla şirketin sermayesi arttıkça Ziştovi, Tırnova ve Plevne'ye kadar yeni hatlar

²³² Y.EE. 36/9, Tarîfnâme, madde 85.; Tuna, No: 204, H. 9 Cemaziye'l-evvel 1284 / R. 27 Ağustos 1283 (8 Eylül 1867), s.1.

²³³ Tuna, No: 8, H. 7 Zilhicce 1281 / R. 21 Nisan (3 Mayıs 1865), s.1.

²³⁴ Tuna, No: 9, H. 14 Zilhicce 1281 / R. 28 Nisan (10 Mayıs 1865), s.1.

²³⁵ Tuna, No: 204, H. 9 Cemaziye'l-evvel 1284 / R. 27 Ağustos 1283 (8 Eylül 1867), s.1.

²³⁶ Y.EE. 36/9, Tarîfnâme, madde 83.; Tuna, No: 76, H.22 Muharrem 1283 / R.25 Mayıs 1282 (6 Haziran 1866) s.1; Tuna, No: 105, H. 6 Cmazi'el evvel 1283 / R. 4 Eylül 1282 (16 Eylül 1866), s.1.

²³⁷ Tuna, No: 10, H. 21 Zilhicce 1281 / R. 5 Mayıs (17 Mayıs 1865), s.1.

açıldı.²³⁸ Şirket arabaları bu yollarda belirlenen günlerde muntazam bir düzen içerisinde gidip geliyordu. Arabanın türüne göre ücretlerde biraz fark da oluyordu. Yolculara bindikleri merkezde bilet veriliyor ve bu biletler indikleri merkezde toplanıyordu. Arabalar sadece şose yollarda işlediğinden yollar yapıldıkça araba şirketinin şubeleri artırılıyordu. Postaların şose yolu olmayan yerlere ulaştırılması mecburen hayvanla mümkün oluyordu.²³⁹ Posta hizmeti kapsamında mektup, eşya ve para nakli yapılmaktaydı. Eşkıya yağması ve sele kapılmak gibi olağanüstü haller dışında görevlilerin kötü niyetinden doğan zayıatı şirket ödemeyi kabul ediyordu.²⁴⁰ Zaman içinde gelişen şirket, şehir içinde de hizmet vermeye başladı. Önceleri sadece bruçka denen basit arabaların bulunduğu Rusçuk kasabası içinde Ocak 1866'da 15-20'de fazla fayton işlemekteydi. İsteyen müşteri bu faytonları kiralamak suretiyle hizmet alabiliyordu.²⁴¹ Bu arabalar kasabanın ihtiyacına yeterli olmuyordu. İdârecileri de bunun farkındaydı. Sadece Rusçuk Kasabası'nın 150-200'den fazla arabaya ihtiyacı olduğunu değerlendiriyor ve artırmaya çalışıyorlardı.

Vilâyetin 1285 yılı salnamesine göre şirketin idârî kadrosunda genel müdür olarak Sülüş Efendi, genel kâtip Muhammed Efendi ve araba fabrikasında müdür olarak da Ömer Efendi vazifeliydi. Şirketin Rusçuk'ta bir mevkîf kâtibî ve bir arabacıbaşı vardı. Vilâyet dâhilinde şirket şubelerinde de vazifeli memur ve kâtipleri bulunuyordu.²⁴²

²³⁸ **Tuna**, No: 123, H. 10 Recebü'l-ferd 1283 / R. 6 Teşrin-i sani 1282 (18 Kasım 1866), s.1; **Tuna**, No: 206, H. 16 Cemaziye'l-evvel 1284 / R. 3 Eylül 1283 (15 Eylül 1867), s.2.

²³⁹ **Y.EE.** 36/9, Tarifnâme, madde 84,85.

²⁴⁰ **Tuna**, No: 172, H.1 Muharrem 1284 / R. 7 Mayıs 1283 (19 Mayıs 1867), s.1.

²⁴¹ **Tuna**, No: 137, H. Selh Şabanü'l- muazzam / R. 25 Kânûn-ı evvel 1282 (6 Ocak 1866), s.1.; **Tuna**, No: 138, H. 3 Ramazanü'l- Mübarek / R. 28 Kânûn-ı evvel 1282 (9 Ocak 1866), s.1.

²⁴² **SVT.**, H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869),s.31. Tuna gazetesindeki bir haberdan Sülüş Efendi'nin Eylül 1867'de de Tuna Vilâyeti Araba Şirketi Umum Müdürü olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bkz. **Tuna**, No: 206, H. 16 Cemaziye'l-evvel 1284 / R. 3 Eylül 1283 (15 Eylül 1867), s.2.

3.12.3. Vilâyet Matbaası

3.12.3.1. Matbaanın Kuruluşu

Tuna Gazetesi'nin birinci sayısının başında Tuna Vilâyeti'nin kurulması ve matbaanın önemi hakkında bir yazı yer almaktaydı. Burada medeniyet, bir toplumun tam bir emniyet ve refah içinde yaşaması ve mutluluğu olarak açıklanıyordu. Bunu devam ettirmenin hak ve vazife esasına dayanmakla mümkün olduğu; bunun da toplumun ilim ve vukufiyeti ile aldığı terbiyedeki derecesi ile orantılı olduğundan bahsedilmekteydi. Hak ve vazife esasının da kanun ve nizamlardaki haklardan fertlerin istisnasız faydalanması ile kanun ve nizam hükümlerine riayet etmesi meselesi olduğu ifade ediliyordu. Ahali, vukuf ve malumat ile birlikte güzel ahlak ve adetlerle yolunu düzeltmişse, fertlerin kanuna uyma konusunda zor kullanmaya gerek kalmadan vazifesini yapacakları vurgulanıyordu. Ama bu arada kanun ve nizamların ferdin meşru hukukunu temin eden kanunlar olduğu peşin olarak kabul ediliyordu. Anlaşılacağı üzere fikir, ahlak ve bilgi birikimi açısından yüksek bir toplumdan bahsedilmektedir. Buradan hareketle de bir memleketin, emniyet, mamuriyet ve saadeti için en lüzumlu ve vacib olarak nitelediği iki tedbir sıralıyordu: cehaletin izalesi ve terbiye meselesi. Yani, cehaleti ortadan kaldırmak ve terbiye seviyesini yükseltmek. Gazeteye göre bu da iki şekilde sağlanabilir: birincisi, bunu sağlayacak vasıtaların herkesi kapsayacak şekilde yaygınlaştırılarak (tamim) kolaylaştırılması; ikincisi ise ileri derecede bir terbiye için güzel ahlak ve adetleri netice verecek usul ve kaideleri oluşturmak ve yaygınlaştırmak. İşte bu türlü kolaylıkların gelecekteki vasıtası olarak gördüğü matbaa teknolojisini bütün “vukuf ve malumatın adeta bir makinesi” olarak nitelemektedir. Sonuç olarak halkın eğitim, kültür ve ahlak seviyesini yükseltmek, kanunları, nizamları bilen, vukufiyetli, malumatı geniş, modern ve ileri bir toplum haline getirmek istedikleri anlaşılmaktadır. Böyle bir niyet ve dünya görüşüyle kurulan matbaanın

amaçlarından biri de vilâyetin yazı işlerini kolaylaştırmak için her türlü yazılı ve resmi evrak, defter, ilan gibi gereken evrakın basılmasıydı.²⁴³

Bu amaçla malumat makinesi olarak gördükleri matbaanın kurulması için gazetenin ifadesiyle “derhal iktizası icra” olundu. Tuna Vilâyeti kurulduktan kısa süre sonra İstanbul’dan bir miktar Türkçe harf, bir tezgah ve sekiz yüzer kuruş maaşla bir mürettip ile bir de litoğrafyacı gönderildi. Bulgarca harfler de Avrupa’dan satın alınarak başlangıç için gereken ihtiyaç karşılandı. Daha sonra Bükreş’ten de tezgâhlar getirildi.²⁴⁴ Birkaç ay sonra da 8 Mart 1865’de Tuna Gazetesi’nin numune nüshasını basarak vilâyet matbaası faaliyete geçti.²⁴⁵ Midhat Paşa, Niş valiliği sırasında 19 Aralık 1863’te matbaa kurmak için Londra’dan zamanına göre modern bir litoğrafya makinesi getirtmek için girişimde bulunmuş; ancak matbaayı kuracak vakit bulamamıştı.²⁴⁶ Matbaanın işi artınca birkaç ay gibi kısa sürede bu mevcut harfler ve tezgâhlar yetersiz kaldığından Viyana’dan özel bir çarklı makine getirildi. Ayrıca Bulgaristan dışından gelen kitapların da vilâyet matbaasında basılabilmesi için Bulgar kâtiplerine mahsus harfler ve küçük, büyük litoğrafya tezgahları ile bunlarla ilgili alet ve edevat da temin edilmişti.²⁴⁷ 31 Mayıs 1865’te matbaanın 2 harf ve 3 litoğrafya el tezgâhı vardı. Viyana’dan getirildiğinden bahsedilen çarklı tezgâh da bu tarihte sipariş edilmiş ve gelmesi bekleniyordu.²⁴⁸ Tuna Gazetesi’ndeki haberlerden 16 Ağustos’tan önce de faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır.²⁴⁹

İstanbul’dan gönderilen bir mürettip ve bir litoğrafyacı ile işe başlamıştı. Bulgaristan dışından gelen kitapların da basılması isteniyordu. Tasarlanan işlerin yapılabilmesi için mevcut yazar, mütercim ve memurlardan

²⁴³ **Tuna**, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281 (15 Mart 1865), s.1.

²⁴⁴ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 73. Selimoğlu vilâyet kurulduktan bir ay sonra gönderildiğini belirtmektedir. Selimoğlu, **a.g.e.**, s.131. (kaynak olarak “Meclis-i Vâlâ numara 99 vesika 3” gösterilmektedir.)

²⁴⁵ Selimoğlu, **a.g.e.**, s.131. (kaynak olarak gösterilen “İ.DH. 532/37115”ın kataloğtaki bilgilerine göre tarihi H. 9 Zilka‘de 1281’tir (5 Nisan 1865).

²⁴⁶ Selimoğlu, **a.g.e.**, s.130.

²⁴⁷ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 73.

²⁴⁸ **Tuna**, No: 12, H. 6 Muharrem 1282 / R. 19 Mayıs (31 Mayıs 1865), s.2.

²⁴⁹ **Tuna**, No: 23, H. 23 Rebi‘ü’l-evvel 1282 / R. 4 Ağustos 1281 (16 Ağustos 1865), s.1.

başka en az onar tane Türkçe ve Bulgarca mürettibe ihtiyaç duyuluyordu.²⁵⁰ Bu mürettip ihtiyacının daha sonra ıslahhâne öğrencilerinden karşılandığı görülmektedir.²⁵¹

3.12.3.2. Matbaanın İdâresi

Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi'nde bir vilâyet matbaasının olacağı ve bunun mektupçunun idaresi altında olacağı yazılıdır.²⁵² Vilâyet kurulmadan önce matbaanın her bakımdan idaresi vilâyet mektupçusunun idaresine verilmesi kararlaştırılmış olabilir. Ancak bunun tam olarak böyle olmadığı görülmektedir. Tarifnameye göre vilâyet mektupçusu devlet hesabına matbaada basılacak her şeyi matbaa müdürüne gönderiyordu. Orada da kaydı yapılarak basılıyordu. Tuna Gazetesi'nin kaleme alınması da mektupçu marifetiyle oluyordu.²⁵³ Devlete ait evrakla gazetenin yazılması mektupçunun görevi olduğuna göre bütün bunların yazı işlerini mektupçu idare ediyor demektir. Geriye sadece dışarıya ticaret için basılan eserler kalıyor. İleride bahsedileceği üzere bunlarında devletçe ve mezhepçe zararlı olup olmadığının kontrolü gerekiyordu. Bunu kimin yaptığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bunu da mektupçu yapıyorsa, ki muhtemelen öyle olmalıdır. Bu anlamda matbaanın mektupçu tarafından idare edildiği söylenebilir. Ancak bunun dışında matbaanın memur, hademe, kağıt ve mürekkep gibi gerekli masrafları matbaa müdür ve kâtibinin görüşleri doğrultusunda ve onlar tarafından idare edilmekteydi.²⁵⁴ Zaten vilâyet matbaası, şirket arabaları ve ıslahhânelerle birlikte nezaret-i umumiyenin nezaret ve idaresi altında çalışmaktaydı.²⁵⁵

²⁵⁰ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 73.

²⁵¹ a.g.e., madde 74.

²⁵² TVN., Madde 9.

²⁵³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 76.

²⁵⁴ a.g.e., madde 75.

²⁵⁵ a.g.e., madde 74, 77.

Bir mürettip ve bir litoğrafyacı ile işe başlayan matbaanın zaman içinde gelişmesiyle kadrosu da oluştu. Bir yılın sonunda matbaanın kadrosu ise şöyle idi:²⁵⁶

- 1 Müdür
- 1 Katip
- 2 Mütercim
- 3 Litoğrafya memuru
- 4 Türkçe mürettibi
- 5 Bulgarca mürettibi
- 1 Makineci
- 30 Mürettip (İslahhânenin İslam ve Hristiyan öğrencilerinden)

Netice itibariyle burası bir işletmeydi. Dolayısıyla her şeyin bir mâliye ti ve hesabı vardı. Matbaa için satın alınan harfler, tezgah ve aletler gibi eşya ve edevat demirbaş olarak kaydedilmiş ve yaklaşık 90.000 kuruş tutan masrafı devlet tarafından karşılanmıştı. Devlete ve dışarıya yapılan işlerden ve gazete satışından elde edilecek gelirin matbaanın masraflarını ödeyeceği beklenen bir durumdu. Beklendiği gibi de birinci yılın sonunda mürettip, muharrir, mütercim, litoğrafyacı, makineci ve memur maaşları için başka kaynak aranmayarak matbaa gelirinden karşılanmasına ve fazla gelir elde edildiğinde bunun da ıslahhâne masrafları için kullanılmasına karar verilmişti.²⁵⁷ Matbaada çalışan bütün memur ve hademelerin aylık maaşları yaklaşık 10.000 kuruş ediyordu. Gündüzleri işler yetiştirilemediğinden geceleri ezani saat ile dörde beşe kadar nöbetleşe çalışılması bu masrafı artırmaktaydı. Külliyetli evrak alınması gibi normalin dışında acil masraflar çıktığında araba şirketi ve İslahhâneler ile birlikte bir nezaret çatısı altında toplandığından bu kurumlardan matbaaya kaynak aktarılabilirdi. Aynı imkân her üç kurum için de geçerliydi.²⁵⁸ Diğer iki kurum gibi matbaanın da

²⁵⁶ a.g.e., madde 73, 74.

²⁵⁷ a.g.e., madde 73.

²⁵⁸ a.g.e., madde 77.

müdür ve kâtibi aylık muhasebesini düzenliyordu. Nazır ve muavin marifetiyle de kontrol edilip karşılaştırıldıktan sonra üç ayda bir kere de Nezâret-i Umûmiye başlığı altında bahsedilen komisyon tarafından incelenmekteydi. Komisyonun onayından sonra vilâyet idare meclisinin de onayını aldıktan sonra saklanmak üzere nezâret vasıtasıyla tekrar matbaa idaresine iade edilmekteydi.²⁵⁹

3.12.3.3. Baskı Faaliyetleri

Matbaada öncelikle devlete ait defter, vergi mazbatas, makbuz ilmühaberleri, eda tezkireleri, nizamât ve talimat gibi şeyler ile Tuna Gazetesi basılıyordu. Bu işler yapıldıktan sonra ticaret maksadıyla dışarıya kitap, risale, bilet ve tezkire gibi evrak da basılıyordu. Devlet hesabına basılanlardan memur maaşları ve mürekkep ücreti gibi masraflara karşılık olarak cüzi bir miktar alınıyordu. Ticaret maksadıyla dışarıya basılan evraktan, miktarı az ise kağıt bedelinin birkaç katı ücret alınıyordu. Eğer önemli ve büyük miktarda baskı yapılacaksa müşterinin Nezâret-i Umûmiye'ye bakan nâzır ve muaviniyle pazarlık yapması gerekiyordu.²⁶⁰

Matbaa Türkçe ve Bulgarca resmi ve edebi baskılar yapmaya yetkili idi. Ancak basılacak kitap ve risalelerin mezhepçe ve devletçe zararlı olmaması şartı aranılıyordu. Matbaa faaliyete geçer geçmez Tuna Gazetesi'nde yayınlanan ilanlarla bu türlü eserlerin bütün basmahanelerde belirlenen fiyatın %10 altında basılacağı ilan edilerek kitap ve risale bastırmak isteyenlerin matbaaya müracaatları isteniyordu.²⁶¹ Matbaa iki ay sonrasında haftada 2.000 gazete ve vilâyet teşkilatının icabından olan nizamât, talimat, ilan, layiha ve defter gibi şeylerin basılmasıyla geceli gündüzlü meşgul oluyordu.²⁶² Okul ve mabette okunacak kitap ve risale gibi

²⁵⁹ a.g.e., madde 78.

²⁶⁰ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 75.

²⁶¹ Tuna, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281 (15 Mart 1865), s.1.

²⁶² Tuna, No: 12, H. 6 Muharrem 1282 / R. 19 Mayıs (31 Mayıs 1865), s.2. Gazetenin iki hafta önceki 10. sayısında müşteri sayısının 1300'e ulaştığı yazılıdır. 1300 Buna göre geriye 700 kadar fazla gazete kalması gerekir. Bunlarda muhtemelen aboneler dışındaki kimselere veriliyor olmalıdır. Tuna, No: 10, H. 21 Zilhicce 1281 / R. 5 Mayıs (17 Mayıs 1865), s.1.

matbuatı daha kolay basabilen büyük çark tezgâhı geldikten sonra matbaanın işi kolaylaşmıştı.²⁶³ Matbaa elindeki siparişleri bitirip işleri azalınca kitap ve risale gibi şeylerin her zamankinden ucuza basılmasına karar verilerek 8 Kasım 1865'ten itibaren bu durum gazetede ilan edilmeye başlandı.²⁶⁴ Matbaada basılan eserlerin satışı da yapılıyordu.²⁶⁵

3.12.3.3.1. Basılan Eserler

Matbaada ilk eseri Türkçe ve Bulgar okulları için de Bulgarca basılan 2.000 adet alfabe idi. Bunlar vilâyet dâhilindeki okullarda okuyan fakir çocuklara ücretsiz dağıtıldı.²⁶⁶ Bunlar ayrıca 25 para ücretle de satılıyordu. Memleket sandıklarının talimatı ile vergi, bedelât-ı askeriye ve öşriyenin toplanması hakkındaki talimatlar da basılmıştı. Matbaanın ilk yaptığı işlerden olan bu talimatlar da ikişer kuruştan satılıyordu.²⁶⁷ Matbaada kanunnâme, İncil, salname, duvar takvimi, hikâye kitabı ve aylık dergi de basılıyordu. Bu eserlerden Tuna Gazetesi'nde tanıtımı yapılanlar şunlardı:

Vilâyet ticâret mahkemesi azasından Mihalaki İstafanovic Efendi'nin tertip ettiği 1866 miladi yılına ait bir salname. Sonuna fıkralar, hikâyeler ve bazı bilgiler ile çeşitli beyitler de bulunan bu salname matbaada 3 kuruşa satılıyordu.²⁶⁸

Cuma-i atik kasabasındaki Bulgar Mektebi hocası İspardon Efendi'nin hazırladığı fenn-i heyet (astronomi) hakkındaki Bulgarca kitapçık. Matbaa idaresinin tavsiye ettiği bu kitapçık Cuma panayırında yazarın kendisinden ve vilâyet matbaasından temin edilebiliyordu.²⁶⁹

²⁶³ **Tuna**, No: 35, H. 19 Cemaziye'l-âhir 1282 / R. 27 Teşrin-i evvel 1281 (8 Kasım 1865), s.2.

²⁶⁴ **Tuna**, No: 99, H. 15 Rebi'ü'l-âhir 1283 / R. 14 Ağustos 1282 (26 ağustos 1866), s.2.

Tuna, No: 100, H. 18 Rebi'ü'l-âhir 1283 / R. 17 Ağustos 1282 (29 Ağustos 1866), s.2.; **Tuna**, No: 106, H. 9 Cemaziye'l-evvel 1283 / R. 7 Eylül 1282 (17 Eylül 1866), s.2.; **Tuna**, No: 107, H. 13 Cemaziye'l-evvel 1283 / R. 11 Eylül 1282 (23 Eylül 1866), s.2.; **Tuna**, No: 109, H. 20 Cemaziye'l-evvel 1283 / R. 18 Eylül 1282 (30 Eylül 1866), s.2.

²⁶⁵ Basılan kitapların gazetede satış ilanlarında matbaadan elde edilebileceği veya başka elde edilecek yer varsa, o da belirtiliyordu.

²⁶⁶ **Tuna**, No: 3, H. 1 Zilka'de 1281 / R. 17 Mart (29 Mart 1865), s.1.

²⁶⁷ **Tuna**, No: 12, H. 6 Muharrem 1282 / R. 19 Mayıs (31 Mayıs 1865), s.2.

²⁶⁸ **Tuna**, No: 37, H. 4 Receb 1282 / R. 10 Teşrin-i sâni 1281, s.2.

²⁶⁹ **Tuna**, No: 66, H. 17 Zilhicce 1282 / R. 20 Nisan 1282 (2 Mayıs 1866), s.2.

Papaz Niço'nun Bulgarca'ya tercüme ettiği İncil. Bu incili satın almak isteyenler cildin sonuna adını yazdırabiliyordu. Bunun için önceden ikametgâhlarıyla beraber isim ve şöhretlerini bildiren bir mektubu matbaa vasıtasıyla Papas Niço'ya bildirmeleri gerekiyordu.²⁷⁰

Vilâyet matbaası mütercimlerinden Yuvaçu Efendi'nin Türkçe ve Bulgarca elifba cüzü. Bulgar çocuklarının Türkçe okuma yazma öğrenmesi için hazırlanan bu eserde bazı mektuplarla ilginç hikâyelere de yer verilmişti. Uygun fiyata satıldığı söylenen eseri almak isteyenlerin yazarına müracaatları gerekiyordu.²⁷¹

Miladi 1867 senesine mahsus bir duvar takvimi. Takvimi vilâyet matbaasında çalışan Bulgar mürettiblerinden Nikola Efendi hazırlamıştı. Satışının da uygun fiyata yine kendisi tarafından yapılacağı ilan ediliyordu.²⁷²

Ceza Kanunnâmesi'nin bir tarafı Türkçe ve bir tarafı Bulgarca olarak yeniden tertip ve tercüme edilen nüshaları.²⁷³ Vilâyet iradesiyle Bulgarcaya çevrilmiş olan bu nüshaların cildsiz olanları 10, cildli olanları da 13 kuruştan satılıyordu.²⁷⁴

Vilâyet Matbaası mütercimlerinden İstoil Efendi'nin zeyliyle beraber Bulgarca'ya çevirdiği Ticaret Kanunnâmesi. Hükûmet tarafından çevirinin aslına uygunluğu incelenmişti. Almak isteyenlerin İstoil Efendi'nin matbaadaki yerine müracaat etmeleri gerekiyordu.²⁷⁵

Şumnulu Rayko Bisko'nun Gaib Asitangah (غائب استانگه) adında seçilmiş hikâyelerden oluşan kitabı. Birinci baskısı tükendiğinden müşterinin rağbet edeceğine kesin gözüyle bakıldığından ikinci kez baskısı yapılıyordu. Erken talepte bulunanlara daha ucuza verileceği ilan ediliyordu. Kitabı

²⁷⁰ **Tuna**, No: 78 , H. 29 Muharrem 1283 / R. 2 Haziran 1282 (14 Haziran 1866) s.1.

²⁷¹ **Tuna**, No: 105, H. 6 Cemaziye'l-evvel 1283 / R. 4 Eylül 1282 (16 Eylül 1866) , s.2.

²⁷² **Tuna**, No: 107, H. 13 Cemaziye'l-evvel 1283 / R. 11 Eylül 1282 (23 Eylül 1866), s.1. Gazetede duvara asılan bir salname olduğu yazmaktadır. Salnamelere "takvim" de denildiğinden bu bugün anladığımız manada duvar takvimi olmalıdır. Bkz. Pakalın "salname" c.III., s.105.

²⁷³ **Tuna**, No: 127, H. 24 Recebü'l-ferd 1283 / R. 20 Teşrin-i sani 1282 (2 Aralık 1866), s.1.

²⁷⁴ **Tuna**, No: 194, H.3 Rebi'ü'l-âhir 1284 / R. 23 Temmuz 1283 (4 Ağustos 1867), s.2.

²⁷⁵ **Tuna**, No: 139, H. 7 Ramazan 1283 / R. 1 Kanun-ı sani 1282 (13 Ocak 1867), s.2.

matbaanın mütercimlerinden ve Şumnu'da Rayko'nun kendisinden temin etmek mümkündü.²⁷⁶

“Mecrâ-yı Efkâr” adıyla çıkarılan aylık mecmua. Bu dergiyi o yıllarda vilâyet Mektûbî hulefâsı olan İsmail Kemal Bey çıkarıyordu. Tahsil hayatında yeni yetişenlerin okudukları şeylerin özeti mesabesinde olmak ve tahsil yaşını geçmiş olanlara da bilmediklerini veya bilip de zihinlerinde tutamadığı bilgileri vermek amacıyla basılıyordu. Asıl metni Türkçe olup aynı zamanda Bulgarca Tercümesi ile birlikte yayınlanan dergi açık ve sade bir dil kullanmaya itina gösterecekti. Dergide politikadan başka fen ve maarife dair her türlü konu yazılabilecekti. Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazıların Türkçe, Bulgarca, Fransızca ve Rumca olarak yayınlanabileceği ilan ediyordu. Rûmî Ağustos başından itibaren her ay 48 sayfa olarak çıkarılması tasarlanan derginin yıllık abonelik ücreti 60 kuruş idi.²⁷⁷ Ancak iki üç sayı yayınlanabilmiş olan bu derginin²⁷⁸ ikinci sayısı “Târih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye, Ecrâm-ı Semâviye, Mühâverât-ı Hikemiye ve Ahlâk-ı Beşeriye” başlığıyla dört bölümden oluşuyordu. 24 sayfası Türkçe ve 24 sayfası da Bulgarca idi.²⁷⁹

3.12.3.3.2. Tuna Gazetesi

Tuna Gazetesi matbaanın en önemli faaliyetlerinden biriydi. Daha önce de belirtildiği gibi vilâyet matbaası 8 Mart 1865'de Tuna Gazetesi'nin numune nüshasını basarak faaliyete başlamıştı. Gazetenin muhtelif sayılarında çıkarılma amacıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerden hareketle gazetenin halkın çağına vakıf, ahlaki terbiye ve bilgi seviyesi yüksek insanlar olması için maarif ve edebiyata, dolayısıyla insanlığa ve vatana hizmet etmek için çıkarıldığını söyleyebiliriz. Bu noktada gazete ile matbaa aynı amaca hizmet etmektedir. Bu amaçla yayınlanan gazete vilâyet

²⁷⁶ **Tuna**, No:146, H. 6 Şevval 1283 / R. 29 Kanun-ı sani 1282 (10 Şubat 1867), s.2.; **Tuna**, No: 150, H. 20 Şevval 1283 / R. 12 Şubat 1282 (24 Şubat 1867), s.1.

²⁷⁷ **Tuna**, No: 176, H.29 Muharrem 1284 / R. 21 Mayıs 1283 (2 Haziran 1867), s.1.

²⁷⁸ İsmail Eren, “*Tuna Vilâyeti Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877)*”, **Türk Kültürü Dergisi**, TKAE Yay., Ankara, Mart 1865, sayı 29, s.316.

²⁷⁹ İsmail Kemal, **Mecrâ-yı Efkâr**, Vilâyet Matbaası, Rusçuk, Kanun-ı sani 1283, No:2.

dâhilinden haberler ile ülkede ve dünyada yaşanan gelişmelerden oluşuyordu. Gazetenin en sonunda da ilanlar yer alıyordu.²⁸⁰

Gazetenin amacına uygun olarak yayın yaptığı görülmektedir. Gazete haberleri Mevadd-i Husûsiye, Mevadd-i Umûmiye, Havâdis-i Hâriciye ve İlânât başlıklarıyla dört grupta yayınlanıyordu. Bu başlıklardan birine konu olacak haber yoksa o sayıda bu başlık bulunmuyordu. Devlet adamları hakkındaki haberler ve bilhassa devlet merkezini ve devlet işlerini ilgilendiren konular her hangi bir başlık konmadan en başta yer alıyordu. Ardından “Mevadd-ı Husûsiye” başlığı altında Tuna Vilâyetini ilgilendiren konu ve haberler veriliyordu. 5. sayıda bu haberlerin havâdis-i dâhiliye başlığıyla verildiği de görülmektedir. Tuna Vilâyeti’nin hazırladığı talimatlar, nizamnâmeler, alınan kararlar, sancaklardan gelen vukuat jurnalleri, yaşanan gelişmeler gibi vilâyeti ilgilendiren dâhili haberler bu başlık altında idi. Ülke içindeki olayları “Mevadd-ı Umûmiye” başlığı altında bulmak mümkündü. “Mevadd-ı Hâriciye” kısmı ülke dışından haberlere ayrılmıştı. Gazetenin en sonunda yer alan “İlânât” kısmında gerek çoğunluğu hükûmet tarafından verilen gerekse doktor, tüccar ve fabrika gibi özel kişi ve kurumlara ait ilanlar vardı.²⁸¹ Bu ilanlar ücret mukabili yayınlanmakla birlikte herkese faydalı maarif ve sanayiye ait olanların ücretsiz basılacağını gazete idaresi ilk sayıda halka duyurmuştu.²⁸²

Yarısı Türkçe ve yarısı Bulgarca olmak üzere ikişer sayfadan her iki dilde yayınlandığı için toplam 4 sayfa idi. Yayına başladığı 15 Mart 1865’ten itibaren ilk senesi boyunca haftada bir defa Çarşamba günleri yayınlandı.²⁸³ Gazete yayına başlayınca ilan edilmesi gereken konuların hepsine yer vermekte zorluk yaşanmaya başlandı. Bunun üzerine gazetenin Bulgarca ve Türkçe nüshaları ayrılarak farklı farklı yazılması veya haftada iki kere

²⁸⁰ **Tuna**, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281 (15 Mart 1865), s.1.; **Tuna**, No: 47, H. 14 Ramazan 1282 / R. 19 Kanun-ı sani 1281 (31 Ocak 1866), s.1.; **Tuna**, No: 141, H. 14 Ramazan 1283 / R. 8 Kanun-ı sani 1282 (20 Ocak 1867), s.1.; **Tuna**, No:145, H. 28 Ramazan 1283 / R. 22 Kanun-ı sani 1282 (3 Şubat 1867), s.1.

²⁸¹ Bu durumu gazetenin hemen her sayısında görmek mümkündür. Tuna Gazetesi’nin ilk 50 sayısı inceleyen bir makale için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, “*Tuna Vilâyet Gazetesi*”, **OTAM**, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, Ocak 1991, sayı 2, s.141-149.

²⁸² **Tuna**, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281 (15 Mart 1865), s.1..

²⁸³ **a.g.e.**, s.2.

çıkarılması konusu gündeme geldi. Bunun üzerine 9. sayıdan itibaren daha küçük harflerle basılmaya başladı. Daha önce üç sütundan oluşan sayfalar dört sütuna çıkarıldı. Önceden ikinci sayfanın bir sütunu yaklaşık 50 satırdan oluşurken satır sayısı 75'i geçmişti. Böylece gazete iki kat büyütülmüş oluyordu.²⁸⁴ Fakat bununla da yetinilmeyerek 31 Ocak 1866'da duyurulan bir kararla Rûmî 1282 yılbaşından itibaren ölçüleri değiştirilmeden Pazar ve Çarşamba günleri olmak üzere haftada iki defa çıkması planlandı.²⁸⁵ 2 Mart 1282 Çarşamba günü yayınlanan 53 sayının ardından, 54. Sayı Pazar günü yayınlanarak karar hayata geçirildi.²⁸⁶

Tuna Gazetesi, haber yapmak için lazım olan bilgiyi gazetecilik kurallarına uygun olarak gereken yerlerde temin ettiği kendi muhabirleri vasıtasıyla topluyordu.²⁸⁷ Rûmî 1282'den itibaren Pazar ve Çarşamba günleri sabahleyin erken saatlerde basılmakta olan gazetenin²⁸⁸ yayınlandığı günler Hristiyan ya da Müslümanların bayram ve paskalyalarına denk geldiğinde gazete basılmıyordu.²⁸⁹ Gazetenin ilk dört sayısı 400-500 adet basılmıştı.²⁹⁰ 10. sayısını yayınlarken müşteri sayısı 1300' çıkmış,²⁹¹ 47. sayıda 1500'ü geçmişti.²⁹² Ocak 1867'de abone sayısı 1555'e ulaşmıştı. Bunun 800'ü İstanbul ve civar vilâyetler ile Yanya, Belgrad ve Eflak-Boğdan gibi hariç vilâyetlerden, 700 kadarı da vilâyet dâhilindeydi. Bunun da 300 kadarı vilâyet memur ve çalışanları tarafından alınıyordu. Bütün bunlar çıkarıldığında vilâyet dâhilinde İslam ve Hristiyan halktan 400 kişi kadar Tuna Gazetesi'ni alıyor demektir.²⁹³

²⁸⁴ **Tuna**, No: 9, H. 14 Zilhicce 1281 / R. 28 Nisan (10 Mayıs 1865) s.1

²⁸⁵ **Tuna**, No: 47, H. 14 Ramazan 1282 / R. 19 Kanun-ı sani 1281 (31 Ocak 1865), s.1.

²⁸⁶ **Tuna**, No: 54, H. 2 Zilka'de 1282 / R. 6 Mart 1282. (18 Mart 1866), s.1.

²⁸⁷ **Tuna**, No: 126, H. 20 Recebü'l-ferd 1283 / R. 16 Teşrin-i sani 1282 (28 Kasım 1866), s.1.; **Tuna**, No: 16, H. 4 Safer 1282 / R. 16 Haziran 1281 (28 Haziran 1865), s. 2.

²⁸⁸ **Tuna**, No: 194, H.3 Rebi'ü'l-âhir 1284 / R. 23 Temmuz 1283 (4 Ağustos 1867), s.1.

²⁸⁹ **Tuna**, No: 64, H. 7 Zilhicce 1282 / R. 10 Nisan 1282 (22 Nisan 1866), s.1.; **Tuna**, No:145, H. 28 Ramazan 1283 / R. 22 Kanun-ı sani 1282 (3 Şubat 1867), s.1.; **Tuna**, No: 166, H. 19 Zilhicce 1283 / R. 12 Nisan 1283 (24 Nisan 1867), s.1.

²⁹⁰ **Tuna**, No: 12, H. 6 Muharrem 1282 / R. 19 Mayıs (31 Mayıs 1865), s.2.

²⁹¹ **Tuna**, No: 10, H. 21 Zilhicce 1281 / R. 5 Mayıs (17 Mayıs 1865), s.1.

²⁹² **Tuna**, No: 47, H. 14 Ramazan 1282 / R. 19 Kanun-ı sani 1281 (31 Ocak 1865), s.1.

²⁹³ **Tuna**, No: 141, H. 14 Ramazan 1283 / R. 8 Kanun-ı sani 1282 (20 Ocak 1867), s.1.

Gazete yayına başladığında 40 para fiyatla satılıyordu. Yıllık aboneliği 40, altı aylık aboneliği 20 kuruş idi.²⁹⁴ Bir yıl sonra haftada iki sayı çıkmaya başlayan gazetenin yıllık abone ücreti olan 40 kuruş yalnız kağıt, mürekkep, mütercim ve mürettip masrafını karşılayabiliyordu. Geçen bir yıl içinde zarar edilmemişti. Ancak haftada iki kere basılacağından ücretler de ayarlama yapılması gerekiyordu. Bir gazete ücreti yine 40 para olup yıllık aboneliği 70, altı aylık aboneliği 40 kuruşa çıkarılmıştı.²⁹⁵ Gazete mâlî yılbaşından yaklaşık bir buçuk ay önce gelecek yılın abonelik işlemlerini ve abone olacakların şubat ayı içinde posta bedelleriyle birlikte abone ücretlerini matbaaya ulaştırmaları gerektiğini hatırlatılıyordu.²⁹⁶

²⁹⁴ **Tuna**, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281 (15 Mart 1865), s.1

²⁹⁵ **Tuna**, No: 47, H. 14 Ramazan 1282 / R. 19 Kanun-ı sani 1281 (31 Ocak 1865), s.1.; **Tuna**, No: 54, H. 2 Zilka'de 1282 / R. 6 Mart 1282. (18 Mart 1866), s.1.

²⁹⁶ **Tuna**, No: 47, H. 14 Ramazan 1282 / R. 19 Kanun-ı sani 1281 (31 Ocak 1866), s.1.; **Tuna**, No: 52, H. 20 Şevval 1282 / R. 23 Şubat 1281 (7 Mart 1866), s.1.; **Tuna Gazetesi**, No:145, H. 28 Ramazan 1283 / R. 22 Kanun-ı sani 1282 (3 Şubat 1867), s.1.; **Tuna**, No:149, H. 16 Şevval 1283 / R. 8 Şubat 1282 (20 Şubat 1867), s.1.; **Tuna**, No:150, H. 20 Şevval 1283 / R. 12 Şubat 1282 (24 Şubat 1867), s.1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TUNA VİLÂYETİ’NİN MECLİSLERİ

Eyalet, sancak ve kazalardaki meclisler memleket idaresi ile ilgili işlere bakmakla birlikte aynı zamanda hem nizamen görülen davalara hem de cinâyet davalarına bakıyorlardı. Halkın şikâyetleri de bu meclislerde dinleniyor ve yargılama yapıyordu. Bu meclislerin asıl işi taşranın yönetimiyle ilgiliydi; fakat yürütme konusunda iş yükü zaten ağır olan meclisi hukukla ilgili davalarla meşgul etmemek için yargı işlerine bakmak üzere ayrı meclisler oluşturuldu.¹ Bu ayrışma aslında 1864 tarihli nizamnâmeyle birdenbire olmuş bir şey değildi. 1854 Meclis-i Tahkik Nizamnâmesi ile ceza yargılaması yapmak üzere yine taşra meclislerinin içinde meclis-i tahkik adıyla bir meclis oluşturulmuştu. Eyalet meclisleri yürütme ile ilgilenmekle birlikte ceza yargılaması yapması gerektiğinde yine kendi bünyesi ve kendi üyelerinden oluşan bu meclis marifetiyle yargılama yapıyordu.² Dolayısıyla yargılama işine bakacak böyle bir meclise daha önceden ihtiyaç duyulmuş ve zaman içinde bunun zemini de oluşmuştu. Yargı ile yürütmenin ayrılmasındaki amaç yargıyı yönetimin tahakkümünden kurtarmak değil, yürütmenin yükünü hafifletmektir. Böylece aslında taşra seviyesinde yürütme ile yargı birbirinden ayrılarak en azından şekil itibarıyla bir ölçüde kuvvetler ayrılığı da uygulanmış oluyordu.

Hatırlanacağı üzere daha önce de kaza, sancak ve eyaletlerde taşra meclisleri yani memleket meclisleri vardı. Bu meclislerde devlet memurları yanında halkın içinden seçilmiş dördü Müslüman ve diğer milletlerden de birer olmak üzere temsilciler bulunmaktaydı.³ Ancak bu üyelerin seçiminde

¹ İ.MVL.530/23773, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865).

² Onur Karahanoğulları, **Türkiye’de İdârî Yargı Tarihi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İdâre Hukuku, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, Ankara, 2005, s.94.

³ “Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm İle Kâim-i makâmın Vezâifini Şâmil Tâlimât” madde 37,42. **TV. 573**, 3 Rebiyülahir 1276 (30 Ekim 1859), s.3; **TV. 574**, 2 Cemaziyelvel 1276 (27 Kasım 1859); **Külliyyât-i Kavânin** No: 850/1777, 19 Rebi’ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) “Eyalet Meclislerine Verilecek Talimat”. Madde 6.; **Külliyyât-i Kavânin** No: 1564/2164 Evahir-i Şaban 1279 (Ocak 1863), “Taşra Mecâlisine Virilen Tâlimât” madde 5, 45.

halkın oyu söz konusu değildi. Tuna Vilâyeti kurulmadan kısa bir süre önce yayınlanan bir talimata göre bu azaları muhtarlar seçmekteydi. Muhtarları da mülkî amir, hâkim, müftü, metropolid gibi memurlar ile birkaç ayandan oluşan bir heyet seçiyordu. Dolayısıyla seçilen azalar halkın değil devletin seçtiği kimselerdi.⁴ Yeni usulde halk her yıl köyde muhtar ve ihtiyar meclislerini seçimi için toplanıyordu. Seçilen ihtiyar meclisleri de diğer meclis azalarının seçiminde köy ya da mahallesini temsilen oy kullanıyordu.⁵

Vilâyet usulüne göre yürütmeye ilgilanmek üzere kaza, sancak ve vilâyet merkezlerinde birer idâre meclisi kuruldu. Bu nizamnâmeyle ilk defa olarak Meclis-i Umûmî-i Vilâyet adıyla vilâyetin her tarafından seçilmiş temsilcilerden oluşan ayrıca bir meclis daha kuruldu. Hukukî işlemlere bakmak üzere de vilâyet ve sancak merkezlerinde Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Meclis-i Cinâyet olmak üzere iki ayrı meclis kuruldu; fakat daha sonra 4 Zilhicce 1281 (30 Nisan 1865)'de bu iki meclis Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet adıyla birleştirildi. Kazalarda da hukukî meseleler kaza merkezlerinde kurulan Meclis-i De'avî'de görölüyordu.⁶ Bunlardan başka ayrıca vilâyet ve sancak merkezlerinde birer de Meclis-i Ticâret kuruldu.⁷ Memleketin eskisi gibi bir meclis yerine maaşları devlet tarafından karşılanan birden fazla meclisle idare edilmesi yolu tercih edilmişti. Midhat Paşa böyle bir yolun tercih edilme sebebinin halkın muhafaza ve himaye edilmesi niyetinden kaynaklandığını söylüyordu.⁸

Vilâyet yönetiminde bu meclislere önem veriliyordu. Teşkilâtın oluşturulması esnasında kaza müdürlerinin göreve başlama tarihlerinin meclislerin oluşturulmasına bağlandığı görölüyor. Şumnu, Şehirköyü, Leskofça, Lom, Rahve, Gabrova kazaları ile Sofya sancağının beş kazası buna örnek verilebilir. Bunların ortak özelliği hepsinin kaza müdürlerinin

⁴ Tülay Ercoşkun, “Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”, *Bilgi*, Kış 2012, sayı 60, s.132. (*Tasvîr-i Efkâr*, sayı:97'den R.19 Mayıs 1279/ H.14 Zilhicce 1279 Pazar (31 Mayıs 1863) , s.3-4.)

⁵ *Tuna*, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1.; *İ.MMS. 29/1245, TVN*, Madde 66, 67, 70, 72,73; *VN*. madde 62, 63, 66, 68, 69.

⁶ *İ.MMS. 29/1245, TVN*, Madde 18-21,22-24,38-43,44-46,55-57,7; *VN*. madde 18-21,38-41,51-53,5.; *İ.MVL.530/23773*, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865).

⁷ *İ.MMS. 29/1245, TVN*, Madde 23,24,46; *İ.MVL.531/23808*, 17 Zilhicce 1281 (13 Mayıs 1865)

⁸ *Tuna*, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1

değişmemiş olmasıdır.⁹ Kaza müdürü zaten orada, ama görevi meclisler kurulduktan sonra başlıyor. Bu da meclislerin yönetimdeki etkisini ve önemini göstermektedir. Sancak ve kazalardaki meclislerin oluşturulması ancak altı ay sonra Mart 1865'te tamamlanabilmişti. Vilâyet merkezi olan Rusçuk'taki idare meclisi ile temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisinin aza ve mümeyyizlerinin seçimi ise en sona bırakıldı.¹⁰

Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi gereği bu meclisler vilâyetin kuruluş teşkilatı içinde yer alan meclislerdi. Fakat nizamnâmede belediye meclislerinden bahsedilmiyordu. Sadece her köyde dolayısıyla her mahallede bir idare-i belediye olacağından ve belediye işlerinin yapılmasından da köylerin idaresi kapsamında bahsediliyordu. Ancak böyle bir uygulamaya gidilmedi. Fakat kuruluşundan yaklaşık bir yıl kadar sonra Kasım 1865'te Rusçuk kasabasından başlamak üzere sancak merkezi ve hemen hemen bütün kaza merkezi kasabalarda birer "dâire-i belediye meclisi" kurulmaya başlandı. Bu meclislerin görevleri idârî ve hukukî konular dışında kasabaların temizlik ve düzeni ile ilgili işlere bakmakla sınırlıydı.

4.1. MECLİS ÜYELERİNİN SEÇİMİ

Adayların tespiti için kaza ve sancak merkezleri ile vilâyet merkezinde iki yılda bir kere Cemiyet-i Tefrik adıyla bir heyet oluşturulacaktı. Bu heyetin üyeleri idare meclislerinin tabii üyeleri idi. Aslında tefrik cemiyeti demek kısaca idare meclisinin daimi veya diğer tabiriyle tabii üyeleri ile ruhanî reislerin toplamı demekti. Bu duruma göre:

Kaza merkezlerindeki Cemiyet-i Tefrik üyeleri: Başkan olarak kaza müdürü (daha sonra Kaymakam), mal müdürü, hâkim, belde müftüsü, kaza kâtibi ve her sınıfın ruhanî reisleri¹¹

⁹ İ.MVL 526/23633, H.26 Receb 1281/ R.1 Kânûn-ı evvel 1280 (25 Aralık 1864).

¹⁰ Tuna, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281, s.1 (14 Mart 1865), s.1

¹¹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde71; VN. madde 67,

Sancak merkezlerindeki Cemiyet-i Tefrik üyeleri: Başkan olarak kaymakam, muhâsebeci, hâkim, belde müftüsü, tahrîrât kâtibi ve her sınıfın ruhanî reisleri¹²

Vilâyet merkezindeki Cemiyet-i Tefrik'e vilâyet idare meclisinin tabii üyelerine (vali, defterdar, müfettiş-i hükkâm, mektupçu) ilaveten vilâyet hukuk ve cinâyet meclisindeki memur ve her sınıfın ruhanî reisleri de dahil edilmişti.¹³ Bu bakımdan kaza ve sancaklara nazaran tek fark temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisindeki memurun da katılmasıydı. Devlet tarafından atanan bu memurda hukuka vakıf olması şartı aranıyordu.

İdâre meclisi üyeleri ve de'âvi meclisleri ile temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerinin mümeyyizlerinin yarısını değiştirmek için her yıl tekrar seçim yapılacaktı. Böylece her yıl üyelerin yarısı değişmiş olacaktı; ancak meclisten ayrılan üyelerin daha sonra tekrar seçilmesi yolu açıktı. Yalnız Vilâyet Umûmî Meclisi üyeleri için eski üyelerin seçilme hakları saklı kalmak şartıyla her yıl yeniden seçim yapılacaktı.¹⁴ Önce köy muhtarları ve ihtiyar meclislerinin seçimi yapılmaktaydı. Daha sonra kaza meclisleri ve sırasıyla sancak ve vilâyet meclislerinin üye ve mümeyyizleri seçilmekteydi.

1867'de yapılan seçimlere ait bir belgede seçim sonucunda üyeliklerin Rûmî takvime göre mart ayından itibaren icra edileceği belirtilmektedir. Bu belgede Vidin Sancağı'na bağlı kazaların idare meclisleri üyeleri ile de'âvi meclisleri mümeyyizlerinin seçim sonuçları yer almaktadır. Eski üyeler ve seçilerek ataması gerçekleşen üyeler ayrı ayrı belirtilmiştir. Meclisten ayrılacak üyelerin ismi üzerine "ihrac" ifadesi yazılmıştı; ancak "ihrac" kaydı düşülen üyelerden, çoğunluğun oyunu alanların tekrar tayin edildiği ve üyeliğinin devam ettiği görülmektedir. Üyelerinin büyük çoğunluğu ağa unvanlı kişilerden oluşuyordu.¹⁵

Adayların tespiti bir üst mülkî idarededeki tefrik cemiyetleri tarafından yapılıyordu. Yani köylerin adaylarını kazadaki, kaza meclislerinin adaylarını sancaktaki, sancak meclislerinin adaylarını da vilâyet merkezindeki tefrik

¹² İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde77; VN. madde 73,

¹³ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 81; VN. madde 77.

¹⁴ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde-i mahsusa; VN. Madde-i mahsusa,

¹⁵ C.DH. 1502, 28 Zilka'de 1283/22 Mart 1283 (3 Nisan 1867)

cemiyeti tespit etmekle görevli idi. Bu cemiyetlerin sorumlulukları dâhilindeki yerlerden yarısı Müslim yarısı gayrimüslim olacak şekilde seçilecek üye sayısının üç katına denk aday tespit edilmesi gerekiyordu. Eğer gayrimüslim sınıfı çeşitliyse, yani Hristiyan, Musevi, Ermeni gibi birden çok milletten oluşuyorsa adaylar bu milletler arasında paylaştırılacaktı. Tespit edilen adayların isimleri bu iş için düzenlenmiş matbu kağıda yazılarak “zeylinde muharrer ilmühaber” ifadesinin altına mühürlenmesi gerekiyordu. Adayların tespiti bu şekilde yapıldıktan sonra mühürlenmiş evrak, düzenleyen tefrik cemiyeti tarafından, yani düzenleyen vilâyet merkezindeki tefrik cemiyeti ise sancaklara, sancaktaki ise kazalara ve kazadaki cemiyet düzenlediye köylere ulaştırılacaktı.¹⁶

Bundan önceki taşra meclislerinin üyeleri üst makamlardaki memurların şahsi görüşleriyle seçilmekteydi. Midhat Paşa'nın ifadesiyle bunların çoğunun devletçe ve memleketçe hiçbir işe yaramadığı hiç kimse tarafından itiraz edilemeyecek derecede bilinmekteydi. Vilâyet usulü çerçevesinde en küçük mülkî birim olan köy ve mahalleler yeniden ele alınarak yönetime iştirak edebilecek hale konuldu. Çünkü yeni usulde meclislerin daimi üyeleri dışındaki seçilmiş üyeleri artık üst makamlar tarafından seçilmeyecekti. Üyeler halk tarafından seçilecekti. Önce köy ve mahallelerde genel bir seçim yapılarak muhtar ve ihtiyar meclisleri seçiliyordu. İhtiyar meclisleri kaza meclislerinin üyelerini, kaza meclisleri sancak meclisleri üyelerini, sancak meclisleri de vilâyet meclislerinin üyelerini seçiyordu.¹⁷

Nizamnâmedeki seçim usulü incelendiğinde halkın iradesinin yönetime yansımaya matuf olmadığı anlaşılmaktadır. Sonuçta bir ölçüde seçime halkın iştiraki sağlanmış oluyordu; fakat halk tarafından birisinin aday gösterilmesi söz konusu değildi. Adaylar gayrimüslim milletlerin ruhanî reisleri ile birlikte kaza ya da sancağı yöneten atanmış devlet memurları tarafından tespit ediliyordu. Mülkî idare biriminin mülkî amiri, mâliye den sorumlu memuru, hakimi ve müftüsü olan bu memurlar daha önceki usulde memleket

¹⁶ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 71,72,77,81; VN. madde 67,68,73,77,

¹⁷ Tuna, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1

meclisinde, vilâyet usulünde de idare meclisinde tabii üye olan memurlardı. Halkın bizzat katıldığı tek seçim köy ihtiyar meclisi ve muhtarlarının seçimi idi. Buna da esasen seçim demek pek mümkün değildir. Çünkü önüne seçilecek kişi sayısının üç katı aday konuyor ve bunların üçte birini elemesi isteniyordu. Geriye kalanlardan da yarısını elemek suretiyle nihai olarak üyeleri kazanın mülkî amiri seçiyordu. Gerçekte üyeleri seçecek olan kişinin mülkî amir olduğu anlaşılıyor. Tefrik cemiyeti aday tespiti yaparak ve seçim sonucunda en çok oy alanları kendisine arz etmek suretiyle mülkî amirlere yardımcı olmuş oluyordu. Adayların aldığı oy sayısını görmek mülkî amire seçim konusunda kolaylık sağlamakla birlikte bağlayıcı değildi. Bunlar arasından uygun gördüğü kişileri üye olarak atamakta bağımsızdı; ancak isterse idare meclisinin görüşüne müracaat edebiliyordu.

4.1.1. Muhtar ve İhtiyar Meclislerinin Seçilmesi

İlk seçim en küçük mülkî birim olan ve halkın yaşadığı köy ve mahallelerde yapılacak genel bir seçimdi.¹⁸ Köyde halkın oy kullanabilmesi için on sekiz yaşını geçmiş olması, Osmanlı Devleti tebasından olması ve yıllık en az elli kuruş vergi veriyor olması gerekiyordu.¹⁹ Muhtar ve ihtiyar meclisi üyeliğine seçilebilmek için de ashâb-ı alakadan yani köy veya mahalleden ve Osmanlı Devleti tebasından olmak gerekiyordu. Ayrıca en az otuz yaşında olmak ve yıllık yüz kuruş devlete doğrudan doğruya vergi vermek şartı aranıyordu.²⁰

Müslim veya gayrimüslim ahali kendi sınıfına ait muhtarları ve ihtiyar meclisini seçecekti. Muhtar ve ihtiyar meclisi üyelerini seçmek için halk yılda bir defa köyde toplanıyordu.²¹ Seçim gerçekleştikten sonra seçilen muhtar ve ihtiyar meclisi üyelerinin mühür veya işaretlerinin bulunduğu bir belge düzenlenerek kazanın mülkî amirine ulaştırılması gerekiyordu.²²

¹⁸ Tuna, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1

¹⁹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 67; VN. madde 63,

²⁰ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 68; VN. madde 64,

²¹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 67; VN. madde 63,

²² İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 69; VN. madde 65,

Muhtar ve ihtiyar meclisi üyeleri bir seneliğine seçilmekle birlikte tekrar seçildikleri takdirde görevlerine devam edebilmekteydiler. Muhtarlar hükûmet tarafından bir kabahatleri tespit edildiğinde ya da ihtiyar meclisinden bir talep olduğunda azledilebiliyordu. Ölüm veya herhangi bir sebeple muhtarlık veya ihtiyar meclisi üyeliklerinden boşalan olduğu takdirde köyde seçme hakkına sahip olanlar olağanüstü olarak toplanarak yerlerine birilerini seçeceklerdi.²³

4.1.2. Kaza Meclisleri Üyelerinin Seçimi

Kazada bir kaza idare meclisi bir de de'âvi meclisi bulunuyordu. Dolayısıyla seçim bu meclislerin üyelerini tayin etmek için yapılıyordu. Aday olabilmek için kaza merkezi ya da bağlı köylerin ahalisinden olmak, yıllık en az yüz elli kuruş doğrudan doğruya devlete vergi veriyor olmak ve Osmanlı Devleti tebasından olmak gerekiyordu. Okuma yazma bilmesi şart koşulmamakla birlikte tercih sebebiydi.²⁴

Önce kazadaki tefrik cemiyeti tarafından tespit edilen seçilecek üye sayısının üç katı adaydan oluşan aday listeleri köylere gönderilecekti. Seçim, köyde ihtiyar meclislerinin toplanarak oluşturdukları bir genel mecliste aday listesi okunarak seçilecek üye sayısının üç katı olan aday miktarını iki katına indirgemesinden ibaretti. Yani dokuz aday varsa bunu altıya düşürmekti. Bundan sonra ihtiyar meclisine, ilmühaber zeyline seçtikleri aday isimlerini yazıp altındaki ibareyi mühürleyerek kazaya göndermek kalıyordu. Ayrıca ihtiyar meclisleri köyde yapılan seçimi gösteren bir mazbata düzenleyerek altını mühürledikten sonra bunu da mecliste muhafaza etmeleri gerekiyordu.²⁵

Seçim kağıtları kazaya geldiğinde kazadaki tefrik cemiyeti toplanarak kaza kâtibi marifetiyle görüşüldükten sonra köylerdeki seçimlerde her sınıftan çoğunlukta kalanların da üçte biri çıkarılacaktı. Bunu yaparken her köy bir oy itibar olunarak en çok köyün oyunu alan çoğunluğu kazanmış oluyordu.

²³ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 66,70; VN. madde 62,66,

²⁴ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 71; VN. madde 67,

²⁵ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 72,73; VN. madde 68,69

Bundan sonraki işlem tefrik cemiyeti tarafından mazbata düzenlenerek sancağın kaymakamına gönderilmesi idi.²⁶ Örneğin üç üye için tefrik cemiyetinin dokuz aday tespit ettiğini düşünelim. Her köy bu dokuz kişiden altısının ismini gönderdiğinde her köyde farklı isimler yazılması sebebiyle kaza merkezine farklı sayıda oya sahip dokuz isim gelmiş olacaktı. Tefrik cemiyeti bunların içinden en fazla oyu alan altı kişiyi seçmiş olacağından kaymakama gönderilen mazbatada da altı isim yer alacaktı.

Kazaların mazbataları sancağa geldiğinde tercih tamamen sancak kaymakamına kalmaktaydı. Yani sancak kaymakamı münasip gördüklerini kazanın meclis-i idare azalığına ve meclis-i de'âvi mümeyyizliğine atayabilirdi. Aza ve mümeyyizlerin seçimi konusunda sancak idare meclisine müracaat edip etmemekte serbest bırakılmıştı. Sancak kaymakamı, seçtiği aza ve mümeyyizlerin görevlendirildiklerini gösteren birer buyruldu yazarak kendilerine verilmek üzere kaza müdürlerine göndermesiyle seçim işlemi tamamlanmış oluyordu.²⁷

4.1.3. Sancak Meclisleri Üyelerinin Seçimi

Sancaklarda da sancak idare meclisleri ile sancağın temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisi için üye seçilmekteydi. Burada da kazada uygulanan usul uygulanmaktaydı. Sancaktaki tefrik cemiyeti seçilecek üye sayısının üç katı ismin yer aldığı bir aday listesi hazırlayacaktı. Bu aday listesinin sancağa bağlı kazalara gönderilmesiyle süreç başlıyordu. Kaza meclisleri üyelerinin seçiminde köy ihtiyar meclisleri bir araya geldiği gibi kazadaki idare meclisi ile de'âvi meclisi toplanarak aynı şekilde üye sayısının iki katı adayı bu listeden seçecekti. Seçilen adayların isimlerini seçim kağıdının zeyline yazılıp mühürlendikten sonra bağlı oldukları sancaklara gönderilecekti.²⁸

Sancaktaki tefrik cemiyeti yine tahrîrât kâtibi marifetiyle seçim kağıtlarını görüşmek üzere toplanacaktı. Bu görüşmede kazalarda yapılan

²⁶ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 74; VN. madde 70,

²⁷ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 75,76; VN. madde 71,72,

²⁸ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 77; VN. madde 73, ,

seçimler sonucunda her sınıftan sancak genelinde alınan oylara göre adaylar içinden üçte birini eleyerek çoğunlukta kalanlardan seçilecek üye sayısının iki katı adayı tespit edecekti. Bunu yaparken her kaza bir oy itibar olunarak en çok kazanın oyunu alan çoğunluğu kazanmış oluyordu. Bundan sonra tefrik cemiyeti tarafından düzenlenen mazbata valiye gönderilecekti.²⁹ İlk çıkan nizamnâme'ye göre örneklendirecek olursak sancak idare meclisi için üç Müslim üç gayrimüslim toplam altı üye seçilmesi gerekiyordu. Bu durumda sancaktaki tefrik cemiyeti üç katı olarak dokuz Müslim dokuz gayrimüslim aza tespit edecek ve kazalara gönderecekti. Her kaza kendi meclislerini toplayarak bu sayıyı altı Müslim ve altı gayrimüslim olarak belirleyip sancaktaki tefrik cemiyetine ulaştıracaktı. Yine muhtelif kazalardan farklı isimler geleceğinden her sancak için en fazla oy alan altışardan on iki isim valilinin önüne gelecekti.

Vali de önüne gelen bu isimlerden uygun bulduklarını kazaların idare meclisleri ile temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerine atayacaktı. Adaylar arasında seçim yaparken isterse vilâyet idare meclisine de müracaat edebiliyordu. Sonuçlar kesinleştikten sonra vali aza ve mümeyyizlerin görevlendirildiğini belirten birer buyruldu yazarak kendilerine verilmek üzere kaymakamlara göndermesi seçimin son merhalesiydi.³⁰

4.1.4. Vilâyet Merkezindeki Meclislerin Üyelerinin Seçimi

Vilâyet merkezinde bu seçime konu olan meclisler vilâyet idare meclisi ve vilâyet temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisiydi. Aday olmak için vilâyet merkezi ya da sancak merkezinin ahalisinden ve Osmanlı Devleti tebasından olmak, devlete yıllık en az beş yüz kuruş doğrudan doğruya vergi vermek, vilâyette temayüz etmiş itibarlı kişilerden ve okuryazar olmak gerekiyordu.³¹

Bunların seçiminde uygulanan usul de kaza ve sancaklarda uygulanan usulün aynısı idi. Vilâyetteki tefrik cemiyetinin tespit ettiği üç katı sayıdaki

²⁹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 78; VN. madde 74,

³⁰ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 79,80; VN. madde 75,76.

³¹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 81; VN. madde 77.

aday ismi sancaklara gönderilecekti. Kaza ve sancaklardaki gibi aynı süreç tamamlandıktan sonra mazbataları vilâyete geldiğinde vali kararlaştırılan oranda seçilecek kişileri tespit edecekti. Bundan sonraki işlem bu isimlerin Bâb-ı Âlî'ye arz edilmesi idi. Son olarak adayların üyeliklerinin sadareten yazılacak bir yazı ile onaylanması gerekiyordu.³²

Bu iki meclisten başka bir de yılda bir kere vilâyet merkezinde toplanan vilâyet umumî meclisi vardı. Bunun üyelerinin seçimi için meclis toplanmadan bir ay önce kazalardan dört aza bağlı bulundukları sancak merkezinde toplanarak Sancak merkezi veya kaza merkezlerinde oturan kişilerden üyelik şartlarını taşıyan üç kişiyi seçecekti. Seçilen üç kişi kaymakamın yazdığı bir yazı ile vilâyet merkezine bildirilecekti. Her sancaktan seçilen üyeler (yedi sancaktan toplam 21 kişi) kararlaştırılan tarihte vilâyet merkezinde toplanarak meclis-i umûmîyi oluşturacaktı.³³

4.2. İDÂRE MECLİSLERİ

4.2.1. Vilâyet İdâre Meclisi

4.2.1.1. Vilâyet İdâre Meclisi'nin Üyeleri

1849'da eyalet meclislerine verilen talimatta meclis üyelerinin vali, meclis başkanı, defterdar, hâkim, belde müftüsü, iki kâtip, dört Müslüman ve diğer milletlerin itibarlı kimselerinden seçilen birer kişiden oluşturulmasını öngörülyordu. Meclis başkanı devlet merkezinden atanmaktaydı ve Meclis-i Vâlâ üyesi sayılıyordu. Daha sonra bundan vazgeçilerek meclis başkanlığı valilere bırakılmıştı.³⁴ 1861 ve 1862 yıllarına ait Eyalet-i Vidin Meclis-i Kebiri damgalı defterlerde eyalet muhâsebecisi, hükkâm-ı şer'î (hâkim), belde müftüsü, tahrîrât kâtibi, meclis kâtibi ve on azanın mühürleri bulunmaktadır. Bu azalardan yedisi Müslüman ve biri Vidin Metropolit olmak üzere diğer

³² İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 81; VN. madde 77.

³³ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 82; VN. madde 78,

³⁴ Külliyyât-i Kavânin No: 850/1777, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limat" madde 6.

milletlerden idi.³⁵ 1863'te çıkan talimata göre ise eyalet meclisi vali, defterdar, hâkim, müftü ve yine eskisi gibi dört Müslüman ve diğer milletleri temsil eden birer azadan oluşması gerekiyordu.³⁶

Vilâyet usulü ile eyalet meclisleri vilâyet idâre meclisine dönüştü. Vilâyet idâre meclisinin tabii üyeleri başkanı vali olmak üzere müfettiş-i hükkâm, muhâsebeci, mektupçu, hariciye veya diğer adıyla Umûr-ı Ecnebiye müdürü idi. Bunun dışında üçü Müslim, üçü gayrimüslim olmak üzere ahaliden seçilen altı üyesi daha vardı. Üyeler eyalet meclisleriyle hemen hemen aynı idi. Yeni değişiklikler sebebiyle farklı olarak meclise Umûr-ı Ecnebiye müdürü ile mektupçu ilave olmuştu. Ulemadan müfti ve hâkim yerine Müfettiş-i Hükkâm görülmektedir. Defterdar unvanı muhâsebeci olarak değiştirilmiş olduğundan yine mâliye den sorumlu kişi eskisi gibi meclisin daimi üyesi idi.³⁷ Daha sonra vilâyete bir de vali muavini atanınca o da vilâyet idare meclisi üyeleri arasına katıldı.³⁸ Böylece vali ile birlikte on iki kişilik bir meclis ortaya çıktı. Halk içinden seçilen üye sayısının başlangıçta iki müslim ve iki gayrimüslim olduğu, sonradan birer artırılarak nizamnâmede öngörüldüğü gibi üçerden altı kişiye çıkarıldığı görülmektedir. “Tuna Vilâyeti” soğuk damgasını taşıyan ve Sadaret’e hitaben yazılmış olan bazı yazılar vali-i vilâyet-i Tuna, müfettiş-i hükkâm-ı vilâyet, muavin-i vilâyet, muhâsebeci, müdir-i Umûr-ı Ecnebiye ve arkasından altı adet aza olduğu belirtilen kişilerin mühürlerini taşımaktadır. Islahhâneye yapılan iane defterlerinde aynı isimlerin vilâyet idare meclisi azası olarak kaydedildiği de görülmektedir.³⁹ 1867 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi’yle bir değişiklik yapılarak meclisin seçilmiş üye sayısı iki Müslim ve iki gayrimüslim olmak üzere dörde indirildi.⁴⁰ Daimi

³⁵ **K.K. Masârifat Muhasebesi No: 6197/106**, 3 Muharrem 1278 (11 Temmuz 1861); **ML.MSF.16130**, 2 Ramazan 1278 (3 Mart 1862).

³⁶ **Külliyât-i Kavânin** No:1564/2164, Evail-i Şaban 1279 (Ocak 1863) “Taşra Meclislerine Verilen Talimat” madde 5,6.

³⁷ **İ.MMS. 29/1245**, TVN, Madde 13; **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 2.

³⁸ **İ.MVL. 553/24847**, 4 Zilhicce 1282 (20 Nisan 1866); **İ.MVL. 556/24943**, 27 Şevval 1282 (15 Mart 1866).

³⁹ **Tuna**, No: 19, H. 24 Safer 1282/R.7 Temmuz 1281 (19 Temmuz 1865).

⁴⁰ **VN**, madde 13.

Tablo 4. Farklı Zamanlarda Vilâyet İdâre Meclisi Üyeleri

	25 Aralık 1864 ⁴¹	1 Ocak 1865 ⁴²	21 Mayıs 1865 ⁴³	2 Kasım 1865 ⁴⁴	18 Şubat 1866 ⁴⁵	15 Mart 1866 ⁴⁶	20 Nisan 1866 ⁴⁷
Vali	Midhat	Midhat	Midhat	Midhat	Midhat	Midhat	Midhat
Müfettiş-i Hükkâm	Nazif	Nazif	Dersaadet'ten henüz Vürud itmedi	Esseyyid Muhammed Necib	Esseyyid Muhammed Necib	Esseyyid Muhammed Necib	Esseyyid Muhammed Necib
Vali Muavini	Başlangıçta Vali muaviniği yoktu ilk muavin 13 Ocak 1866'da atandı						
Muhâsebeci	Mühür yeri boş	Abdullah Rifat	Abdullah Rifat	Rifat Bey Dersaadet'te izinli	Rifat	İbrahim Edhem	İbrahim Edhem
Mektubi	Senih	Senih	Halil Rifat	Halil Rifat	Halil Rifat	Halil Rifat	Halil Rifat
Müdür-i Umur-i Ecnebiye	Odyan	Odyan	Odyan	Odyan	Odyan	Odyan	Odyan
Aza	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar	Ahmed Muhtar
Aza	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu	Hacı Yuvancu
Aza	Muhammed	Muhammed	Muhammed	Muhammed	Molla Ağa Vefat etmiştir	Esseyyid Muhammed	Esseyyid Muhammed
Aza	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan	Hacı Nikola Yordan
Aza			Ali Namık	Ali Namık	Ali Namık	Muhammed Nuri	Muhammed Nuri
Aza			Anastas	Anastas	Anastas	Karabet	Karabet

Tablo 3. Farklı tarihlerde Vilâyet İdâre Meclisi'nin düzenlediği belgelerin altındaki onaylarına bakılarak düzenlenmiştir. Her sütunun hangi belgeden alındığı dipnotlarda açıklanmaktadır.

⁴¹ İ.MVL. 526/23633, H.26 Receb 1281/ R.1 Kânûn-ı evvel 1280 (25 Aralık 1864) Bu belgede muhasebeci mührü yok ise de vilâyetin kurulması için çıkan irade ile atandığını biliyoruz.

⁴² İ.MVL. 526/23620, 3 Şaban 1281 / 20 kanun-ı evvel 1280 (1 Ocak 1865).

⁴³ İ.MVL. 535/24016, H.25 Zilhicce 1281 / R.9 Mayıs 1281 (21 Mayıs 1865).

⁴⁴ İ.MVL. 543/24410, H.12 Cemaziyelahir 1282/R. 20 Teşrin-i evvel 1281 (2 Kasım 1865).

⁴⁵ İ.MVL. 551/24714, H. 2 Şevval 1282/R. 5 Şubat 1281(18 Şubat 1866).

⁴⁶ İ.MVL. 556/24943, H.27 Şevval 1282/R. 2 Mart 1281 (15 Mart 1866).

⁴⁷ İ.MVL. 553/24847, H.4 Zilhicce 1282/ R.7 Nisan 1282 (20 Nisan 1866).

üyeleri dışındaki Müslim ve gayrimüslim ahaliden seçilen azalarına 260 kuruş maaş ödeniyordu.⁴⁸ Tablo 3’de değişik zamanlardaki vilâyet idare meclisinin üyeleri örnek olarak gösterilmektedir.

Bunlar dışında mecliste biner kuruş maaşla görev yapan altı memur çalışıyordu. Meclisin yazı işleri için bir başkâtip görevlendirilmişti. Yapılan müzakereleri ertelemeksizin kaydetmek üzere Mektûbî odası kâtiplerin bir ve gerektiğinde iki kişi bulunuyordu.⁴⁹

4.2.1.2. Meclisin Görevi ve Çalışma Şekli

1849’daki düzenlemelerle valilerin yetkileri kısıtlanarak eyalet yönetiminde eyalet meclisleri oldukça etkili kılınmıştı. Daha sonra valilerin bazı yetkileri iade edilmekle birlikte meclislin durumu 1863’te de hemen hemen aynı idi. Eyalet meclislerinin mülkiye, mâliye ve zabtiye ile ilgili yetkilerinin yanında hukukî yetkileri de vardı. Mahkemelerde ve sancaklarda kaymakamların halledemediği davalar, yol kesme adam öldürme gibi büyük meselelerin muhakemesi eyalet meclislerinde icra edilirdi.⁵⁰ Vilâyet usulü gereği kurulan vilâyet idare meclisi de bu eyalet meclislerinin devamı niteliğinde olmakla birlikte meclisi meşgul etmemek için⁵¹ hukukî işler görev alanından çıkartılarak müfettiş-i hükkâmın başkanlık ettiği yeni oluşturulan temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerine bırakıldı. Böylece vilâyet idaresinde yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış oluyordu. Vilâyet idare meclisinin görevi hukuk işlerine müdahale etmeden mülkiye, mâliye, hâriciye, nâfi’a ve ziraata dair işlerin uygulanması konularını müzakere etmektir. Zabtiyeye ait işler de yine bu mecliste müzakere edilmekteydi. Bu meclisin önüne gelen meseleleri nasıl müzakere edeceği ve aldığı kararları nasıl uygulayacağı konusunda

⁴⁸ İ.MMS. 29/1245.

⁴⁹ Y.EE. 36/9, Tarîfnâme, madde 3.

⁵⁰ **Külliyyât-i Kavânin** No: 851/6007, 19 Rebi’ül-âhîr 1265 (12 Mayıs 1849) “Eyâlet Vali ve Defterdarlarıyla Kaim-i makâm ve Malmüdirlerinin Vezâifleri Hakkında Ta’limât”. **Külliyyât-i Kavânin** No: 850/1777, “Eyâlet Meclislerine Verilecek Ta’limât” madde 49. **Külliyyât-i Kavânin** No:1564/2164, Evail-i Şaban 1279 (Ocak 1863) “Taşra Meclislerine Verilen Ta’limât” madde 30 .

⁵¹ İ.MVL. 530/23773, 3 Zilhicce 1281

özel bir nizamnâmenin hazırlanması da öngörölmüştü.⁵² Ancak 1867 tarihli vilâyet nizamnâmesinde de böyle bir nizamnâmenin hazırlanacağı belirtildiğinden en azından bu tarihe kadar bu nizamnâmenin olmadığı anlaşılmaktadır.⁵³

Eyalet meclisi üyeleri cuma tatili haricinde sürekli olarak her gün meclis dairesinde bulunmaları gerekiyordu. Vali, defterdar, hâkim ve müfti görevleri icabı devam etmemekte mazur olmakla birlikte büyük ve önemli meselelerin müzakeresi için meclis-i umûmî olarak haftanın iki günü ve olağanüstü durumlarda katılmak zorundaydılar.⁵⁴ Tuna Vilâyeti İdâre Meclisi'nin toplanması için de belli günler tayin edilmedi. Meclisin toplanma sıklığı ele alınacak konuların az ya da çok oluşuna bağlı kılınmıştı; fakat meclis üyeleri devamlı meclis odasında duruyorlardı. Gerektiğinde bazı üyelerden komisyon da oluşturuluyordu.⁵⁵

Vilâyet İdâre Meclisi'nin işi vilâyetin meselelerini müzakere etmektir. Müzakere süreci, müzakere konusu olan evrakın resmi olarak meclise havale edilmesiyle başlıyordu. Sonra müzakere konusu evrakın özü ve numarası özel defterine kaydedilirdi. Gelen bu yazı önce mecliste okunduktan sonra müzakere edilerek karara bağlanırdı. Yapılan müzakere de özel defterindeki hanesine kaydedilirdi. Bir aylık müzakere kayıtlarının alt kısmı meclis kararı olduğunun göstergesi olarak meclis üyelerinin zati mühürleriyle mühürlenirdi. Meclisin düzenlediği bütün mazbataların altı da aynı şekilde mühürlenerek siciline kaydedilirdi.⁵⁶ 1849'daki talimat gereği mazbataların meclis dışında bir yerde mühürlenmesine yasak getirilmişti. Mazbatalar mecliste mühürleniyor, mazeretine binaen o sırada mecliste bulunmayanlar sonradan mühürlemeyerek açıklama düşölüyordu. Yeni nizamnâmede bu konuyla ilgili

⁵² İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 14; Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 2.

⁵³ VN, madde 14.

⁵⁴ **Külliyyât-i Kavânin** No: 850/1777, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyâlet Meclislerine Verilecek Ta'limât" madde 8. **Külliyyât-i Kavânin** No:1564/2164, Evail-i Şaban 1279 (Ocak 1863) "Taşra Meclislerine Verilen Ta'limât" madde 7.

⁵⁵ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 2.

⁵⁶ a.g.e., madde 2,4,5.

bir kayıt görülmemekle birlikte bu uygulamanın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.⁵⁷

Eğer muvazzaf memur istihdamı ve mal sandığından akçe sarfına dair bir konu müzakere edilmişse alınan karar özel defterine kaydedildikten sonra defterdeki kayıt ayrıca üyeler tarafından mühürlenirdi. Verilen hüküm müzakere konusu olan yazı ya da dilekçenin altına özet şeklinde yazılarak idare meclisi mühürleriyle mühürlenirdi. Bundan sonra da işlemleri yapılmak üzere muhasebe kalemine verilir, orada da kaydı yapıldıktan sonra mektubu yazılmak üzere Mektûbî odasına gönderilirdi.⁵⁸

Kanunlar ile özel ve umumî nizamların kaydını tutmak için de mecliste üç ayrı sicil düzenlenmişti. Hatt-ı Hümâyûnla kanunlaşan maddeler “sicill-i kavânin”e, hükümleri genel olan hem memurları ve hem de fertleri ilgilendiren emirler de “nizâmât-ı umûmiye” defterine kaydedilirdi. Hükümleri yalnızca memurları ilgilendiren konular ise “nizâmât-ı husûsiye” siciline yazılırdı.⁵⁹

4.2.1.3. Meclisin Yaptığı Düzenlemeler

Yürütme organı olarak çalışan Vilâyet İdâre Meclisi, ülkenin geneli için çıkarılmış bir düzenleme yoksa böyle bir düzenleme yapıncaya kadar vilâyet dâhilinde uygulanmak üzere talimatlar hazırlayabiliyordu.⁶⁰ Vilâyet İdâre Meclisi kararıyla yapılan bu nizâmât, talimât ve layihalar için özel bir sicil tutulmaktaydı. Bunlar sicile kaydedilerek altları meclis heyetinin zati mühürleriyle mühürlenirdi.⁶¹ 22 Nisan 1866'ya kadar bu şekilde hazırlanan

⁵⁷ **Külliyyât-i Kavânin** No: 850/1777, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) “Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limât” madde 8; mecliste hazır bulunmayanlar için düşünülen notlar şöyle örneklendirilebilir:

Aza “Ömer Bey çiftliğinde” **K.K. Masârifat Muhasebesi No: 6197/106**, 3 Muharrem 1278 (11 Temmuz 1861);

Tahrîrât Katibi için “mezunen Lofça'da idüğü” **ML.MSF.16130**, 2 Ramazan 1278 (3 Mart 1862); Müfettiş-i Hükkâm için “Dersaadet'ten henüz vürud itmedi” **İ.MVL.535/24016**, H.25 Zilhicce 1281/R.9 Mayıs 1281 (21 Mayıs 1865);

Azalardan Molla Ağa için “vefat ettiği” **İ.MVL 551/24714**, H. 2 Şevval 1282/R. 5 Şubat 1281(18 Şubat 1866).

⁵⁸ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 8.

⁵⁹ **a.g.e.**, madde 7

⁶⁰ **Tuna**, No: 3, H. 1 Zilka'de 1281 / R. 17 Mart 1281 (28 Mart 1865), s.1

⁶¹ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 6.

yirmi nizamnâme, talimat ve layihadan başka icabına göre meclisin kararı üzerine çok sayıda tarifnâme, tenbihat ve layiha yapılarak uygulamaya kondu.⁶² Tuna Vilâyeti'nin ardından kurulan yeni vilâyetler bu talimat ve nizamnâmelerden ihtiyaç duyduklarını sadaret vasıtasıyla talep ettiler. Örneğin, Trablusgarb Vilâyeti memleket sandıkları, Kıpti vergisi, Tuna sahil karakolları, muhacirlerin iskân ve iaşesi gibi Tuna Vilâyeti'ne has konular dışında kalan on iki talimat ve nizamnâmeyi istedi ve bunlar Tuna Vilâyeti tarafından gönderildi.⁶³ Meclisin hazırladığı yirmi mevzuat şunlardır:

1. Mâliye ve hesap işlerinin nasıl uygulanacağı ve işlemlerinin nasıl yapılacağı ile mâliye memurlarının görev ve hareket tarzları hakkında	67 Bend
2. Halkın hazineye olan vergi borçlarının taksitle ödenmesi hakkında	16 Bend
3. Tahsildarların görev ve hareket tarzları hakkındaki	Bend
4. İzdivaç ve nikah hakkında ahali-i İslamiye'nin mecbur olduğu meşru olmayan masrafların kaldırılarak herkes için izdivacın kolaylaştırılması hakkında	15 Bend
5. Memleket Menâfi-i Umûmiye Sandıklarının idaresi hakkında	29 Bend
6-7. Muhacirinin idaresi ve iaşesi ve ziraatleri için gereken edevat ve arazinin nasıl paylaştırılıp dağıtılacağı hakkında (iki adet)	26 Bend
8. Yeni oluşturulan Me'murin-i Teftişîye sınıfının vazifeleri hakkında	13 Bend
9. Şer'î mahkemeler ve nizâmiye mahkemelerinde görülen davalardan alınan harclarla verginin toplanması ve bunun için düzenlenen üç çeşit matbu defterin nasıl kullanılacağı hakkında	17 Bend
10. Cezâ-yı nakdînin alınması ve kullanılması ve bunun için düzenlenip basılan defterin nasıl kullanılacağı hakkında	8 Bend

⁶² a.g.e., madde 9.

⁶³ A.MKT.MHM. 358/95, 11 Safer 1283 (25 Haziran 1866); A.MKT.MHM. 360/50, 4 Rebi'ü'l-evvel 1283 (17 Temmuz 1866) Trablusgarb'tan çıkan yazı 15 Muharrem 1283 (30 Mayıs 1866) tarihli 11 Safer 1283 (25 Haziran 1866)'de sadaret Tuna Vilâyeti'ne yazmış ve 28 Safer 1283 (12 Temmuz 1866)'de Tuna Vilâyeti'nden Sadarete gönderilmiştir.

11. Başlıca kasabalarda kurulan belediye meclislerinin vazifeleri hakkında	16 Bend
12. Kıbtî virgüsünün tahsili hakkında	13 Bend
13. Yeni kurulan Tuna sahil karakollarının idare şekli hakkında	10 Bend
14. Yeni vilâyet usulü icabınca arazi işlerinin düzgün yürümesi hakkında yeniden düzenlenen arazi memurlarının görev ve hareket tarzları hakkında	15 Bend
15. Muhacirlerin ve çocukların aşılınması için atanan tabiplerin hareket tarzları hakkında	5 Bend
16. Dobruca Ovası'nda bulunan arazinin tahriri ve burada yaşayan halkla iskan edilen muhacirlere nasıl paylaştırılacağı konusunda	20 Bend
17. Zabtiye zabıt ve askerlerinin alacakları mübaşiriye hizmeti miktarına sarf edilmesi usulü hakkında	7 Bend
18. Tüccar ve ahali arasında zahire ve sair eşya alışverişinde yapılacak kontratolara konulması uygun olan ibareler, şartlar ve bununla ilgili teferruat hakkında	9 Bend
19. Zabtiye askerinin mahpus naklinde uygulayacakları teyakkuz usulleri hakkında	9 Bend
20. İskan edileli üç sene olmuş muhacirlerin mahsulatından alınması kararlaştırılan aşarın kullanımı ve sarf edileceği yerler hakkında	6 Bend

4.2.2. Sancak İdâre Meclisi

Sancak merkezi olan kazalarda da vilâyet idare meclisinin bir benzeri olarak Sancak idare meclisleri kurulmuştur. Kaymakam başkanlığında toplanan meclisin tabii üyeleri kaza hâkimi (kadısı), belde müftüsü, sancağın mâliye sinden sorumlu olan muhâsebecisi (ilk kurulduğu zaman “mal müdürü” deniyordu) ve gayrimüslim ahalinin ruhanî reisleri idi. Kaymakam bulunmadığı zamanlarda kendi yerine vekâlet etmek üzere meclis üyelerinden birini tayin ederdi. Ayrıca ikisi Müslim ikisi gayrimüslim olmak üzere dört tane de seçikle gelen üyesi bulunuyordu. Başta seçilmiş üye

sayısı üç Müslim, üç gayrimüslim iken daha sonra nizamnâmede yapılan değişiklikle bu sayısı düşürülmüştü.⁶⁴

Vilâyet merkezindeki vilâyet idare meclisi gibi sancağın idaresi ile ilgili işlerin yürütülmesinden de bu meclis sorumlu idi. Sancak dâhilindeki mülkî ve mâlî işler, zabtiye ve tahsilât işlemleri, nafia ve ziraatla ilgili konular, muaccelat⁶⁵ ve tapu işleri hep bu meclisin sorumluluk alanına giriyordu; ancak hukukî işlere müdahale etmeyecekti.⁶⁶

Midhat Paşa'nın vilâyet merkezindeki işlemleri açıkladığı tarifnâmeyle ilgili olarak usul ve kaidelerinde değişiklik olsa da sancaklardaki işlemlerin derecelerini tarife de kafi geleceğini belirtmektedir.⁶⁷ Buradan da müzakere tarzı, çalışması, kayıtların tutulması vesair işlemlerin vilâyet idare meclisindeki gibi yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

4.2.3. Kaza İdâre Meclisi

Kazalardaki idare meclisleri kaza kaymakamının başkanlığında kaza merkezinde toplanırdı. Meclis, kazanın hâkimi, belde müftüsü, gayrimüslim ahalinin ruhanî reisleri, kaza kâtibi ile halk arasından seçilen Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşuyordu. Başlangıçta halk arasından üyelerin ikisi Müslim ikisi gayrimüslim olmak üzere dört üye seçiliyordu; fakat daha sonra çıkan nizamnâmeyle seçilmiş Müslim ve gayrimüslim üye sayısı toplamda dörtten üçe düşürüldü.⁶⁸

Vilâyet idare meclisi ve sancak idare meclislerinde olduğu gibi bu meclis de kazanın idaresi ile ilgili işlerin yürütülmesinden sorumlu idi. Kaza dâhilindeki mülkî ve mâlî işler, zabtiye ve tahsilât işlemleri, nafia ve ziraatla ilgili konular ve tapu işleri hep bu meclisin sorumluluk alanına giriyordu;

⁶⁴ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 35; VN. madde 33.

⁶⁵ Devlet ve vakıf emlakinin belli işlemleri için peşin alınan bedel. "Muaccele", Kâmûs-ı Türkî, s.1371.

⁶⁶ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 36; VN. madde 34. ,

⁶⁷ A.MKT.MHM.353/69, 28 Zilka'de 1282 (14 Nisan 1866)

⁶⁸ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 50,51; VN. madde 46,47, „

ancak bu meclis de diğer idare meclisleri gibi hukukî işlere müdahale etmeyecekti.⁶⁹

4.3. HUKUK MECLİSLERİ

1 Rebi'ü'l-evvel 1256 (3 Mayıs 1840) tarihli Ceza Kanunnâmesi çerçevesinde muhassıllık meclislerine yargılama görevi verilmesiyle şer'î mahkemeler dışında taşra meclislerine de yargılama yetkisi tanınmış oldu. Yargılama yetkileri sebebiyle muhassıllık meclisleri nizâmiye mahkemelerinin çekirdeği niteliğindeydi.⁷⁰ Daha sonra kurulan ve muhassıllık meclislerinin devamı niteliğinde olan sancak ve eyalet meclisleri de idârî yetkileri yanında yargı yetkisini taşımaya devam etti. 1864'e kadar ceza kanunnâmesi, arazi kanunnâmesi gibi çeşitli kanun ve nizamnâmeler çıkarıldı. Hukukî anlaşmazlık söz konusu olduğunda bu yeni mevzuatı yorumlayıp uygulama yetkisi şer'î mahkemelere verilmedi; fakat bağımsız mahkemeler de kurulmadı. Bunun yerine memleket meclislerinin yeni kanunlara göre yargılama yapması öngörüldü.⁷¹ Hatırlanacağı üzere 19. yüzyıldan önce kadılar aynı zamanda kazanın idarecisi durumundaydı. Vakıflara ait işlerin 1826'da kurulan Evkaf Nezâreti'ne, imar ve iskan işlerinin 1831'de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne, mâlî ve idârî işlerin de 1840'ta muhassıllara verilmesiyle kadıların yetkileri oldukça daraltılmıştı. Bütün mülkî ve beledî yetkileri alınmış sadece yargı yetkileri kalmıştı. Yeni kanunlarla yargı yetkileri de daraltılarak birer idare organı olan meclislere devrediliyordu.⁷²

Şer'î ve hukukî davaların, yani alacak verecek ve sair anlaşmazlıklarla ilgili davalar ve tereke hususları gibi konuların mahkemesi yine eskisi gibi beldenin hakimi tarafından görülüyordu. Şer'î mahkemede çözümlenemeyen hususların büyük mecliste görülmesi gerekiyordu. Büyük dava konuları, özellikle adam öldürme, yol kesme gibi nizamen ve kanunen muhakemesi

⁶⁹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 36; VN. madde 34.

⁷⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, Arı Sanat Yay., Mayıs 2004, s.126-131.

⁷¹ Sedat Bingöl, *Hırsova Kaza Deavi Meclisi Tutanakları*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 2002, s.7-8.

⁷² Ekinci, *a.g.e.*, s.241.

gereken bütün davalar büyük meclise aitti. Sancak kaymakamlarının yetkisini aşan konuların muhakemesi de yine büyük mecliste icra ediliyordu. 1849'da yürürlüğe giren bu hükümler 1863 yılında da yürürlükteydi.⁷³ Taşralardaki bu meclisler hem mülkî işlerin müzakere edildiği hem de hukukî meselelerde mahkeme görevi yapan kurumlardı. Bu durumda yürütme görevindeki memurlar mehâkim işlerinde de bulunduğundan karışıklık ve uygunsuzluklar ortaya çıkmaktaydı. Mülkî işler ile şer'î hükümler ve kanun ve nizama ait konuların birbirinden ayrılması devlet maslahatı ve halkın hukuku için elzem görülmüştü. Bu sebeple vilâyet usulü ile hukukî ve mülkî işler ayrılarak her ikisi için de ayrı ayrı meclisler oluşturuldu.⁷⁴

Tuna Vilâyeti'nde idare meclisi ve politika müdürlüğünde kâtiplik yapmış ve Tuna gazetesinde mülazemetle çalışmış olan Ahmed Midhat Efendi⁷⁵ mülkiye ıslahatı arasında mahkemeler ve muhakeme usulünün en önemli mesele olduğunu belirtmekte ve vilâyet usulüyle bu konuda yapılan ıslahatı yeterli bulmamaktadır. Adlî işlerde asıl maksadın tam olarak elde edilebilmesini İslam şeriatının gereği olarak mahkemelerin tam bağımsızlıkla müstakil olmalarına bağlamaktadır. Mahkemelerin vali ve kaymakam gibi mülkî memurların nüfuzu ve gözetimi altında olması konusundaki eleştirileri haklı görmektedir. Islahat sonrası durumlarının tam bir intizam içinde olmadıklarını kabul etmekle birlikte, önceki durumlarına göre pek fazla mazbut ve muntazam olduklarını kaydetmektedir. Bu gelişmeyi de teşekkürle şayan olarak değerlendirmektedir.⁷⁶

1867'de vilâyet usulü ile ilgili nizamnâme ve talimatnamelerin yayınlandığı mecmuanın başındaki genel talimatın birinci faslında bunların nizâmiye mahkemeleri olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu durumda Tuna

⁷³ **Külliyyât-i Kavânin** No: 850/1777, 19 Rebi'ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) "Eyalet Meclislerine Verilecek Ta'limat" madde 49. **Külliyyât-i Kavânin** No:1564/2164, Evail-i Şaban 1279 (Ocak 1863) "Taşra Meclislerine Verilen Ta'limat" madde 30. 1849 talimatına göre yargılamanın yapılışı Sedat Bingöl tarafından açıklanmıştır. Bkz. Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 2004, s.70-72. 1863 tarihli talimattaki hukukla ilgili maddeler madde numaraları farklı olmakla birlikte birkaç kelime dışında 1849 tarihli talimatla tamamen aynıdır.

⁷⁴ **Tuna**, No: 16, H. 4 Safer 1282 / R. 16 Haziran 1281, s.1 (28 haziran 1865) Muharrem 1282'de okunan Meclis-i Vâlâ mazbatası.

⁷⁵ Ahmed Midhat Efendi. **Menfa**, s.19.

⁷⁶ Ahmed Midhat Efendi, **Üss-i İnkılab**, s.99.

Vilâyeti'ndeki bu hukuk meclislerinin birer nizâmiye mahkemesi olduğu açıktır.⁷⁷ Nizâmiye Mahkemeleri, üyeleri arasında dini temsilciler yanında Müslim ya da gayrimüslim halktan üyelerin de bulunduğu mahkemelerdi. Bu mahkemeler adından da anlaşılacağı üzere şer'î mahkemelerden farklı olarak belli bir nizam ve kanun ile kurulmuş Bâb-ı Âlî'nin koyduğu kanunlara göre hareket eden mahkemelerdi.⁷⁸ Şer'î mahkemelerde ise kadılar Hanefi Mezhebi'ne göre hüküm veriyorlardı.⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa şer'î mahkemelerin yanında yargı yetkisine sahip ayrı bir mahkemenin kurulmasının zaruri olduğunu ve bunun şeriata aykırı olmadığını savunuyordu.⁸⁰

Bu hukuk meclislerin ilk nizâmiye mahkemeleri olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Halil İnalçık ilk nizâmiye mahkemesi olarak 1860 tarihli "Ticâret Kanunnâme-i Hümâyûnuna Zeyl" ile Ticâret Nezâreti bünyesinde kurulan ticaret mahkemelerini kabul etmektedir.⁸¹ 1870'de Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin çatısı "Nizâmiye Mahkemeleri" adıyla genişletildiğinde bu mahkemeler dört dereceye ayrılacaktır.

1. Kazalardaki de'âvî meclisleri
2. Sancaklardaki temyîz-i hukuk meclisleri
3. Vilâyet merkezlerindeki temyîz dîvânları
4. İstanbul'daki Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye

Deavi meclisleri bidayet mahkemesi olarak, sancaklardaki temyîz-i hukuk meclisleri ve vilâyet merkezindeki temyîz dîvânları istinâf mahkemesi olarak davalara bakabileceklerdi.⁸²

⁷⁷ **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.3.

⁷⁸ Bingöl, **Yargı Reformu**, s.46-48.

⁷⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara, TTK Yay.,1988, s.108.

⁸⁰ Halil Cin, "*Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri*", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, TTK Yay., 1992, s.25.

⁸¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*", **Tanzimat 1**, İstanbul, MEB Yay. 199, s.203; Bingöl, **Yargı Reformu**, s.46,48.

⁸² Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk-İslam Hukuk Tarihi**, I. Cilt, İstanbul, Timaş yay., 1990, s.287.

Sedat Bingöl de insan beyninin ürünü olan ve günün şartları içinde tatbikattan elde edilen sonuçlar çerçevesinde geliştirilebilen yazılı hukuku uygulayan, üyeleri idârî meclislere değil, sadece yargılama görevi için seçildikleri için Tuna Vilâyeti'nde kurulan meclislerin ilk nizâmiye mahkemeleri olduğu görüşünü savunmaktadır.⁸³

Şer'î davalara eskisi gibi hakimler, yani kadı veya nâibler bakıyordu; fakat bu yeni kurulan nizâmiye mahkemelerinin de reisleri yine şer'î mahkemelerin hâkimleriydi. Çünkü ülkede başka hukuk bilen ve anlayan yoktu. Görev ve yetkilileri farklı iki mahkeme vardı; ama ikisine aynı kişiler başkanlık ediyordu. E. Buğra Ekinci bu durumun, şer'î mahkemelerde işler iyi yürümediğinden veya kadıların ehliyetsizliğinden kaynaklanmadığını, gayrimüslimlerle ilgili davalara onların temsilcileri önünde bakılarak adalet ve hakkaniyete uygun davranıldığını göstermek için getirilmiş bir usul olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁴ Şer'î mahkemelerde 5-6 veya daha çok kişiden oluşan ve meşhur müderrisler, ayan ve eşraf arasından seçilen bilirkişi niteliğindeki “şühûdü'l-hal” olarak adlandırılan kişiler vardı. Sicile geçen kararların altına bunların da isimleri yazılmaktaydı. Bunlar muhakeme tarzının müşahitleri idiler. Kadıların tarafsızlığına, müdafaaların serbest yapılmasına imkân verildiğine şahitlik ediyorlardı. Temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerinin başkanı yine şer'î mahkemenin hâkimi idi. Ancak bu mahkemelerde şer'î mahkemelerden farklı olarak Müslim ve gayrimüslim mûmeyyizler bulunuyordu. Şühûdü'l-halden farklı olarak bunlar hem seçilmiş kişilerdi hem de oy hakları vardı.⁸⁵

4.3.1. Vilâyet Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisi

Tuna Vilâyeti için hazırlanan nizamnâme her sancak merkezinde ayrı ayrı olmak üzere birer “Meclis-i Temyîz-i Hukuk” ve ayrıca birer de “Meclis-i Cinâyet” kurulmasını öngörüyordu. Ayrıca vilâyet merkezinde de bir “Büyük

⁸³ Bingöl, **Yargı Reformu**, s.48-55.

⁸⁴ Ekinci, **a.g.e.**, s.173.

⁸⁵ Akdağ, **a.g.e.**, s.321-324. **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 50.

Meclis-i Temyîz-i Hukuk” ve bir de “Meclis-i Kebir-i Cinâyet” kurulması gerekiyordu.⁸⁶ Hem Büyük Temyîz-i Hukuk Meclisi hem de Meclis-i Kebir-i Cinâyet, mümeyyiz namıyla üçü Müslim üçü gayrimüslim altışar üyeden oluşan meclisler olarak kurulacaktı. Her iki meclisin de devlet tarafından atanan özel bir memuru olacaktı. Cinayet meclisindeki özel memurda kanunî işlere vakıf olma vasfı aranırken Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi’nin özel memurunda hukukî işlere vakıf olma vasfı aranmaktaydı. Her iki meclisin de başkanı Müfettiş-i Hükkâm olacaktı.⁸⁷ Her iki mecliste de hükme bağlanan davalar Müfettiş-i Hükkâm ve mümeyyizler tarafından mühürlenerek valiye arz edilecekti. Vali de hükûmetin kendisine verdiği yetki dâhilindeki hükümleri uygulamak, yetkisini aşanları da hükûmet merkezinin tedkik ve emrine arz etmek durumundaydı.⁸⁸

Meclis-i Kebir-i Cinâyet, sancaklardaki cinâyet meclislerinin usul ve kanun gereği istinafa mecbur kaldığı davalar ile dava sahipleri tarafından istinâf edilen cinâyet davalarını görüp hüküm vermekle görevliydi.⁸⁹ Sancaklardaki hukuk davalarından temyîz-i hukuk meclislerinde görüldükten sonra bu meclisin usul ve kanun gereği istinafa mecbur oldukları ile ashâb-ı hukukun usûlen ve hukuken istinâf edecekleri davaları görmek ve hükme bağlamak da Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi’nin görevi olacaktı.⁹⁰

Vilâyet Cinâyet Meclisi mülhak sancaklardan istinâf olunan meseleler ve cinâyete dair gelen evrakın incelemesini yetiştiremeyecek derecede meşgul idi. Bu sebeple de iki ayrı meclis oluşturuluyordu; fakat Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi’nin görevi diğer meclislerden istinâf olunacak davaların incelenmesi mahsus olduğundan devamlı ve fazla bir işi olmuyordu. Vilâyet Cinâyet Meclisi’nin iş yükünü kaldıramamasına rağmen temyîz-i hukuk için ayrı bir meclise ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle Midhat Paşa 21 Şevval 1281’te (19 Mart 1865) Sadaret’e yazdığı bir yazıyla hem vilâyet merkezinde hem de sancaklardaki bu iki meclisin altı üyeli bir tek meclis

⁸⁶ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 18,22.

⁸⁷ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 18.

⁸⁸ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 24.

⁸⁹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 22.

⁹⁰ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 18.

olarak birleştirilmesini teklif etti. Bununla birlikte cinâyet meclisinin sorgulama ve inceleme işlemlerinin uzun ve önemli işler olması sebebiyle sancaklardaki gibi kâtiplerinin ayrı tutulmasını da istemişti. İleride gerekli görüldüğü takdirde icabına bakılmak üzere şimdilik kaydıyla bu iki meclisin birleşmesinin maslahata uygun olacağını belirtiyordu.⁹¹

Bu konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra düzenlenen mazbatada temyîz-i hukuk meclislerinin kurulması için düzenlenen nizamnâmenin esasının tebanın hukukî ve meşru davalarının en güzel şekilde tetkik ve teftiş edilmesi ve vilâyet idare meclisini hukukî meselelerle meşgul etmemek amacına dayandığı vurgulanmaktaydı. Temyîz-i hukuk meclisleri istinâf divanı makamında olarak önceden görüldüğü halde sonradan ihtilaf sebebi olan davaların tetkik ve temyizi ile görevli idi. Bu türlü hususlar çok vaki olmayacağından cinâyet ve töhmetten doğan şahsi hukuk davalarına bakan cinâyet meclisleri ile birleştirilmesi Meclis-i Vâlâ tarafından uygun görüldü. Midhat Paşa'nın gerek vilâyet merkezinde gerekse sancaklardaki istinâf divanı makamında olan bu temyîz-i hukuk meclislerinin cinâyet meclisleriyle birleştirilmesi teklifi 4 Zilhicce 1281'de (30 Nisan 1865) onaylandı. Bu sırada kurulmak üzere olan Bosna, Suriye ve Şarkiye⁹² vilâyetlerinde de ayrı ayrı iki meclis olarak kararlaştırılmış olan temyîz-i hukuk meclisleriyle cinâyet meclislerinin Meclis-i Vâlâ'nın yukarıdaki mütalaası çerçevesinde birleştirilmesi uygun görüldü. Cinayet meclisinin sorgu ve incelemeleri çok uzun ve esaslı işler olması sebebiyle Mithat Paşa'nın teklifinde olduğu gibi sancaklarda da ve vilâyet merkezlerinde de kâtipleri ayrı olacaktı.⁹³

⁹¹ **İ.MVL.530/23773**, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865).

⁹² “Şarkiye” adıyla bir vilâyet kurulmadı; ancak “şarkiye” demekle muhtemelen şarkta kurulacak olan Erzurum Vilâyeti kastedilmektedir. Ya da Erzurum Vilâyeti için önce bu isim düşünülmüş olabilir.

⁹³ **İ.MVL.530/23773**, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865). Rûmî tarihle 3 Mart 1281 tarihli Tuna Gazetesi'nde kaza ve sancaklardaki meclis üyelerinin seçiminin tamamlandığı sıranın vilâyet merkezindeki “meclis-i idare ile meclis-i temyîz-i hukuk ve cinayetin aza ve mümeyyizlerinin” seçimine sıra geldiği belirtilmektedir. Midhat Paşa da meclislerin birleşmesini teklif ettiği yazısında üye seçimlerine başlandığından bahsetmekteydi. Bu bilgilere göre seçim işlemine başlanmakla birlikte vilâyet merkezindeki meclislerin henüz oluşturulmadığı anlaşılmaktadır. Meclislerin birleştirilmesi hakkındaki teklif yazısının tarihi haber gazetede yayımlandıktan dört gün sonraya, Rûmî tarihle 7 Mart 1281 (19 Mart 1865) tarihine tekabül ediyordu. Dolayısıyla bu meclislerin en azından vilâyet merkezinde iki ayrı meclis oluşturulmadan tek meclis olarak kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. **İ.MVL.530/23773**, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865); **Tuna**, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart 1281 (15 Mart 1865), s.1

Bu birleşme ile mümeyyiz maaşlarından da tasarruf edileceği değerlendirilmişti.⁹⁴ Her sancaktaki birer meclise vilâyet merkezindeki meclisin de ilavesiyle sekiz meclis eksilmiş oluyordu. Bu da altışar üyeden toplamda 48 üyenin eksilmesi demekti. Vilâyet merkezindeki meclis üyelerine 1.000'er kuruş, sancaklardaki meclis üyelerine da 500'er kuruş maaş verilecekti.⁹⁵ Bu durumda sancaklardaki 42 üye eksildiğinden 21.000 kuruş vilâyet merkezindeki üyelere de 6.000 kuruş olmak üzere toplamda ayda 27.000 kuruş, yılda 324.000 kuruş (648 kese) tasarruf edilmiş oluyordu. Vilâyet kurulmadan önce bir yılda vilâyet dâhilinde verilmesi gereken maaşların 18.345 kese olacağı hesaplanmıştı. Vidin, Niş ve Silistre eyaletlerinin bir yıllık toplam varidâtı 12.840 kese olduğundan 5.540 kese açık oluşuyordu. Tasarruf edilen miktar, yıllık maaş giderlerin % 3.53'ü, açığın ise % 11,69'unu karşılayabiliyordu. İlber Ortaylı, personelden ve giderlerden tasarruf edilmekle birlikte bu durumun davaların birikmesine ve davaların ehliyetle görülememesine yol açtığı görüşündedir.⁹⁶ Midhat Paşa meclislerin birleştirilmesini teklif ettiği yazısında cinâyet meclisinin sancaklardan gelen evrakın incelenmesini yetiştiremeyecek kadar meşgul olduğunu da belirtmekteydi.⁹⁷ Bu durumda cinâyet meclisi, temyîz-i hukuk görevini de üstlenmesi dolayısıyla zaten baş edemediği iş yükünü daha da artıracak açıktır. Bu da İlber Ortaylı'nın görüşünü desteklemektedir.

Birleşme sonucunda meclislerin adı da birleştirilerek "Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet" olarak değiştirildi. Yine Müfettiş-i Hükkâm'ın başkanlık ettiği bu meclisteki mümeyyizlerin de üçü Müslim ve üçü gayrimüslim idi. 1281 (1864) tarihli ilk nizamnâme'ye göre vilâyet merkezindeki Büyük Meclis-i Temyîz-i Hukuk'ta hukuk işlerine ve Meclis-i Kebir-i Cinâyet'te kanun işlerine vakıf, devlet tarafından atanan birer özel memur bulundurulması öngörülmüşken bu defa "umûr-ı hukukiye ve kanuniyeye" yani hem hukuk hem de kanun işlerine vakıf bir memur bulundurulması öngörüldü.⁹⁸ Ancak

⁹⁴ İ.MVL.530/23773, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865).

⁹⁵ İ.MMS. 29/1245

⁹⁶ Ortaylı, *Mahalli İdâreler*, s.85.

⁹⁷ İ.MVL.530/23773, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865).

⁹⁸ VN. madde 19.,

uygulamada meclis-i temyîz-i hukuk memuru ve meclis-i cinâyet memuru unvanıyla iki ayrı memurun atandığı görülmektedir.⁹⁹ Bunlar dışında biri başkâtip olmak üzere başka kâtipler de atanmıştı. Üyelerinin çoğu mazbata ve istintaknâme düzenlemeye ve incelemeye muktedir kişiler idi. Hepsi her gün toplanarak görevlerini yerine getirmekteydi. Meclisin bazı toplantılarında birkaç zabtiye ve teftiş memuru da hazır bulunurdu. Onlar da görevleriyle ilgili işlerde istihdam olunurdu.¹⁰⁰

İki ayrı meclisin öngörüldüğü 1864 tarihli nizamnâmede Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi ile Vilâyet Cinâyet Meclisi ile ilgili maddeler arasında da hemen hemen hiç fark yoktu. Meclislerin adı dışında sadece “ashâb-ı hukuk” yerine “ashâb-ı de’âvî”, “de’âvî-i hukukiye” yerine “de’âvî-i cinâyet” ifadeleri farklı idi. Bu da birinin hukuk, diğerinin cinâyet meclisi olmasından kaynaklanıyordu. Bu meclislerle ilgili maddeler de şöyle idi:

“Vilâyetde bir büyük **Meclis-i Temyîz-i Hukuk** olub derece-i sâniyede elviye **temyîz-i hukuk** meclislerinin **ba’de’r-rü’ye** usûlen ve kanunen istinafa mecbur olacakları ve yahud ashâb-ı **hukukun** kezalik usulen ve hukuken istinâf idecekleri de’âvî-i **hukukiyyeyi** rü’yet ve hükme me’mur olacaktır.”¹⁰¹

“Vilâyetde bir **Meclis-i Kebir-i Cinâyet** olub derece-i sâniyede **bulunan** elviye **cinâyet** meclislerinin ~~**ba’de’r-rü’ye**~~ usûlen ve kanunen istinafa mecbur olacakları ve yahud ashâb-ı **de’âvînin** kezalik usulen ve hukuken istinâf idecekleri de’âvî-i **cinâyeti** rü’yet ve hükme me’mur olacaktır.”¹⁰²

İki meclisin birleştirildiği 1867 tarihli nizamnâmede Vilâyet Cinâyet Meclisi ile ilgili maddelerin çıkarılarak Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi ile ilgili maddelerde meclisin adının Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet olarak değiştirildiğini görüyoruz. Bu birleşik meclisin görevini ifade eden maddede emvâl ve emlaka dâhil hukuk davaları ile cinâyetten kaynaklanan davaların da meclisin yetki alanına girdiğini belirten bir ilave yapılmıştı. Bu meclis, sancak temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerinde görüldükten sonra usulen ve

⁹⁹ **SVT.**, H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869) s.22.

¹⁰⁰ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 46.

¹⁰¹ **TVN.** Madde 18.

¹⁰² **TVN.** Madde 20.

kanunen istinafa mecbur olunan veyahut ashab-ı hukukun da usulen ve hukuken istinâf edecekleri hukuk ve cinâyet iddialarını görecektir ve hükme bağlayacaktır. Bu değişiklik 1284'te (1867) yayınlanan nizamnâmeyle şöyle yansımıştır:

“Vilâyetde bir büyük Meclis-i Temyîz-i Hukuk olup *bunun vezâif-i me'mûriyeti emvâl ve emlâke dâhil olan de'âvî-i hukukiye ile cinâyetden münba'is olan dâvâlardan* derece-i sâniyede elviye temyîz-i hukuk meclislerinin ba'de'r-rü'ye usûlen ve kanunen istinafa mecbur olacakları ve yahud ashâb-ı hukukun keza'lik usûlen ve hukuken istinâf edecekleri ~~de'âvî-i hukukiyyeyi~~ *hukuk ve cinâyet iddi'âlarını* rü'yet ve hükme hükmeylemekden ibâret ~~me'mur~~ olacaktır.”¹⁰³

Meclisler birleştirilmişti; ancak nizâmen kararlaştırılan vazifeleri muhafaza edilmesi şartı getirilmişti. Yani meclisler birleştirilmekle beraber görevleri birleştirilmemişti. Bu durumda iki ayrı görevi olan bir tek meclis ortaya çıktı. Etraflıca incelenmesi gereken hususlar ortaya çıktığında üyelerden bazıları ile “cemiyet-i mahsusa” akdedilerek bu meclise müzakere yetkisi verilmesi kararlaştırıldı. Vilâyet merkezinde ve mülhakatta bu meclislerin birleştirilmesi konusunda böyle bir cemiyet teşkili şartıyla Midhat Paşa'ya izin verildi.¹⁰⁴ 1284 (1867) nizamnâmesine hukuk-ı adiyeye-i nizâmiye (ceza hukukundan olmayan)¹⁰⁵ ve cinâyetle ilgili hukuk davalarından etraflıca incelenecek bir iş olduğunda meclisin bazı azalarının bir araya gelmesiyle bir cemiyet oluşturulmasının caiz olduğunu belirten bir madde kondu.¹⁰⁶ Temyîz-i hukuk meclisi ile ilgili bir iş olduğunda cinâyet meclisi mümeyyizlerinden uygun olanlar Müfettiş-i Hükkâm'ın dairesinde toplanırdı. Bu toplantıda gereken inceleme yapıldıktan sonra karar toplantıya katılan

¹⁰³ VN. madde 18; İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 18. 1867'de ilave edilen kelimeler italik ve farklı font ile yazılmış, çıkarılan kelimelerin de üzeri çizilmiştir.

İlk Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi'ndeki vilâyet merkezindeki Meclis-i Temyîz-i Hukuk'un görevinden bahseden 18. madde üzerinde 1867 nizamnâmesindeki değişiklikler gösterilmiştir. İlaveler farklı bir fontla italik olarak yazılmıştır. Çıkarılan ifadelerin de üzeri çizilmiştir.

¹⁰⁴ İ.MVL.530/23773, 3 Zilhicce 1281 (29 Nisan 1865).

¹⁰⁵ “Adi”, Kâmûs-ı Türkî, s.921.

¹⁰⁶ VN. madde 22.,

heyet içinde hükmolunurdu. Meclis-i cinâyet başkâtibinin düzenlediği mazbata mühürlendikten sonra vilâyet makamına verilirdi.¹⁰⁷

Temyîz-i Hukuk Meclisi sadece kanunî ve nizâmî olarak hüküm verilecek davaları görmeye ve incelemeye yetkili idi. Müslüman ahaliyle ilgili olup şer'î mahkemelerde görülmesi gereken, gayrimüslim ahaliyle ilgili olup kendi ruhanî idarelerinde görülen davalar ile ticaretle ilgili olup ticaret meclislerinde görülen hususlar yetkisi dışındaydı. 1281 (1864) tarihli nizamnâmede cinâyet meclisinde görülen ve incelenen davalar da yetki alanı dışında tutulmuştu; ancak iki meclis birleştirildiğinden dolayı bu ifade de nizamnâmeden çıkarıldı.¹⁰⁸

Meclisler birleştirildiği halde tarifnâmede sürekli olarak cinâyet meclisi olarak bahsedilmektedir. Temyîz-i hukuk meclisinin toplanmasından bahsederken de meclisin cinâyet meclisi vasfı öne çıkarılarak “cinâyet meclisi mümeyyizlerinden münasipleri” denmektedir. Bu da meclisin temyîz-i hukuk meclisi görevini de yerine getiren bir cinâyet meclisi olarak algılandığını göstermektedir. Zaten meclisin ağırlıklı işi de cinâyet meclisi olarak çalışmaktı. Cürüm ve cinâyetlerin muhakemeleri nizam ve kaide icabı herkesin gözü önünde ve aleni yapılması gerekiyordu. Bu kaideyi yerine getirerek cinâyet meclisinin mahkemelerinin aleni yapılabilmesi maksadıyla vilâyet merkezinde yeni bir daire yaptırıldı. Meclis açıldıktan birkaç gün sonra 22 Muharrem 1283 (6 Haziran 1866) tarihi Tuna Gazetesi'nde halkın mahkemeyi dinlemesi için özel bir yer ayrıldığı belirtiliyordu.¹⁰⁹ Bu dairenin bir odası müfettiş-i hükkâma, birisi kâtiplere ve birisi de istintak (sorgu) memurlarına ayrılmıştı. Bütün odaların ortasında ve sokağa bakan tarafta da meclisin toplandığı büyük bir salon yer alıyordu. Meclis bu salonda haftada iki kere pazartesi ve perşembe günleri¹¹⁰ toplanıyordu; ancak gerektiğinde diğer vakitlerde de toplanabiliyordu. Meclis herkese açıktı. Büyük cinâyetler hakkında karar verilen maddeler, zanlı ve suçlular hazır olduğu halde okunarak meclis mümeyyizlerinin çoğunluğunun oyuyla meclis başkanı

¹⁰⁷ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 52.

¹⁰⁸ VN. madde 20., ; İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 20.

¹⁰⁹ Tuna, No: 76, H.22 Muharrem 1283/R.25 Mayıs 1282 (6 Haziran 1866) s.1

¹¹⁰ Meclisin pazartesi ve perşembe günleri toplandığı bilgisi Tuna, No: 76'da yer almaktadır.

tarafından hükmolunurdu. Ne türlü bir töhmet ve cinâyete dair olursa olsun bu davaların hükümleri gazetede yayınlanmak üzere haftada iki defa meclis memuru tarafından mühürlü ilmühaberlerinin matbaaya verilmesi kararlaştırılmıştı.¹¹¹

Sancaklardan istinâf olunan cinâyet davalarını görüp hüküm vermek vilâyet cinâyet meclisinin göreviydi.¹¹² Bağlı sancaklarda görülen cinâyet davaları ve onlarla ilgili olarak gelen mazbatalar bu meclis tarafından incelenerek kanuna göre icra edilirdi. Re'sen havale olunan büyük ve önemli cinâyet hususları ayrıca başlı başına meclis tarafından görülerek kanunî hükmü mazbatası düzenlendikten sonra beyan olunurdu. Bir yıldan yukarı hapis cezaları vilâyet merkezinden sorulmak zorundaydı. Vilâyet Cinâyet Meclisi'nde görülen ve incelenen çeşitli konulardan hapis cezası hükmü verildiğinde hükmün icrası için vilâyet makamının onayı gerekiyordu. Bundan fazla cezayı gerektiren genellikle kürek ve kısas gibi hükümleri ihtiva eden konular Bâb-ı Âlî'ye arz ediliyordu.¹¹³

Eğer Vilâyet Cinâyet Meclisi tarafından hüküm verilecek evrak, hapis, pranga ve kürek veya kısas cezalarını gerektiren büyük cinâyetle ilgili bir evrak ise, incelendikten sonra lüzum görülürse suçlu veya şahitler çağrılarak sorgulanırdı. Bu şekilde izinli ya da izinsiz incelemenin tamamlanması için gereken her şey yapıldıktan sonra evrakı, istintaknamesini ve hükmünü ihtiva eden mazbata müsveddesi hazırlanırdı. Mazbata müsveddesi, Müfettiş-i Hükkâm ve suçlu mecliste hazır bulunduğu halde okunduktan sonra kanunnâmeğe uygun olarak hükmü tayin olunurdu. Bundan sonra da yapılan mazbata valilik makamına takdim edilirdi.¹¹⁴ Hükme bağlanan dava valiye arz edilmeden önce Müfettiş-i Hükkâm ve mümeyyizler tarafından mühürlenmekteydi. Vali hükûmetin kendisine verdiği yetki dâhilindeki hükümleri uyguluyor, yetkisini aşanları da hükûmet merkezinin tedkik ve emrine arz ediyordu.¹¹⁵

¹¹¹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 50.

¹¹² VN. madde 18.,

¹¹³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 47.

¹¹⁴ gös.yer.

¹¹⁵ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 24.

Mülhakattan gelen töhmet ve cinâyetle ilgili evrak hangi türden olursa olsun önce evrak odasında kaydedildikten sonra vilâyet cinâyet meclisine havale edilmekteydi. Vilâyet cinâyet meclisinin başkâtibi veya memuru tarafından evrak odasının verdiği numaraya göre fihrist cetveline geçirildikten sonra müzakereye konurdu. Hükmün icrasına kaza ya da sancağın mülkî amiri olan kaymakam yetkili ise incelendikten sonra gereğini ifade eden bir müzekkere yazılarak ilgili makama mektup yazılması için evrak odası marifetiyle Mektûbî odasına ulaştırılırdı.¹¹⁶

Başlı başına vilâyet cinâyet meclisinde görülen işlerden dolayı sorgulanması gerekenlerin soru ve cevapları ile sair tetkikatına meclis tarafından bakılmaktaydı; fakat tabiatıyla hepsini çıkarmak mümkün değildi. Bu yüzden maslahatına ve icabına göre meclis mümeyyizlerinden biri bir teftiş memuru ile birlikte “istintak odasına” ayrılarak suçlusunun sorgulanmasına başlardı.¹¹⁷

Midhat Efendi (daha sonra Midhat Paşa) 1855 yılında Rumeli’de ve özellikle Büyük Balkanlardaki haydutluk ve yol kesme olaylarını bastırmak üzere görevlendirilmişti. Buradan dönüşünde verdiği layiha üzerine Bâb-ı Âlî umumî bir talimat hazırlamıştı. Bu talimat gereği Rumeli’deki bütün eyaletlerde ceza hükümlerini izin almadan uygulamaya yetkili bir reis maiyetinde birer “meclis-i muvakkat” tayin edilmişti.¹¹⁸ Meclis-i Muvakkat’ın bir talimatı ve buna dair de bir padişah fermanı vardı. Vilâyet Cinâyet Meclisi’nde de bu ferman ve talimat “düstûr’l amel” idi. Yani bu konuyla ilgili her türlü fiil ve hareket bu talimat ve fermana göre tatbik edilmesi gerekiyordu.¹¹⁹ Dolayısıyla bu meclis-i muvakkatlerin görevleri de Vilâyet Cinâyet Meclisi’ne yüklendiğinden haydutluk ve yol kesme fiillerine dair davaları görmek ve hükmünü vermek bu meclisin göreviydi. Sübut bulan kanun maddesinin de yer aldığı bir mazbata düzenlenerek vilâyet makamına

¹¹⁶ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 47.

¹¹⁷ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 48.

¹¹⁸ Midhat, a.g.e, s.7.

¹¹⁹ Tuna, No: 96, H. 4 Rebi’ü’l-âhir 1283 / R. 3 Ağustos 1282 (16 Ağustos 1866), s.1 (Gazetede Hicri tarih Rebi’ü’l-âhir yerine yanlış olarak Rebi’ü’l-evvel yazılmıştır), “Düstur” maddesi içinde “düstur’l amel”, Kâmûs-ı Türkî, s.610.

takdim edilirdi. Bu mazbata gereği yapılması gereken mazbatanın üst tarafına buyruldu olarak yazıldıktan sonra icra edilirdi.¹²⁰

Sofya Sancağı Cinâyet Meclisi'nde yapılan sorgulamaları neticesinde işledikleri suçlarını itiraf eden iki kişi yol kesmek suretiyle adam öldürdüklerinden evraklarıyla birlikte Vilâyet merkezi olan Rusçuk'taki Vilâyet Cinâyet Meclisi'ne gönderilmişti. Suçluların işledikleri fiil, meclis-i muvakkat talimatı kapsamına girdiğinden hükmü, ancak Vilâyet Cinâyet Meclisi verebiliyordu. Meclis-i Muvakkata Talimatı ve ferman hükmünce mal ve cana suikast için silahlı olarak dağda ve ormanda gezen ve hırsızlık ve haydutluk eden şahısların eman verilmeksizin katl ve idam edilmeleri gerekiyordu. Bu hükümde belirtildiği şekilde adam öldürdüklerini açık ve kesin olarak ikrar ettikleri Sofya sancağındaki cinâyet meclisinden gelen sorgu evrakından anlaşılıyordu. Vilâyet Cinâyet Meclisi tarafından buna uygun olarak düzenlenen hüküm mazbatasına gereğince iki hükümlü cinâyetin işlendiği mevki olan Plevne ve Lofça'da idam edildiler.¹²¹

Bunların dışında vilâyet merkezinde bulunan hapishanedeki mahpusların yoklamasını yapmak da cinâyet meclisinin göreviydi. Hapishanenin talimatı gereği idaresinden kaymakam, zâbitasından zabtiye zabitleri sorumluydu. Genel olarak nezâret etme görevi de Vilâyet Cinâyet Meclisine havale edilmişti. Her ay bu meclisin mümeyyizlerinden bir kişi, sancak cinâyet meclisi mümeyyizlerinden biriyle birlikte mahpusların yoklamasını yaparak yoklama defterini düzenlerdi. Daha sonra da bu yoklama defteri valilik makamına takdim edilirdi. Yoklamada yolsuz bir durum tespit edilirse düzeltilirdi.¹²²

4.3.2. Sancak Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisleri

Sancak merkezlerindeki cinâyet meclisleri de temyîz-i hukuk meclisleri de vilâyet merkezindeki benzeri meclislerde olduğu gibi üçer Müslim ve üçer

¹²⁰ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 50.

¹²¹ Tuna, No: 96, H. 4 Rebi'ü'l-âhîr 1283 / R. 3 Ağustos 1282 (16 Ağustos 1866), s.1

¹²² Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 51.

gayrimüslim olmak üzere altışar üyeden oluşacaktı. Her iki meclis de sancak kadısının başkanlığında toplanacaktı. Vilâyet merkezindeki meclislerle birlikte sancaklardaki meclisler de birleştirilerek “Liva Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisi” adını aldılar. Sancaklarda da vilâyet merkezindeki meclisin bir benzeri olarak bu iki meclis, sancak merkezindeki hâkimin başkanlığında toplanan üçü Müslim ve üçü gayrimüslim olmak üzere mümeyyiz namıyla altı üyeden oluşan bir meclis haline getirildi. 1281 (1864) tarihli nizamnâmede sancak cinâyet meclisleri için bir “me’mur-ı mahsus”tan bahsedilmezken temyîz-i hukuk meclisleri için hukuk işlerine vakıf devlet tarafından atanan bir memur-ı mahsus bulunması öngörülüyordu. Birleşmeden sonra bu memurun hem hukuk hem de kanun işlerine vakıf olması öngörülmekteydi.¹²³ İki meclis birleşmekle birlikte vilâyet merkezinde olduğu gibi sancaklarda da temyîz-i hukuk meclisi ile cinâyet meclisinin kâtipleri ayrı idi.¹²⁴ Vilâyet Temyîz-i Hukuk Meclisi gibi bu meclis de sadece kanunî ve nizamî olarak hüküm verilecek davaları görmeye ve incelemeye görevli idi. Bu mecliste görülen davalar hükme bağlandıktan sonra mazbatası sancak kadısı ve üyeler tarafından mühürlenirdi. Mühürlenmiş mazbata sancak kaymakamına arz olunacak ve kaymakam tarafından valiye gönderilecekti.¹²⁵ Hapis cezaları konusunda yürürlükteki kaideye göre bir seneye kadar olan hapis cezalarının icrasına sancak kaymakamları yetkiliydi.¹²⁶ Müslüman ahaliyle ilgili olup şer’i mahkemelerde görülmesi gereken, gayrimüslim ahaliyle ilgili olup kendi ruhanî idarelerinde görülen davalar ile ticaretle ilgili olup ticaret meclislerinde görülen hususlar vilâyetteki temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisinde olduğu gibi yetkisi dışındaydı.¹²⁷

Hem 1281 (1864) hem de 1284 (1867) tarihli nizamnâme sancaklardaki temyîz-i hukuk meclislerinin, kaza temyîz-i hukuk meclislerinin göremeye yetkili olamadığı veya gördükten sonra istinâf edecekleri davaları göreceği belirtilmektedir; fakat nizamnâme kazalarda temyîz-i hukuk meclisi

¹²³ VN. madde 39., ; İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 41,44.

¹²⁴ SVT H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869).s.29,48.

¹²⁵ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 44,45.

¹²⁶ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 47.

¹²⁷ VN. madde 20., ; İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 20.

kurulmasını öngörmemektedir.¹²⁸ Tuna Vilâyeti Salnâmesi'nde, Tuna Gazetesi'nde ve bu konuda yazılan ulaşabildiğimiz araştırma eserlerde¹²⁹ de kazalarda temyîz-i hukuk meclisi olduğuna dair bilgiye rastlanmamıştır. Liva temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerinin kazalardaki de'âvî meclisleri ile ilişkisi konusunda da bir ifade görülmemektedir. 1281 (1864) tarihli nizamnâme kaleme alınırken bu maddede “kaza de'âvî meclisleri” yazılması gerekirken yanlışlıkla yerine “kaza temyîz-i hukuk meclisleri” yazılmış ve sonraki nizamnâmeler üzerinde de değişiklik yapılırken de iyi incelenmemesi sebebiyle aynı yanlış devam ettirilmiş olmalıdır. Çünkü “kaza temyîz-i hukuk meclisi” ifadesi “kaza de'âvî meclisleri” şeklinde değiştirildiğinde uygulamadaki duruma uygun düşmektedir. Bu duruma göre kaza de'âvî meclisleri göremeyecekleri ve kaza de'âvî meclislerinin gördüğü davalardan istinâf edilenlere liva temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisleri bakmaktadır. Yani bu meclisler aynı zamanda kazadaki davaların istinâf divanlarıydı.

Suçun işlenmesi, ihbarı, aranması, yakalanması, yargılanması ve infazına kadar geçen süreci bir olay üzerinden görelim. Bu olay geniş bir bölgeyi harekete geçirdiği, hem sancaktaki hem de vilâyet merkezindeki cinâyet meclisini ilgilendirdiği, aynı zamanda da meclis-i muvakkat kapsamına girdiğinden iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu olayda mürur tezkirelerinin suçluların yakalanması konusundaki etkisi de ortaya çıkmaktadır.

Edirne Vilâyeti'nin Filibe Sancağı Pazarcık Kazası'ndan Yahudi Bahuraşiva ile Edirneli Çalbun Jurnan ve Tırnovalı Bulgar Sava, Lofça'ya gitmek üzere Servi'den yola çıkarlar. Geceleyin Karabahçe Deresi Çayırılığı deneni yerde eşkiya tarafından basılırlar. Üçünü de öldürmek üzere ateş ederler; ancak yaralı olarak kurtulan Bulgar Sava en yakın karakola ihbar ederek eşkallerini tarif eder. Bunun üzerine karakol olayın geçtiği yol üzerindeki Servi ve Lofça kazalarına durumu ihbar etmiştir. Bu kazalarca yapılan tahkikat sonucunda verilen eşkallere uygun Arif ve Durmuş adlı iki Arnavut'un Lofça'dan Servi'ye gitmek üzere yapılan mürur tezkiresi kaydı

¹²⁸ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 40; VN, madde 38,

¹²⁹ Ortaylı, **Mahalli İdâreler** ; İkinci, a.g.e., Bingöl, **Yargı Reformu**.

olduğu görülür. Servi'ye gitmek üzere kayıt yaptırdıkları halde buraya gitmedikleri anlaşılır. Cinayetin bunlar tarafın işlendiği şüphesi doğduğundan her tarafa telgraf çekilerek Lofça, Servi ve Tırnova'dan da zabtiye askeri sevk edilerek aranmasına başlanır. Öldürdükleri Yahudilerin atlarıyla Sofya üzerinden memleketlerine dönmek için Büyük Balkan'dan geçtikleri öğrenilir. Arif Sofya'da Durmuş Köstendil'de Yahudilere ait atlarla birlikte yakalanırlar. Üzerlerinde öldürdükleri Yahudilere ait eşya ve evrak olduğu tespit edilir.

Yakalandıktan sonra sorgulanmak üzere Sofya Cinayet Meclisi'ne götürülürler. Burada yapılan sorgularında suçlarını itiraf ederler. Bu türlü eşkiyalık ve adam öldürme suçlarına ait davalara sancaklardaki meclisler yetkili olmadığından sorgulaması yapıldıktan sonra sorgu evrakıyla birlikte Vilâyet Cinâyet Meclisi'ne gönderildi.¹³⁰

4.3.3. De'âvî Meclisleri

Mahkemelerin teşkilatlanması da mülkî taksimata uygun olarak yapıldığından her kaza merkezinde bir de'âvî meclisi kuruldu. Kazanın hakimi başkanlığında toplanan bu meclislerdeki üye sayısı başlangıçta iki Müslim iki gayrimüslim olmak üzere toplam dört kişi olması kararlaştırılmıştı. Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi'nde de bir değişiklik yoktu; ancak 1867'deki Vilâyet Nizamnâmesinde "Müslim ve gayrimüslim üç azadan mürekkeb" olacağı belirtilmektedir.¹³¹ Buradan toplam üç aza olacağı anlaşılmakla beraber hem Tuna Vilâyeti salnamelerinde hem de Hırsova de'âvî meclisi zabıtlarında dört üyesi olduğu görülmektedir. Üye sayısının da görülebileceği en son tarihli kayıt Rûmî 18 Haziran 1286 tarihli'dir. Bu da 30 Rebi'ü'l-evvel 1287 (30 Haziran 1870) tarihine tekabül eder. Buradan da 1867 tarihli nizamnâme'ye uyulmayarak uygulamada 1864 tarihli nizamnâme'ye göre meclisin dört üyesi olduğu anlaşılmaktadır.¹³²

¹³⁰ **Tuna**, No: 96, H. 4 Rebi'ü'l-âhir 1283 / R. 3 Ağustos 1282 (16 Ağustos 1866), s.1 Olayla ilgili bundan sonraki gelişme Vilâyet Temzyîz-i Hukuk ve Cinâyet Meclisi başlığı altında yer verilmiştir.

¹³¹ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 54,55 **VN**. madde 50,51, "Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi" madde 54,55, **TV. 805**, 28 Muharrem 1282 (23 Haziran 1865)

¹³² Bingöl, **Hırsova**, s.108.; **SVT.**, H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869), s.34,36,38,40,vs.

Öncelikle Müslümanlara ait olup şer'i mahkemelerde görülen, gayrimüslimlerin ruhanî idarelerinde görülen davalar, cinâyetlerle ilgili olarak cinâyet meclislerinde incelenip görüşülmesi gereken hususlar ile sırf ticaretle ilgili olup liva ticaret meclislerinde görülecek davalar bu meclisin yetkisi dışındaydı. Bunların dışında kalan ve kanunî ve nizamî olarak hükme bağlanması gereken davalarla “cünhâ ve kabahat”¹³³ derecesinde olup yetkili olduğu kanunî hususların görülmesi ve incelenmesi bu meclisin göreviydi.¹³⁴ Yetkisi dâhilinde hüküm verip verilecek cezayı belirleyebiliyor ya da berat kararı verebiliyordu. Yetkisini aşan konularda da hüküm verebiliyor; ancak hükmettiği konuda olduğu düşünülen suçun cezasını belirleyemiyordu. Üç aya kadar hapis, kürek gibi cezalarda hem hüküm hem de ceza verme yetkisine sahipti. Cezası üç ayı aşan davalarda ise hüküm verebiliyor, ama ceza tespitini liva cinâyet meclisine bırakıyordu. Dava konusu, cinâyete dair bir suç ise ilk tahkikatı yaparak dava evrakı ile birlikte davaya konu olan kişileri liva cinâyet meclisine havale etmesi gerekiyordu.¹³⁵ Hırsova Kazası Deavi Meclisi'nin R.5 Şubat 1283 (17 Şubat 1868) tarihli mazbatasından kazadaki bu meclisin göremediği bir davayı bağlı olduğu Tulça sancağının temyîz-i hukuk meclisine havale ettiği ve sancaktaki meclisin de bu davaya bidayeten baktığı anlaşılmaktadır.¹³⁶

Deavi meclisinde hükme bağlanan davanın mazbatası kazanın hâkimi ve mümeyyizlerin mühürleriyle mühürlenirdi. Hükmolunan dava mazbata ile kaza müdürüne bildirilirdi. Eğer kaza müdürünün verilen hükmü uygulamaya yetkisi varsa uygulaması, yetkisi dışındakileri de sancak kaymakamına arz etmesi gerekiyordu.¹³⁷ Kaza müdürleri töhmet ve cinâyet maddelerinde hafif

¹³³ Hafif cezayı gerektiren fiil. Bkz. **Kâmûs-ı Türkî**, “Cünhâ” s.483-484, “Kabahat” s.1047-1048, ve “te'dib” s.371.

28 Zilhicce 1274 (8 Ağustos 1858) tarihli son ceza kanunnâmesine göre “Kabahat” ve “Cünhâ” **Düstur**. Cilt 1, 1289 (1872), s.537'den naklen Bingöl, **Hırsova**, s.33.

4. madde: **Cünhâ**: Te'dip cezasını gerektiren fiillerdir. Te'dip cezası bir haftadan fazla olan hapis ve geçici sürgün, memuriyetten tard ve ceza-i nakdidir.

5. madde **Kabahat**: tekdir muamelesini gerektiren fiil ve harekettir. Tekdir muamelesi 24 saatten bir haftaya kadar hapis ve 100 kuruşa kadar olan nakdi cezadır.

¹³⁴ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 56 VN. madde 52, „;

¹³⁵ Bingöl, **Hırsova**, s.20.

¹³⁶ **a.g.e.**, s.27-33.

¹³⁷ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 57 VN. madde 53, „;

kabahatlere dair hapis cezaları ve cezâ-yı nakdi alınmasını gerektiren hususlar hakkında kanunen terettüp eden ve de'âvî meclislerinde karar verilen hükümlerin icrasına yetkiliydi.¹³⁸ Hırsova Deavi Meclisi tutanaklarında da bu durum görülmektedir. Meclis, yargılamayı yaptıktan sonra sorguyu ve verilen hükmü ihtiva eden mazbatayı kaza kaymakamına¹³⁹ yazlı olarak göndermekteydi. Hırsızlık yapan bir mokaanın yargılanmasını yapmış ve yaptığı suça karşılık gelecek cezanın icrası için sancaktaki cinâyet meclisine gönderilmesi gerektiğini ifade eden sorgu evrakını da içeren mazbatayı kaza kaymakamına göndermişti. Çünkü ceza kanunnâmesinin 222. maddesi gereği 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezasını gerektiriyordu. Bu da de'âvî meclisinin yetkisini aşıyordu.¹⁴⁰ Sorgulama ve inceleme sonucunda herhangi bir şey bulunamadığında yine sorgulamayı da içeren bir mazbata düzenlenerek kaza kaymakamına takdim ediliyordu.¹⁴¹ Mahkemenin yetkisi dâhilindeki bir ceza ise onun da hükmünü belirterek kaymakama bildiriyordu. Örneğin; ".....ceza kanunnâme-i Hümâyûnu'nun 214. ve 116. maddeleri icâblarınca merkûm Antun'un bir hafta hapsiyle bir mecdiye altunu cezâ-yı nakdînin tahsili lâzım geldiği ifâdesiyle merkûm Anton, Zabtiye Çavuşu Mustafa Ağa'ya teslîmen huzûr-ı 'âlilerine irsâl olundu. bâkî'ül-emr hazret-i men lehül-emrindir."¹⁴² Yani ceza kanunnâmesinin 214. ve 216. maddelerine gereği Anton'un bir hafta hapis ve bir mecdiye altını nakit para cezasının tahsil edilmesi gerektiği ifadesiyle Anton, Zabtiye Çavuşu Mustafa Ağa'ya teslim edilerek yüce huzurunuz (kaza kaymakamı) gönderildi. Bundan sonra yapılacak iş konusunda emir size aittir. Buradan da anlaşıldığı gibi mahkemenin yani de'âvî meclisinin kararı ne olursa olsun kaymakama takdim ediliyor, hükmün icrasına ya da yapılacak işleme kaza kaymakamı karar veriyordu.

¹³⁸ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 47. Tarifnâme, nizamnâme değiştirilmeden önce hazırlandığı için kazanın mülkî amirinin unvanı "müdür" olarak geçmektedir.

¹³⁹ 1867 tarihli vilâyet nizamnâmesiyle birlikte sancakların mülkî amirinin unvanı "kaymakam" yerine "mutasarrıf", kazaların mülkî amirinin unvanı da "müdür" yerine "kaymakam" olarak değiştirilmişti. Dolayısıyla söz konusu de'âvî meclisi tutanaklarında da "kaza kaymakamı" unvanı yer almaktadır.

¹⁴⁰ Bingöl, **Hırsova**, s.34-37.

¹⁴¹ **a.g.e.**, s.42-51,.

¹⁴² **a.g.e.**, s.60,.

4.3.4. Ticâret Meclisleri

4.3.4.1. Vilâyet Ticâret Meclisi ve İstînâf Dîvânı

Tanzimat'a kadar diğer alanlarda olduğu gibi ticaret alanında da İslam Hukuku geçerli idi. Ticâret hukuku kanun şeklinde tedvin edilmediğinden fıkıh kitapları ve fetvâlara dayanıyordu. Şer'i hukuka uyan ticarî işlemler şer'i mahkemelerde çözülebiliyordu. Şer'i hukuka göre tarafların aralarındaki anlaşmazlıkları bir ya da daha fazla hakem tayin ederek çözmeleri mümkündü. Lonca teşkilatlarında sanatında tecrübeli, sözü dinlenen ve hükûmet nezdinde esnafın sıkıntılarını dile getirebilecek ihtiyar denen ustalar bulunuyordu. Bu ihtiyarlar, önceleri şeyh ve 19. yüzyıldan itibaren kethüdâ ve daha sonra da kâhya denen bir görevliyi seçiyorlardı. Bu seçim kadı ve vali tarafından da onaylanmaktaydı. İşte loncalarda her meslek erbabı aralarındaki anlaşmazlıkları Lonca teşkilatı içinde bu kâhyalar meclisi ile kadıya götürmeden çözebiliyordu. Cezayı da kâhyalar meclisi uyguluyordu. Çözölemeyen ticarî anlaşmazlıklar için kadıya müracaat ediliyordu. Kadı da ticarî adetleri bilen kişilerin görüşlerini de alarak anlaşmazlığı çözüyordu.¹⁴³

Osmanlı Devleti sınırları içinde ticaret yapan yabancı tüccarlar da vardı. Yabancı tüccarlar, kapitülasyonlar sebebiyle imtiyazlar elde etmişlerdi. Bu yüzden de yabancı devletler ülkenin birçok yerinde konsolosluklar açmıştı. Mahalli idareciler ve yerli halkla olan ilişkilerini gayrimüslim Osmanlı tebaasından tercümanlar vasıtasıyla yürütüyorlardı. Konsolosların hizmetindeki bu tercümanlar, aldıkları beratlar sayesinde hem gayrimüslim reâyanın yükümlü olduğu vergilerden muaf oluyor, hem de yabancı tüccarların haklarına sahip oluyordu. Bu gayrimüslim unsurlar, 19. yüzyılda Avrupa ile yapılan ticarete önemli bir yere sahiptiler. "Avrupa tüccarı" sıfatıyla dış ticaret imkânına sahip "beratlı tüccar" denen bu gayrimüslim tüccarlar Müslümanlara göre avantajlı durumdaydı. II. Mahmud döneminde aynı ticarî hakların "hayriye tüccarı" sıfatıyla Müslümanlara da verilmesiyle

¹⁴³ a.g.e., s.110.

Müslüman tüccarlar da kapitülasyonların sağladığı haklara sahip oldu. Bu tüccarlar arasındaki 4.000 akçeye kadar olan ticarî davaları taşrada şer'î mahkemeler görmeye yetkili idi.¹⁴⁴ 1740 kapitülasyonuna göre bu miktarı aşan davaların Divân-ı Hümayûn'dan başka yerde dinlenmesi yasaktı.¹⁴⁵

1840'ta ticarî uyuşmazlıklara başka mahkemelerin bakması esas kabul edilince İstanbul'da Ticâret Nazırı'na bağlı olarak nâzırın başkanlığında "mahkeme-i ticaret" adıyla "ticâret meclisi" de denen bir ticâret mahkemesi kuruldu. 1848'de dış baskılar sonucu yine Ticaret Nazırı başkanlığında toplanan üyelerinin yedisi Osmanlı tüccarlarından ve yedisi sefaretler tarafından seçilen yabancı tüccarlardan oluşan "Karma Ticâret Mahkemesi" kuruldu. Bu üyelerin hepsi oy kullanma hakkına sahipti. Bu durum, Ticaret Kanunnâmesi düzenlenene kadar geçerliydi. Gerekirse kanunnâme hükümlerine göre yeniden düzenlenebilecekti.¹⁴⁶ 28 Temmuz 1850'de (18 Ramazan 1266) Ticâret Kanunnâmesi yayınlandı. 1807 tarihli Fransız Ticâret Kanunu'nun tercümesi olan bu kanunnâme hemen yürürlüğe girmede. İstanbul'daki tüccarlar için bir, taşradakiler için bir buçuk yıl bir mehil müddetinden sonra davalar bu kanunnâmeye göre bakılacaktı. 1 Mayıs 1860'da (18 Ramazan 1276) Fransız Ticâret Kanunu'nun dördüncü kısmı iktibas edilerek 1850 tarihli kara ticareti ile ilgili kanuna bir zeyl yapıldı. Ticâret mahkemelerinin yapısını ve görevlerini düzenleyen bu kanuna göre ticarî davalar ticâret mahkemelerinde görülecek ve hükme bağlanacaktı.¹⁴⁷ Bunun üzerine Cemaziye'l-evvel 1277'de (Ekim-Kasım 1860) ticâret mahkemesi yeniden düzenlendi.¹⁴⁸ Bu kanuna göre ticâret mahkemelerinin kararlarını temyiz etmek veya istinafen görmek üzere yüksek ticâret temyiz mahkemesi olarak İstanbul'da "İstinâf-ı De'âvî-i Ticâret Divânı" kuruldu.¹⁴⁹

Tuna Vilâyeti'nin kuruluşuna kadar geçen sürede Osmanlı Devleti dâhilindeki bütün ticaret mahkemelerinin istinâf divanı, İstanbul'daki İstinâf-ı

¹⁴⁴ a.g.e., s.111-115.

¹⁴⁵ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, 1.Cilt.,Ankara, TTK., 1953, s.104.

¹⁴⁶ Cin, Akgündüz, a.g.e., s.289.; Akyıldız, a.g.e., s.130-132.

¹⁴⁷ Bingöl, **Yargı Reformu**, s.131-132.

¹⁴⁸ Akyıldız, a.g.e., s.133.

¹⁴⁹ Cin, Akgündüz, a.g.e., s.289-290; Ekinci, a.g.e.,105,106.

De'âvî-i Ticâret Divânı idi. Bu da geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'ndeki bütün ticaret istinâf davalarının İstanbul'da görülmesini zorunlu kılıyordu. Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi, vilâyetin bir Meclis-i Ticâret'i olmasını ve sancaklardaki ticaret meclislerinin hükümlerinin bu meclis tarafından istinâf edilmesini öngörüyordu. Meclisin şekli ve çalışma usulünün ticaret kanununun tayin ettiği şekil ve usulde olacağı, görevlerini de bu kanunun çizdiği sınırlar içinde yerine getireceği belirtilmekteydi. Hem vilâyet ticâret mahkemesi hem de sancak ticaret mahkemeleri ile ilgili maddeler aynı idi. Farklı olarak sadece vilâyet ticaret meclisinin istinâf yetkisi olduğu ilavesi vardır. Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi ve gerek 1867 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde de aynı hükümler yer almaktaydı.¹⁵⁰ Tarifnamede "Meclis-i Ticâret-i Vilâyet ve Divân-ı İstinâf", Tuna Vilâyeti Salnamesi'nde de "Divân-ı İstinâf-ı Ticâret-i Vilâyet" olarak adlandırılan bu meclis¹⁵¹ ile birlikte ilk defa İstanbul dışında bir ticâret istinâf divânı açılmış oluyordu. Vilâyet usulü yaygınlaştıkça her vilâyet merkezinde bir ticâret istinâf divânı kurulmuş olacaktı. Bu durumda İstanbul'daki istinâf divânının yükünün büyük ölçüde hafifleyeceği açıktır.

Nizamnâmeye göre her sancakta bir ticâret meclisi bulunacağından vilâyetin merkez sancağı olan Rusçuk Sancağı'nda da bir ticâret meclisi bulunması gerekiyordu; ancak Midhat Paşa'nın diğer meclis üyelerinin seçilmesinden sonra hem vilâyet ticâret meclisi hem de sancak ticâret meclisi oluşturacak adam bulma ümidi olmadığı gerekçesiyle bu iki meclisin birleştirilmesi teklifi Bâb-ı Âlî tarafından uygun görülerek onaylanmıştı.¹⁵² Rusçuk'ta daha önceden bir ticâret meclisi bulunmaktaydı. Bu yüzden ayrıca bir meclis oluşturulmadı. Mevcut ticâret meclisi sancak dâhilinde vuku bulan ticaret davaları için ticâret mahkemesi, mülhak sancaklardaki ticaret meclisleri için de istinâf divânı olacaktı. Bu durumda Rusçuk'taki mecliste görülen davaların istinâf divânı da İstanbul olmak durumundaydı.¹⁵³ Fakat bu

¹⁵⁰ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 25,46; VN. madde 23,42; "Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi" madde 25,46, TV. 805, 28 Muharrem 1282 (23 Haziran 1865)

¹⁵¹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 53; SVT H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869), s.23.

¹⁵² İ.MVL.531/13808, 17 Zilhicce 1281 (13 Mayıs 1865).

¹⁵³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 54.

meclis bütün vilâyetteki ticâret meclislerinin istinâf merkezi olacağından dirayetli ve muktedir bir reise ihtiyaç duyuluyordu. Bunun için Sadaret'ten bu niteliklere sahip bir reis gönderilmesi istendi. Bunun üzerine Ticaret Nezâreti tarafından ehliyetini ispat ettiği, tecrübesi ve malumatı ile bu şartları taşıdığı değerlendirilen İstanbul'daki Ticâret Mahkemesi Birinci Meclisi üyelerinden Yanko Efendi bu üyelik uhdesinde kalmak üzere 14 Mayıs 1865'te (18 Zilhicce 1281) 5.000 kuruş maaşla bu göreve atandı.¹⁵⁴ Yanko Efendi, 1865 yılı Haziran ayı sonunda Rusçuk'a ulaşmıştı.¹⁵⁵ Bu durumda Vilâyet Ticâret Meclisi ve İstînâf Dîvânı 1865 yılı Temmuz ayında faaliyete başlamış olduğu değerlendirilebilir. Çünkü 19 Temmuz 1865'te (24 Safer 1282) de meclisin Pazartesi, Salı, Perşembe ve Cumartesi günleri olmak üzere haftada dört gün toplanacağı ve ezanî saat ile sabahtan öğlen saat 05:00 ve öğleden sonra 06:30'dan 10:00'a kadar açık olacağı ilan edilmişti.¹⁵⁶ Ancak daha sonraları her gün toplanmasının daha uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Tuna Vilâyet Ticâret Meclisi, vilâyet dairesindeki Meclis-i Cinâyet sırasında bu maksatla inşa edilen özel bir dairede görevini yerine getirmekteydi. Bu meclis, usulüne uygun olarak bir başkan ile geçici ve daimi üyelerden oluşan bir meclisti. Kâtipleri ve hademeleri vardı.¹⁵⁸ Nizamnâmede, bir reis-i mahsus başkanlığında toplanacağı belirtilen meclisin üye sayısı hakkında bir hüküm koyulmayarak sadece birden fazla olması öngörülmekteydi.¹⁵⁹ Meclis üyelerinin seçimi ve tayini Ticaret Kanunnâmesi'ne 1860'da yapılan zeyle göre bütün ticaret mahkemeleri için aynı şekilde yapılmaktaydı. Bu seçimin nasıl yapıldığı "sancak ticâret mahkemeleri" başlığı altında açıklanacaktır. Yalnız başkan seçiminde daha hassas davranılarak ticâret istinâf davalarını göreceк bilgiye ve niteliklere sahip olmasına dikkat edildiği görülmektedir. 1868 yılında meclisin bir başkan iki daimi ve dört muvakkat üyeden oluştuğu

¹⁵⁴ İ.MVL.531/13808, 17 Zilhicce 1281 (13 Mayıs 1865). Yanko Efendi istifa edene kadar yaklaşık iki yıl bu görevde kaldı. A.MKT.MHM.372/85, 11 Ramazan 1283 (17 Ocak 1867)

¹⁵⁵ Tuna, No: 17, H. 4 Safer 1282 / R. 16 Haziran 1281 (29 Haziran 1965), s.2.

¹⁵⁶ Tuna, No: 19, H. 24 Safer 1282 / R. 7 Temmuz 1281 (19 Temmuz 1865), s.1.

¹⁵⁷ Tarifnâme'nin gönderildiği tarih 10 Mart 1866 (27 Şevval 1282) olduğuna göre bu karar bu tarihten önce alınmış olmalıdır.

¹⁵⁸ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 53.

¹⁵⁹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 25; VN. madde 23; "Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi" madde 25; TV. 805, 28 Muharrem 1282 (23 Haziran 1865).

görülmektedir. Ayrıca iki de kâtibi bulunuyordu. Bu da meclisin yapısının Ticâret Kanunnâmesi'ne yapılan zeyle uygun olduğunu göstermektedir. Meclisin iki daimi üyeden biri ile dört muvakkat üyeden biri Müslüman, diğerleri gayrimüslim idi. Osmanlı Devleti tebası ile yabancılar arasındaki davalarda üye olarak davet olunmak üzere iki Avusturya tebasından, iki Prusya tebasından, bir de Rusya tebasından üye tespit edilmişti.¹⁶⁰

4.3.4.2. Sancaklardaki Ticâret Meclisleri

Ticâret mahkemeleri taşrada Tuna Vilâyeti ile birlikte mülkî teşkilata paralel olarak kurulmaya başlandı; ancak bundan önce de taşrada ticaret mahkemeleri kurulmuştu. Ekinci, 1847'de İzmir, Beyrut, Edine ve Selanik Kahire ve İskenderiye'de birer ticâret meclisi kurulduğunu yazmaktadır.¹⁶¹ Aydın valisi 5 Nisan 1850 tarihli tezkiresinde Beyrut, Kahire ve Selanik gibi yerlerde ticâret mahkemesi bulunduğunu belirterek İzmir'de de açılmasını istemektedir.¹⁶² Valinin isteği üzerine 1850'de İzmir'de açılması kararlaştırılan Ticâret Meclisi'nde beşi Osmanlı tebası ve dördü de konsoloslar tarafından seçilmiş olan sekiz üyesi olacaktı. Bütün üyelerin isimleri ticâret meclisinde oluşturulan deftere kaydedilmesi gerekiyordu. Valinin başkanlığında toplanan bu mecliste vali tarafından atanan memurlar bulunuyordu. Bu iradeye göre mecliste görüşülecek bütün davaların vali tarafından meclise havale edilmesi gerekiyordu. Ayrıca İzmir ile aynı yıl içinde Konya'da ve 1855'te de Girit'te bir ticâret meclisi kurulmuştu.¹⁶³ 1850 yılında birkaç yerde ticâret meclisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunlar üye sayısı farklı olmakla birlikte 1848'de İstanbul'da kurulan ticâret meclisi benzeri mahkemeler olmalıdır.

1860'ta yayınlanan zeyle göre padişahın uygun gördüğü sayıda ve uygun gördüğü yerlerde ticaret mahkemeleri açılacaktı. Bu mahkemeler bir başkan, iki daimi ve dört geçici üyeden oluşacaktı. Geçici üyeler,

¹⁶⁰ SVT H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869), s.23.

¹⁶¹ Ekinci, a.g.e.,104.

¹⁶² Bingöl, **Yargı Reformu**, s.134.

¹⁶³ a.g.e., s.134,136.

tüccarlardan oluşan bir meclis tarafından oy çokluğuyla seçilecekti. Üye seçilebilmek için 30 yaşında olmak ve en az beş sene sürekli namusuyla ticaret yapmış olmak, iflas etmemiş olmak ya da iflastan sonra îade-i itibar eylemiş olmak, cinâyet ve cünhadan hüküm giymemiş olmak gerekiyordu. Seçilenlerin üyeliklerinin onaylanması için Ticaret Nezâreti vasıtasıyla Bâb-ı Âlî'ye bildirilerek irade çıkartılacaktı. Mülkiye memurları aynı zamanda ticâret mahkemesi üyesi olamayacak, akraba olanlar aynı mecliste yer alamayacaktı. Üyeler, tekrar seçilme hakkı olmakla birlikte bir yıllığına seçilecekti; ancak hepsinin aynı anda görevden ayrılmaması için ilk sene üyelerin yarısı bir yıllığına, diğer yarısı ise altı aylığına seçilecekti. Böylece her altı ayda bir seçim yapılacak ve seçilenler bir yıl görev yapacaktı. Bu üyeler, devlet memuru sayılmakla birlikte maaş almıyorlardı. Üyelerin isim ve şöhretlerini kaydetmek için mahkemede bir defter tutulacaktı. Her mahkemede bir başkâtip ile ayrıca bir veya daha fazla kâtipler, bir veya daha çok sayıda tercüman ve iyi ahlaklı ve kefilli mübaşirler bulunacaktı. Bu memurlar taşrada mahkeme reisi ile en büyük memurun görüş birliği ile Ticaret Nezâreti'ne bildirilecek, nezâretin takdiri ve padişahın iradesiyle atanacaktı. Mahkeme başkanı, geçici ve daimi üyeler, başkâtip ve tercümanlar memleket meclislerinde yemin edeceklerdi.¹⁶⁴

28 Kasım 1860 (14 Cemaziye'l-evvel 1277) tarihli bir iradeyle Osmanlı Devleti sınırları içinde 72 yerde ticâret mahkemesi açılması kararlaştırılmıştı. 26 Nisan 1861'de Konya Eyaleti Alaiye Sancağı'nda ticâret mahkemesi açılması için irade çıkmıştı. Buna göre, ahalinin itibarlı kimselerinden Mehmet Efendi başkan ve daimi üye olarak Reşid Efendi ile Hacı Nikola, mahkeme kâtipliğine de Veliyyüddin Efendi atandı. Geçici üyeler 14 tüccarın katıldığı bir heyet tarafından geçici üye olarak dört tüccar seçilmişti. Bunlar Hüseyin Ağa, Şerif Ali Ağa, Mehmed Efendi ve Köseoğlu Sava idi.¹⁶⁵ Burada Alâiye Ticâret Meclisi'nin kanunnâme esaslarına uygun olarak oluştuğu görülmektedir.

1864'te Osmanlı Devleti'nde görev yapmış olan Bernard Camille Collas adlı bir Fransız'ın kitabında yer alan bilgilere göre bu mahkemelerdeki üye

¹⁶⁴ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, s.289-290; Ekinci, **a.g.e.**, 105,106.; Bingöl, **Yargı Reformu**, s.136-140.

¹⁶⁵ Bingöl, **Yargı Reformu**, s.142-144.

sayısının yirmi kişi olduğu görülmektedir. Bu esere göre yabancı üyeleri yabancı devlet konsolosları ortaklaşa olarak, diğer on üyeyi de devlet yönetimi Müslümanlar ya da reâya arasından atamaktaydı.¹⁶⁶ Bir Başka yazar, İzmir, Beyrut, Selanik ve Kahire’de gibi önemli şehirlerde açılan bu karma mahkemelerin üye sayısının zaman içinde değişiklik gösterdiğini kaydetmektedir.¹⁶⁷

Ticari yargılamanın nasıl yapılacağı 15 Ekim 1861’de (10 Rebiülahir 1278) yürürlüğe giren Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizamnâmesi ile belirlenmişti.¹⁶⁸ 1864’de ülke genelinde 42 adet ticâret mahkemesi vardı. Tuna Vilâyeti sınırları içinde kalan Rusçuk, Tulça, Şumnu, Tırnova, Varna ve Sofya’da bunlar arasındaydı.¹⁶⁹ Bunlar padişahın uygun gördüğü yerlerde açılmıştı. Dolayısıyla mülkî teşkilata göre teşkilatlanmış mahkemeler değildi. 1864 tarihli Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi mülkî teşkilata paralel olarak her sancakta bir ticâret meclisi kurulmasını öngörüyordu; ancak meclisin şekli ve çalışma usulünün konusunda her hangi bir hüküm getirmeyerek bunların ticaret kanununun tayin ettiği şekil ve usulde olacağı, görevlerini de bu kanunun çizdiği sınırlar içinde yerine getireceği belirtilmekteydi. Bir reis-i mahsus başkanlığında toplanan meclisin üye sayı verilmemekle birlikte çok sayıda üyeden oluşan bir ticâret meclisi olması öngörülmekteydi. Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi ve gerek 1867 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi’nde de aynı hükümler yer almaktaydı.¹⁷⁰

Tuna Vilâyeti teşkil edildiğinde yukarıda bahsi geçen ticaret kanunu yürürlükteydi. Dolayısıyla sancaklarda kurulacak bu ticaret meclislerinin yapısı ve görevleri bu kanuna uygun olarak yukarıda anlatıldığı gibi olması gerekmektedir. Tuna Vilâyeti dâhilinde her sancakta bir ticaret meclisinin kurulduğu görülmektedir. Vilâyet merkezi olan Rusçuk’ta daha önceden de var olan ticâret meclisi Vilâyet Ticâret Meclisi’ne dönüştürüldü. Her sancak

¹⁶⁶ Bernard Camile Collas, **1864’te Türkiye**, Çev.Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Bileşim Yay., Ekim 2005, s.76.

¹⁶⁷ Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Hars Yay., 6. Baskı, 2007, s.452.

¹⁶⁸ **a.g.e.**, s.142.;Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, s.290

¹⁶⁹ **SDAO.**, sene 1281 (6 Haziran 1864-26 Mayıs 1865)

¹⁷⁰ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 46; **VN.** madde 42; “Bosna Vilâyeti Nizamnâmesi” madde 46, **TV. 805**, 28 Muharrem 1282 (23 Haziran 1865)

merkezinde bir ticâret meclisi olmasına rağmen Rusçuk'ta ayrıca bir sancak ticâret meclisi açılmadı. 1868 yılında meclisler, ticaret kanununa uygun olarak bir başkan, iki daimi ve dört geçici üyeden oluşuyordu. Yalnız Tırnova ve Tulça sancaklarındaki meclislerin biri Müslüman ve ikisi gayrimüslim olmak üzere üç geçici üyesi vardı. Varna, Niş ve Vidin'de biri Müslüman ve üçü gayrimüslim, Sofya'da ise iki Müslüman ve iki gayrimüslim geçici üye bulunuyordu. Daimi üyeler her sancakta bir Müslüman ve bir gayrimüslim olacak şekildeydi. Tuna Vilâyeti sancaklarındaki ticaret meclislerinin gayrimüslim ağırlıklı meclisler olduğu görülmektedir.¹⁷¹ Nizamnâmede kazalarda ticâret mahkemesi olacağı ilgili bir madde bulunmamaktadır; ancak bazı kazalarda da ticaret mahkemeleri açıldığı görülmektedir. Bunlar Varna'da Balçık, Vidin'de Lom, Tulça'da Köstence, Rusçuk'ta da Silistre, Zıştovi ve Şumnu kazalarıydı. Şumnu Kazası'nda Tuna Vilâyeti kurulmadan önce de ticâret mahkemesi bulunuyordu. Bu kazalardaki ticaret meclislerinde de Müslümanlar azınlıktaydı.¹⁷²

Vilâyet merkezi olan Rusçuk'taki mevcut ticaret meclisinin hem ticâret mahkemesi hem de istinâf divanı olarak görev yaptığını belirtmiştik. Tarifnamede bu meclis hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgilere dayanılarak bir ticaret meclisinin nasıl görev yaptığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Ticaret meclislerinde görülmesi gereken konular ticaret kanunnâmesinin zeylinde belirtilmişti. Bu konularla ilgili bir evrak ve dilekçe ya da sancak kaymakamlığı tarafından havale edilen evrak önce sancak ticâret mahkemesi ne gelmekteydi. Evrak ticâret meclisi başkanlığı tarafından görüldükten sonra evrakın özeti bu maksatla tutulan özel defterine kaydediliyordu. Davanın sahibi celbedilerek dava ettiği paranın dörtte biri kadar harcı peşin olarak daha sonra mahsup edilmesi için eline matbu ve sahih bir pusula verilirdi. Tayin olunan günde iki taraf da mahkemede hazır bulunurdu. Karar verildikten sonra zabıt kâtibi tarafından yazılan dava zaptını reis ve üyeler okuyarak gereken tashihi yaparlardı. Ardından dava zaptı, dava defterine numarasıyla kaydedilerek reis ve üyeler tarafından

¹⁷¹ SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869), s.48,56,66,74,84,90.

¹⁷² SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869), s.34,36,40,52,60,93..

imzalanırdı. Bundan sonra dava bir kerede karara bağlandıysa bu dava zaptı üzerine ilamı kaleme alınırdı. İlâm da başkan tarafından tashih edilerek ilam defterine kaydedildikten sonra reis ve üyeler tarafından mühürlenirdi. Ayrıca ticâret mahkemesi mührü de basılırdı. Mahkeme bir defada sonuçlanmasıysa, ilk duruşmanın dava zaptı okunarak kaldığı yerden devam edilirdi.¹⁷³

Yukarıda açıklandığı üzere ticaret mahkemeleri 1860'a kadar yarısı yabancı uyruklu üyelerden oluşan karma nitelikli mahkemelerdi. Yabancı devletler, kendi vatandaşlarını anlaşmalara aykırı olarak Osmanlı mahkemelerinin yetkisi dışında tutmaya çalışıyorlardı. Anlaşmalara aykırı olmakla birlikte yabancı uyruklu üyelerin bulunduğu bu karma ticaret mahkemelerinde hukuk ve ceza davaları da görölüyordu. Yabancılar bunu müktesep hak olarak görmekteydiler. Hatta istisnai olarak bazı yerlerde konsolosluk mahkemelerinin bu tür kanunî yetki kazandıkları da görölmektedir. 1860 tarihli ticaret kanunnâmesinin zeylinde yabancı üye bulunacağına dair bir kayıt yoktu; ancak uygulamada sadece ticaret mahkemelerinde yabancı üye bulundurulmasına izin veriliyordu. Yabancıların himaye edilmesini bela olarak niteleyen Ahmet Cevdet Paşa, bu karma mahkemeleri bela üstüne bela olarak değerlendirmekteydi.¹⁷⁴ Daha sonraları İngiltere Dışişleri Bakanı, vilâyet temyîz divânlarında Avrupalı hâkimin bulunmasını dahi teklif edecektir. Osmanlı Devleti bunu reddetmekle birlikte bütün taşra meclislerinde gayrimüslim üyelere ağırlıklı olarak yer veriyordu. Bir teamül olarak tanınan bu türlü haklar geri alınmaya çalışılmıştır.¹⁷⁵ Tuna Vilâyeti'ndeki ticâret mahkemelerinde de yabancı etkisinin azaltılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Davacı veya davalıdan birisi yabancı ise, konsolosluk bir ya da iki üye tayin ediyordu. Mahkeme başlamadan önce konsolosluğun atadığı üye ve konsolosluğun tercümanı celp edildikten sonra dava görölmeye başlanırdı. Yabancı üyenin oy hakkı vardı; ancak tercümanın asla oy hakkı olmadığı ve karışmaya da hakkı olmadığı vurgulanmaktaydı.

¹⁷³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 55.

¹⁷⁴ Bingöl, **Yargı Reformu**, s.145-150.

¹⁷⁵ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s.86.

Davaların zaptı ve ilamlar başka bir deftere kaydedildikten sonra diğer davalardaki gibi imzalanıp mühürlenirdi; ancak yabancı üyenin ne dava zaptını imzalama ne de ilam kaydını mühürleme yetkisi yoktu.¹⁷⁶

Taraflardan biri tayin edilen günde mahkemeye gelmezse, mahkeme usulü hakkındaki nizamnâme gereği yabancı ise konsolosluğuna, Osmanlı tebası ise esnaf kethüdâsına veya hanesine bir parça matbu pusula gönderilirdi. Yine gelmezse, dava gıyaben görülür ve hüküm gıyabi olarak icra edilirdi. Nizamen belirlenen süre zarfında itiraz olursa, tekrar bakılarak düzeltilmesi gereken bir şey varsa, ilam düzeltilirdi. İtiraz olmazsa ilam, birinci derecede bakılmış ve bitmiş olarak kabul edilirdi; ancak dava sahibinin istinâf etme hakkı saklı tutuluyordu.¹⁷⁷

Bir tüccar tarafından hukukun muhafazası için diğeri aleyhine protesto veya sekvestro etmek¹⁷⁸ üzere mahkemeye dilekçe verilebiliyordu. Protestolar ticâret meclisi tarafından hasmına tebliğ edilmekteydi. sekvestro dilekçesiye önce başkanlık tarafından usulüne uygun olup olmadığı incelenirdi. Uygunsa davacıdan gereken kefalet alınır ve ilgili deftere kaydı yapılırdı. Onaylı birer sureti de dilekçe veren kişiye, hasmına ve sekvestro yapılacak kişiye tebliğ edilirdi. Konu poliçe protestosu ise aleyhine protesto olan kişiye bir memur gönderilerek kabul edip etmediği, ödeyip ödemeyeceği sorulurdu. Cevap poliçenin ibaresiyle beraber poliçe protestosu için tutulan matbu kağıda yazılarak poliçeler için tutulan deftere kaydedilirdi. Bundan sonra bu matbu kağıt mühürlenerek poliçe ile birlikte sahibine iade edilirdi.¹⁷⁹

Esnafın iflas işlemleriyle de ticaret meclislerinin ilgilendiği görülmektedir. Ticaret erbabından birisi iflasını açıkladığında bunun Tuna Gazetesi'nde ilan edildiğini görmekteyiz. Bu ilan ile alacaklılara açıklanan süre içinde ticâret mahkemesi ne bizzat veya bir vekil vasıtasıyla

¹⁷⁶ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 55.

¹⁷⁷ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 56.

¹⁷⁸ Sekvestro: sequestration, to sequester, to impound, to distrain, S.J.W.Redhouse, **A Turkish and English Lexicon**, Constantinople, 1990,s.1068. (tıpkı basım Librairie du Liban, Beirut, 1996)

sequestration: ihtiyati haciz, davalının menkul ve gayri menkul eşyalarına davanın sonuna kadar el koyma; **sequester**, müsadere etmek, haczetmek; **impound**: mallara vb. el koymak., haczetmek, rehin olarak tutmak.;**distrain**: başkasına ait bir şeyi borcun ifasını temin amacıyla zapt etmek. <http://www.zargan.com>

¹⁷⁹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 56.

alacaklarının kaydını yaptırmaması, bu süre içinde alacaklarını kaydettirmezlerse davalarının dinlenmeyeceği bildiriliyordu.¹⁸⁰

4.3.5. Şer'i Mahkemeler

Nizâmiye mahkemeleri kurulmakla birlikte şer'i mahkemeler de varlığını devam ettiriyordu. 19. yüzyıl öncesinde kadılar bağımsız olup doğrudan merkeze bağlı olmalarına rağmen mülkî amirlerin ve daha ziyade de eşrafın müdahaleleriyle bağımsız görev yapması engellenmekteydi. O zamanın tabiriyle “şahid-i zor” denen yalancı şahitler tutarak çekemediği kişileri şikâyet ederek adaleti zorla yanıltan kişilerin sayısı az değildi.¹⁸¹ Fakat yeni bir uygulamayla şahitlerin güvenilirliğinin gizlice soruşturulması usulü benimsenmişti. Buna göre şahit gösterilen kişilerin şahitlikleri kabul edilecek kişiler olup olmadığı kazanın hâkimi tarafından gizlice araştırılıyordu. Bu uygulamayı ve şer'i mahkemedeki yargı sürecini Niş Sancağı'nın Şehirköyü kazası nâibi Mehmed Samih Efendi tarafından görülen dava üzerinden takip edelim.

Çerubçeva köyü sakinlerinden Peno bint-i Filib adlı kadın yine aynı köyden Veliko'yu kendisine olan 2.500 gurus borcundan dolayı dava etmişti. Veliko da bu borcu ruz-ı kasımdan üç gün önce köydeki evinde kendisine bu meblağı ödediğini ifade etmişti. Bunun üzerine Veliko'dan şahit getirmesi istendi. İki gün sonra köy ahalisinden Jivkov veledi Nişo ve Golob veledi Gorki'yi şahit olarak mahkemeye getirdi. Bunların şahitlikleri kabul edilebilecek kişiler olup olmadığını öğrenmek için mahkeme tarafından kapalı bir kağıda isimleri yazılarak köye gönderildi. Köyün ihtiyar meclisi tarafından bu isimlerin altına şahitlikleri makbul kimseler olmadıkları yazılmıştı. Bunun üzerine Velko'dan ikinci defa başka şahitler getirmesi istendi. Bu sefer de yine aynı köy ahalisinden Petro veledi Veliko ve Gorgu veledi Bozil'i getirdi;

¹⁸⁰ **Tuna**, No: 15, H.27 Muharrem 1282/R.9 Haziran 1281, s.2; **Tuna** , No: 76, H.22 Muharrem 1283/R.25 Mayıs 1282 s.2; **Tuna**, No: 99, H.15 Rebi'ü'l-âhir 1283/R.14 Ağustos 1282, s.2; **Tuna**, No: 110, H.23 Cemaziye'l-evvel 1283/R.21 Eylül 1282, s.2; **Tuna**, No: 116, H.15 Cemaziye'l-âhir 1283/R. 12 Teşrin-i evvel 1282, s.2; **Tuna**, No: 136, H. 26 Şaban/R.21 Kânûn-ı evvel 1282, s.2 **Tuna**, No: 137, H.Selh-i Şaban/R.25 Kânûn-ı evvel 1282, s.2;

¹⁸¹ Ortaylı, “*Osmanlı Kadısı*”, s.124.

fakat gönderilen soruşturma kağıdında bunların da şahitlikleri makbul kimseler olmadıkları belirtiliyordu. Nâib bunların dördünde “şahid-i zor” (yalancı şahit) olduklarını anlayarak şahitleri sorguya çekti. Sorgulama sonucunda şahitler Veliko ile yüz yüze Veliko’nun kendilerini para karşılığında gaflete düşürdüklerinden yalancı şahitlik yaptıklarını itiraf ederek aldıkları parayı da ortaya koydular. Veliko’da bu durumu onayladı. Böylece kadının hakkı meydana çıktı. Yalancı şahitler hakkın da da kanunî işlem başlatılmasına karar verildi.¹⁸²

4.4. VİLÂYET UMÛMÎ MECLİSİ

Osmanlı Devleti’nde ilk defa oluşturululan bu meclis Midhat Paşa’nın özellikle yapmak istediği bir icaraat idi. Karal, Midhat Paşa’nın fenalıkların ancak meşrutîyet idaresi ile ortadan kalkabileceği fikrinde olduğunu yazmaktadır.¹⁸³ Yorga’nın tarihinde ise kurtuluşu getirecek olan meşrutîyet rejiminin şiddetli bir taraftarı olduğu kaydı vardır.¹⁸⁴ İnal, Midhat Paşa’nın devlet ve milletin saadeti için meşveret usulünü ve bunun için de umumî bir meclisi tek çare olarak gördüğünü ve yıllarca bunun gerçekleşmesi için çalıştığını belirtmektedir.¹⁸⁵ Midhat Paşa’nın Tuna Valiliğini böyle bir meclis kurulması şartıyla kabul ettiği ve bunun da Osmanlı Devleti’nde uygulanmasını hayal ettiği meşrutî idareye bir örnek olmasını arzuladığından da bahsedilmektedir.¹⁸⁶ Midhat Paşa, sadrazam olduktan sonra 1876’da Meclis-i Ayan ve Meclis-i Meb’ûsân’dan oluşacak olan Osmanlı Umumî Meclisi ile meşveret usulünün, dolayısıyla bir parlamentonun kurulmasını sağlayacaktı. Bu bilgiler Midhat Paşa’nın Tuna Vilâyeti’nde bir vilâyet umumî meclisi kurmak suretiyle bir meclis-i meb’ûsân denemesi yapmak istediğini düşündürmektedir. Midhat Paşa, vilâyet merkezinde toplanan bu meclis

¹⁸² **Tuna**, No: 136, H.26 Şaban/R.2 Kânûn-ı evvel 1282 (14 Ocak 1866), s.2

¹⁸³ Karal, **Osmanlı Tarihi-VII**, s.353.

¹⁸⁴ N.Yorga, **Büyük Osmanlı Tarihi**, 9. cilt, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, Üçdal Neşriyat,1992, s.544-545. (Hammer Tarihi olarak yayınlanan takımın 9. cildi N. Yorga’nın tarihi ile tamamlanmıştır. Dolayısıyla cildin kapağında Hammer’in adı yazmaktadır)

¹⁸⁵ İnal, **a.g.e.**, s.343.

¹⁸⁶ Rızaj, **a.g.m.**,s.59-60.

üyelerinin gerçekte bütün halkın seçimi ve tasdikiyle “meb’ûs demek olarak dört milyon halkın bu mecliste vekili” sayıldıklarını ve birkaç milyon halkın itimadını kazanarak mecliste onlara vekâlet etmenin ne kadar şerefli, imtiyazlı ve öğünülecek bir şey olduğunu ifade etmişti.¹⁸⁷

Tuna Vilâyeti Umumî Meclisi’nin ilk toplantısında yaptığı bu konuşmada kullandığı ifadeler kendisini sıkıntıya sokmuştu. Bu arada İstanbul’da Midhat Paşa aleyhine çalışan biri vardı. 1864’de Tuna Vilâyeti’nin kurulduğu yıl İstanbul’a Rusya Büyükelçisi olarak atanan İgnatiyev. İgnatiyev, Osmanlı Devleti’ni Rusya’ya yakınlaştırmaya çalışıyordu. Padişah üzerinde de etkili olmaktaydı. Tuna Vilâyeti’ndeki gelişmeler Rusya’nın Balkanlardaki çıkarlarına ters düşüyordu. Bu yüzden Tuna Vilâyeti’ndeki gelişmeleri baltalamak için Midhat Paşa aleyhinde telkinlerde bulunuyordu. Midhat Paşa’nın Osmanlı Devleti’nin kanun ve nizamları dışında bir yol tuttuğunu belirterek “yakın vakitte Tuna Vilâyeti, Mısır gibi imtiyaz altına girecektir ve tutulan kâ’ide dahî pâdişâhın istiklâline dokunacak meclis-i meb’ûsânın mukaddimesi” olduğunu söylemiş ve bunu Sultan Abdulaziz’e duyurmuştu. Bu olay da Midhat Paşa’nın Tuna Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi’nin birinci toplantısında yaptığı konuşmanın Tuna Gazetesi’nde yayınlandığı sırada gerçekleşiyordu.¹⁸⁸

Midhat Paşa, bu konuşmasındaki ifadeler dolayısıyla ihtar edilmişti. Tuna Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi’nin birinci toplantısı ile ilgili Sadaret’e gönderdiği bir yazıda bu konuya açıklık getirmeye çalışıyordu. Bugüne kadarki taşra meclislerinde, azaların müzakereleri önem vermeden dinledikleri ve kararlara muhalif bir fikre katılmaktan çekindiklerini; ancak meclis-i umûmînin diğer meclislerle kıyaslanamayacağını, dolayısıyla üyeler görüşlerini belirtmekten çekinirse meclisten istenen faydanın sağlanamayacağını üyelere bildirmek için önceden hazırlanmaksızın yapılan bir konuşma olduğunu ve bu türlü ifadelerin konuşmanın akışı içinde gerçekleştiğini beyan etti. Bu türlü şüphe doğuracak ifadelerin kullanılmamasının zaman, mevzu ve maslahata uygun olmadığını da

¹⁸⁷ **Tuna**, No: 58, H. 16 Zilka‘de 1282/R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1

¹⁸⁸ Midhat, **Tabsıra-i İbret**, s.43.

belirtmekteydi. Bu belgede “vekil-i meb’ûs” tabirinden dolayı ihtar edildiğini ve sevk-i kelâm ile “vekil-i mürsel” denecek yerde “meb’ûs” tabirinin bir “hüküm ve kuvvet” düşünülmeden kullanıldığını da eklemektedir.¹⁸⁹ Bu konuşmada, Tabsıra-i İbret’te belirtildiği gibi “meb’ûs vekilleri”¹⁹⁰ ya da yukarıda geçen ifadeler bulunmuyorsa da vilâyet umumî meclisi üyelerinin, halkın meclisteki vekili oldukları ve bunun mebus demek olduğunu açıklıyordu.¹⁹¹ 1876’da ülke genelinden devlet merkezine gelen temsilcilere de “meb’ûs” denecekti. Fakat 1865’te vilâyet umumî meclisi üyelerine “meb’ûs” denmesi endişeye sebep olmuştu. “Meb’ûs” kelimesine itiraz edilmekle birlikte Meclis-i Vâlâ’nın hazırladığı yazıda ve Sadaret’in arz tezkiresinde meclisi umûmî üyeleri için “vekil” ifadesi kullanıldığı görülmektedir.¹⁹² Ancak ertesi yıl meclis üyeleri için “vekil” ifadesine yer verilmediğini, Midhat Paşa’nın “zatlar” veya “zevat”, Meclis-i Vâlâ’nın da “a’zâ” tabirini kullandığı dikkati çekmektedir.¹⁹³ Konuyu daha iyi aydınlatması bakımından Midhat Paşa’nın konuşmasındaki vilâyet umumî meclisi ile ilgili kısmı aynen aktarmak faydalı olacaktır.

*“İşte hâl böyle ve maslahat bu merkezde olub sizlerin buraya celb ve da’vet olmaklığınızdan şöyle bir meclis-i umûmî ‘akd idilmesinden maksâd-ı asli dahî devletce ve ahâlîce yekdiğerine lâzım ve mülzem olan menâfi’ın istihsâlîçün umûmun sa’âdet ve ma’mûriyetini müstelzim vesâili birlikde müzâkere etmektir. Bu meclise ta’yin olunan a’zâ mahalleri mecâlisi a’zâsının intihâbıyla ve ânlar dahî mahallât ve kurâ ihtiyar meclislerinin intihâbıyla ve ânlar dahî umûm ahâlinin intihâbıyla ta’yin olunmuş olduklarından şimdi bu a’zâ hakikat-i hâlde umûm ahâlinin intihâb ve tasdikiyle **meb’ûs** demek olarak dört milyon halkın bu meclisde vekîli add olunur. Ve bu meclisde müzâkere ve re’y olunub karar virilen işler o kadar halkın bi’z-zât huzûruyla ve ittifâkıyla yapılmış olmak lâzım gelir. Böyle birkaç milyon ahâlinin vüsûk (sağlam surette inanma) ve itimâdını kazanıp şöyle bir **meclisde ânların tarafından vekâlet etmek** dünyada en büyük şeref ve iftihâr olduğundan bu imtiyaz ve mübâhâtın (öğünmne iftihar) kadr ü kıymetini muhâfaza ederek cümleiniz menâfi’ ve fevâid-i vatan ve memleket husûsunda bezl-i mesâ’î ve gayret itmeniz ve müzâkerât-ı meclis hakkında re’y ve ma’lûmâtınız her ne ise kat’â çekinmeyerek beyân eylemeniz hamiyyet ve insâniyetin müterettib zemînidir. Şimdiye kadar zıkr ve beyân olunan yâni vilâyetin teşkili gününden bu âna değin yapılub ve meydana konulub maddeleri mücmelen ve muhtasaran tâdâd edilen ahvâl ü âsâra ve vilâyetin usul ve*

¹⁸⁹ A.MKT.MHM.355/67, H.8 Zilhicce 1282/R.11 Nisan 1282 (23 Nisan 1866).

¹⁹⁰ Midhat, **Tabısıra-i İbret**, s.43.

¹⁹¹ **Tuna**, No: 50, H. 6 Şevval 1282 / R. 9 Şubat 1281 (21 Şubat 1866), s.1

¹⁹² **İ.MVL.553/24847**, H.4 Zilhicce 1282/ R.7 Nisan 1282 (20 Nisan 1866).

¹⁹³ **İ.MVL.572/25694**, H.7 Muharrem 1284 (11 Mayıs 1867); **A.MKT.MHM.382/27**, H.14 Muharrem 1284 (18 Mayıs 1867).

kâ'idesi ve mukaddime ve neticesi iktizâsına nazaran ilerüsünde dahî ne yapılmak lâzım gelecek ise ânların başlı ve esaslı olan maddeleri dahî bu meclisde bi'l-müzâkere bâb-ı devlete arz olunub rehîn-i kabûl ve tasdik buyurulduğu hâlde yine el birliğiyle ve cümle ittifâkıyla icrâ kılınur ve cemi' zamânda insânî netice-i matlûbesine îsâl edecek tarîk-i niyet-i hâlise ile devâm ve ikdâm yolu olub hasbe'l-beşeriye vuku'u zarûri olan kusûr ve hatâda dahî cenâb-ı hakkın sun'-ı (koruma hıfz) ilâhîsine iltica olunur.”¹⁹⁴

Midhat Paşa, meclis-i umûmînin toplantısına dair yazı ile birlikte bu konuşmayı da İstanbul'a göndermişti. Üstelik Tuna Vilâyeti'ne icraatın ve yapılan tebligatın takdir edildiği ve padişah huzurunda okunacak Meclis-i Vâlâ mazbatasına dâhil edileceği bildiriliyordu ve konuşma metni ile ilgili bir tepki yer almıyordu.¹⁹⁵ Midhat Paşa konuşma metnini İstanbul'a yolladığına göre demek ki böyle bir tepki beklemiyordu. Gösterilen tepki, muhtemelen Tabsıra-i İbret'te belirtildiği gibi İgnatiyev ve onun fikirlerine hizmet eden kişiler ve Midhat Paşa'nın düşmanlarının padişaha tesir etmesi sonucu olmalıdır.¹⁹⁶

Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi, “Meclis-i Umûmî-i Vilâyet”in valinin başkanlığında her yıl kırk günü geçmemek kaydıyla toplanmasını öngörmekteydi.¹⁹⁷ Vilâyet Umûmî Meclisi, Rûmî takvimi esas olarak toplanmaktaydı. İlk olarak 27 Mart 1866'da (R.15 Mart 1282) toplanmak üzere azaları bir ay önceden davet edildi.¹⁹⁸ Mart ayının yılbaşı olması dolayısıyla bu dönemde hem görülecek maslahatın çok olması hem de sancaklardan gelen azaların da işlerinin olduğu bir dönem olduğundan bundan sonraki yıllarda eylül ayı başında toplandı. Kırk günlük toplantı süresi olmasına rağmen meclis toplantılarını yaklaşık yirmi gün içinde tamamlamaktaydı.¹⁹⁹ Meclisin azaları konusunda nizamnâmenin 27. ve 82. maddeleri arasında ihtilaf vardı. Vilâyet Umûmî Meclisi'nin kurulmasını öngören 27. maddeye göre, her sancaktan iki Müslim ve iki gayrimüslim

¹⁹⁴ **Tuna**, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282/R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.2.

¹⁹⁵ **A.MKT.MHM.353/20**, 21 Zilka'de 1282.

¹⁹⁶ Midhat, **Tabşıra-i İbret**, s.43.

¹⁹⁷ **İ.MMS. 29/1245**, TVN, Madde 27, 28.

¹⁹⁸ **Tuna**, No: 50, H. 6 Şevval 1282 / R. 9 Şubat 1281 (21 Şubat 1866), s.1.

¹⁹⁹ **İ.MVL.572/25694**, H. 7 Muharrem 1284 (11 Mayıs 1867); **A.MKT.MHM.382/27**, H.14 Muharrem 1284 (18 Mayıs 1867); **Tuna**, No: 215, H.18 Cemaziye'l-âhir 1283/R.4 Teşrin-i sâni 1283; **Tuna**, No: 221, H.10 Receb 1283/R.25 Teşrin-i evvel 1283 (6 Ocak 1868); **Tuna**, No: 318, H.5 Receb 1285/R. 9 Teşrin-i evvel 1284 (21 Ekim 1868).

olmak üzere dörder azanın seçilerek gönderilmesi gerekmektedir. Ancak vilâyet umumî meclisi azalarının seçim usulünü düzenleyen 82. maddeye göre ise sancak ve kaza merkezlerinde oturan ve azalık şartlarını taşıyan kişilerden üç kişi seçilmesini öngörülüyordu. Yani, 27. madde her sancaktan dört kişinin seçilmesini, 82. madde ise üç kişinin seçilmesini gerekli kılıyordu.²⁰⁰ Ancak meclis 82. maddeye uygun olarak yedi sancaktan üçer kişi olmak üzere 21 kişiden teşekkül etti.²⁰¹ Bu üyelerin 14'ü²⁰² Müslüman ve 7'si Bulgar idi.²⁰³ Bu durumda her sancaktan iki Müslüman ve bir Bulgar üye gönderilmiş olmalıdır. 27. madde meclisin "her sancaktan intihab ve irsal olunacak azadan mürekkeb" olacağını öngörmekte, bunun dışında her hangi bir kişi ya da heyetin katılacağından bahsetmemektedir. Nizamnâmede bunu gerektiren bir madde olmamasına rağmen meclis-i umûmî sadece bu maksatla seçilen üyelerden oluşturulmadı. 15 Mart 1282'de toplanan meclis, sancaklardan seçilerek gelen 21 üye ile vilâyet idare meclisi üyelerinin katılımıyla oluşan bir meclisti. Vilâyet idare meclisi'nin 6'sı (3 müslim, 3 gayrimüslim) seçilmiş olmak üzere 11 üyesi vardı. Başkan olarak vali de dâhil edildiğinde 33 üyeden oluşan bir meclis ortaya çıkmaktadır.²⁰⁴ Nizamnâme'ye göre memurlardan birisinin de vali tarafından ikinci başkan olarak tayin edilmesi gerekiyordu.²⁰⁵ Selimoğlu, Tuna Vilâyeti Meclis-i Umûmî'si'ne ait 1284 (1867) tarihli bir mazbatada 21'i meclis-i umûmî üyesi olmak üzere toplam 35 mühürün bulunduğunu belirtmektedir. Bunların arasında Tuna Vilâyeti İdâre Meclisi üyeleri'nden başka Ticâret İstînâf Dîvânı Reisi ile Muhacir Komisyonu Reisi de bulunuyordu.²⁰⁶ Buradan gerektiğinde ya da istenildiğinde hariçten başka memurların da dâhil edilebildiği anlaşılmaktadır. Bu türlü istisnaları göz ardı ettiğimizde ilk toplanan meclisi esas alınarak meclisin yapısı şu şekilde gösterilebilir.

²⁰⁰ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 27,82.

²⁰¹ Tuna, No: 57, H. 12 Zilka'de 1282 / R. 16 Mart 1282 (28 Mart 1966), s.1.

²⁰² Belgede 13 müslüman olduğu belirtilmekteyse muhtemelen bu bir yanlışlık sonucu olmalıdır. Çünkü 13+7=20 eder. Dolayısıyla bir kişi eksik olur.

²⁰³ A.MKT.MHM.355/67, H.8 Zilhicce 1282/R.11 Nisan 1282 (23 Nisan 1866).

²⁰⁴ Tuna, No: 57, H. 12 Zilka'de 1282 / R. 16 Mart 1282 (28 Mart 1966), s.1.

²⁰⁵ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 27.

²⁰⁶ Selimoğlu, a.g.e., s.51.

BAŞKAN (Vali)	1
VİLAYET İDÂRE MECLİSİ ÜYELERİ	11
Daimi Üyeler	
Müfettiş-i Hükkâm	
Vali Muavini	
Muhâsebeci	
Mektupçu	
Umûr-ı Ecnebiye Müdürü	
Seçilmiş Üyeler	
3 Müslim	
3 Gayri müslim	
VİLAYET UMUMİ MECLİSİ ÜYELERİ	21
14 Müslim	
7 Gayri müslim	
TOPLAM	33

Seçilen bu 21 üyenin Rusçuk'a gelmek için araba kirası, vapur ücreti gibi yol masrafları ve Rusçuk'ta kaldıkları sürece belli giderleri olacağı muhakkaktı. Geldikleri yerlerin itibarlı ve nüfuzlu kimseleri olan bu üyelerin herhangi bir ücret talebinde bulunmamaları arzu ediliyordu. Dolayısıyla bu konuda üyelere ödenmek üzere bir tahsisat ayrılmamıştı. İlk sene Sadaret'e yazı yazılarak bu masrafların hazine tarafından karşılanması sağlandı. Ertesi yıl seçilen üyeler masrafları karşılanmadıkça gelmekte isteksizlik gösteriyorlardı. Bunun üzerine Tuna Valisi Midhat Paşa, İstanbul'dan üyeler için manevi faydasına hizmet etmekle yetinecekleri zamana kadar masraflarının hazineden karşılanmasını talep etti. İlk yıl olduğu gibi ikinci yıl da Midhat Paşa'nın teklif ettiği 21 meclis-i umûmî üyesine toplam 17.250 kuruş ödenmesi uygun bulundu. Geldikleri mevkilerin uzaklığına göre iki farklı

harcırah tespit edilmişti. Niş ve Sofya'dan gelen altı üyeye 1.000'er kuruş, diğer on beş üyeye de 755'şer kuruş ödendi.²⁰⁷

Meclisin gündemi halkın talepleri doğrultusunda belirlenmeye çalışılıyordu. Her kaza valiye arz etmek istedikleri hususları bir dilekçe ile sancak merkezinde meclis-i umûmî azalarını seçmek üzere sancak merkezine giden kaza azalarına teslim edecekti.²⁰⁸ Nizamnâme'ye göre hem kazalardan gelen dilekçeler, hem de umumen sancakla ilgili dilekçeler sancaktan seçilen meclis-i umûmî azalarına devredilecekti. Sancak temsilcileri vilâyet merkezine vardıklarında bu dilekçeleri valiye arz ve takdim edecekti. Mecliste görüşülecek konuları belirleme yetkisi valiye aitti. Vali, sancaklardan gelen bu dilekçelerle genel olarak vilâyetin menfaatini ilgilendiren diğer konuları birlikte değerlendirerek gündemi belirleyecekti. Vali, bunların dışında doğrudan doğruya kendi belirlediği bir konuyu da müzakere gündemine alabiliyordu. Bu meclis bir yürütme meclisi değil, bir meşveret meclisi idi. Dolayısıyla üyelerin alınan kararların icrası hususunda bir yetkisi olmayıp sadece müzakereye açılan maddeler hakkında görüş beyan etmekle görevliydi. Meclis, yaptığı müzakereler sonucunda gündem maddeleri ile ilgili kararlar alacak ve kararların mazbataları hazırlanacaktı. Kararlar, merkezi hükûmetten çıkacak iradeye göre icra edileceğinden bu kararların mazbataları vali tarafından merkezi hükûmete, yani İstanbul'a arz ve tebliğ olunacaktı.²⁰⁹

Meclis-i Umûmî ilk olarak 27 Mart 1866'dan itibaren (R.15 Mart 1282) 5 Nisan 1282 tarihine kadar aralıksız her gün toplanmıştı. Müzakere edilen gündem maddelerinin mazbata ve layihaları düzenlendi. Cevabı alındıktan sonra icra edilmek üzere Bâb-ı Âlî'ye arz edildi. Alınan kararlar, mazbata ve layihaları düzenlenen çeşitli maddeler maarif, sanayi, ticaret ve ziraat ile yol ve köprü yapımı, tanzimat ve tanzifatla ilgili önemli ve esaslı maddelerdi.²¹⁰ 22 gün boyunca yapılan müzakereler sonucunda 15 mazbata düzenlendi.

²⁰⁷ İ.MVL.553/24847, H.4 Zilhicce 1282/ R.7 Nisan 1282 (20 Nisan 1866); İ.MVL.572/25694, H.7 Muharrem 1284 (11 Mayıs 1867).

²⁰⁸ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 82.

²⁰⁹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 30.

²¹⁰ Tuna, No: 64, H. 7 Zilhicce 1282 / R. 10 Nisan 1282 (22 Nisan 1866) s.1.

Görüşülen ve karara bağlanan konulara örnek olması bakımından özetle şöyle sıralayabiliriz.

1. Varna, Balçık ve Pazarcık halkı hayvan hastalığı sebebiyle zorda kaldığından mahsulün toplanması için orakçılara verilmek üzere ileride yerine konmak şartıyla aşar tahsildariyesinden üç ay müddet için para verilmesi,
2. Rüşdiye okullarının artırılması ve vilâyet merkezinde idâdî açılması,
3. Yetim mallarının Menâfi'-i Umûmiye Sandıklarına alınarak korunması ve değerlendirilmesi,
4. Şose yollarının idamesi için uygun mevkilere bekçi yerleştirilmesi, bu maksatla kulubeler yaptırılması ve masrafın halktan karşılanması,
5. Bazı büyük kasabalarda maaşı halktan karşılanmak üzere birer hekim bulundurulması,
6. Yapılmasına teşebbüs edilecek yol ve köprüler,
7. Köylünün tahrip ettiği orman ve koruların korunması,
8. Rusçuk'tan Vidin'e kadar Tuna sahilinde ormanlık olmayan bölgelerde orman yetiştirilmesi,
9. Arazisi müsait olan yerlerde dut yetiştirilmesi
10. Dağlarda kulübelerde yaşayan ahalinin civar köylere yerleştirilmesi, bu maksatla köyler kurulması,
11. Sofya ve Niş sancaklarının mahsulünü ihrac edeceği bir yer olmadığından, mahsulü değerlendirmek için halka şirketler kurdurularak ispiro fabrikaları kurulması,
12. Otluk arazilerin yakılmasının önlenmesi,
13. Vilâyetin bütün kasabalarına kaldırım yaptırılması, mevcutların tamir edilmesi,
14. Vidin Sancağı'nın bazı kazalarında hayvan yetiştirmek için ücreti ahaliden karşılanmak üzere Macaristan'dan aygır, İsviçre'den boğa getirilmesi,
15. Üstü ot vesaire ile örtülü çatılara kiremit döşenmesi, köylerin içindeki süprüntülerin tarlalara dökülmesi, arazisi, müsait olan yerlerde anason, kenevir, kökboyası gibi ticarî değeri olan tohumlar getirtilip ekilmesi,

tarla sınırlarını belirlemek için aralarına ağaç dikilmesi, bütün kilelerin standart hale getirilmesi, pazar olmayan kasabalarda pazar kurulması, ücreti ahaliden karşılanmak üzere Rusçuk kasabası için harman makinesi ve makineli kalbur alınması, Niş ve Sofya sancaklarının isteği olan yün ve kaytan ipliği işleyen makinelerin alınması ve bunların araştırılması için Avrupa'ya memur gönderilmesi.²¹¹

4.5. DÂİRE-İ BELEDİYE MECLİSLERİ

Belediyeler kurulmadan önce de şehirlerin beledî hizmetleri yerine getirilmekteydi. Esas itibariyle şehirler hükümdar tarafından atanan ve hükümdarı temsil eden kadılar tarafından yönetilmekteydi. Beledî hizmetlerin yapılması da kadının göreviydi. Bu görevleri yerine getirmede subaşı, böcekbaşı, çöplük subaşı, bazı yerlerde de mimarbaşı gibi yardımcıları da vardı. Bunlardan bazıları da yeniçeri ocağına mensuptu. Ancak kadının görevi, belediye hizmeti getirmekten çok bu hizmetleri yaptırmak ve bunun için halkı örgütlemek şeklindeydi. Bunun için kullanılan bir belediye örgütü ve bu işlere ait bir bütçe de yoktu. Beledî hizmeti yürütmek demek şehir halkına kendi işini kendi yürütmek için yaptırım gücü uygulamak demekti.²¹² Mahallenin yönetiminden, emniyetinden, sokakların bakım ve temizliğinden, çöpün toplanması ve imhasından, çocukların gözetilmesinden yeni yapıların ve çevre ilişkileri ile ilgili son kararların verilmesinden mahalleli sorumluydu.²¹³

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla idârî kurumlarda yapılan değişikliklerle kadıların mülkî ve beledî yetkileri elinden alınmıştı. Şehirlerin güvenliği, esnafın teftişi ve vergi toplanması gibi görevler 1826'da İstanbul'da İhtisab Nezâreti ve eyaletlerde ihtisap müdürlükleri kurularak bu kurumlara bırakıldı.²¹⁴ Bazı yerlerde beledî hizmetlerde kadının boşluğunu voyvodaların

²¹¹ A.MKT.MHM.355/67, H.8 Zilhicce 1282/R.11 Nisan 1282 (23 Nisan 1866).

²¹² Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s. 124-125

²¹³ Ayşe Pul, "Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, cilt XXIII, sayı 1, Temmuz 2008, s.215.

²¹⁴ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s. 128; Ekinci, **a.g.e.**, s.241.

da doldurduğu görülmektedir.²¹⁵ İhtisab Nezâreti görevleri Zabtiye Müşiriyeti'ne devredilerek 1850'de kaldırıldıysa da 1852'de İhtisab Nezâreti tekrar kuruldu. 1855'te şehremaneti kurularak İhtisab Nezâreti tekrar kaldırıldı. Ancak bu beledî kurumlar ve görevlileri yeterli başarıyı gösteremedi. Yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmeler, devlet yapısındaki değişim ve bu kurumların sorunları sebebiyle beledî görevlerde önemli ölçüde gerileme yaşandı.²¹⁶

28 Aralık 1857'de yayınlanan nizamata göre İstanbul 14 belediye dairesine ayrılarak ilk defa Galata ve Beyoğlu "Altıncı Dâire-i Belediye" olarak teşkil edildi.²¹⁷ Şarkın limanları Avrupa için kazanç ve hayat alanı haline gelmişti. İktisadî faaliyetlerini daha kolay yürütebilmek için özellikle liman şehirlerinde ulaşım, su kanalizasyon, aydınlatma ve sağlık hizmetleri gibi sorunların çözülmesini istiyorlardı. Bu hizmetlerin getirilmesi Avrupa şirketleri için yeni iş sahaları demektir. Üstelik kendi iş temsilcilerinin de belediyelerde söz sahibi olmalarını da gerekli görüyorlardı. Belediyelerin kurulması yönünde Avrupa'nın böyle bir etkisi vardı.²¹⁸ İlk belediyenin de İstanbul'un iş bölgesi olan Beyoğlu ve Galata bölgesinde kurulmasında da Avrupa etkisi söz konusudur. Burası gelirleri bol, binaları mutena yaşayanların çoğunluğu yabancı ülke tebası olan çoğu belediye hizmetlerini diğer memleketlerde görüp anlamış, bu hizmetler mukabili akça vermeyi vazife bilen insanlardan olduğu düşünülüyordu.²¹⁹ Belediye hizmetinin şiddetle istendiği tek semtin burası olması da dikkate alınmıştı. Bu semtin düzenlenmesi ile burada oturduklarından dolayı yabancı misyon şeflerinin şikayetlerinin de önlenmesi söz konusuydu. Dolayısıyla yabancıların yaşadığı semtten başlanması gerçekçi bir davranıştı.²²⁰ İstanbul'daki Altıncı Dâire-i Belediye, Bâb-ı Âlî'nin

²¹⁵ Kemal Kaya, "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", A.Ü. DTCF, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt 26 sayı 41, 2007, s. 104-110.

²¹⁶ Tarkan Oktay, "Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi", **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, İstanbul, TDBB Yay., 2008, s.382.

²¹⁷ **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt., 1289 (1872), s.460; Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye-4**, s.1601.; **TV.560**, Selh-i Cemaziyelahir 1274 (M. 17 Ocak 1858), s.2. Bkz. Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s. 130; Ergin, **Şehreminleri**, s.52-55.

²¹⁸ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s. 123,124; Ortaylı, **İdare Tarihi**, s.435,436.

²¹⁹ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye-3**, İstanbul, İBBKİDB Yay.,1995, s.1309,1310.

²²⁰ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s. 143,

seçtiği ve padişahın tayin ettiği ve yine Bâb-ı Âlî'nin gözetiminde çalışan, ama hareket serbestliği de verilen bir ofis gibi idi.²²¹ Yani doğrudan Bâb-ı Âlî'den yönetilmesi ve daha çok yabancıların yaşadığı bir semtte hizmet vermesi dikkate alınırsa mahalliliği tartışılabilir.

Midhat Paşa, memleketlerin intizam içinde bulunmasını belediyelerin varlığına bağlıyordu.²²² Osmanlı devlet adamları da modern belediyelerin kurulup gelişmesini şehirlerin ulaşım, su, konut, sağlık sorunlarının çözülmesi için şiddetle arzu ediyorlardı. Ancak belediye örgütlenmesinde hiçbir zaman mahalli demokrasinin geliştirilmesi ve komünal özerklik gibi şeyler amaçlanmamış, sadece modern ve düzenli şehirlere sahip olmak hedeflenmişti.²²³ Tuna Vilâyeti'ndeki belediye meclisleri Vilâyet İdâre Meclisi'nin teşebbüsüyle ve onun hazırladığı talimatlara göre kurulmuştu. Belediye meclislerinin yılsonu genel muhasebe defterlerinin bir sureti önce sancağın idare meclisi tarafından incelenip onaylandıktan sonra ayrıca Vilâyet İdâre Meclisi tarafından da incelenerek vilâyet makamınca onaylanması gerekiyordu. Belediye meclisleri kendilerine yeni gelir kaynağı bulduklarında bundan faydalanabilmek için vilâyet makamının vereceği izine ihtiyaçları vardı. Belediye hizmetlerinde talimatta yer almayan hususlar ortaya çıktığında bunun uygulanmasına ve talimata ilavesine karar verecek olan da vilâyet idare meclisi idi. Görevini talimatında belirtilenler dairesinde usul ve kaidesine göre yapmakla birlikte lüzum gördüğü konularda bir şey yapabilmesi hükûmet makamından mazbata ile alacağı izine bağlıydı. Bunlardan da anlaşılacağı üzere belediye meclisleri mahallî hükûmete bağlı olarak çalışan kurumlardı ve özerklikleri söz konusu değildi.²²⁴ Dahası

²²¹ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s. 145-147.

²²² Midhat, **Tabsıra-i İbret**, s.37.

²²³ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s. 130-131; Ortaylı, **İdare Tarihi**, s.435,438; Belediye Nizamnâmesinin tertibi için kurulan komisyonun tavrında bunun saltanata müdahale ve tecavüz olarak algılanmasından endişe edildiği ve devletten hak ve selâhiyet elde etmek amacı taşımadığı sadece belediye meclisleri hakkında malumat ve izahattan ibaret olduğu vurgulanıyordu. “*usûl-i hükûmet-i saltanât-ı seniyyeye tarafımızdan müdâhale ve tecavüz olunmuş ma'nası verilmemesini istihsâl-i sa'y etmekliğiniz iktizâ eder. Ancak bu ifâdeden hâşâ Devlet-i Âliye'den istihsâl-i tevsi'-i dâire-i hukuk ve selâhiyet etmek olmayub mücerred meclis-i belediyenin vezâif-i mahsûsasını....*” Osman Nuri Ergin, **İstanbul Şehreminleri**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yay., Eylül 2007, s.57.

²²⁴ **İ.MVL. 542/24362**, “Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâire-i Belediye Meclisinin Sûret-i Teşkilî ve Me'murlarının Vezâifi Hakkında Ta'limatdır” 5. ve 8. Bend;

kazaların 29'unun belediye meclislerine kaza kaymakamları başkanlık ediyordu. Sadece 9 kaza ve 7 sancak merkezinde ayrıca bir de belediye meclisi reisi vardı.²²⁵

Tuna Gazetesi'nde takip edildiği kadarıyla idarecilerin beledî işlere önem verdikleri, yabancılara hizmet etmek veya yabancı misyonların şikayetini önlemek gibi bir endişe taşımadıkları anlaşılmaktadır. Kısa sürede Tuna Vilâyeti dâhilindeki 47 kasabanın Plevne ve İvrace dışında kalan 45'inde belediye meclisinin kurulmuş olması bu türlü harici zorlamaların değil de Midhat Paşa ve diğer idarecilerin bu işi isteyerek yaptıklarını düşündürmektedir.²²⁶ Bunda Midhat Paşa'nın şehirlerin intizamının belediyelere bağlı olduğuna olan inancı ve vilâyette tecrübe edilen yenilikleri yakından takip etmesi de mutlaka etkili olmuştur.

Belediye meclislerinin kurulmasına geçmeden önce yaşanan değişime birkaç örnek vermek faydalı olacaktır. Kasım 1865'te kurulan Rusçuk Belediye Meclisi yeterli geliri olmamasına rağmen altı ay içinde önemli

“Dâire-i Belediye Meclisi'nin Vezâif-i Umûmiyesi Hakkında Ta'limatdır” 3. ve 16. Bend; **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.185, 186, 188, 192; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.492-494, 498.

Belediye meclisleri hakkında iki talimat kaleme alındı. Yaşanan tecrübeler sonucunda her iki talimat da bazı değişiklikler ile 1867'de bütün vilâyetlerde geçerli olmak üzere yürürlüğe girdi. 1867'de yayınlanan talimatta ve düsturda değiştirilmiş şekliyle yer almıştır. Öncelikle Rusçuk'da açılacağından iki talimattan birincisi İ.MVL. 542/24362'de “Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâire-i Belediye Meclislerinden Evvel be Evvel Rusçuk'da Yapılması Mukarrer Olan Meclisin Suret-i Teşkili ve Me'murlarının Vezâifi Hakkında Ta'limatdır” başlığını taşıyordu. Daha sonra bazı değişiklikler yapılarak başlığı “Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâire-i Belediye Meclisinin Sûret-i Teşkili ve Me'murlarının Vezâifi Hakkında Ta'limatdır” şeklinde değiştirilmişti. Bu başlık 1867'de yayınlanan talimatta ve düsturda bu değiştirilmiş şekliyle yer almaktadır. Dipnotlarda talimatların uzun uzun belirtilmeyip kısaca “Belediye Teşkili Hakkında Talimat” şeklinde yer verilecektir. İkinci talimat ise “Daire-i Belediye Meclisi'nin Vezâif-i Umumiyesi Hakkında Talimatdır” başlığını taşımaktadır. Başlık değişmeden kalmıştır.

²²⁵ **SVT.**, H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). Belediye meclislerine kaza kaymakamlarının başkanlık ettiği kasabalar: Silistre, Hazergrad, Zıştovi, Şarvı, Cuma-i Atik, Balçık, Hacıoğlupazarcığı, Mankalya, Berkofça, Lom, Rahve, Adliye, Belgradcık, Şehirköyü, Leskofça, İvranya, Ürgüb, İznepol, Köstendil, Samakov, Dupniçe, Radomir, İzladı, Orhaniye İhtiman, Lofça, Köstence, Sünne, Maçin (s.34, 39, 40, 45, 53, 54, 55, 59, 61, 62, 63, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 93, 95, 97); Belediye meclisi reisi olan kaza merkezi kasabalar: Şumnu: Yusuf Efendi, Niğbolu: Hafız Osman Efendi, Tutakan: Hacı Ali Efendi, Pravadi: Osman Beğ, Osmanpazarı: Hüseyin Ağa, Selvi: Şerif Ağa, Gabrova: Hacı Görgi Ağa, Mecidiye: Bilal Efendi, Babadağı: Hristo Ağa, Hırsova: Ali Ağa (s.36,42,46,51,87,88,89,94,98,99); Belediye meclisi reisi olan sancak merkezi kasabalar Rusçuk: Raif Efendi, Varna Hafız Eyyüb Efendi, Vidin: Hacı Tahir Ağa, Niş: Kahraman Ağa, Sofya: Nuri Efendi, Tırnova: Ferhat Efendi,Tulça: Kostaki Efendi (s.30,48,57,67,75,85,91); İvraca ile Plevne'de belediye meclisi yoktu (s.44,64).

²²⁶ **SVT.**, H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). s.30, 34, 36, 39, 40,4 3-46, 48, 51, 53-55, 57, 59, 60, 62, 63, 65, 67, 69-73, 75, 77-83, 85-89, 91, 93-95, 97-99.

icraatlar yaptı. Bunlardan birisi aşağı ve yukarı çarşıların orta yerlerinde kurulan pazarlar için başka yer tahsis edilmesidir. Bu pazarlar çarşı ortasında olduğundan pazara gelen köylü arabaları orayı istila ederek diğer arabalara yer bırakmıyordu. Üstelik bıraktıkları çöpler yığılıp kalıyordu. Buna çözüm olarak aşağı çarşı için dış varoшта, yukarı mahallenin pazarı için de kenarda, boş ve geniş bir alan tahsis edilerek memleketin temizliğine hizmet edildi. İkincisi İç Ordu Kapısı'ndan Dış Ordu Kapısı'na kadar çamur ve bataklık olan yerin 25 arşın (19 metre)²²⁷ genişliğinde şose yol haline sokulmasıdır. İki tarafından yaya, ortasından araba geçecek şekilde bu yolun yapımına başlandı. Mevsimi geldiğinde iki tarafına sıra sıra ağaçlar dikilmesi de kararlaştırıldı. Üçüncüsü de Rusçuk Vapur İskelesi'ndeki Şaranpol Kapısı'nın sol tarafından ve mahalle içinden varoşa giden sokağın düzenlenmesidir. Bu sokak oldukça yokuş ve 3,5 arşın (2,5 m.) genişliğinde dar bir sokak idi. Orada bulunan birkaç ev yıktırıldı. Şaranpol Kapısı'nın üst tarafındaki bina da yıktırılarak buradaki yokuş düzlenip çıkan toprak Şaranpol Kapısı'nın iç tarafındaki çukur tarafa indirilerek 12 arşın (9 m.) genişliğinde düz bir hat şeklinde güzel bir cadde haline getirildi.²²⁸ Teşvikiye Caddesi adı verilen bu cadde yapılan güzel binalarıyla Kasım 1866'ya gelindiğinde kasabanın en itibarlı mevkii haline geldi. Burada yapılan binalar tamamlanmadan kiracısı çıkar hale geldi. Önceleri 200-300 kuruş olan ev ve mağaza kiralari 1000-1200 kuruşa, arşını 2-3 kuruşa satılan arsalar 30-40 kuruşa çıkmıştı.²²⁹

İkinci bir örnek olarak Tırnova Kasabası'ndaki gelişmeler de gösterilebilir. Tuna Gazetesi'nin yazarı Tırnova Kasabası'nın üç dağ üzerine kurulu inişli yokuşlu, sokakları dar, kaldırımları bozuk, yaya gezmenin bile zor olduğu bir durumda iken belediye hizmetlerinin başlamasıyla bir sene sonra gördüğü gelişmeleri şöyle sıralıyordu:

1. Kaldırımlar kâmilten tesviye ve tanzim edilmiş,
2. Dar olan caddeler genişletilmiş,

²²⁷ 1 zira (arşın) 1863 tarihli Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi'ne göre Fransız metresinin üççeyreğine eşittir. Yani 0,75 cm.'dir. **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.499.

²²⁸ **Tuna**, No: 68, H. 24 Zilhicce 1282 / R. 27 Nisan 1282 (9 Mayıs 1866), s.1

²²⁹ **Tuna**, No: 123, H.10 Recebü'l-ferd 1283 / R.6 Teşrin-i sani 1282 (18 Kasım 1866), s.1

3. Çarşı dükkanlarının saçakları kesilip düzene sokulmuş,
4. Çarşı ve mahalle fenerleri dikilmiş,
5. Marnapol denen yerdeki eski Mesiri Kalesi tamir edilmiş bahçesi düzenlenerek bir de halka açık bahçe yapılmış.²³⁰

4.5.1. Daire-i Belediye Meclislerinin Kurulması

İstanbul'da kurulan bir belediye vardı. Ancak taşrada henüz belediyeler kurulmamıştı. Tuna Vilâyeti'nde öncelikle sancak merkezlerinde olmak üzere kasabalarda belediye meclisleri kurulması için harekete geçildi. Bir müessesenin kurulabilmesi için öncelikle masrafını karşılayacak bir kaynak bulmak gerekecekti. Tuna Vilâyeti'nin Rusçuk Belediye Meclisi için gösterdiği ve İstanbul tarafından onaylanan karşılıklar şunlardı:

1. Rusçuk'ta yapılan emlak tahrir usulünde epey fazla varidât hâsıl olduğundan bahisle emlak tahriri usulü gereğince kasaba vergilerinin fazlasından belli miktarı,
2. Ebniye nizamnâmesi hükmünce inşaattan alınan harcın beşte biri,
3. Memleketeyn ve Sırbistan'a giden yolcuların pasaport ve mürûriye tezkireleri harcından ikişer kuruş
4. Yapılacak olan memleket salhanelerinin inşaat masrafı karşılandıktan sonra kalan varidâtı.

Bütün vilâyet belediyelerine şamil olmak üzere yayınlanan 1867 tarihli talimatta Rusçuk'a münhasır olan yukarıdaki 3. ve 4. maddeler çıkarıldı. Dolayısıyla diğer belediyeler masraflarını karşılamak için ilk iki maddedeki karşılıkları kullanabilecekti. Ancak talimat belediyelere bunlar dışında meşru gelir kaynakları buldukları takdirde vilâyet makamının onayıyla uygulamaya koyma yetkisi de veriyordu.²³¹ Bunun yanı sıra varlıklı kimselerin belediyeye

²³⁰ Tuna, No: 91, H.16 Rebi'ü'l-evvel 1283 / R.17 Temmuz 1282 (29 Temmuz 1866), s.1.

²³¹ İ.MVL. 542/24362, "Belediye Teşkili Hakkında Talimat" 5.Bend; Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.184,185; Düstur, I. Tertip, 2. Cilt, s.492

maddi yardımda bulunduğu da görülmekteydi. Zıştovi ahalisinden Bükreş'te ticaretle uğraşan son derece zengin bir adamın ölümüyle Zıştovi'ye bir hastane yaptırılarak belediyeye de bir miktar iane verilmesini vasiyet ettiği ortaya çıkmıştı.²³²

Osmanlı Devleti'nde vilâyetlerde ilk defa teşkil edileceği için bu konudaki mevcut Avrupa nizamlarını uygulamanın her yerde ve her konuda elverişli olmayacağı düşüncesiyle öncelikle Rusçuk kasabasında denenmesi uygun görüldü. Vilâyet idare meclisi, bu konuda da meclisin nasıl teşkil edileceği, masrafları, mâlî kaynağın nasıl temin edileceği ve görevleri gibi konuları içeren Rusçuk kasabasına münhasır iki talimat hazırlayarak 26 Eylül 1865'te sadarete gönderdi ve 14 Kasım 1865'te (H.7 Cemaziyelahir 1282) onaylandı. Meclis-i Vâlâ'nın bu konuyla ilgili mazbatasında Suriye Vilâyeti'ndeki kasabalarda böyle birer meclis açıldığının daha önceki "işarat"dan anlaşıldığından bahsedilmektedir.²³³ Bu durumda belediyelerin yeni nizamlar açısından diğer vilâyetlerin "mevki-i imtihan ve tecrübesi" olan Tuna Vilâyeti'nden sonra kurulmakla birlikte ilk olarak Suriye Vilâyeti'nde kuruldukları anlaşıyor. Ancak vazifeler ayrıntılı olarak yazılmadığından Tuna Vilâyeti'nin belediye teşkili hakkında gönderdiği talimatların değerlendirilmesi için diğer vilâyetlere de gönderilmesi ve Suriye Vilâyeti'ndeki belediye meclislerinin de bu talimata göre düzeltilmesi ve genişletilmesi gereken maddeler varsa gereğinin yapılması isteniyordu.²³⁴

Bu iki talimat, Rusçuk kasabasına has ufak tefek bir iki yeri değiştirilerek "Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâire-i Belediye Meclislerinin Sûret-i Tertibi ve Memurlarının Vezâifi Hakkında Ta'limatdır" ve "Dâire-i Belediye Meclisinin Vezâif-i Umûmiyesi Hakkında Ta'limatdır" başlıkları ile 23 Rebi'ü'l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867) tarihli olarak bütün belediyelere uygulanmak üzere uygulamaya kondu. Bu talimatlar İdâre-i Umûmiye-i Vilayât Nizamnâmesi'ne kadar yürürlükte

²³² **Tuna**, No: 67, H. 21 Zilhicce 1282 / R. 24 Nisan 1282(6 Mayıs 1866), s.2

²³³ Tuna Gazetesi'nde Sayda ve Şam-ı Şerif eyaletlerinin sancaklarıyla Kuds-i Şerif Sancakları birleştirilerek Suriye Vilâyeti'nin kurulduğu ve Rüşdi Paşa'nın da buraya vali tayin edildiği haber verilmektedir. **Tuna**, No: 6, 23 Zilka'de 1281/R. 7 Nisan 1281 (19 Nisan 1865), s.1.

²³⁴ **İ.MVL. 542/24362**, 23 Cemaziyelahir 1282 (13 Kasım 1865).

kaldı.²³⁵ Altıncı Daire-i Belediye'nin suret-i teşkilini ve vazifelerini ihtiva eden 19 maddelik bir nizam 1857'de çıkarılmıştı. Altı ay sonra 24 Şevval 1274 (7 Haziran 1858)'de 94 madde ve bir özel madde ile ilave maddeden oluşan meclisin suret-i teşkilini, görevlilerin vazifelerini, meclisin nasıl çalışacağı ve görevleri hakkında daha ayrıntılı bir nizâm-ı umûmî mevcuttu.²³⁶ Bu nizamın Tuna Vilâyeti'nce değerlendirilip değerlendirilmediğini bilmiyoruz. Ancak bazı benzerlikler olmakla birlikte birbirinden farklı olduğu da açıktır.

Tuna Vilâyetince dâire-i belediye meclisi için hazırlanan talimatta belediye meclisinin bir reis ve 6 azadan oluşması öngörülüyordu. Reis olarak talimata göre mevcut memurlardan birinin “şimdilik” kaydıyla seçilip atanması söz konusudur. 1867'de yayınlanan talimatta da, daha sonra yayınlan düsturdaki yine aynı tarihi taşıyan talimatta da azalarda değişiklik yapıldığı halde reis için “şimdilik” kaydı kaldırılmamıştır. Yani azalardan birinin reis atanması yerine mevcut memurlardan birinin reis olarak atanması usulü benimsenmiştir. Azalar için bir seçim yapılmakla birlikte reis için halkın katılımı olan bir seçim söz konusu değildi. Rusçuk dışındaki diğer kasabalarda aşağıda açıklanacağı üzere aza sayısının kasabaya göre değiştiği vilâyetin salnamelerinde görülmektedir. Reisi gibi ücretsiz olarak hizmet vermekte olan meclis azalığına seçilebilmek için “erbâb-ı kadr ü haysiyetden” yani değerli ve haysiyetli kimselerden olmak ve emlak ve arazi sahibi olmak gerekiyordu.²³⁷ Aza olma şartının İstanbul'daki Altıncı Dâire-i Belediye ile karşılaştırıldığında çok ağır olmadığı görülüyor. Altıncı dairenin azaları için 100.000 kuruşluk emlaki olmak ve on senedir İstanbul'da oturma şartları aranıyordu. Ancak müşavirler için de 10 senelik ikamet ve 500.000 kuruşluk emlaki olmak şartı aranıyordu.²³⁸

Tuna Vilâyeti'ndeki belediyelerde önemli bir fark göze çarpmaktadır, azaların seçimi. Belediye meclisinin reisi her ne kadar mevcut memurlardan

²³⁵ **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.183-192; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt., 1289 (1872), s.491-497.

²³⁶ Birisi 19 maddelik “Altıncı Dâire-i Belediye Nizâmâtı”, diğeri de “Devâir-i Belediyeden Altıncı Dâire İtibar Olunan Beyoğlu ve Galata Dâiresinin Nizâm-ı Umûmisi” olarak yayınlanan nizâmât. **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt., 1289 (1872), s.460-489.

²³⁷ **İ.MVL. 542/24362**, “Belediye Teşkili Hakkında Ta’limat” 1., 2. ve 6. Bend; **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.183,185; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt., 1289 (1872), s.491, 492.

²³⁸ “Altıncı Dâire-i Belediye Nizâmâtı” 5 ve 6. Madde, **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.460.

biri ise de azaların seçiminde halkın katılımı söz konusudur. Bu da önemli bir farktır. Azaların seçimi için vilâyetteki diğer meclislerin seçiminde uygulanan usul benimsenmişti. Buna göre her iki yılda bir yarısı değiştirilen azalar kasabadaki ihtiyar meclisleri tarafından seçilecek, hükûmetin tefrik ve tasdiki ile de tayin edilecekti.²³⁹ İstanbul'daki Altıncı Dâire-i Belediye'nin azaları üçer yıl hizmet etmek üzere Bâb-ı Âlî tarafından seçiliyor irade ile de tayin ediliyorlardı²⁴⁰ İhtiyar meclislerinin bugünkü gibi olmasa da halkın katılımıyla seçildiği dikkate alınırsa demokratikleşme açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak uygulamada seçimlerin nasıl yapıldığı konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

Ruşçuk Belediye Meclisi için 2 İslam, 2 Bulgar, 1 Ermeni ve 1 Yahudi olmak üzere 6 aza öngörülüyordu. Aynı talimatın 1867 tarihli olan düsturdaki nüshasında sadece 6 nefer aza seçileceği belirtilmiş, hangi milletten ne kadar olacağı belirtilmemiştir. Rusçuk'ta 1866 yılı rakamlarına göre 5.483 Müslüman (%53), 3.885 Bulgar (%37,57), 388 Ermeni (%3,65), 487 Yahudi (4,71) ve 105 Hristiyan Çingene erkek nüfusu vardı. Bu rakamlara göre aza sayıları makul görülebilir. Fakat Niğbolu'da 148 Bulgar, 2.649 Müslüman, 58 Hristiyan Çingene var, Ermeni ve Yahudi hiç gözüküyor. Bunun tersine olarak Gabrova'da 3.232 Bulgar, 45 Müslüman Çingene, 30 Hristiyan Çingene var, Ermeni ve Yahudi yok.²⁴¹ Dolayısıyla azaların 2 İslam, 2 Bulgar, 1 Ermeni ve 1 Yahudi şeklindeki dağılım mantıklı olmayacaktı. Düsturdaki talimatta sayıyı 6 olarak tespit etmekle birlikte azaların sınıfları hakkındaki ifadenin kaldırıldığı görülmektedir. Uygulamada 6 aza şartı da tam olarak yerine getirilmemiştir. Örnek vermek gerekirse, 4 azadan oluşan Gabrova Belediye Meclisi'nde reis ve bütün azaların gayrimüslim, Niğbolu Belediye Meclisi'nde de 4 aza olduğu ve üçünün Müslüman olduğu görülmektedir.²⁴²

Belediye Dairesi'nde belediye meclisi azalarından başka müşavere azası olarak da muvazzaf bir mühendis ve bir memleket tabibi

²³⁹ İ.MVL. 542/24362, "Belediye Teşkili Hakkında Ta'limat" 2. Bend; **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.183; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt., 1289 (1872), s.491.

²⁴⁰ Altıncı Daire-i Belediye Nizamati" 4. Madde, **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.460.

²⁴¹ Hüseyin Memişoğlu, **Bulgaristan'da Türk Kültürü**, Ankara, TKAE Yay., 1995, s.37. Nikolay Todorov'dan naklen.

²⁴² **SVT.**, H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869).s.43,89.

görevlendiriliyordu. Mühendisi seçme görevi Nâfi'a Komisyonu ve Zabtiye Alaybeyi'ne aitti. Yazışmalar için Yekdiğerinin işini de yapmaya muktedir, aylıkları 500 kuruşu geçmemek üzere kefilli muvazzaf bir kâtip ile bir de sandık emini istihdam edilecekti. Ayrıca muhtelif sınıflardan olmak üzere gerekli miktarda teftiş memuru ve bir piyade kol takımı zabtiye askerinin istihdamı öngörülüyordu. Teftiş memurlarından birinci sınıf olanı reis muavini olarak görev yapacaktı. Ayrıca kontrato memuru da meclis dairesinde ve meclis maiyetinde çalışacaktı. Belediye Dâiresi'nde istihdam edilmek üzere 150 kuruş aylıklı bir hizmetli de düşünülmüştü.²⁴³

Meclis kendine mahsus mahalde müzakere için haftada iki kere, gerektiğinde bunun dışında fevkalade olarak da toplanacaktı. Reis muavini, teftiş memurları, kâtip, sandık emini ve zabtiye askerlerinin her gün devamlı olarak meclis dairesinde durmaları, geceleri ve tatil günleri de burada nöbet tutmaları gerekiyordu.²⁴⁴

4.5.2. Dâire-i Belediye Meclislerinin Görevleri

Tuna Vilâyeti'nde hükûmet yetkililerinin belediye hizmetlerini çok önem verdiği halkı bu yönde teşvik ederek, belediyelere emir vererek yaptırdıkları, bu hizmetlerin büyük oranda halk tarafından yapıldığı ya da masrafının karşılandığı görülmektedir. Buna birkaç örnek verilebilir. Varna belediyesi Taşköprü Tabyası önündeki mezbeleliği "hükûmetten aldıkları emir üzerine" temizletildi. Vidin Kalesi hendeğindeki geniş mezarlık "hükûmetin teşvikiyle" ahali tarafından oldukça güzel bir hale sokuldu.²⁴⁵ Pazarcık'ta Halil Hoca Mahallesi camisinin harap minaresi "kaza müdürünün teşvikiyle" mahalleliye yaptırıldı.²⁴⁶ Radomir'de Borniçe Hanı önündeki üç gözlü taş köprü "hükûmetim teşvikiyle" Hancı Miço tarafından ücretsiz olarak tamir edildi.²⁴⁷

²⁴³ İ.MVL. 542/24362, "Belediye Teşkili Hakkında Talimat" 1, 2, 3, 4, 6. Bend.; Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.183-185.; Düstur, I. Tertip, 2. Cilt., 1289 (1872), s.491, 492.

²⁴⁴ İ.MVL. 542/24362, "Belediye Teşkili Hakkında Talimat" 4. Bend; Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.184.; Düstur, I. Tertip, 2. Cilt., 1289 (1872), s.491.

²⁴⁵ Tuna, No: 66, H. 17 Zilhicce 1282 / R. 20 Nisan 1282 (2 Mayıs 1866), s.1

²⁴⁶ Tuna, No: 130, H. 5 Şabanü'l- muazzam / R. 30 Teşrin-i sani 1282 (12 Aralık 1866), s.1

²⁴⁷ Tuna, No: 114, H. 8 Cemazi'el ahir 1283 / R. 5 Teşrin-i evvel 1282 (17 Ekim 1866), s.2

Tulça kaldırımları mahallî hükûmetin üstün gayretlerinin eseri olarak vücuda getirildi. Yine Tulça'daki binaların nizâmına uygun düzenlenip çarşının güzelleştirilmesinin hükûmetin yayınladığı tenbihat ve sarfedilen gayretle gerçekleştiği belirtiliyordu.²⁴⁸

Tuna Vilâyeti İdâre Meclisi kasabalarda belediyelerin kurulmasını teklif ederken “Tanzimat ve icraât-i cedidesi cümlesinden olmak üzere” teklif etmekte ve “umûr-ı tanzîmiyye ve tanzîfiyyenin” bu meclisler tarafından idare edileceğini belirtmektedir. Bu teklifi değerlendiren Meclis-i Vâlâ'nın mazbatasında da bu meclislerin “Tanzimat-ı nâfi'a cümlesinden olmak ve vâsıta-i icraât-ı imâriye” kabul edilmek üzere kurulacağı ifade edilmektedir. Yani devlet merkezi belediyeleri kasabaların imar vasıtası olarak ele almakta ve görev sahalarını da kasabaların temiz ve düzenli şehirler haline getirilmesi ile sınırlandırmaktaydı. Tuna Vilâyeti'nin hazırladığı iki talimatın birincisinde de meclisin işi ve vazifesinin “memleketçe tanzîfât ve tanzîmâta münhasır” olduğu, bunun haricinde vergiler gibi devlet hazinesine ve mahallî hükûmete ait olan işlere, zabtiyeye mahsus işlere, meclis ve mahkemelerde görülecek davalara müdahale etmeyeceği vurgulanmaktadır.²⁴⁹ Devâir-i Belediye Meclisi'nin Vezâif-i Umûmiyesi” hakkında olan ikinci talimatta ayrıntılı olarak verilen belediyeye ait görevler, birinci talimatın sekizinci maddesinde özetlenmiştir. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz.²⁵⁰

1. Sokak, lağım ve kaldırımların ve su yollarının yapılması, geceleri sokakların aydınlatılması ve ebniye nizamnâmesindeki usul ve kaidenin tam anlamıyla uygulanması,
2. Satılan erzakın tahkik ve tecessüsü,
3. Esnafın kullandığı kantar, terazi, dirhem, kile ve arşın gibi ölçülerin kontrolü,

²⁴⁸ **Tuna**, No: 110, H. 23 Cemazi'el evvel 1283 / R. 21 Eylül 1282 (3 Ekim 1866), s.1

²⁴⁹ Bu madde yukarıda belirtildiği üzere İstanbul'da belediye nizamnâmesini hazırlayan komisyonun takririnde bunun saltanata müdahale ve tecavüz olarak algılanmasından taşıdığı endişeyi ve devletten hak elde etmek amacı taşımadığını belirtme ihtiyacı hissetmesini hatırlatmaktadır.

İ.MVL. 542/24362, “Belediye Teşkili Hakkında Ta'limat” 7 ve 8. Bend, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.185,186; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.492,493.

4. Lokantalara, balolara ve meyhanelere ve genel sağlığa zararlı şeylerin yasaklanması ve ıslahı,
5. Yangın tulumbalarının ve sair edevatının iyi bir şekilde muhafaza ve idaresi
6. Çarşı bekçileriyle gaz fenerleri ve memleket hastanesinin işleri
7. Ucuza mal alıp fiyatı yükseldiğinde satan fırsatçı kimselerin kanun ve kaide haricinde zulmüne fırsat verilmemesi.
8. Aceze ve fukaranın ihtiyaçlarının kolaylaştırılması

Suyolları ile ilgili yapılanlar hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak çeşme ve şadırvanlar yapıldığı görülmektedir. Fakat bunların ahaliden Müslim veya gayrimüslim kimseler ya da halk tarafından yaptırıldığı, bunun vatana hizmet veya eser-i hamiyet olarak nitelendirildiği görülmektedir.²⁵¹ Evlerin pis suları kapı duvarları altından açılan bir delikle sokaklara akıtılmaktaydı. Bu pis sular kışın gelip geçmeye, yazın da genel sağlığa zarar veriyordu. Henüz lağımlar yapılmamıştı. Lağımlar yapılana kadar pis sularını akıtması için belediye tarafından geçici bir çözüm olarak herkesin hanesine bir çukur kazmasına teşebbüs edildi.²⁵² Su lağımları yapıldıktan sonra tamir ve bakımları da yine belediye tarafından yapılıyordu.²⁵³

Geceleri sokakların aydınlatması için gaz fenerleri dikilmeye başlandı. Gaz fenerleriyle sokak aydınlatması daha önceden de İstanbul'da yapılmaktaydı. 1858'de İzmir'de de teşebbüse geçilmişse de 20 yıl kadar

²⁵¹ 8-10 akar çeşmesi olan Radomir'de Ameş Ağa bir çeşme yaptırdı. (Tuna, No: 111, H. 27 Cemazi'el evvel 1283 / R. 25 Eylül 1282 (7 Ekim 1866), s.1); Samakov Bane-i Köstence köyü şadırvanı köylü tarafından yeni tarzda yeniden yapıldı. İhtiman'da harap olan üç çeşme birisi kazanın mütevellisi Mahmud Nedim Bey diğer ikisi Kazanın Sandık Emni Abdurrahman Efendi ile Yoca Çorbacı tarafından tamir ve inşa edildi. (Tuna, No: 114, H. 8 Cemazi'el ahir 1283 / R. 5 Teşrin-i evvel 1282 (17 Ekim 1866), s.2); "Adliye meclis âzâsından sâbık Dupniceli Petko Çorbacı ebnâ-i sebîle (yolculara) bir hidmet itmek maksâdıyla karye-i mezbûreye bir çarîk mesâfede ve Vidin Caddesi üzerinde bedeninden olarak müceddeden bir çeşme inşa' itmiş ve bu da Corbacı-i merkûmun eser-i hamiyetinden bulunmuşdur." (Tuna, No: 125, H. 17 Recebü'l-ferd 1283 / R. 13 Teşrin-i sani 1282 (13 Kasım 1866), s.1.)

²⁵² Tuna, No: 66, H. 17 Zilhicce 1282 / R. 20 Nisan 1282 (2 Mayıs 1866), s.1.

²⁵³ "Köstendil kazasında mukaddemen tanzim olunan büyük caddenin su lağımlarıyla yolun muhtâc-ı tâmir olan mahalleri tesviye edilmiştir." Tuna, No: 113, H. 5 Cemazi'el ahir 1283 / R. 2 Teşrin-i evvel 1282 (14 Ekim 1866), s.1.

gecikmiştir.²⁵⁴ İstanbul'daki gaz fenerlerinin masrafı için belediyenin koyacağı adi vergi karşılık gösterilmişti.²⁵⁵ Tuna Vilâyeti belediyelerinde bu konuya da önem veriliyordu. Dupniçe'de sokak fenerlerinin ışığı yekdiğerine aksedecek şekilde sık sık sütunlar dikilip üzerlerine fenerler yerleştirmek suretiyle kullanılıyordu. Bunların yapım masrafı da dükkan sahiplerinden karşılanmıştı.²⁵⁶ Varna, Tutakan ve Rusçuk'ta da mahalle ve çarşı sokaklarına ve gaz fenerleri dikildiği görülmektedir. Kasım 1866'ya gelindiğinde Rusçuk Kasabası'nda bir yıl içinde dikilen 50 fenerin 150 adede çıkarılması için teşebbüse geçiliyordu ve bu sayısının 350'ye çıkarılması planlanıyordu. Sokak fenerlerinin sayıları sürekli bir gelir gerektirdiği için istenildiği ölçüde artırılmıyordu. Tuna Gazetesi sayfalarında aydınlatmanın asayişe katkı sağlaması, sokakları sanat icrasına müsait hale getirmesi, seyahat ve ticaret erbabına bu sayede ikametgah olarak alışverişi artıracağı, fener ve mum taşıma ihtiyacını ortadan kaldırdığı için lüzumlu olduğu ve masraf olmakla birlikte esasen gelir olduğu izah ediliyor, zaman içinde herkesin fenerlerin gerekliliğini tasdik etmekte olduğundan bahsediliyordu.²⁵⁷

Şehir ve kasabaların düzeni bakımından yol ve binaların durumu önemliydi. 1863'te yol ve binaları düzenleyen Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi yayınlanmıştı. Bu Nizamnâme sokakları sınıflandırarak genişliklerinin ne kadar olacağını, binaların ne şekilde olacağını düzenliyordu.²⁵⁸ Hazırlanan talimatta bina ve sokakların düzen ve temizliği konusuna ağırlık verildiği görülmektedir. Belediye meclisinin talimatı da ilk iki bendinde bunun uygulanmasını emrediyordu. Önce sokakların kaç arşın olması gerektiği kararlaştırılacak isim ve resimleriyle defteri yapılacak ve tamirat ve inşaat vuku buldukça buna göre uygulamaya konacaktı. Bozuk kaldırımlar tamir edilecek uygun olan caddeler iki tarafında yaya kaldırımı olan şose yollar

²⁵⁴ Mehmet Mazak, "Türkiye'de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)", **EMO IV. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu**, İzmir, Aralık 2007, s.5,6,9.

²⁵⁵ **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.479, 480. "Sokaklara Dâir Nizamnâme" 13. Ve 14. Bend. 17 Ramazan 1275/1859.

²⁵⁶ **Tuna**, No: 113, H. 5 Cemaziye'l-ahir 1283 / R. 2 Teşrin-i evvel 1282 (14 Ekim 1866), s.1.

²⁵⁷ **Tuna**, No: 96, H.4 Rebi'ü'l-âhir 1283 / R.3 Ağustos 1282 (15 Ağustos 1866), s.1; **Tuna**, No: 118, H.22 Cemaziye'l-ahir 1283 / R.19 Teşrin-i evvel 1282 (31 Ekim 1866), s.1; **Tuna**, No: 135, H 23 Şabanü'l- Muazzam / R18 Kânûn-ı evvel 1282 (30 Aralık 1866), s.1.

²⁵⁸ "Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi" **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.499-514.

haline getirilecekti. Masrafı da caddenin iki tarafındaki dükkan ve hane sahiplerinden karşılanacaktı. Masraf her hane veya dükkanın önüne denk gelen kısma göre paylaştırılacaktı. Vakıflara ait olanların masrafı müsaitse vakıf tarafından, fakir ve maddi gücü yetmeyenlerin de belediye sandığından karşılanacaktı.²⁵⁹

Uygulamada da talimatındaki gibi belediyelerin faaliyetlerini ağırlıklı olarak bina ve sokakların düzenlenmesi oluşturmaktaydı. Belediye olmayan nâhiye ve hatta bazı köylerde bile kaldırımlar yapıldığı haberleri Tuna Gazetesi'nde yer alıyordu. İlk belediyenin Rusçuk'ta 1865 sonlarında kurulduğu dikkate alınırsa gazeteye göre, 1866 yılı sonuna kadar olan gazete haberlerine bakıldığında Sofya (23.621), Rusçuk (43.000), Tulça (29.455), Tırnova (12.368'den fazla) gibi sancak merkezlerinde yapılan kaldırımların toplamı 100.000 ziradan fazla idi. Bu 4 sancak merkezi dışında 3 kaza, 2 nâhiye merkezi ve birisi de 1861'de kaza olan Rahovitçe köyü de eklendiğinde toplam 216.000 ziradan fazla kaldırım yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁶⁰ 1870 yılına gelindiğinde İstanbul'da son üç yılın ortalamasına göre yılda 208.842 zira kaldırım yapılmıştı.²⁶¹ 1866'da Tuna Vilâyeti şehirlerindeki erkek nüfus toplamı 161.004²⁶², 1856'da İstanbul nüfusunun 430.000 idi.²⁶³ Bu rakamlar dikkate alındığında her ne kadar birden fazla şehri kapsıyorsa da nüfusa kıyasla Tuna Vilâyeti'nin belediye hizmetlerinde İstanbul'dan daha gayretli olduğu değerlendirilebilir.

²⁵⁹ İ.MVL. 542/24362, "Daire-i Belediye Meclisinin Vezaif-i Umumiyesi Hakkında Talimatdır" 1 ve 2. Bend, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.187,188; Düstur, I. Tertip, 2. Cilt, s.493,494.

²⁶⁰ Yalnız burada 103.338 nüfuslu Vilâyet Merkezi Rusçuk kasabasında 43.000 zira kaldırım yapılırken onun onda biri 1.149 nüfusa sahip Elena Nâhiyesi'nde 67.220 zira (nizamnâmedeki gibi 1 zira 0,75 m. ise 50 km. demektir) kaldırım yapılması, rakamda yanlışlık yoksa tuhaf görünmektedir. **Tuna**, No: 110, H. 23 Cemaziye'l-evvel 1283 / R. 21 Eylül 1282 (3 Ekim 1866), s.1; **Tuna**, No: 111, H. 27 Cemaziye'l-evvel 1283 / R. 25 Eylül 1282 (7 Ekim 1866), s.1; **Tuna**, No: 120, H. 29 Cemaziye'l-ahir 1283 / R. 26 Teşrin-i evvel 1282 (7 Kasım 1866), s.1; **Tuna**, No: 112, H. 1 Cemaziye'l-ahir 1283 / R. 28 Eylül 1282 (10 Ekim 1866), s.2; **Tuna**, No: 114, H. 8 Cemaziye'l-ahir 1283 / R. 5 Teşrin-i evvel 1282 (17 Ekim 1866), s.2; **Tuna**, No: 123, H. 10 Recebü'l-ferd 1283 / R. 6 Teşrin-i sani 1282 (18 Kasım 1866), s.1.

²⁶¹ İstanbul kaldırımları hakkında Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye-3**, s.1355, 1359.

²⁶² Memişoğlu, **a.g.e.**, s.38,

²⁶³ <http://godayva.wordpress.com/2010/10/26/19-yuzyilda-istanbulun-demografik-yapisi/> Zeynep Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 1998'den alıntı.

Çevre temizliği konusunda da çöp arabaları tedarik ve imal edilmesi kararlaştırılmıştı. Çöp arabalarının idaresi konusunda hangi usul kolay olursa onun tercih edileceğinin belirtildiğine göre ilk defa uygulanıyor olmalıdır. Pazar yerlerinde köy arabalarının oluşturduğu çöpler ise belediye tarafından köylülere temizlettirilerek belediyeye ayrı bir yük olması önleniyordu. Kasabanın her tarafını yoklayarak belediye meclisinin koyduğu kurallara uygulanması ve yasaklara uyulmasını sağlama işi teftiş memurlarına düşüyordu. Bu yasaklar ile narh ve eksik ölçü gibi şeylerden dolayı kanunun üçüncü babında belirtilen miktarda cezâ-yı nakdî kesilebilirdi. Habis cezası gerektiren haller ve kanununun diğer maddelerindeki hallerden dolayı olan suçlarda cezâ-yı nakdî almaya yetkisi olmadığından dolayı failleri jurnaliyle hükûmete teslim etmek durumundaydı. Teftiş memurlarının kontrol etmekle görevli oldukları ve cezâ-yı nakdî alınmasını gerektiren haller şunlardı.

1. “Nezâfet ve tahârete” aykırı hareketler.
2. Evlerde canavar (domuz) beslenmesi ve hayvanların başıboş gezmesi. Hayvanını sığırtmaça verecek olanlar da zamanında verip almak zorundaydı.
3. Pazar yerleri ve özel günler haricinde dükkan peykeleri dışında kalan yerlerde ve sokaklarda sergi açıp eşya satmak, fıçı, sandık gibi geçişi engelleyen şeyler koymak.
4. Esnafın sattığı erzak ve eşyanın çürümüş, kokmuş veya bozulmuş olması
5. Sürekli kullanılan dirhem, terazi, kantar, arşın ve kile gibi ölçülerin ayarlarının uygun olmaması.
6. Köylü arabalarının birikerek yolu kapatması, kira arabalarının birbirine ve binalara çarpması, arabaların gereğinden fazla koşturulması, ürkek ve huylu hayvanların başıboş bırakılmaması gibi o günün şartlarına göre şehir trafiğinin düzenlenmesi sayılabilecek hususlarda Teftiş memurunun ikazı dışında hareket etmek. Bu gibi hususlarda daha sonra yine zararları dokunursa

daha farklı bir muamele yapılacağından hükûmete teslim edilmesi gerekiyordu.²⁶⁴

Bu yasakların kontrolünden başka balo ve oyun yerlerinde de teftiş memurları görevlendiriliyordu. Buralardaki oyunlar esnasında bir teftiş memuruyla yeteri kadar zabtiye bulundurulması gerekiyordu. Bu tip yerlerin açılabilmesi için icabına göre özel bir vergi alınarak ruhsat verilecekti.²⁶⁵

Sokaktaki dilencilerin durumu da ihmal edilmemişti. Vücutça kuvvetli ve hasta olmayanlar uygun işlerde kullanılmak üzere hükûmete, 12-13 yaşından küçük ise ıslahhâneye teslim edilecekti. Hasta ve güçsüz olanlar; yerli ise mahallesine verilecek, gurebadan ise hayırseverlerin sadakalarıyla iaşeleri temin edilecekti. Kadın dilenciler ise icabına göre ya mahallelisince infak ettirilecek veya uygun işlerde çalıştırılarak dilencilik yapmalarına engel olunacaktı.²⁶⁶

İtfaiye işleri de belediyenin görev sahasına giriyordu. Yangın için balta, kanca ve kova için özel bir yer tespit edilip bunlarla ilgilenmek üzere özel olarak bir adam tayin edilecek. Tulumbaların sevki için bulunabilecek en kolay yolun uygulanması tercih edilmişti. Ancak Rusçuk kasabası için Rusçuk Araba şirketinden bir iki çift at alınması imkânı mevcuttu. Tulumbaların ve edavatının muhafazasında kullanılacak memur uygun yerlere konan fıcılara da nezaret etmekle görevliydi. Yangın vukuunda özel tulumbacı tertip edilene kadar bu işler zabtiyenin nezâreti altında yapılacaktı.²⁶⁷ Tuna Gazetesi'nin haberine göre Sofya Belediye Meclisi tarafından yangında kullanılmak üzere iki üç tulumba ile kovalar tedarik ve tertip edilmişti.²⁶⁸

Bütün bunlarla beraber beledî işlerle ilgili başka işler zuhurunda hal, mevki ve maslahatın lüzum ve icabına göre hükûmet makamının yazılı izniyle

²⁶⁴ İ.MVL. 542/24362, "Dâire-i Belediye Meclisinin Vezâif-i Umûmiyesi Hakkında Ta'limatdır" 4., 6, 8, 9, 11, 14, 15, 16. Bend, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.189-191; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.495-497 .

²⁶⁵ a.g.t., 13. Bend, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.191; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.496 .

²⁶⁶ İ.MVL. 542/24362, "Dâire-i Belediye Meclisinin Vezâif-i Umûmiyesi Hakkında Ta'limatdır" 10. Madde, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.190; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.495,496 .

²⁶⁷ İ.MVL. 542/24362, "Daire-i Belediye Meclisini Vezâif-i Umumiyesi Hakkında Talimatdır" 5. Bend, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.189; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.495 .

²⁶⁸ **Tuna**, No: 120, H. 29 Cemazi'el ahir 1283 / R. 26 Teşrin-i evvel 1282 (7Kasım 1866), s.1.;

yapabilecekti.²⁶⁹ Nitekim talimatında yer almamakla birlikte belediyenin sokaklara ilan yapıştırılması konusunda da bir kural getirilmişti. Cambazlık ve hokkabazlık gösterisi veya mal satışı için duvarlara yapıştırılan bazı ilanlardaki ibareler zararlı ve manasız bulunduğundan duvarlara izinsiz ilan yapıştırmak yasaklandı. Bunun için her nüsha belediyelerce, belediye olmayan kasabalarda müdürler tarafından mühürlenerek onaylanması suretiyle izin alınabiliyordu. Bunun aksine davrananlar için de cezâ-yı nakdî söz konusuydu.²⁷⁰

²⁶⁹ **İ.MVL. 542/24362**, “Belediye Teşkili Hakkında Talimat” 7 ve 8. Bend, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.185,186; **Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, s.492,493.

²⁷⁰ **Tuna**, No: 109, H. 20 Cemazi’el evvel 1283 / R. 18 Eylül 1282 (30 Eylül 1866), s.1.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SANCAK, KAZA VE KÖYLERİN İDÂRESİ

5.1. SANCAKLARIN İDÂRESİ

Toplam on bir sancaktan oluşan Vidin, Niş ve Silistre eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilâyeti teşkil edilince sancak sayısı dört azaltılarak vilâyet yedi sancağa ayrıldı. Bu sancaklar da kendi aralarında üç sınıfa ayrıldı. Batı'da Sırbistan sınırındaki Vidin ve Niş sancakları nezaket ve önemine binaen birinci sınıf, güneydeki Sofya ve en kuzey ve en doğudaki Tulça ikinci sınıf, Varna Rusçuk ve Tırnova da üçüncü sınıf sancak yapıldı.¹ Sancakların idaresi tahrîrât müdürlüğü, sancak mal kalemi, sancağın hakimi, arazi memurluğu, Zabtiye fırkası, meclis-i temyîz-i hukuk-ı liva, meclis-i cinâyet-i liva ve meclis-i ticâret gibi daireler vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi.² Meclisler daha önce açıklandığından burada yer verilmeyecektir.

5.1.1. Sancağın Mülkî Amiri: Kaymakam Sonra Mutasarrıf

Daha önce olduğu gibi Tuna Vilâyeti kurulduğunda da sancakların mülkî amirleri kaymakam unvanını taşımaktaydı. 1867 yılında yapılan değişiklik ile “kaymakam” yerine “mutasarrıf” unvanı kabul edildi. Kaymakam unvanı da kaza müdürlerine verildi.³

Kaymakam, makamın yerini tutan, yerine geçen, vekil anlamına gelmektedir. Sadrazam herhangi bir sebeple hükûmet merkezinden ayrıldığında yerine bıraktığı kişi için “kaymakam paşa” veya “sadaret kaymakamı” deniyordu. Yani sadrazamlık makamına kaim olarak ona vekâlet

¹ İ.MMS. 29/1245.

² İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 32-36,38-46; VN. madde 30-34,36-42.

³ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 47; VN. madde 43. **Tuna**, No: 182, H. 19 Safer 1284 / R. 11 Haziran 1283 (23 Haziran 1867), s.1; **Tuna**, No: 185, H. 29 Safer 1284 / R. 21 Haziran 1283 (3 Temmuz 1867), s.1.

ediyordu.⁴ 1842’de muhassıllıklar kaldırıldıktan sonra devlet tarafından sancakların başına kaymakamlar atanmasına karar verilmişti. Böylece sancaklardaki en büyük mülkî amire kaymakam denmeye başlanmıştı.⁵ H.1265 (M. 1849) tarihli talimatta mülhak sancak kaymakamları için Bâb-ı Âlî tarafından atansalar da “vali tarafından memur demek olduğundan kendisini vali bulunan zatın kaim-i makamı” bilip gerektiğinde valiye müracaat etmesi gerektiği belirtiliyordu.⁶ Yani vali, padişahın vekili olduğu gibi sancak kaymakamı da valilik makamının yerini tutan kişi, valinin vekili idi. 13 Safer 1275 (22 Eylül 1858) tarihli talimata göre de sancak kaymakamları devletin koyduğu kanun, nizam, emir ve tenbihatı ve validen aldıkları emirleri uygulamakla görevli kılınıyor, gereken hususlarda da valiye müracaat etmeleri isteniyordu.⁷ Sancak kaymakamları imar, asayiş ve ihtiyaçlarını araştırarak ve bunları denetleyip valiye bildireceklerdi. Zabtiye işlerinde de vali nasıl bütün vilâyet üzerinde yetkili ise kaymakam da sancak dâhilinde yetkili idi. Bilhassa eşkıya konusunda zabtiye kuvveti yetersiz kaldığında nizâmiye askerinden yardım alabiliyordu. Mâliye ile ilgili emvâl-i mîrîyenin zamanında tahsili ve gönderilmesi, mültezimlerin zulmüne engel olması, gecikme olursa valiye bildirilmesi kaymakamların sorumluluğundaydı. Sancak dâhilindeki mülkiye, zabtiye vesair işlere ait hususları valiye bildirmeleri gerekiyordu.⁸ H.1265 (M.1849) tarihli talimatta da benzer hükümler yer almaktaydı.⁹ Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi’nde kaymakamın görevlerini düzenleyen madde 1858 tarihli talimattaki dokuz maddenin özeti gibidir. Bu nizamnâmeğe göre sancağın mülkî ve mâlî işlerinin, zabtiyesinin idaresi mercii vali olmak üzere kaymakama aitti. Devletten gelen bütün emirlerin ve vali tarafından alınan tavsiye ve tenbihatın uygulanması, yürütülmesi, yetkileri dâhilinde sancak sınırları içinde gereken hükümleri yerine getirmek sancak

⁴ Baykara, **a.g.e.**, s.32. ayrıca bkz. “Kaim-i makam”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.1046.; “Kaymakam paşa”, Pakalın, **a.g.e.**, II. Cilt, s.219.

⁵ **TV. 238**, 3 Muharrem 1258 (14 Şubat 1842), s.2.; Baykara, **a.g.e.**, s.32.

⁶ Karakoç Sarkis, **Külliyât-i Kavânin** No: 851/6007, 19 Rebi’ül-âhir 1265 (12 Mayıs 1849) “Eyâlet Vâlî ve Defterdarlarıyla Kâim-i makâm ve Malmüdirlerinin Vezâifleri Hakkında Ta’limât”;

⁷ “Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm İle Kâim-i makâmın Vezâifini Şâmil Ta’limât” madde 28, 30, 31, 36., **TV. 571**, 5 Zilhicce 1275 (6 Temmuz 1859), s.3

⁸ **TV. 572**, 13 Safer 1276 (11 Eylül 1859), s.3. “a.g.t. madde 33, 34, 35.

⁹ Karakoç Sarkis, **Külliyât-i Kavânin** No: 851/6007.

kaymakamın göreviydi. Sancak kaymakamlarının tayinleri 1842'den beri uygulandığı gibi yine padişah iradesiyle yapılıyordu.¹⁰

Kaymakamlar sancak dâhilindeki mahkemelerin, meclislerin ve kaza müdürlerinin ve diğer memurların hakkaniyetle hareket etmelerinden, eşitlik, adalet ve hakkaniyetin sağlanmasından sorumlu tutuluyordu.¹¹ Yeni nizamnâmeyle sancak meclisleri yargı görevlerini yeni kurulan temyîz-i hukuk ve cinâyet meclislerine devretmişlerdi. Ancak bu meclisler dava hakkında hüküm verdikten sonra düzenledikleri mazbatayı kaymakama arz ediyorlardı. Kaymakam da valiye gönderiyordu.¹² Mahkemenin verdiği hükmün uygulanması konusunda yetki kaymakama aitti. Verilecek ceza kaymakamın yetkisi dâhilindeyse uygulanmasına karar verir, yetkisini aşıyorsa vilâyete gönderirdi.¹³

Kaymakamların maaşları da sınıflarına göre farklı idi. Birinci sınıf sancakların kaymakamları 17.500, ikinci sınıflar 15.000 ve üçüncü sınıf sancakların kaymakamları da 12.500 kuruş maaş alıyordu.¹⁴ Tuna Vilâyeti kurulurken sancak kaymakamları da tespit edilerek tayinleri yapılmıştı. Varna ve Tırnova sancaklarının kaymakamları değiştirilmeden görevlerine devam ettiler. Sofya Kaymakamı Tulça, Tulça Kaymakamı da Vidin kaymakamlığına atandı. Eski Yenipazar kaymakamı Sofya'ya, Lazistan Mutasarrıfı da Niş kaymakamlığına getirildi. Vilâyet merkezi olan Rusçuk kaymakamlığı da Üsküb kaymakamına verildi. Sancaklar ve ilk atanan kaymakamları şu şekilde sıralayabiliriz.¹⁵

¹⁰ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 31.

¹¹ TV. 571, 5 Zilhicce 1275 (6 Temmuz 1859), s.3-4. a.g.t. madde 29.

¹² İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 45.

¹³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 47.

¹⁴ İ.MMS. 29/1245.

¹⁵ İ.MMS. 29/1245; TV., sayı 770, H.16 Cemaziye'l-evvel 1281/R.5 Teşrin-i Evvel 1281 (17 Ekim 1864), Tuna, No: 2, H. 24 Şevval 1281/R.10 Mart 1281 (22 Mart 1865), s.1; Tuna, No: 3, H. 1 Zilka'de 1281 / R. 17 Mart (29 Mart 1865), s.1; Tuna, No: 4, H. 9 Zilka'de 1281 / R. 24 Mart (5 Nisan 1865), s.1; Tuna, No: 5, H. 16 Zilka'de 1281 / R. 31 Mart, s.2; Tuna, No: 7, H. Selh-i Zilka'de 1281 / R. 14 Nisan (12 Nisan 1865), s.1.

SINIFI	SANCAK	KAYMAKAMI	Eski Görevi
1. Sınıf	NİŞ	Süleyman Bey	Lazistan Mutasarrıfı
1. Sınıf	VİDİN	Sabri Paşa	Tulça Mutasarrıfı
2. Sınıf	SOFYA	Fehim Paşa	Yenipazar kaymakamı
2. Sınıf	TULÇA	Ahmet Rasim Paşa	Sofya Kaymakamı
3. Sınıf	TIRNOVA	Hasan Tahsin Paşa	Tırnova Kaymakamı
3. Sınıf	RUSÇUK	Mahmud Faiz Paşa	Üsküb Kaymakamı
3. Sınıf	VARNA	Mustafa Arif Efendi	Varna Kaymakamı

5.1.2. Hâkim

Fıkıh terimi olarak kaza, insanlar arasında vuku bulan dava ve düşmanlıkların şer'î hükümler dairesinde fasledilmesi, hükmünün verilmesi anlamında kullanılan bir tabirdir.¹⁶ Kaza işlerine bakan şer'î ve hukukî hükümleri tatbik eden kişiye de kadı denirdi. Davaları şer'î hükümlere göre çözerek hüküm verdiklerinden “hâkimü’ş-şer’” ve daha sonra da sadece “hâkim” denilmiştir.¹⁷ İslam devletinde hâkimlik görevini bizzat peygamber yürütmüştü. Dört halife döneminde de hâkimlik halifenin göreviydi. Devlet büyüyünce halifeler yargı görevini niyâbet usulüyle tevcih ederek kadılar tayin ettiler. Bundan sonra İslam hükümdarları da yargı yetkilerini niyâbet usulüne uyarak bir memura devrettiler.¹⁸ Niyâbet, vekillik, vekâlet, kadı vekâleti; kadılık, nâiblik olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ Uzunçarşılı da “nâib”in vekil demek olduğunu belirtmektedir. Şer'î mahkemelerde kadılar namına çeşitli hizmetlerde vazife görenlere nâib deniyordu.²⁰ İsmail Hakkı İzmirli'nin “Kitabü’i-İftâ ve’l-kazâ” adlı eserine göre, kadı Allah’a karşı, kadının nâibi gibidir. Nâib, ahkâmı müstenibi olan kadıdan nakletmez, müstenib nâibe “kavâ'id üzere ne hükmeder isen ânı benim hükmüm kılmış olursun” demiştir.

¹⁶ “kaza”, Pakalın, **a.g.e.**, II. Cilt, s.225.

¹⁷ “kadı”, Pakalın, **a.g.e.**, II. Cilt, s.119; “hakim-üş-şer’”, Pakalın, **a.g.e.**, I. Cilt, s.707; Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s.83.

¹⁸ Ortaylı, “*Osmanlı Kadısı*”, s.117-118.

¹⁹ “niyâbet”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.1462.

²⁰ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s.117.

Yani nâib niyâbet ettiği kişinin, yani kadının hükmünü nakletmiyor, nâibin verdiği hüküm kadının verdiği hüküm gibi geçerli oluyordu.²¹

16. yüzyıl sonunda devlet erkânı bilhassa işe yaramayan çocuklarını ilmiye sınıfına sokmaya başladılar. Böylece hak etmeyen ehliyetli kimselerin girmesiyle ilmiye sınıfında bozulma başladı. Uzun süre kadılık yaptıktan sonra mevleviyet payesi alanların görev alabileceği mansıb olmadığından, vali olarak atanacak eyalet bulunamayan bazı vezirlere sancakların arpalık olarak verilmesi gibi, bu kadılara da bazı kazalar arpalık olarak verildi. Yine vezirlerin arpalık olarak kendilerine verilen sancaklara gitmeyip mütesellim göndermesi gibi, bunlar da tanıdıkları kişileri bu kazalara nâib olarak atamaya başlamışlardı. Nâiblik kazanın okur-yazar ya da imam ve hatiplerine veriliyordu. Nâiblik zamanla okuma yazma bilmeyen kayıkçı ve çuhadar gibi kimselere bile verilecek kadar bozuldu.²² Nâib kendi verdiği parayı çıkardıktan sonra kalanını kendi ihtiyacına harcıyordu. 1689'dan sonra niyâbet usulü de bozulduğundan ehliyetli ve cahil nâiblerin para karşılığı haksız haklı çıkardığı görülebiliyordu.²³

Böylece iltizam usulüyle yönetilir hale gelen kadılık müessesesi geçim kaynağı haline gelerek ehliyetli kimselerin eline düşmüştü. 18. yüzyılda bu durumun düzeltilmesi yönünde bazı teşebbüsler oldu. Kadı ve nâiblerin geçim sağlamak için zulmetmesini önlemek için sınava tabi tutulması ve şeyhülislam onayının alınması, nâibliklerin ödenmeyecek miktarlara satılmaması gibi kurallar getirilerek ehliyetli kimselerin bu makamlara gelmesi engellenmeye çalışılmıştı. Fakat bu şekilde bir sonuç alınamadığından 1838'de "Tarîk-i İlmiyeye Dâir Cezâ Kanunnâmesi" çıkarılarak buna bir düzen verildi.²⁴ 1854'de Süleymaniye Camii civarında "Muallimhâne-i Nüvvâb" adıyla kadı yetiştirmek üzere üç yıllık bir medrese açıldı. İlk olarak 1856'da bir kişi, ertesi yıl da on kişi mezun oldu.²⁵ Muallimhâne-i Nüvvâb açıldıktan sonraki yıl kadı ve nâiblerin nasıl hareket

²¹ Pakalın, **a.g.e.**, "kaza" s.225.

²² Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Selda Kılıç, "*Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Nâiblik Kurumu*" .33-35.

²³ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s.118.

²⁴ Feyzioğlu, Kılıç, *a.g.m.* .33-44.

²⁵ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s.268; "Muallimhâne-i Nüvvâb", Pakalın, **a.g.e.**, II. Cilt, s.551.

edeceği konusunda usuller belirlenerek, kaza mansıplarının tevcihi ile nâibler hakkında birer nizamnâme yayınlandı. “Tevcîh-i Manâsıb-ı Kazâ Nizamnâmesi”ne göre Anadolu ve Rumeli kazaskerleri yılda dört defa divan toplayarak kaza tarikine girmek isteyenleri imtihan ederek kaza mansıbı tevcih ediyordu. Bu yılda ikiye düşürüldü. Yılda iki kez yapılan bu tevcih dışında imtihanla veya imtihansız ehil, naehil herhangi bir kimsenin yeniden mansıb tevcihiyle kaza tarikine girmesi ve üst rütbelere geçmesi yasaklandı. Sürelerinin uzatılması ile ilgili usuller belirlenerek İstanbul’da isbat-ı vücud etmedikçe ibkâ tezkiresi verilmemesi kararlaştırıldı. “Nüvvâb Hakkında Olan Nizamnâme” ile rütbe ve ehliyet itibariyle nâibler beş sınıfa ayrıldı. Hangi kaza sınıfına hangi sınıftan nâibler atanacağı, tayin süreleri, nâibler suç işediklerinde yapılacak işlemler, vali ve diğer memurların hâkimlerin gayri meşru hareketlerini örtbas ettiklerinde ceza kanunnâmesine göre cezalandırılacağı bu nizamnâme ile belirlendi. Nâib olacak kişi önce İstanbul’daki bir mahkemeye devam ederek hüküm ve yazışma usulünün uygulamâlî olarak öğrenmesi gerekiyordu. Ancak böyle bir eğitim sürecinin sonucunda imtihana girmeye hak kazanıyordu. İmtihana girmek için de o mahkemenin hâkiminden devam ettiği süreyi ve kabiliyet ve uygunluğunu gösteren mühürlü bir belge alarak fetva makamına müracaat etmesi gerekiyordu.²⁶

Görüldüğü gibi Tuna Vilâyeti kurulmadan önce nâiblik kurumunun ıslahı için birçok şey yapılmıştı. 1854’de kadı yetiştiren okulun adının Muallimhâne-i Nüvvâb olması, kazanın tevcih edildiği kişiler için çıkan nizamnâme için “nüvvâb” hakkında denmesi, hâkimü’ş-şer olarak nâib kelimesinin ağırlıklı olarak kullanıldığını göstermektedir. 1864 tarihli Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi’nde her sancak ve kazada bir kadı olacağı belirtilmektedir. Ancak 1867 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi’nde “kadı” ifadesinin “hâkim” olarak değiştirildiği görülmektedir. Bu görevde bulunan kişi şer’i hükümlerin uygulayan kişi olduğundan unvanı kadı da olsa nâib de olsa

²⁶ TV. 522, 5 Şevval 1271 (23 Nisan 1855). s. 2-4.

netice itibariyle ikisi de “hâkimü’ş-şer” yani hâkimdir.²⁷ Tuna Vilâyeti salnamelerinde, Tuna Gazetesi’nde, vilâyetin kuruluşu için çıkan iradede de kadı tabiri kullanılmayıp nâib denildiği görülmektedir. Salnamede kadı unvanına sahip kişiler de nâib olarak zikredilmektedir. Örneğin; “Varna Sancağı Nâibi Said Efendi, kuzâtdan”²⁸; “Rusçuk niyâbet-i şer’iyesine ta’yin buyrulan mevâliden Said Efendi Rusçuk’a geldi ve görevine başladı.”²⁹

Kadı ya da hâkim, fetva makamı yani şeyhülislam tarafından seçiliyor ve hilafet makamı olan padişahın iradesiyle de tayin ediliyordu. Sancağın kadısı, şer’î mahkemelere ait davaları görmek ve hükme bağlamakla görevliydi. Ancak bununla birlikte sancak merkezlerindeki cinâyet meclisleri ile temyîz-i hukuk meclisleri kadının başkanlığı altında toplanmaktaydı.³⁰

5.1.3. Tahrîrât Müdürlüğü

Vilâyet merkezindeki Mektûbî odasının yaptığı görevi sancak merkezinde yapan daha küçük çapta bir devlet dairesiydi. Tahrîrât Müdürü de mektupçu gibi devlet tarafından atanan bir memurdu. Nizamnâmede vilâyet mektupçusunun görevini tanımlayan ifadelerin aynısı liva tahrîrât müdürü için de kullanılmıştır. Sancağın bütün resmi yazı işleri, evrakının ve kayıtlarının muhafazası vilâyet mektupçusunda olduğu gibi maiyetindeki “tahrîrât kalemi” vasıtasıyla yapılmaktaydı.³¹

Midhat Paşa, sancaklarda mal ve tahrîrât müdürlüğü, idâre meclisleri, temyîz-i hukuk meclisleri, de’âvî meclisleri ve ticâret meclisleri gibi dairelerin usul ve kaideleri farklı olmakla birlikte vilâyet merkezindeki işlemlerin onların durumunu da tarife kâfi olacağını belirtmektedir.³² Salnamelerde sancaklardaki tahrîrât kalemlerinde görevli sayıları 2 ila 6 kişi arasında değişen memurlar olduğu görülmektedir. Bunun dışında da mülazemetle çalışan kimseler de bulunabiliyordu. Varna ve Rusçuk sancaklarında 10,

²⁷ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 39,54; VN. madde 37,50.

²⁸ SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869).s.48.

²⁹ Tuna, No: 5, H.16 Zilka’de 1281/R.31 Mart 1281 (12 Nisan 1865), s.1

³⁰ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 39,41,44; VN. madde 37,39,42.

³¹ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 34,9; VN. madde 32 ve 9.

³² A.MKT.MHM. 353/69, 28 Zilka’de 1282 (14 Nisan 1866).

Vidin’de 12 ve Niş’te 16 kişi tahrîrât kalemiyle muhasebe kaleminde mülazemetle çalışıyordu.³³ Vilâyet merkezindeki Mektûbî odası hakkındaki bilgilere kıyasen tahrîrât kaleminin işleyişi konusunda şunları söyleyebiliriz:

Yazılar müsvedde olarak kaleme alındıktan sonra tahrîrât müdürü tarafından tashih edilir. Müsvedde buradan kaymakama gönderilir. Kaymakam onayladıktan sonra tekrar tahrîrât kalemine gelen müsvedde burada temize çekilir. Vilâyet merkezindeki, emsal defteri uygulaması, müsvedde çıkarmak yerine suretini çıkarmak, defter tutma ihtiyacını ortadan kaldırmak için standart müsveddelik kağıtların hazırlanması ve müsveddelerin ciltlenmek suretiyle sicil kayıtlarının oluşturulması gibi yeni ve kolaylık sağlayan usullerin sancak ve kazalarda da uygulanmış olması gerekiyor.

Liva Tahrîrât Müdürlükleri, sancaklarda yapılan yazışmaların yıllık istatistiklerini de çıkarıyordu. Vidin ve Niş sancaklarının Hicri 1282 yılı içinde yaptığı yazışmalara ait istatistikler Tuna Gazetesi’nde yayınlanmıştı. Bu bilgilere bakıldığında vilâyetle sancak merkezindeki dairelere ait yazışmalar, sancağa bağlı her kazanın yazışmaları ve sancak dışındaki yerlerle yapılan yazışmaların ayrı ayrı kayıtlarının tutulduğu anlaşılmaktadır. Niş Sancağı’nda telgrafların da vilâyet merkezinde olduğu gibi vilâyetle yapılan telgraflaşmalar ile bunun dışındaki yerlere ait telgraf kayıtlarının da ayrı ayrı tutulduğu anlaşılmaktadır.³⁴ Niş Sancağı’nın yazışmaları Tablo 5’te ve Vidin Sancağı’nın yazışmaları da tablo 6’da verilmiştir.

³³ SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869).s.30,48,57,67,75,84,90.

³⁴ Tuna, No:73, H.12 Muharrem 1283/R.15 Mayıs 1282 (27 Mayıs 1866), s.1.; Tuna, No: 81, H. 11 Safer 1283 / R. 12 Haziran 1282 (24 Haziran 1866), s.1.

Tablo 5. Vidin Sancağı'nın Hicri 1282 (1865-1866) Yılında Yaptığı Yazışmalar

AÇIKLAMA	GELEN	GİDEN	Aşağıdaki dairelerden gelen yazılar ve arzihaller tahrîrât kalemin yazışmalarına dâhil edilmemiştir	
Bâb-ı Âlî		2	Meclis-i İdâre-i Liva İlamları	581
Tuna Vilâyeti	1.018	717	Meclis-i Temyîz-i Hukuk-ı Liva Mazbatası	522
Berkofça Kazası	357	478		
İvraca Kazası	431	538	Şer'î Mahkemeden verilen hüccetler	552
Rahve Kazası	394	646		
Lom Kazası	588	614	Şer'î Mahkeme İlamları	446
Belgradcık Kazası	390	560	Kassam	109
Adliye Kazası	515	619	Meclis-i Cinâyet-i Liva Mazbata ve İlamları	326
Müteferrik yerler	483	748		
Telgrafnameler	553	890	Meclis-i Ticâret Mazbatası	24
			Verilen arzihaller	2.917

Sancaklar arasında en çok yazışmayı sırasıyla Rusçuk, Sofya, Vidin, Niş, Varna, Tırnova, Tulça sancakları yapmıştı. Sancakların hicri 1282 (1865-1866) yılında yaptıkları yazışmaların ortalaması alındığında ortalamada yaklaşık 4.510 gelen ve 5.608 giden evrak olduğu görülmektedir.³⁵ Aynı yıl içinde valilik makamının İstanbul'daki makam ve daireler ile mülhak kaymakamlıklar ve vilâyet dışındaki yerlerle yaptığı yazışmalarda Tuna Vilâyeti Valiliği'ne gelen evrak sayısı 11.891 ve giden evrak sayısı da 10.408 idi.³⁶ Sancakların ortalaması vilâyet merkeziyle kıyaslandığında vilâyet merkezinden yapılan yazışmaların yaklaşık yarısı kadar olduğu anlaşılmaktadır. Sancakların Hicri 1282 (1865-1866) yılı içinde yaptığı yazışmaların miktarı tablo 7'de gösterilmiştir. Bu rakamlar sadece tahrîrât kalemine ait yazışmalardır. Sancaklardaki meclislerin mazbataları, cinâyet ve

³⁵ Tuna, No: 96, H.4 Rebi'ü'l-âhir 1283/R. 3 Ağustos 1282 (15 Ağustos 1866), s.1.

³⁶ Tuna, No:73, H.12 Muharrem 1283/R.15 Mayıs 1282 (27 Mayıs 1866), s.1.

de'âvî meclislerinde hazırlanan istintaknameler, yazışmaların melfufları ve ikinci suretleri, şer'î mahkemelerin verdiği hüccetler, özellikle mâliye ile ilgili düzenlenen defterler, cetvel, senetler ve sancak kaymakamlığına verilen arzihaller bu miktarlara dâhil edilmemiştir.³⁷

Tablo 6. Niş Sancağı'nın Hicri 1282 (1865-1866) Yılında Yaptığı Yazışmalar

AÇIKLAMA	GELEN	GİDEN	Aşağıdaki dairelerden gelen yazılar ve arzihaller tahrîrât kalemin yazışmalarına dahil edilmemiştir	
Mâliye Nezâreti		11		
Tuna Vilâyeti	881	747		
Vilâyet Kapıkethüdâlığı	29	14	Niş Makemesi'nden verilen hüccetler	332
Şehirköyü Kazası	545	760	Niş Makemesi'nden verilen ilamat	233
Leskofça Kazası	517	855	Niş Makemesi'nden verilen kassam	44
İvranya Kazası	546	800	Defterler	
Ürgüç Kazası	600	846	Meclis-i Cinayet-i Liva Mazbatası	181
İznepol Kazası	282	512	Meclis-i Temyîz-i Hukuk-ı Liva Mazbatası	394
Niş Kazası Müdürlüğü	35	147	Mahkeme-i Ticâret İlamatı	27
Sancak haricindeki yerler	563	605	Verilen Arzihaller	1.359
Niş merkezindeki Rûsûmât vesair daireler	163	103		
Vilâyet telgrafnameleri	165	148		
Diğer yerlerin telgrafnameleri	210	224		

³⁷ Tuna, No: 81, H. 11 Safer 1283 / R. 12 Haziran 1282 (24 Haziran 1866), s.1.

Tablo 7. Tuna Vilâyeti Sancaklarının Hicri 1282 (1865-1866)Yılında Yaptığı Yazışmalar

SANCAK	GİDEN EVRAK	GELEN EVRAK
Ruşuk	8.640	6.520
Sofya	7.643	5.021
Vidin	5.812	5.127
Niş	5.772	4.536
Varna	4.763	3.850
Tırnova	4.080	3.599
Tulça	2.544	2.918
TOPLAM	39.254	31.571
Ortalama	5.608	4.510

5.1.4. Mal Kalemî

Sancak mal kalemleri vilâyet muhâsebecisinin tavsiye edeceği usulde hareket etmek üzere sancağın mâliye ve hesap işlerini yürütmekle görevlendirilmişti. Mal kaleminin idaresi de mal müdürü unvanıyla Mâliye Nezâreti tarafından seçilip devlet tarafından görevlendirilen bir memura havale edilmişti. Bu unvan daha sonra vilâyet nizamnâmesi ile yapılan değişiklik ile muhâsebeci olarak değiştirilmişti.³⁸ Sancak mal kaleminde de işler vilâyet merkezindekine benzer şekilde yürütölmekteydi.³⁹ Merkezdeki gibi sancaklarda da kâtipler ve beraberinde refikleri ve mülazemetle çalışan kişiler bulunmaktaydı. Gerekğinde sancaklarda da evrâk-ı sahîha memuru ve sancak muhâsebecisinin muavini olarak görevlendirilen kişilerde bulunabiliyordu.⁴⁰

³⁸ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 32,33; VN. madde 30,31.

³⁹ A.MKT.MHM.353/69, 28 Zilka'de 1282 (14 Nisan 1866).

⁴⁰ SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). s. 30,48,57,67,75,84,90.; Tuna, No: 157, H.14 Zilka'de 1283 / R. 7 Mart 1283 (20 Mart 1867), s.1,2.

Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi'nde mâlî konularda sancağın mülkî amiri ile mal müdürünün vazifelerinin daha sonra özel bir nizamnâmeyle tayin olunacağı belirtiliyordu.⁴¹ Daha sonra yayınlanan “Umûr-ı Mâliye Dâir Nizamnâme-i Mahsus” ile bu vazifeler tayin edildi. Bu nizamnâmeye göre emvâlî devletin tahsili sancak mutasarrıfının, muhasebesinin yapılıp düzenlenmesi de muhâsebecinin göreviydi. Fakat genel olarak emvâl-i devletin idaresi, muhafazası ve hesabından ikisi birlikte sorumlu idi. Masraflar için sarf emri ikisinin ortak görüşüne bağlıydı.⁴²

Mal memurlarının maiyyetinde veznedarlık yapmak üzere bir sandık emini bulunurdu.⁴³ Sandık eminleri devlete ait para ve menkul kıymetlerin alınıp verilmesinden ve saklanmasından sorumlu memurlardı.⁴⁴ Nizamnâmeye göre de emvâl-i devletin alınması ve muhafazası için sandık emini namıyla bir memur görevlendirilmişti. Bunların Osmanlı tebasından olması ve Türkçe okuyup yazabilmesi şartıyla herhangi bir millettten olması mümkündü.⁴⁵ Bazı sancaklarda gayrimüslimlerin de sandık emini olarak görev yaptıkları görülmektedir.⁴⁶

5.1.4.1. Emvâl-i Devletin Tahsil Edilmesi

Her yıl Mart ayı başında vilâyet merkezinden sancaklara birisi mevcut yıla diğeri de geçmiş yıllara ait olmak üzere “liva muvâzenesi” namıyla iki adet defter gönderilecekti. Mevcut yıla ait muvâzene defterinin bir tarafında o yılın emvâlinden tahsil olunacak varidât, diğeri tarafında da tediye olunacak masârif-i mukannenesi⁴⁷ belirtilecekti. Diğeri defterde de geçmiş yılların matlubatı ve borçları yazılacaktı. Sancak mutasarrıfları, sancak

⁴¹ İ.MMS. 29/1245, TVN, madde 33; VN. madde 31.

⁴² UMDNM (Umûr-ı Mâliye Dâir Nizamnâme-i Mahsusdur) 34. madde, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.54,55.

⁴³ “sandık”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.834.

⁴⁴ “sandık emini”, Pakalın, **a.g.e.**, III. Cilt, s.122.

⁴⁵ UMDNM, madde 36. **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.55.

⁴⁶ **SVT.**, H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). s. 30,48.

⁴⁷ Kanun isminden gelir. Vukuu veya icrası muntazam surette muayyen olan, şaşmayan, vakit ve miktarı muayyen, müretteb. “mukannen”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.1393.

muhâsebecisiyle birlikte tahsilât ve medfû'âtın hesabını bu defterlere göre vermek zorundaydı.⁴⁸

Kazalardan yapılan tahsilât sonucunda sancak mal sandığına akçe geldikçe numuneye göre cins ve nev'ini belirten bir senet düzenlenirdi. Sandık emini senedi mühürleyip mal kaleminde kaydı yapıldıktan sonra sancak muhâsebecisi de ilgili deftere kaydını yaparak mühürlenecekti. Ayrıca son olarak sancak mutasarrıfı da devlet malının alınıp verilmesinde kullanılan özel bir mühürle mühürledikten sonra bu senet akçayı teslim eden kişiye verilmesi gerekiyordu.⁴⁹

Sandık emini her gün vuku bulan teslimatı numunesine uygun olarak kaydetmek için yanında bir ruznamçe defteri bulunduracaktı. Sancak muhâsebecisi de her günün varidâtını ayrıca kendi defterine kaydedecekti. Daha sonra sandık emini ile birlikte ruznamçelerini karşılaştırdıktan sonra her biri diğerinin defterini onaylayıp mühürledikten sonra ruznamçelerini sancak mutasarrıfına onaylatması gerekiyordu.⁵⁰

Vilâyet merkezinden gönderilen liva muvâzene defterleri gibi toplanan varidâtlar için de hem içinde bulunulan yıla hem de geçmiş yıllara ait olmak üzere iki ayrı defter ihdas edilmişti. Her senenin her türlü emvâlinden vuku bulan tahsilât ruznamçenin ardından içinde her kaza için ayrı ayrı yer açılmış olan bu defterlerdeki yerlerine kaydedilecekti.⁵¹

Yapılan tahsilât bu şekilde kaydedildikten sonra her ay sonunda yapılması gereken işlem muhâsebecinin idare meclisi mazbatasına konmak üzere bir irad hulasası düzenleyerek idare meclisine sunmasıydı.⁵²

5.1.4.2. Emvâl-i Devletin Sarf Edilmesi

Liva Muvâzene suretinde belirtilen her bir masraf için yazılı miktarı alacak olan kişi varaka-i sahîhaya yazılı bir senedi sancak muhâsebecisine

⁴⁸ UMDNM, madde 35, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.55.

⁴⁹ UMDNM, madde 37, **a.g.e.**, s.55,56.

⁵⁰ UMDNM, madde 40, **a.g.e.**, s.57.

⁵¹ UMDNM, madde 41, **a.g.e.**, s.57.

⁵² UMDNM madde 42, **a.g.e.**, s.57.

inceletip onaylatarak mutasarrıfa götürmesi gerekiyordu. Mutasarrıf “virile” işareti koyduktan sonra tekrar muhâsebeciye dönecek, muhâsebeci de masârifat ruznamçesine kaydederek doğruluğunu tasdik için “sahh işareti” çekerek verilecek akçe hakkında gereken malumatı da mutasarrıfın mührü altına yazacaktı. Senedi alan kişi bu senedi sandık eminine vererek akçasını alacaktı. Sandık emini de senedi akçanın verildiğini belirten mühürle mühürleyerek masârifat ruznamçesine kaydettikten sonra senedi mal sandığında muhafaza edecekti. Eğer yapılacak masraf olağanüstü olup mutasarrıfın yetkisi dâhilinde ise ayrıca sancak idare meclisine de onaylatılması gerekmekteydi. Uygunsuz bir harcama tespit edildiğinde altında mühürleri olanlar sorumlu tutuluyordu.⁵³

Muhâsebeci ve sandık emini, varidâtta olduğu gibi masârifat ruznamçesini de sandık eminin ruznamçesiyle karşılaştırarak yekdiğerinin defterini kalemle tasdik edip mühürleyeceklerdi. Vuku bulan masârifatın ayrıca varidât ruznamçesi hulasasında da gösterilmesi ve her ay sonunda da idare meclisi mazbatasına konmak üzere meclise verilmesi gerekiyordu.⁵⁴

5.1.4.3. Emvâlin Teslimi ve Muhâsebesinin Verilmesi

Her sancaktaki tahsilâtın mahalli masraflar çıkarıldıktan sonra kalan kısım Mâliye Nezâreti'nin emri üzerine vilâyetin tertip ve emrine göre gereken yerlere verilecekti.⁵⁵ Aylık olarak ödenmesi gereken maaş ve masârifat her ayın son tahsilâtından yapılması gerekiyordu.⁵⁶

Her ay sonunda kazalardan gelen irsalât karşılığı verilecek geçici senetler ile yapılan masrafların senetleri her ay sonu kazalardan gönderilecek aylık defterlerle sancak merkezine ulaştırılacaktı. Bunları uygunluğunu kontrol etmek sancak muhâsebecisinin, gayri mukannen masârifâtın incelenmesi de sancak idare meclisinin göreviydi. Bir uygunsuzluk yoksa onaylandıktan sonra defterler senetlerle birlikte muhafaza

⁵³ UMDNM, madde 25 ,43, 44, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.50,58,59.

⁵⁴ UMDNM, madde 45, **a.g.e.**, s.59.

⁵⁵ UMDNM, madde 46, **a.g.e.**, s.60.

⁵⁶ UMDNM, madde 47, **a.g.e.**, s.60.

edilecekti. Ancak bu defterin aynısından bir tane daha hazırlanarak sandık emini ve muhâsebeci tarafından emvâle mahsus mühürle mühürlendikten sonra mutasarrıf tarafından da alt kısmı onaylanıp mühürlenmesi gerekiyordu. Bu onaylı nüshalar ait olduğu kazalara gönderilecek ve orada sancağa teslim edildiğinin senedi olarak saklanacaktı.⁵⁷

Sancak muhâsebecisi tarafından her gün verilen masraf ve irad pusulaları mal kalemi ve sandık emininin ruznamçeleriyle birlikte her ay sonunda sancak idare meclisinde karşılaştırılması gerekiyordu. Mukannen masrafların muvâzene usulüne, gayri mukannen olanların da kaidesine uygunluğu incelenerek irsâlât ve teslimat belirlendikten sonra birisi içinde bulunulan yıla diğeri de geçmiş yıllara ait olmak üzere iki adet tahsilât ve medfû'ât defteri hazırlanırdı. Bu defterlerin bir tarafında ayın tahsilâtı diğerk tarafında da masârifat, irsâlât ve teslimatı yer almaktaydı. Dört nüsha hazırlanan bu defterin ikişer nüshası sandıktan alınan senetlerle birlikte vilâyet merkezine gönderildikten sonra birer nüshasının da senetlerin yerine sandıkta saklanması sandık emininin sorumluluğu idi.⁵⁸

Her ay vilâyete gönderilen bu defterlerde gösterilen geçici muhasebenin kesinleşmiş hali olan iki adet hesâb-ı umûmî defteri düzenlenirdi. Sene sonunda düzenlenen bu defterlerden biri içinde bulunulan yıla ve diğeri geçmiş yıllara ait emvâlin tahsilât ve medfû'âtına ait idi. Üçer nüsha düzenlenen bu defterlerde sene içinde irad ve masrafça kesinleşen hesaplar gösterilmekle birlikte bakaya ve borçlara da yer veriliyordu. Birer nüshası sancakta kalan defterlerin ikişer nüshası vilâyet merkezine gönderilirdi. Eğer defterler belirlenen vakitte vilâyet merkezine gönderilmezse sancak muhâsebecisi azl edilerek başkası atanıyordu. Eğer bunların düzenlenmesi ve ulaştırılmasındaki gecikme mutasarrıf ya da sandık emininden kaynaklanıyorsa haklarında kanunî ceza ne ise o uygulanacaktı.⁵⁹ Bu duruma örnek olarak Tuna Gazetesi'nde Tulça Sancağı mal müdürü Ali Bey şehriye defterlerinin vilâyet merkezine ulaştırılmasındaki ihmâlî sebebiyle

⁵⁷ UMDNM, madde 48, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.60.

⁵⁸ UMDNM, madde 49, **a.g.e.**, s.61.

⁵⁹ UMDNM, madde 50, **a.g.e.**, s.61,62.

azledilerek yerine varidât muhasebesi hulefâsından Halil Efendi'nin atandığı haberi yer almaktadır.⁶⁰

5.1.5. Arazi Memuru

Kaza tapu kâtiplerine merci olmak üzere sancak merkezlerine birer arazi memuru atanmıştı. Bunların yanında ihtiyaca göre ikişer üçer kâtip görevlendirilmişti. Bunlar Vilâyet Defter-i Hâkânî Müdürü'nün nezaret ve idaresi altında çalışmaktadırlar. Görevleri hakkında Tuna Vilâyeti tarafından bir talimat hazırlanmıştı. Bu talimat hazırlandıktan sonra bir sureti Bâb-ı Âlî'ye arz edilmişti. Arazi memurları bu talimat hükümlerine göre görev yapmaktaydılar.⁶¹

Sancak arazi memurunun asli vazifesi kazalardaki arazi kâtiplerinin tahrir işlemlerini nizamına uygun olarak dikkatli ve sûratlı yapmalarını sağlamak; işlenmeyen ve boş bırakılmış araziler ile orman ve korulardan satılacak olanların gereğinde bizzat görerek müzayedeye koyup gerçek bedelini tespit etmek idi. Kazalardan koçanlı ilmühaberler geldikçe bunları inceleyerek maiyetindeki kâtipler vasıtasıyla her kaza için ayrı ayrı tutulan icmal defterine kaydettirmek de onun göreviydi. Tamamlanan defterlerin de en kısa sürede vilâyet merkezine ulaştırılması gerekiyordu. Tahrir icabınca tahsil edilmesi gereken harç, varaka bahası ve kâtibiye paralarının bakayaya bırakılmadan toplanması için kaza müdürleri ile irtibat kuracaktı. Karşılaştığı her türlü müşkülâtı sancak mutasarrıfıyla müzakere ederek maslahatına göre gerektiğinde merkezi idareye müracaat edecekti. Arazi kâtiplerinden hatalı ve uygunsuz iş yapanlar ve işe yaramayanlar olduğunda sancak idare meclisine bildirerek gereğini yapacak idi.⁶²

⁶⁰ **Tuna**, No: 181, 15 Safer 1284 /R. 7 Haziran 1283 (19 Haziran 1867), s.1.

⁶¹ **Y.EE. 36/9**, Tarîfnâme, madde 66. Tuna Gazetesi'nde de yayınlanan bu talimat "Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının Suver-i İcrâiyesi Hakkında Ta'limat-ı Umûmiyedir" başlıklı Rebi'ü'l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867) tarihli kaynakta da yer almaktadır.

⁶² "Tapu Mesâlihi Hakkında Ta'limat", madde 7, **Tuna**, No: 72, H. 8 Muharrem 1283 / R. 11 Mayıs 1282 (23 Mayıs 1866), s.1. Çarşamba; "Tapu Mesâlihi Hakkında Ta'limat" madde 7, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.166,167.

Sancak arazi memurlarının da görevlerini düzgün yapmadıklarında görevden alındıkları görülmektedir. Vidin Sancağı arazi memuru Hafız Faik Efendi elinde bulunan yeni talimata göre hareket etmemişti. Kazalara atadığı kâtiplerin hal ve hareketlerini bizzat giderek tahkik etmemişti. Kazalardan gelen ilmuhaber koçanlarını da incelemeden vilâyet merkezindeki tapu idaresine göndermişti. Bu yüzden de azledilerek yerine Berkofça Kazası'nın eski arazi memuru Muhlis Efendi tayin edilmişti.⁶³

5.1.6. Sancağın Zabtiyesi

Sancak zabtiyesinin amiri sancaktaki zabtiye kuvvetinin en büyük zabiti idi. Ancak sancak mutasarrıfı da onun amiri olduğundan zabtiye nizamnâmesine uygun olarak sancak mutasarrıfının emri altında hareket etmekteydi. Sancak mutasarrıfı da validen aldığı emirlere göre zabtiye fırkasını kazalara taksim ederek gerektiğinde bir kazadan diğerine sevk ve orada ikame etmeye muktedir idi.⁶⁴

Tuna Vilâyeti kurulmadan önceki zabtiye askerinin durumu ve Tuna Vilâyeti'nde yapılan yeni düzenlemeyle Vilâyet Zabtiye Alayı'nın her sancağa bir tabur düşecek şekilde teşkilatlandırıldığı belirtilmişti. Buna göre Tulça ve Varna Sancaklarındaki taburlar iki piyade ve iki süvari bölüğünden, diğerleri dört piyade ve iki süvari bölüğünden oluşacak şekilde teşkilatlandırıldılar. (Bkz.Tablo: 8).⁶⁵

Her tabur, tabur ağası ve hesap emini tarafından yönetiliyordu. Her bölüğünde bir bölük ağası, bir bölük ağası muavini ve bir de jurnal emini olmak üzere üç zabiti vardı. Piyade bölükleri 10 takımdan, süvari bölükleri ise 6 takımdan oluşuyordu. Onar kişiden oluşan bu takımlar da bir kol vekili, bir kol vekili muavini ve 8 neferden müteşekkildi. Bu durumda zabitleriyle birlikte

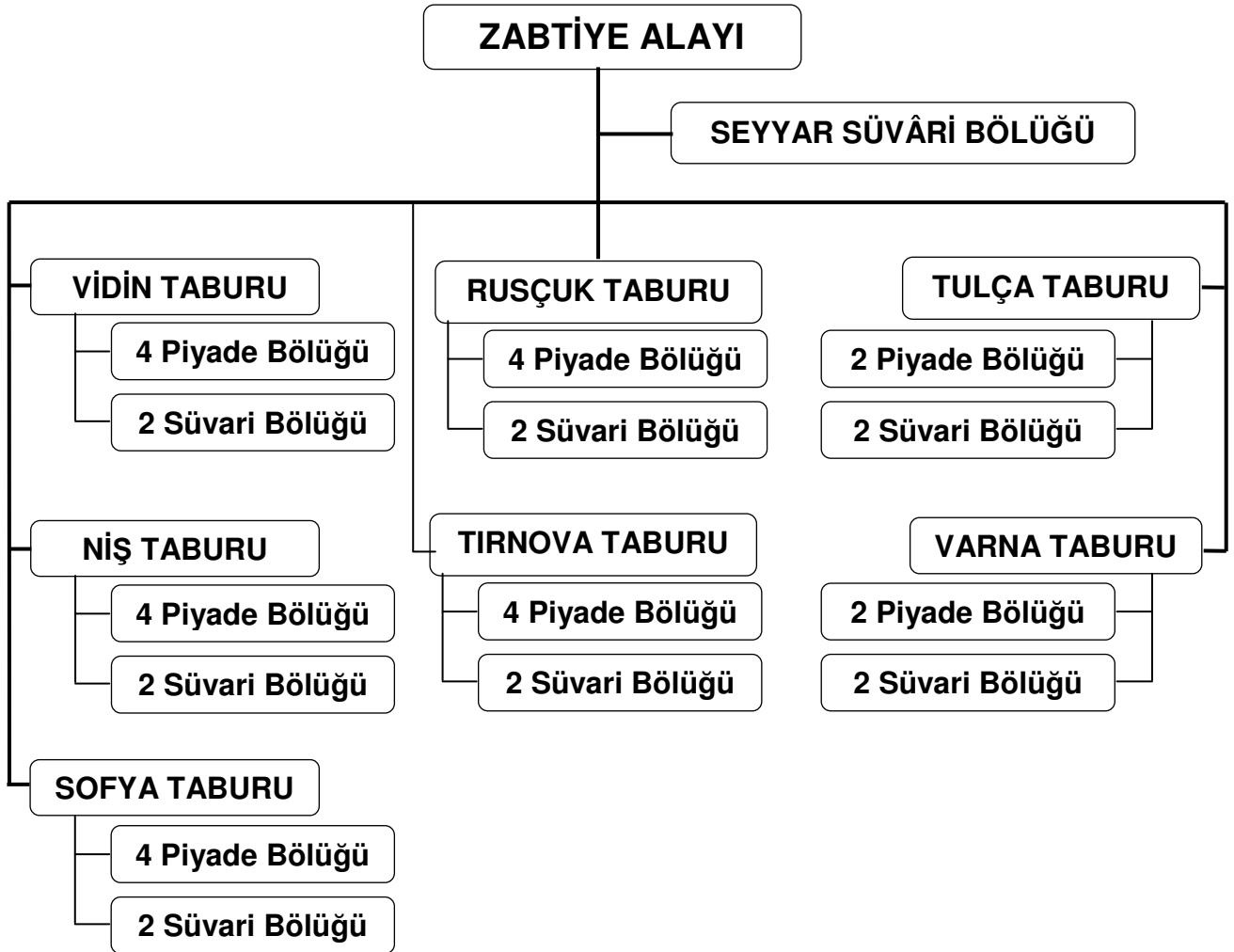
⁶³ **Tuna**, No: 87, H. 3 Rebi'ü'l-evvel 1283 / R. 3 Temmuz 1282 (15 Temmuz 1866), s.1

⁶⁴ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 38; **VN.** madde 36.

⁶⁵ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 88.

bir piyade bölüğü 103 kişiden, bir süvari bölüğü de bölük ağası, muavini ve jurnal emini ile birlikte 63 kişiden oluşuyordu.⁶⁶

Tablo 8. Zabtiye Taburları

5.1.6.1. Teftiş Memurları

Daha önce piyade askerlerinin bir kısmı “polis neferâtı” namıyla şehirlerin asayişini sağlamak için istihdam edilmekteydi. Polis usulünün idaresi birinci derecede elzem görülüyordu. Bu sebeple piyade askerlerinin polis olarak kullanılması usulü kaldırılarak yerine “memûrîn-i teftîşiye” (teftiş memurları) namıyla yeni bir sınıf oluşturuldu. Şimdilik iskelelerde ve büyük

⁶⁶ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 66.

kasabalarda istihdam edilmek üzere her sancak için belli miktarda olmak üzere başlangıçta 86 umûr-ı teftîşîye memuru atandı.⁶⁷ Üç ay kadar sonra Mart 1865’de bu sayı 120 kişiye ulaşmıştı.⁶⁸

Teftiş memurları bulundukları yerin mülkiye memuru, yani sancaklarda sancak mutasarrıfının maiyetinde olmakla birlikte nizamî hal ve hareketleri bakımından hepsi alaybeyinin emir ve görüşlerine tabi olarak tabur ağalarının kumandası altında idi. Tabur ağaları ve alaybeyinin her ikisinin ortak görüşleri ile seçilen bu teftiş memurlarının aylık maaşları zabtiye zabitanın onayıyla ödenirdi. Elbise masrafları da kendi maaşlarından karşılanmaktaydı.

Dört sınıf teftiş memuru vardı. Birinci sınıf teftiş memurları, sancak merkezlerinde bulunurdu. Bunlar sancak dâhilindeki teftiş memurlarının usul, hareket ve idarelerinden sorumluydular.⁶⁹ Her ay kazalardan gönderilen vukuat jurnalleri sancak başlarındaki bu birinci sınıf teftiş memurlarında toplanırdı.⁷⁰ Onlarda tabur ağası vasıtasıyla teftiş memurlarının reisi olan vilâyet merkezindeki “re’s-i teftiş”e gönderilirdi. İcabına göre bazı mahallerin doğrudan re’s-i teftişe göndermesi de mümkündü. Fevkalade bir vukuat olduğunda acele olması sebebiyle mektup ve telgrafla haber verilebiliyordu. Diğer teftiş memurları da sancak merkezleri ve kazalarla gerekli mevki ve kasabalara dağıtılmıştı. Elleri verilen özel talimata göre hareket eden teftiş memurları Türkçe veya diğer dillerde okuma yazma bilen kişilerden seçiliyordu. Bu memurların görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz.⁷¹

1. Kasabaların temizliği ile tertip ve düzenini sağlamak.
2. Kurallara aykırı durumları sancak merkezine veya vilâyete bildirmek.
3. Gelip gidenlerin pasaportlarını yoklamak.
4. Bir suç işlendiğinde hakikatini araştırarak failini ortaya çıkarmak
5. Hükûmet tarafından arananları araştırıp bulmak.

⁶⁷ **İ.MVL.526/23620**, 11 Ramazan 1281 (7 Şubat 1865); **Y.EE.35/86**, 29 Şaban 1281(27 Ocak 1865).

⁶⁸ **Tuna**, No: 58, H. 16 Zilka‘de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1.

⁶⁹ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 88.

⁷⁰ “Memûrîn-i teftîşîyenin Suret-i İntihabı ve Vaz‘ u Hareketleri Hakkında Tarifâtı Mutazammın Talimatdır” 10. Bend. **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.282.

⁷¹ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 88.

5.1.6.2. Tahsildarlar

Her sancak merkezi için sancak mutasarrıfının bulunduğu kazalarda “sancak baştahsildarı” namıyla bir tahsildar görevlendirilmişti. 1285 tarihli salnamede bunlara “re’s-i tahsildar” kaza baştahsildarlarına da “kazabaşı” dendiği de görülmektedir. Bütün tahsildarlar sancak baştahsildarının görüşüne tabi idi.⁷² Tahsildarların seçilmesi mahallerince zabitlerin de rızası ve nezâretiyle yapılması gerekiyordu.⁷³ Bir kişinin tahsildar seçilebilmesi için Devlet-i Aliye’den, İslam ve Hristiyanlar arasından mahallerince uygun görünen kişilerden olmak şartıyla aşağıdaki nitelikleri de taşıması isteniyordu.⁷⁴

1. Yirmi yaşından yukarı olup vücutça sakatlık ve hastalığı olmamak.
2. Hükûmet işinde istihdama elverecek zatî liyakata, söz ve fiiliyatında istikamet sahibi olması, sair şahsi hal ve hareketlerinde uygunluk olması.
3. Mutlaka Türkçe yazmayı ve defter yapmayı bilmek.
4. Kavî kefil ve senet vermek.

5.2. KAZALARIN İDÂRESİ

Tuna Vilâyeti 7 sancak ve 45 kazaya taksim edilecekti. Sancak ve kazaların taksim edilerek önceden tespit edilmiş olan sınıf ve derecelerine göre durum ve mevkilerinin tayin edilmesi işi vilâyet merkezinde yapılacak tahkikata bırakılmıştı. Teşkilât yapılırken sancak ve kaza sınırlarının ve sınıflarının tespiti ve memurların tayin ve tahsisine öncelik verildi. Sancak dairesinde bulunacak kaza ve nâhiyelerin mevkisi bakımından münasebeti ve

⁷² “Emvâl-i Miriye Tahsilâtı İçün İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâif ve Memuriyetleri Hakkında Ta’limatdır”, 2 Bend. **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.131 Bu talimat bundan sonra kısaca “Tahsildarlar Hakkında Talimat” olarak belirtilecektir.; SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). s.103.

⁷³ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 92.

⁷⁴ “Tahsildarlar Hakkında Talimat” 1. Bend. **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.131.

durumuna göre sınıflandırıldı.⁷⁵ Üç sınıf sancak ve beş sınıf kaza vardı. Kaymakam maaşlarındaki farklılıkları dikkate alarak 13 Ekim 1865' de çıkan irade ile kazaların sınıflandırılması 7 birinci, 10 ikinci ve yine 10 üçüncü, 6 dördüncü, 12 de beşinci sınıf kaza olması kararlaştırılmıştı.⁷⁶ Fakat uygulama tasarlandığı gibi gerçekleşmedi. Mart 1865'de Tuna Vilâyeti'nde birinci sınıf kaza sayısı 6, ikinci sınıf 8, üçüncü sınıf 12, dördüncü sınıf 13 ve beşinci sınıf 6 olmak üzere 45 kazaya ayrılmıştı. Sancak merkezi olan kazaların hepsi de dördüncü sınıf kazalar idi.⁷⁷ Bu kazaların sınıf ve sancakları Tablo 9'de gösterilmiştir.

Tablo 9. Tuna Vilâyeti'nin Kuruluşunda Kazalar ve Sınıfları

RUSÇUK SANCAĞI		SOFYA SANCAĞI		VİDİN SANCAĞI		TULÇA SANCAĞI	
Sınıfı	Kazaları	Sınıfı	Kazaları	Sınıfı	Kazaları	Sınıfı	Kazaları
1.Sınıf	Silistre	2.Sınıf	Köstendil	2.Sınıf	Adliye	1.Sınıf	Köstence
1.Sınıf	Şumnu	2.Sınıf	Samakov	2.Sınıf	Berkofça	1.Sınıf	Sünne
2.Sınıf	Hazergrad	4.Sınıf	Sofya	3.Sınıf	Lom	3.Sınıf	Maçın
2.Sınıf	Ziştovi	4.Sınıf	Dupnice	3.Sınıf	İvraca	3.Sınıf	Babadağı
3.Sınıf	Plevne	5.Sınıf	Radomir	3.Sınıf	Belgıradcık	4.Sınıf	Tulça
3.Sınıf	Niğbolu	5.Sınıf	Izladı	3.Sınıf	Rahova	4.Sınıf	Hırsova
4.Sınıf	Rusçuk	5.Sınıf	İhtiman	4.Sınıf	Vidin	4.Sınıf	Mecidiye
5.Sınıf	Cuma-i Atik						

NİŞ SANCAĞI		TIRNOVA SANCAĞI		VARNA SANCAĞI	
Sınıfı	Kazaları	Sınıfı	Kazaları	Sınıfı	Kazaları
1.Sınıf	Şehirköyü	1.Sınıf	Lofça	3.Sınıf	Balçık
2.Sınıf	Leskofça	3.Sınıf	Osmanpazarı	3.Sınıf	Hacıoğlupazarcığı
2.Sınıf	İvranya	4.Sınıf	Tırnova	4.Sınıf	Varna
3.Sınıf	Ürgüb	4.Sınıf	Gabrova	4.Sınıf	Pravadı
4.Sınıf	Niş	5.Sınıf	Servi	5.Sınıf	Mankalya
4.Sınıf	İznepol				

⁷⁵ İ.MVL. 526/23633

⁷⁶ İ.MM.S. 29/1245

⁷⁷ Tuna, No: 2, 3 ,4, 5, 6, 7, 8. Bu tabloda kuruluş esnasındaki kazalara yer verildiğinden sonradan kaza yapılan Tutrankan ve Orhaniye kazalarına yer verilmemiştir.

Nizamnâmeye göre Kaza kaymakamından başka kazanın yazı işlerine ve hesap işlerine bakmak üzere iki kâtibi, nâibi, idare meclisi, de'âvi meclisi ve zabtiyesi olması gerekiyordu.⁷⁸ Nizamnâmeye göre kazalarda ticâret mahkemesi hakkında bir hüküm bulunmamakla birlikte bazı kazalarda ticâret mahkemesi de bulunuyordu. Nizamnâmede hesap işlerine bakmak için kâtip yeterli görülüyorsa da Umûr-ı Mâliyyeye Dâir Nizamnâme'de ve Tuna Vilâyeti Salnamesi'nde her kazada bir mal müdürü olduğu görülmektedir.⁷⁹ Bunun yanı sıra her kazada birer de tapu kâtibi bulunmaktaydı.⁸⁰ Menâfi'-i Umûmiye sandıkları da her kazada olacak şekilde yaygınlaştırıldı.⁸¹ Meclisler ve ticâret mahkemesi daha önce açıklandığından burada yer verilmeyecektir

5.2.1. Kazanın Mülkî Amiri: Önce Müdür Sonra Kaymakam

Birinci bölümde açıklandığı üzere mülkî idârî bir birim olarak kazalar 1842 yılında oluşturulmuş ve "müdür" namıyla eşref-i hanedandan bir kişi tayin edilmesine karar verilmişti.⁸² O zamandan beri kazaların mülkî amirlerine "müdür" denmekteydi. Kaza müdürlerinin görevlendirilmelerinde ve icraatlarında halkın rahatsız olduğu durumlarla karşılaşılıyordu. Sancak kaymakamları halkın tepkisine rağmen akrabalarını kaza müdürü yapabiliyordu. Valiler isterse merkeze bildirmek şartıyla kaza müdürlerini görevden alabiliyorlardı. Kaza müdürleri de birçok idareci gibi çıkarları doğrultusunda hareket ediyordu. Görevden alma ve sürgünlere rağmen suiistimallerin önüne geçilemiyordu.⁸³ Tuna Vilâyeti kurulurken müdür seçiminde liyakatli kimselerin seçilmesine gayret gösterildiği

⁷⁸ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 49-57; VN. madde 45-53.

⁷⁹ UMDNM, madde 31-33, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.52-54; SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). s. 34, 36, 38, 40, 42, 44-46, 51, 52, 54 55, 59, 60, 62-65, 69-73, 77-83, 86-88, 90, 93, 95, 97, 99.

⁸⁰ "Tapu Mesâlihi Hakkında Ta'limât", madde 1" Tuna, No: 72, H. 8 Muharrem 1283/R. 11 Mayıs 1282 (23 Mayıs 1866), s.1.

⁸¹ SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). s. 35, 37, 39, 41, 43-46, 51, 53-55, 59-65, 69-73, 77-83 ,86-88, 93-99.

⁸² TV. 238, 3 Muharrem 1258 (14 Şubat 1842), s.2, Lütfî Tarihi-VII, s.1118

⁸³ Çadircı, "Kaza Yönetimi", s.238-247.

anlaşılmaktadır.⁸⁴ Midhat Paşa da 15 Mart 1282'de (27 Mart 1866) ilk Vilâyet Umûmî meclisindeki konuşmasında daha önceki kaza müdürlerinin nasıl adamlar olduğunu tarife muhtaç olmadığını seçilen müdürlerin gözlenen hal, hareket ve hizmetlerinde aranan sıfatları taşıdığı görüşünde olduğunu ifade ediyordu. Bu konuşmasında da ifade ettiği gibi devlete ait emirlerin icra vasıtası olan kaza müdürleri halkın mal, can, ırz ve namusunun devlet tarafından muhafızı, hamisi idi. Bu yüzden de makamlara layık ve muktedir kimseleri getirme gayretindeydi. Hizmet edenleri bir derece terfi ettirebilmek istiyordu. Kazaların beş sınıf olmasının da sebebi bu idi⁸⁵

Kaza müdürleri, devlet tarafından atanan, mülkiye, mâliye ve zabtiyeye ait işlere bakmak, devletin verdiği bütün emirleri ve vilâyet ve sancak tarafından gelen tenbihatı yerine getirmek, yetkisi dâhilinde kazayı yönetmekle görevliydi.⁸⁶ Görevinde başarısız olan kaza müdürleri azledilerek yerine başkası atanıyordu. Kaza müdürlerinin tayinleri Vilâyet İdâre Meclisi tarafından yapılıyordu.⁸⁷ Örneğin; Osmanpazarı Kazası müdürü Memiş Ağa kazasının payına düşen yolların tamirini yapmadığı ve hesap işlerinde gevşeklik gösterdiği,⁸⁸ Rahova Kazası Müdürü Ali Bey ile Mankalya Kazası Müdürü Hüseyin Hüsnü Efendi rehavet ve tembelliği,⁸⁹ Dubniçe Müdürü Halid Bey, Selvi Müdürü Mehmed Efendi, Cuma-i Atik Müdürü Süleyman Bey ve Mecidiye Müdürü Mehmed Bey idare-i memuriyetlerine muvaffak olamadıklarından⁹⁰ ve Berkofça Müdürü Behzad Efendi de yine kötü idaresi yüzünden görevden alınmışlardı.⁹¹

Başlangıçta her kazanın başına bir müdür atanmıştı. Fakat daha sonra tasarruf ihtiyacı duyuldu. 3.148 kese tasarruf sağlayan bu uygulama kapsamında diğer bazı memuriyetlerle birlikte sancakların merkez kazası müdürlüklerinin görevleri diğer memuriyetlere ilave edilerek lağv edildi. Ancak

⁸⁴ **İ.MVL. 526/23633**, 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865) seçilen müdürlerin hangi nitelikleri taşıdığına dair örnekler daha önce verildiğinden burada yer verilmemiştir.

⁸⁵ **Tuna**, No: 58, H. 16 Zilka'de 1282 / R. 20 Mart 1282 (1 Nisan 1866), s.1.

⁸⁶ **İ.MMS. 29/1245**, TVN, Madde 47; VN. madde 43.

⁸⁷ **Tuna**, No: 61, H. 26 Zilka'de 1282 / R. 30 Mart 1282 (11 Nisan 1866), s.1.

⁸⁸ **Tuna**, No: 10, H. 21 Zilhicce 1281 / R. 5 Mayıs (17 Mayıs 1866), s.1.

⁸⁹ **Tuna**, No: 61, H. 26 Zilka'de 1282 / R. 30 Mart 1282 (11 Nisan 1866), s.1.

⁹⁰ **Tuna**, No: 89, H. 9 Rebi'ü'l-evvel 1283 / R. 10 Temmuz 1282 (22 Temmuz 1866), s.1.

⁹¹ **Tuna**, No: 113, H. 5 Cemazi'el ahir 1283 / R. 2 Teşrin-i evvel 1282 (14 Ekim 1866), s.1.

bu uygulamanın vilâyet usulüne dokunmayacak şekilde yapıldığı da belirtiliyordu.⁹² 1867’de bütün vilâyetlere şamil olarak bir Vilâyet Nizamnâmesi yayınlanana kadar kazaların mülkî amirleri için “müdür” unvanı kullanılmaya devam etti. Ancak bu nizamnâme ile sancak kaymakamları için “mutasarrıf” unvanı, kaza müdürleri için de “kaymakam” unvanı kullanılması kararlaştırıldı.⁹³

5.2.2. Kaza Hâkimi

Kaza hâkimleri fetva makamının seçimiyle tayin ediliyorlardı. Bunlar da sancak hâkimleri gibi şer’i mahkemelere ait davaları görmeye ve hükme bağlamaya memurdular. Kanunî ve nizamî olarak görülecek davalar yetkilerinin dışında idiler. Ancak bununla birlikte kanunî ve nizamî olarak görülecek davalara bakan de’âvî meclisinin başkanlığını kazanın hâkimi yapmaktaydı.⁹⁴

5.2.3. Kazanın Yazı İşleri

Tırnova, Tulça, Varna ve Sofya sancaklarının muvâzenelerinin yer aldığı bir defter incelendiğinde özellikle yazı işleri için ayrılmış kâtibe ait tahsisata rastlanmamaktadır. Her kaza için bir muhasebe kâtibi olduğu bazı kazalarda ondan çok daha düşük ücretle çalışan diğer bir kâtip ve bazı kazalarda da bu kâtibin refikleri yer almaktadır. Bazı sancaklarda da idare meclisi kâtiplerinin varlığı göze çarpmaktadır.⁹⁵ Tablo 4 ve tablo 5’te Vidin ve Niş sancaklarına bağlı kazaların, tablo 6’da da bütün sancakların bir yıllık yazışma evrakının miktarı yer almaktadır. İncelen defterdeki sancakların merkeze gönderdiği evrak sayısı da Niş Sancağı’ninkinden fazla olmadığı görülmektedir. Vidin ve Niş’e tabi kazaların gönderdiği evrak 350-600

⁹² **Tuna**, No: 107, H. 13 Cemazi’el evvel 1283 / R. 11 Eylül 1282 (23 Eylül 1866), s.1

⁹³ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 47; **VN.** madde 43. **Tuna**, No: 182, H. 19 Safer 1284 / R. 11 Haziran 1283 (23 Haziran 1867) ,s.1; **Tuna**, No: 185, H. 29 Safer 1284 / R. 21 Haziran 1283 (3 Temmuz 1867) ,s.1.

⁹⁴ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 54-57; **VN.** madde 50-53.

⁹⁵ **MAD.d.9414.**

arasında değişmektedir. Buna göre kazalarda günlük olarak en fazla iki evrak yazıldığı sonucu çıkarılabilir. Bu durumda da ayrıca bir kâtip kullanılmayıp bu işi diğer kâtiplere yaptırılmış olmalıdır. Zaten nizamnâmede ayrı ayrı kâtip şartı gerektirmemekte, kazanın yazı işlerine ve hesap işlerine bakmak üzere bir ve icabına göre iki kaza kâtibi olması öngörülmektedir.⁹⁶

5.2.4. Kazanın Mâliyesi

Kazanın mâlî işleri yani devlete ait varidâtın tahsili, sancak merkezine ulaştırılması gereken masrafların yapılması kaza müdürünün (daha sonra kaza kaymakamı) göreviydi.⁹⁷ Yukarıda belirtildiği gibi yazı işleriyle birlikte hesap işleri için de bir iki kâtip öngörülmüyordu. Ancak bu konuda muhasebeye ağırlık verilerek muhasebe kâtibi namıyla genellikle 200-400 arası maaşlı kâtiplerin çalıştırıldığı görülmektedir.⁹⁸

1867'de Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi'nin bazı değişikliklerle bütün vilâyetlere teşmil edilmesiyle kaza müdürlerine kaymakam, sancaklardaki mal müdürü unvanı da muhâsebeci olarak değiştirilmişti. Fakat vilâyet nizamnâmesinde kazaların mâliyesi hakkında yeni bir hüküm yer almıyordu. Ancak aynı yıl yayınlanan mâlî işler hakkında yayınlanan özel nizamnâmede kazalarda emvâl-i devletin muhasebesine bakmak üzere bir mal müdürü görevlendiriliyordu.⁹⁹ Kazanın tahsil memuru ile birlikte oturmaları ve kendilerine ait defterleri tutmaları için mal müdürüne sandık odası tahsis edilmişti.¹⁰⁰ Emvâl-i devletin tahsil sorumluluğu kaza kaymakamına ait olmakla birlikte bütün emvâl-i devletin idaresi, muhafazası ve hesabından kaza kaymakamı ile mal müdürü birlikte sorumluydu. Yetki ve sorumlulukları dâhilindeki masrafın sarf edilebilmesi için ikisinin de onayı gerekiyordu.¹⁰¹

Her yıl mart ayı başında "kaza muvâzenesi sureti" namıyla sancaktan kazalara bir defter gönderilir. Bu defterin bir tarafında tahsil olunacak varidât,

⁹⁶ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 49; VN. madde 45.

⁹⁷ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 48; VN. madde 44.

⁹⁸ MAD.d.9414.

⁹⁹ UMDNM, madde 23, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.49.

¹⁰⁰ UMDNM, madde 17, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.47.

¹⁰¹ UMDNM, madde 17, Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.47,48.

diğer tarafta da tediye olunacak masraflar belirtilmekteydi. Kaza kaymakamı ile mal müdürü birlikte hesabı bu deftere göre vermekten mesul idi.¹⁰² Sancaklarda olduğu gibi kazalarda da Osmanlı tebasından kefilli bir sandık emini vardı. Sandık emininin Türkçe okuyup yazabilmesi, ya da en azından okuyabilmesi gerekiyordu.¹⁰³

Sene başında kaza idare meclisi her nev malın tahsiline dair bir mazbata hazırlıyordu. Köylerden ya da mahallelerden sandığa akça telsim edildiğinde bu mazbatanın arkasına yapılan teslimatın cinsi ve hangi taksitten olduğu sandık eminin ifadesi üzerine mal müdürü tarafından kalemle işaretlenirdi. Bunun üzerine de sandık emini, mal müdürü ve emvâl-i miriye'nin kabz ve sarfına mahsus mühür ile kaymakam sırasıyla mühürledikten sonra teslim eden kişiye verilmesi gerekiyordu.¹⁰⁴ Mahalle ve köylere ait emvâl haricinde kaza sandığına teslim edilen varidât-ı müteferrika için ise mazbata yerine nizamnâmedeki gibi bir makbuz senet düzenlenerek aynı süreç takip edilmekteydi.¹⁰⁵ Bu şekilde gerçekleşen tahsilât ve teslimat ruznamçe defterlerinden “varidât defteri” adıyla tutulan deftere naklediliyordu. Bu defterin aynısından bir tane de tahsil işiyle görevli olanların reisinde bulunuyordu. Mahalle ve köylerden tahsilât gerçekleştikçe bu deftere yazılması gerekiyordu.¹⁰⁶

Kaza sandığında bir de “ruznamçe” namıyla bir defter tutulacaktı. Yapılan teslimat her gün bu deftere kaydedilirdi. Her günün varidâtı için mal müdürüyle sandık eminin tuttuğu “ruznamçe hulasası” namıyla bir pusula yapılarak bunu ikisi müştereken mühürlerdi. Mal müdürü ve sandık emini ruznamçelerini karşılaştırdıktan sonra yekdiğerinin defterini kalemle onaylayıp mühürleyecekti. Bundan sonraki işlem de bu ruznamçelerin kaza kaymakamı tarafından onaylatılıp mühürletilmesiydi.¹⁰⁷

¹⁰² UMDNM, madde 18, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.48.

¹⁰³ UMDNM, madde 19, **a.g.e.**, s.48.

¹⁰⁴ UMDNM, madde 20, **a.g.e.**, s.48.

¹⁰⁵ UMDNM, madde 21, **a.g.e.**, s.49.

¹⁰⁶ UMDNM, madde 20, **a.g.e.**, s.48,49.

¹⁰⁷ UMDNM, madde 22, **a.g.e.**, s.49.

Bu şekilde doldurulan varidât defteri, ruznamçelerle karşılaştırıldıktan sonra sancak merkezine gönderiliyordu. İrad hulâsâsı da kaza idare meclisinin mazbatasına konulmak üzere meclise veriliyordu.¹⁰⁸

5.2.4.1. Emvâl-i Devletin Sarf Edilmesi

Nizamnâmede muvâzene suretinde belirtilen, kaza kaymakamının yetkisi dâhilinde olan ve fevkalade olarak yapılan olmak üzere üç türlü masraftan bahsedilmektedir.¹⁰⁹ Devlet malını sarf edecek kişi senet almak zorunda olduğundan¹¹⁰ yapılacak her masraf için akçayı alacak kişi varaka-i sahîha üzerine yazılmış bir senet düzenlemesi gerekiyordu. Bu senet için ilk müracaat edilecek kişi kaza mal müdürü idi. Eğer kayıtlara muvafık ve muvâzene dâhilinde bir şey ise “sarfı lâzım gelür” ibaresi yazılı mühürle mühürleyecekti. Fevkalade masraftan ise senedin arkasını kaza idare meclisine tasdik ettirip mühürletmesi lazımdı. Her iki masraf türü de bu aşamadan sonra kaza kaymakamın onayına arz edilirdi. Kaza kaymakamı tarafından “virile” diye işeretlenip emvâle mahsus mühürle mühürlendikten sonra senet tekrar mal müdürüne geri dönerdi. Mal müdürü de kaymakamın işaretinin altına doğru ve hatasız olduğunu tasdik etmek anlamında¹¹¹ “sahh” çekmesi gerekiyordu. Bu şekilde mal müdürü ile kaza kaymakamının her ikisinin de onayı olmadan mal sandığından akça verilmesi yasaktı.¹¹² Mal müdürüne gösterilen senet masârifat ruznamçesine kaydettirildikten sonra kaymakamın senet üzerindeki mührünün altına tarih ve numarası ile verilecek akçanın cinsinin yazılması gerekiyordu. Senet ancak bu işlemlerden geçtikten sonra sandık emninden akça alınabiliyordu. Sandık emini tarafından akçanın verildiğine dair sandığa mahsus mühürle senedi mühürledikten sonra muhafaza etmek üzere sandığa konulurdu. Ayrıca yine sandık emini tarafından masârif ruznamçesine de kaydedilirdi.¹¹³

¹⁰⁸ UMDNM, madde 24, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.50.

¹⁰⁹ UMDNM, madde 25, **a.g.e.**, s.50.

¹¹⁰ UMDNM, madde 2, **a.g.e.**, s.44.

¹¹¹ “sahh”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.818.

¹¹² UMDNM, madde 25, **a.g.e.**, s.50.

¹¹³ UMDNM, madde 26, **a.g.e.**, s.51.

Mal sandığından emvâl-i devletin sarfı bu şekilde gerçekleşmekteydi. Varidât için yapıldığı gibi mal müdürü masârifat ruznamçesini sandık eminin ruznamçesiyle karşılaştırarak yekdiğerinin ruznamçelerini kalemle tasdik edip mühürlemeleri gerekiyordu. Yapılan masraf her ay sonunda mazbataya konulmak üzere mal müdürü tarafından kaza idare meclisine verilen varidât ruznamçesi hulasasında özet olarak gösterilmesi gerekiyordu.¹¹⁴

5.2.4.2. Emvâlin Kazadan Sancak Merkezine Teslimi ve Muhâsebesinin Verilmesi

Kazada toplanan akça her hafta sancak mal sandığına teslim edilmekteydi.¹¹⁵ Bunun karşılığında alınan geçici senet ay sonunda hesap kesilene kadar saklanması gerekiyordu.¹¹⁶ Kazanın maaş vesair kanunlaşmış masrafları da her ayın son haftasına rastlayan tahsilâtta ödenmekteydi.¹¹⁷

Her ay sonunda mal müdürü tarafından verilen masraf ve irad pusulaları sandık emininin ruznamçesiyle kaza idare meclisinde karşılaştırılması gerekiyordu. Bu karşılaştırma ile mukannen (kanunlaşmış) masrafların muvâzene usulüne, gayr-i mukannen masrafında kaidesine uygunluğu kontrol edilmiş oluyordu. Bundan sonra sancak merkezine yapılan irsâlât,¹¹⁸ havâlât¹¹⁹ ve teslimat¹²⁰ belirlendikten sonra “şehriye hulâsa defteri” hazırlanırdı. Nizamnâmenin sonunda bir numunesi ilave edilmiş olan bu defterin bir tarafında o ayın tahsilâtı diğer tarafında da masârifat, irsâlât, havâlât ve teslimat yer almaktaydı. Bu defterlerin altına şerh yazılarak idare meclisi azası tarafından mühürlenirdi. Üç nüsha hazırlanan bu defterin bir nüshası sandıktaki senetlerle birlikte sancak merkezine gönderilir, bir nüshası idare meclisinde saklanır ve bir nüshası da sandıktan alınan senetlerin yerine

¹¹⁴ UMDNM, madde 27, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.51.

¹¹⁵ UMDNM, madde 28, **a.g.e.**, s.52.

¹¹⁶ UMDNMUMDNM, madde 29, **a.g.e.**, s.52.

¹¹⁷ UMDNM, madde 30, **a.g.e.**, s.52.

¹¹⁸ Bir meblağın tediyesinin resmi olarak üçüncü bir şahsa çevrilmesi. “havale”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.561.

¹¹⁹ Bir daire veya mağaza ve saireden harice gönderilen madde, emtia, eşya vesaire. “irsal”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.89.

¹²⁰ Elden ele verme ilişik bırakmayacak surette ita etme. “teslim”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.404.

kaim olmak üzere sandık eminine verilirdi. Bu defterin bir sonraki ayın ilk günü içinde mutlaka tamamlanarak sancak merkezine gönderilmek üzere yola çıkarılması gerekiyordu.¹²¹

Her senenin sonunda şehriye hulasa defterleri birleştirilerek “sâl-i umûm muhâsebe defteri” düzenlenirdi. Bu defterde emvâl-i devletten hangi neviden ne kadarının tahsil edildiği, varsa ne kadarının bakaya kaldığı, yapılan tahsilâtın ne şekilde sarfiyat, teslimat ve medfû'ât gerçekleştiği, mukannen masraflardan harcanmayanlardan ne kadarının kaldığının görülmesi mümkündü. Defterin alt tarafına idare meclisi tarafından mazbata yazılarak mühürlenmesi gerekliydi. Sancak merkezine gönderilmek üzere yola çıkarılması için verilen süre en son martın on beşinde doluyordu. Gerek bu defterler gerekse şehriye hulasalarının tanzim ve gönderilmesindeki gecikmeler kaza mal müdürünün azline ve sebep olanların ceza kanunnâmesinin 102. Maddesine göre cezalandırılmasına sebepti.¹²²

5.2.5. Tapu İşlemleri

Vilâyetin tapu meselesi için geliştirilen usul gereği kazalarda tapu işlerinin kırkar para kâtibiye ile kaza tapu kâtiplerince idare edilmesine karar verildi.¹²³ Tapu kâtipleri tahririn daha çabuk ve kolay olması için maaş ve masrafı kendisine ait olan kâtibiyeden kesilmek üzere tahrir işleri bitene kadar maiyetlerinde gerektiği kadar muavin ve kâtip tedarik etmeleri mecbur tutuldu.¹²⁴ Daha önceden tahriri yapılsın yapılmasın kaza tapu kâtipleri bütün köylere giderek arazinin yoklamasını yapması gerekiyordu.¹²⁵

Arazi hakkındaki işlemler H. 1274 (M.1858) tarihli Arazi Kanunnâmesi hükümlerine göre, tahrir usulü ve kaidesi de 8 Cemaziye'l-âhir 1275 (13 Ocak 1859) ve 15 Şaban 1276 (8 Mart 1860) tarihli nizamnâme ve tarifnâmelere göre yapılacaktı. Ancak yeni uygulanan vilâyet usulü gereği tapu senedi

¹²¹ UMDNM, madde 31, **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.52,53.

¹²² UMDNM, madde 33, **a.g.e.**, s.53,54.

¹²³ **İ.MVL 551/24714**, H. 2 Şevval 1282/R. 5 Şubat 1281(18 Şubat 1866).

¹²⁴ “Tapu Mesâlihi Hakkında Ta’limât, madde 2, **Tuna**, No: 71, 5 Muharrem 1283 / R. 8 Mayıs 1282 (20 Mayıs 1866), s.1.

¹²⁵ a.g.t. madde 6, **Tuna**, No: 71, 5 Muharrem 1283 / R. 8 Mayıs 1282 (20 Mayıs 1866), s.2.

verilmesi gereken arazi üç kısımda değerlendiriliyordu. Birincisi, ferağ ve intikal için verilecek senetler ile mahlul ve tahrir ettirilmemiş arazi; ikincisi, kullandığı araziye ait eski usul üzere mültezim veya muhassıl senedi olup gerçek olduğu tahkik olanlar ile senedi olmadığı halde en az on yıldır kullanılan arazi; üçüncüsü, devletçe lüzumu olmayan arazi, koru ve bazı dağlık yerler gibi işlenmeyen boş arazi.¹²⁶

Kaza tapu kâtibinin köye giderek ve ihtiyar meclislerini toplayıp onların yanında herkesin tapu senetlerini görüp mümkünse senetlerle araziyi karşılaştırarak arazinin mektumat¹²⁷, mahlûlât veya kanuna uygun olarak tasarruf edildiğini onaylayarak yeniden senet verilmesi gerekenleri tespit etmesi gerekiyordu. Tapu kâtiplerinin köylerde yapacağı şeyler şunlardı:¹²⁸

1. Adi olarak intikal eden ve hakkı sabit olanların tasdiki ve eski senetlerin yenilenmesi
2. On seneden fazla arazi üzerinde senetsiz olarak üzerinde ziraat yapan ve kanunen hakkı sabit olanlar
3. Eski senetlerinin yenilenmesi talep edilen tarla, çayır, koru ve sairin kemiyet ve keyfiyetini ve sınırlarını ihtiyar meclisleri ve bu konuya vakıf olan, bilgisi ve haberi olanların şahitliklerine de müracaat ederek tashih ve tayin etmek.

Tapu kâtibi tahrir işlemini yaptıktan sonra mutad harç, varaka baha ve kâtibiyesini sahibine bildirdikten sonra yapılacak iş bunları tuttuğu cetvelli defterine kaydetmekti. Bundan sonra kâtip herkesin tarlasının cihet ve miktarını, harç, kâtibiyeye ve sairesini ihtiyar meclisine yüksek sesle okuyup altını mühürletip harç, varaka baha ve kâtibiyeye olarak kimden kaç kuruş

¹²⁶ a.g.t., madde 2, **Tuna**, No: 71, 5 Muharrem 1283 / R. 8 Mayıs 1282 (20 Mayıs 1866), s.1.

¹²⁷ Gizlenip kayıt ve tahrir olunmamış ve hükûmetten kaçırılmış efrad veya emlak ve varidat. “mektumat”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.1396.; Emlâk-i mektume: tahrir ettirilmemiş emlak, varidat-ı mektume: tahsil olup da deftere kayd olunmamış varidat. “mektum”, **Kâmûs-ı Türkî**, s.1395-1396.

¹²⁸ a.g.t. madde 4, **Tuna**, No: 71, 5 Muharrem 1283 / R. 8 Mayıs 1282 (20 Mayıs 1866), s.1.

alınacak ise isimleri ile akçanın miktarını zincir vechile bir pusulaya yazıp tahsil edilmek üzere muhtara vermesi gerekiyordu.¹²⁹

Tapu kâtibi köyün defterini yapıp bu şekilde bütün köyün arazisinin tahriri bitirilip karar verilenler ihtiyar meclisine de onaylatıldıktan sonra başka köye başlamadan ilmühaber koçanları hemen doldurulacaktı. İlmühaber koçanlarının altını önce tapu kâtibi mühürleyecekti. Bundan sonra tahsiline karar verilen akça kaza tahsildarlarından o kola görevli birisi gönderilerek tahsil edildikten sonra geldikçe ilmühaberleriyle birlikte sandık eminine teslim olunması gerekiyordu. Burada gereken inceleme yapılarak tapu kâtibine ait kâtibiye ayrıldıktan sonra kalan mal sandığına irad kaydolunuyordu. Bu akçaların daha önce doldurulmuş olan ilmühaberleri ve koçanları sandık emini ve kaza müdürü (daha sonra kaymakamı) tarafından mühürlendikten sonra muhtarlar marifetiyle sahiplerine teslim ediliyordu.¹³⁰

Bir ay zarfında toplanan hasılât miktarını belirten mazbatasıyla birlikte koçanlar her ay sancak başına gönderilmesi gerektiği¹³¹ gibi bir kazada bir ay zarfında ne kadar ilmühaber verildiğini, harc ve varaka bahanın ulaştığı miktarı ve kazanın hangi aya ait ruznamçesine irad kaydedildiği ay sonunda sancak merkezindeki tapu memuruna bildirilmesi gerekiyordu.¹³²

Bunun yanı sıra satılması gereken arazi ve koru var ise miktarını sahih olarak ortaya çıkarmak da tapu kâtibinin göreviydi. Bu türlü kimseye ait olmayan veya meradan fazla olarak dağıtılması gereken arazi olduğunda bu arazi hangi kazanın sınırları dâhilinde ise o kazanın idare meclisi tarafından parça parça dönüm hesabıyla bedeli müzayede ile kararlaştırılarak ihale ediliyordu.¹³³ Eğer bu arazi birkaç yüz dönümden fazla ve değeri de ona göre fazla ise müzayede kararı mutlaka sancak idare meclisi tarafından alınması gerekiyordu. Her iki durumda da müzayede neticesi mazbata ile kayıt altına alınması lazımdı.¹³⁴ Buna örnek olarak Niğbolu Kazası'nın Stadin köyünde 480 dönümlük iki parça korunun mezada verileceğine dair verilen bir ilanda

¹²⁹ gös.yer.

¹³⁰ a.g.t. madde 5, **Tuna**, No: 71, 5 Muharrem 1283 / R. 8 Mayıs 1282 (20 Mayıs 1866), s.1.

¹³¹ gös.yer.

¹³² a.g.t. madde 6, **a.g.e.**, s.2.

¹³³ a.g.t. madde 3 ve 4, **a.g.e.**, s.1.

¹³⁴ a.g.t. madde 4, **a.g.e.**, s.1.

bu korulara talip olanların mahalli hükûmete veya sancak merkezine müracaat etmeleri isteniyordu.¹³⁵

5.2.6. Kazanın Zabtiyesi

Sancağın havi olduğu bütün kazalarda zabtiye zabiti olarak bir bölük ağası veya muavini bulunduruluyordu.¹³⁶ Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi ve daha sonraki haliyle Vilâyet Nizamnâmesi'ne göre kaza kaymakamı kazadaki zabtiye askerinin amiri idi. Kaza kaymakamı zabtiye askerini sancak mutasarrıfından aldığı emre göre ve zabtiye nizamnâmesindeki usule uygun olarak istihdam etmesi öngörülmekteydi.¹³⁷

Tuna Gazetesi'nde kazanın mülkî amirinin zabtiye askerini istihdam ettiğini gösteren haberler görülmektedir. Gazetenin 16. Sayısında bir olay üzerine kaçanların yakalanması için Lom Kaza Müdürü Ali Rıza Efendi'nin zabtiye sevk ettiği yazılıdır.¹³⁸ 11 Cemaziye'l-evvel 1283 (21 Eylül 1866) Cuma günü Struma Köyü'nde bir kişinin öldürüldüğü bir gasp hadisesi meydana gelmişti. Bunun üzerine Samakov Kaza Müdürü Halil Bey'in, yanına yeteri kadar zabtiye askeri alarak eşkıya takibine koyuldu. Bu takip sonunda eşkıyadan ikisi gasp ettikleri eşyalarla Köstendil'de yakalanarak Samakov'a getirildiler. Pazarcık Kaza Müdürü Tefik Efendi de aynı şekilde bizzat başında bulunarak zabtiye askerini kullanmak suretiyle hapisneden kaçan bir katili yakalamıştı.¹³⁹ Samakov kaza müdürü ile Sofya Sancağı Zabtiye Tabur Ağası Ahmed Efendi bu olay münasebetiyle beşinci rütbeden mecidiye nişanı aldılar.¹⁴⁰

¹³⁵ Niğbolu Kazası'nda bir korunun ilanı Tuna Gazetesi'nde şu şekilde yer almaktaydı.

“Ruşçuk Sancağı'na tâbi' Niğbolu Kazası'nda **Stadin** Karyesi toprağında kâin iki parça 480 dönüm mahlûl korular mezada virilerek mahallince 6.100 kuruşa çıkmış ise de daha ziyâdeye değeri olduğundan mezkûr korulara Zıştovi ve Niğbolu kazalarında bu bedelden ziyâdeye tâlib olduğu halde mahallî hükûmetine ve re's-i livada müşterileri bulunduğu takdirde dahi me'murine müracaât eylemeleri ihtar olunur.” **Tuna**, No: 87, H. 3 Rebi'ü'l-evvel 1283 / R. 3 Temmuz 1282 (15 Temmuz 1866) s.2.

¹³⁶ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 86.

¹³⁷ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 53; **VN**, madde 49.

¹³⁸ **Tuna**, No: 16, H. 4 Safer 1282 / R. 16 Haziran 1281 (28 Haziran 1865) s.1.

¹³⁹ **Tuna**, No: 108, H. 16 Cemazi'yel evvel 1283 / R. 14 Eylül 1282 (26 Eylül 1866) s.1.

¹⁴⁰ **Tuna**, No: 118, H.22 Cemazi'yel ahir 1283 / R.19 Teşrin-i evvel 1282 (31 Ekim 1866) s.1.

5.2.6.1. Teftiş Memurları

Her kazada ne kadar teftiş memuru olduğunu bilmemekle birlikte her kazada birkaç tane olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹ Kazada kaç teftiş memuru varsa hepsi birlikte veya nöbetleşe kaza müdürünün konağında veya hükûmetin görüşüyle tayin edilen bir yerde hazır bulunmaları gerekiyordu.¹⁴² Bir ay zarfında kazada meydana gelen katl, gasp gibi vukuat hakkında ay sonunda kaza teftiş memurları tarafından vukuat jurnalleri doldurularak sancak başlarına gönderilirdi. Teftiş memuru olmayan yerlerde bu işleri yapmak zabıtlarına kalıyordu. Eğer herhangi bir vukuat yoksa vukuat olmadığını belirten bir jurnal düzenlenmesi gerekiyordu.¹⁴³ Bu jurnallerin zaman zaman Tuna Gazetesi'nde yayınlandığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesini teftiş memurunun olayı haber alması ve olay yerine gidip inceleme yapması ve tahkikatı sonuçlandırmasını da içeren bir örnek verelim.¹⁴⁴

Tutrakan'a iki saat mesafede "Kozluk" denen yerde bir ceset bulunduğu haberi üzerine hükûmetçe gönderilen teftiş memuru cesedi muayene eder. Kemikleri dağılmış olsa da kıyafetini, tabancası ve kamasını inceler. İsmel Müsellem köyünden bir Çerkes olduğu anlaşılır. Üzerinde yara ve darp izi olmaması ve silahlarının da halen yanında olmasından eceliyle öldüğüne kanaat getirilir.

5.2.6.2. Kaza Tahsildarları

Emvâl-i mîriyenin tahsili köylerde muhtarlar tarafından yapılıyordu. Ancak muhtarlar tahsilâtın köylerde dolaşan tahsildarların tebligat ve te'kidatı üzerine yapıyordu.¹⁴⁵ Yani yapılacak tahsilâtı tebliğ ederken evvelce yerine getirilmemiş olanları da kontrol edip muhkemleştiriyordu.¹⁴⁶ Tahsildarlar da

¹⁴¹ SVT., H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869), s.103.

¹⁴² "Memûrîn-i teftîşiyenin Suret-i İntihabı ve Vaz' u Hareketleri Hakkında Tarifâtı Mutazammın Ta'limatdır" 11. Bend. **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.282.

¹⁴³ a.g.t. 11. Bend. **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.282.

¹⁴⁴ **Tuna**, No: 112, H. 1 Cemaziye'l-âhır283 / R. 28 Eylül 1282 (10 Ekim 1866), s.1

¹⁴⁵ **Y.EE. 36/9**, Tarifnâme, madde 91.

¹⁴⁶ "te'kid" ve "te'kiden", **Kâmûs-ı Türkî**, s.373.

zabtiye sınıfından sayılıyordu. Bulundukları bölgede zabtiye zabitleri tarafından seçilmekteydi. Maaşları da yine zabitlerin onayıyla verilmekteydi. Görevden alınmaları, görevini yapmayanların ikazı ve maaş kesintisi ve görevden alınmaları vilâyet merkezinin görüş ve onayına bağlıydı.¹⁴⁷ Tahsildarların görevini tamamıyla yerine getirdikleri kaza kaymakamı tarafından onaylandıktan sonra maaşları mahalli mal sandığından verilmekle birlikte işlemleri zabtiye askerinin aylık defterine dâhil edilerek yapılması öngörülmüştü.¹⁴⁸

Kaza kaymakamının bulunduğu kasabada kaza baş tahsildarı namıyla birer tahsildar bulunacağı ve ikinci sınıfın da süvari ve piyade olmak üzere iki kısım olarak sancak başlarında kullanılacağı belirtilmektedir.¹⁴⁹ Birinci sınıfın kim olduğu belirtilmemekle birlikte buradan baştahsildarların birinci sınıf olduğu değerlendirilebilir. Birinci sınıf tahsildarlar kaza kaymakamlarının Nezâreti altında tahsile görevli olduklarından sandık eminleri ve hesap kâtipleriyle bir arada bulunuyorlardı. Birinci sınıf tahsildarların asli görevleri şu dört madde ile ifade edilebilir.¹⁵⁰

1. Taksiti gelmiş mürettebatı aramak ve gerektiğinde kaza kaymakamına haber vermek.
2. Akça teslim olundukça her mahalle ve köyün teslimatını kaydetmek
3. Vergi, iane ve aşarından taksiti geçmiş köylere tahsildar göndererek tahkikat yaptırmak.
4. Rüsûm-ı mîriye jurnal ve defterlerini yapmak.

İkinci sınıf tahsildarların süvari ve piyade olarak ikiye ayrıldıkları belirtilmişti. Bunlar kazalara tertip edilirken bir piyade ve her kazanın mevki ve maslahatına, malının miktarına göre iki ya da beş süvari tahsildar tertip edilmişti. Vilâyet dâhilindeki mevcut 280 tahsildarın sayısı 90 kişi azaltılarak

¹⁴⁷ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 92.

¹⁴⁸ “Tahsildarlar Hakkında Ta’limat” 4. Bend. Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.132.

¹⁴⁹ a.g.t. 2. Bend. a.g.e., s.131.

¹⁵⁰ a.g.t. 5. Bend. a.g.e., s.132.

190 kişiye indirilmişti.¹⁵¹ 1285 tarihli salnamede bu sayının 174'e indiği görülmektedir. Salnameye göre kazalarda genelde ortalama üç süvari tahsildar olduğu görülmektedir. Bu sayının Varna ve Tulça'da iki Niş sancaklarına bağlı kazalarda ortalama olarak dört olduğu anlaşıyor. Daha çok süvari sınıfından tahsildar istihdam ediliyordu. Bütün vilâyette 116 süvari olmasına rağmen 12 piyade tahsildar bulunuyordu.¹⁵²

Kazanın kasaba ve köyleri bu tahsildarlara kol kol taksim ediliyordu.¹⁵³ Tahsildar sayısına göre iki üç veya daha fazla kola ayrılması mümkündü. Birbirine yardımcı olması bakımından her kola iki tahsildar verilmesi öngörülüyordu. Kasaba mahallelerinde görevlendirilecek tahsildarların piyade olması tercih edilmişti.¹⁵⁴ Tahsildarlara verilen özel bir talimatla birlikte görevli oldukları mahalle ve köylerden bir sene içinde talep edilen emvâl-i mürettebesi ve miktarı ve taksitlerinin yazılı olduğu bir defter yanlarında bulunurdu.¹⁵⁵ Her taksit sandığa teslim edildikçe çantalarında taşıdıkları bu matbu el defterine kayıt edilmesi gerekiyordu.¹⁵⁶

Her iki sınıf tahsildarlar da sancak baş tahsildarının görüşlerine tabi olmakla birlikte kaza kaymakamının emri altındaydı. Dolayısıyla görevlerinde kusur ve ihmalleri olduğunda cezalandırılmaları söz konusuydu. Böyle bir durum idare meclisinin tetkikatıyla sabit olursa gereğinin yapılabilmesi mazbata ile sancak mutasarrıfından izin alınmasına bağlıydı.¹⁵⁷

5.2.7. Memleket Sandıkları

Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti kurulur kurulmaz belki de ilk ele aldığı mesele buydu. Tuna Vilâyeti'nin kurulması 30 Kasım-12 Aralık 1864 tarihleri arasında gerçekleşmişti. 18 Aralık'ta da sandıkların kurulması hususunda

¹⁵¹ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 90.

¹⁵² SVT H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869). s.103. Her kazada kaç tahsildar olduğuna dair bilgi bulunmamakla birlikte her sancakta ne kadar tahsildar olduğu salnamede belirtilmiştir.

¹⁵³ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 91.

¹⁵⁴ "Tahsildarlar Hakkında Talimat". 6. bend. Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.133.

¹⁵⁵ Y.EE. 36/9, Tarifnâme, madde 91.

¹⁵⁶ "Tahsildarlar Hakkında Talimat" 6. Bend. Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.133.

¹⁵⁷ a.g.t. 6. Bend. a.g.e., s.133-134.

İstanbul'a yazılan yazı kaleme alınmıştı. Midhat Paşa bir önceki yıl Niş'te iken edindiği tecrübeye göre buralardan biraz bir şeyler toplanabilirse sandıkların kurulması için gereken sermayenin oluşacağını tahmin ediyordu. Kısa bir süre önce Niş taraflarına gittiğinde yaptığı tahkikata göre Niş sancağından iki üç bin kese sermaye sağlanabileceği anlaşılmıştı. Eski Vidin ve Silistre eyaletleri dâhilindeki yerlerin durumu da değerlendirildiğinde Sofya ve Tulça sancakları haricinde bütün kazalar ahalisinin bir miktar tasarruf ederek biriktirdikleri görülmüştü. Bu ön araştırmanın ardından padişahın buyuracağı fermana göre değişiklik yapılmak üzere geçici bir tarifnâme hazırlanarak birer sureti sancaklara gönderilerek kazalara ilan edilmişti. Kazalara ilan edilen tarifnâme de layiha suretinde İstanbul'a gönderilen yazıya eklenmişti. Sandıkların kurulması 21 Ocak'ta Meclis-i Vâlâ'da onaylandıktan sonra 7 Şubat 1865'de irade çıkmıştı.¹⁵⁸

Kazalarda sandıkların kurulma sebebi çiftçinin sürekli olarak borçlanma ihtiyacı içinde olmasıydı.¹⁵⁹ Çiftçiyi borçlanmaya iten temelde üç sebep vardı. Birincisi, kıtlık yıllarında elinde yeterli stoku olmamasıdır. Bu sebeple gelecek yılın giderlerini karşılayamayan çiftçi tohumluğunu ve hatta yiyeceğini almak için yüksek fiyatla borçlanmak zorunda kalıyordu. İkincisi, salgın hayvan hastalıklarıydı. Bu türlü hastalıklar sebebiyle çift hayvanlarının kaybı köylü için büyük bir felaket idi. küçük üreticinin böyle bir durumda borçlanmaktan başka çaresi yoktu. Üçüncüsü de vergi ve vergilendirme usulü idi. vergilerin tahsil zamanı köylünün elinde para olmayan bir vakte denk düşmesi köylü için borçlanma ihtiyacını doğuruyordu. Köylünün borç ihtiyacını karşılayanlar genellikle sarraf, mültezim, tüccar ve murabahacılarıdır. En düşük krediyi yıllık %20 faiz ile sarraflar veriyordu. Tüccar hasat mevsiminden önce belirlenen bir fiyata daha hasat edilmeden ürünü önceden satın alarak üreticiye peşin para sağlıyordu. Bu da piyasa fiyatının altında oluyordu. Tefeci ya da murabahacıların faizleri Osmanlı Devleti'nde

¹⁵⁸ İ.DH. 533/36970, 10 Ramazan 1281 (6 Şubat 1865).

¹⁵⁹ Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.16.

1851'lerde %20-40 arasında idi.¹⁶⁰ Tuna Gazetesi'ne göre murabahacı faizleri aylık % 3-5 ve daha fazla olabilmektedir. Bu da yıllık % 36-60 gibi yüksek bir faiz demektir. İşte ahalinin murabahacılar tarafından bu şekilde soyulmasını önlemek ve ziraat sanat ve ticaret destek olmak için Tuna Vilâyeti kazalarında memleket sandıkları kurulması için hazırlıklara başlandı.¹⁶¹

Sandıkların kurulması için de bir sermaye gerekiyordu. Midhat Paşa bunun da çaresini bulmuş ve sermaye birikimi için önceden girişimlerde bulunmuştu. Kurulacak sandıklara sermaye olmak üzere Niş ve Vidin ahali ektikleri buğday, arpa, kokoroz (koçanlı mısır) ve çavdar mahsulâtından %5 biriktirmiş; Silistre, Tırnova ve Varna sancakları da bir miktar kokoroz ekerek hazırlık yapmıştı. Bu hazırlıklar İstanbul'a sandıkların açılması için müsaade istenmeden önce yapılmıştı. İstanbul'a gönderilen yazı ve layihada bu hazırlıklardan bahsedilmektedir. Biriktirilen mahsulâtın satışından elde edilen para o kaza sandığının sermayesi olmak üzere sandığa konulacaktı.¹⁶² Kazada biriktirilen zahirenin satılmasıyla elde edilen sermaye 20.000 kuruşa ulaştığında kazada memleket sandığı açılarak faaliyete başlayacaktı.¹⁶³ Bu şekilde sandıkların sermayesi oluşturularak sandıklar arka arkaya kurulmaya başladı.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Güran, **a.g.e.**, s.133-137,139. İlgili kaynaktaki dipnotta tarihin hicri ya da Rûmî olduğu belirtilmeden "1267 tarihlerinde" denmektedir. H. 1267 miladi "6 Kasım 1850 – 27 Kasım 1851"; R.1267 miladi "13 Mart 1851 – 13 Mart 1852" tarihleri arasındadır.

¹⁶¹ **Tuna**, No: 1, H. 16 Şevval 1281 / R. 3 Mart (15 Mart 1865), s.1.; **Tuna**, No: 82, H. 14 Safer 1283 / R. 15 Haziran 1282 (27 Haziran 1866), s.1.; **Tuna**, No: 19, H. 24 Safer 1282 / R. 7 Temmuz 1281 (30 Temmuz 1865), s.1.

¹⁶² **İ.DH. 533/36970**, 10 Ramazan 1281 (6 Şubat 1865). Memleket Sandıkları hakkındaki layiha madde.1,2. Bu layiha daha sonra ufak tefek birkaç değişiklik ve düzeltme ile nizamnâme olarak Tuna Gazetesinde ve daha sonra 1867'de bütün vilâyetlere şamil olmak üzere yayınlandı. Farklılık olmadığı sürece kaynak belirtilmeyerek kısaca "Memleket Sandıkları Nizamnâmesi" denilerek sadece madde numaraları verilecektir. Bilhassa layihanın 1. Maddesindeki bazı ifadeler sancaklara özel o günkü ilk durumu yansıttıklarından nizamnâmede yer almamaktadır. **Tuna**, No:8, 7 Zilhicce 1281 / R. 21 Nisan (3 Mayıs 1865), s.2.; **Tuna**, No:9, 14 Zilhicce 1281 / R. 27 Nisan (9 Mayıs 1865), s.1.; **Tuna**, No:10, H. 21 Zilhicce 1281 / R. 5 Mayıs (17 Mayıs 1865), s.2.; **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.235-244.

¹⁶³ MSN (Memleket Sandıkları Nizamnâmesi), madde 5.

¹⁶⁴ **Tuna**, No: 7, H. Selh-i Zilka'de 1281 / R. 14 Nisan (26 Nisan 1865), s.1,2.; **Tuna**, No: 13, H. 13 Muharrem 1281 / R. 26 Mayıs (7 Haziran 1865), s.2; **Tuna**, No: 20, H. 12 Rebi'ü'l-evvel 1282 / R. 14 Temmuz 1281 (26 Temmuz 1865), s.1.; **Tuna**, No: 28, H. 30 Rebi'ü'l-âhir 1282 / R. 8 Eylül 1281 (20 Eylül 1865), s.1.; **Tuna**, No: 38, H. 11 Receb 1282 / R. 18 Teşrin-i sâni 1281 (30 Kasım 1865), s.2.; **Tuna**, No: 19, H. 24 Safer 1282 / R. 7 Temmuz 1281 (30 Temmuz 1865), s.1; **Tuna**, No: 47, H.

İstanbul'dan sandıklar hakkındaki iradenin çıkması beklenirken bir yandan da sandıkların kurulması çalışmaları devam ediyordu. Ocak 1865'te daha irade çıkmadan Rusçuk'ta ilk memleket sandığı kurulmuştu.¹⁶⁵ 1281 mâlî yılı sonunda (12 Mart 1866) Vidin'in Belgradçık kazası ile Rusçuk'un Tutrakan ve Sofya'nın Orhaniye kazası ile Tulça Sancağı hariç bütün kazalarda memleket sandıkları açılmıştı.¹⁶⁶ 1282 mâlî yılı sonunda (12 Mart 1867) ise Tulça Sancağı dışındaki bütün sancakların kazalarında sandıklar açılmıştı.¹⁶⁷ Çünkü Tulça Sancağı'nda doğal afetler sebebiyle gereken sermaye toplanamamıştı. Fakat birkaç yıl içinde gereken sermaye toplanarak açılabilmesine kesin gözüyle bakılıyordu.¹⁶⁸ Nitekim daha sonraki yıllarda Tulça Sancağı kazalarında da memleket sandıklarının kurulması gerçekleşecektir.¹⁶⁹

Sandığın idaresi için kasaba ve köylülerden memleket sandığının vekili namıyla ahalinin itimat ettiği itibarlı kimselerden iki Hristiyan ve iki Müslüman olmak üzere dört kişi oy çokluğu ile seçilecekti. Hristiyan yok ise dördü de Müslüman olacaktı. Sandık ekseriyet üzere vekiller tarafından mühürlenecek ve anahtarı vekillerden birinde duracaktı.¹⁷⁰ Her kazanın sandığı kasabada pazar kurulduğu gün açılacak ve pazar dağıldıktan sonra kapanacaktı. O gün vekiller sandığı açarken kazanın idare meclisi veya de'âvi meclisi azalarından birinin de hazır bulunması gerekiyordu. Sandık açıldıktan sonra gün boyunca borç isteyenlere borç verilmesi ve vadesi dolan borcunu getirenlerin de

14 Ramazan 1282 / R. 19 Kanun-ı sani 1281 (31 Ocak 1866), s.1; **Tuna**, No: 48, H. 21 Ramazan 1282 / R. 26 Kanun-ı sani 1281 (7 Şubat 1866), s.1.

¹⁶⁵ **Tuna**, No: 177, H. 3 Safer 1284 / R. 24 Mayıs 1283 (5 Haziran 1867), s.1.

¹⁶⁶ **Tuna**, No: 57, H. 12 Zilka'de 1282 / 16 Mart 1282 (28 Mart 1866), s.1.; **Tuna**, No: 51, H. 13 Şevval 1282 / R. 16 Şubat 1281 (28 Şubat 1866), s.1; **Tuna**, No: 65, H. 14 Zilhicce 1282 / R. 17 Nisan 1282 (29 Nisan 1866), s.2.

¹⁶⁷ **Tuna**, No: 177, H. 3 Safer 1284 / R. 24 Mayıs 1283 (5 Haziran 1867), s.1.; **Tuna**, No: 178, H. 6 Safer 1284 / R. 28 Mayıs 1283 (9 Haziran 1867), s.1.; **Tuna**, No: 179, H. 9 Safer 1284 / R. 31 Mayıs 1283 (12 Haziran 1867), s.1.; **Tuna**, No: 180, H. 13 Safer 1284 / R. 4 Haziran 1283 (16 Haziran 1867), s.1.; **Tuna**, No: 181, H. 15 Safer 1284 / R. 7 Haziran 1283 (19 Haziran 1867), s.1.; **Tuna**, No: 182, H. 19 Safer 1284 / R. 11 Haziran 1283 (23 Haziran 1867), s.1.

¹⁶⁸ **Tuna**, No: 138, H. 3 Ramazanü'l-Mübarek / R. 28 Kânûn-ı evvel 1282 (9 Ocak 1867), s.1.

¹⁶⁹ **SVT.**, H.1285 (24 Haziran 1868- 12 Nisan 1869)., s.91,93-95,97-99.

¹⁷⁰ **MSN**, madde 6.

parasının sandığa konulması işlemleri yapılarak kayıtları tutulacaktı. Sandık kapandıktan sonra yine mevcut heyet tarafından mühürlenecekti.¹⁷¹

Sandıklar üç aydan az ve bir yıldan çok olmamak üzere aylık %1, dolayısıyla senelik %12 faizle borç veriyordu.¹⁷² Borç alabilmek için kefil getirmek veya rehin bırakmak gerekiyordu. Kefil olan kişinin alınan borcu ödeyecek kefilin emlak sahibi olması ve alınan borcu ödeyecek güçte olması gerekiyordu.¹⁷³ Rehin verilerek borçlanıldığı durumlarda, rehin menkul ise rehinin kendisi, gayrimenkul ise tapusu sandıkta saklanacaktı.¹⁷⁴ Yanlışlığa mahal vermemek için borçluya verilmek üzere altı sandığa ait mühürle mühürlenmiş üzerinde ikraz olunan akçanın miktarı yazılı bir pusula verilmesi usulü benimsendi.¹⁷⁵ Borçlu borcunu vadesinde ödeyemediği takdirde vadesinin dörtte birini geçmemek üzere süre tanınacak ve yine ödeyemediği takdirde rehin verdiği mâlî hükûmet marifetiyle satılarak borcu ödenecektir. Rehin gayrimenkul ise borcu ödenene kadar icara verilecekti.¹⁷⁶ Sandığın sene sonu muhasebesi ise mâlî yıla göre yapılmayıp her sene ruz-i kasımda hesabının görülmesi kararlaştırılmıştı. Hesap görülürken memleket müdürü ile idare meclisi ve de'âvi meclisi azasından birer kişi sandık vekilleri ile beraber hazır bulunmaları gerekiyordu. Gerekirse diğer muteberan-ı memlekette birkaç kişi daha hazır bulundurulabiliyordu.¹⁷⁷

5.3. NÂHİYELERİN İDÂRESİ

Nâhiye tabiri, 15. yüzyılda taşra teşkilatında askerî ve idârî birim olan sancakların alt bölümünü ifade eden bir anlam kazandı. Sancak beyinin yönettiği sancaklar ve kadıların yetki sahasına dâhil olan kazalar idârî ve coğrafi açıdan çeşitli sayıda köy, mezraa ve aşiretlerin bulunduğu bölgelere ayrılıyordu. Esas itibarıyla tımar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan ve coğrafi

¹⁷¹ MSN, madde 7,9.

¹⁷² MSN, madde 10.

¹⁷³ MSN, madde 11.

¹⁷⁴ MSN, madde 12.

¹⁷⁵ MSN, madde 14.

¹⁷⁶ MSN, madde 17.

¹⁷⁷ MSN, madde 18.

bir bütünlük arzeden bu bölgeler genelde nâhiye olarak adlandırılıyordu. Ana yerleşim yerinin adıyla anılan nâhiyeler olduğu gibi merkezin adını almayıp coğrafi konumunu ve ekonomik özelliğini yansıtan adlar da taşıyabiliyordu. Ama belli bir merkezi olmayan nâhiyeler de vardı. Askerî birim olarak nâhiyelerin başında “serasker” denen bir tımarlı sipahi bulunurdu. Nâhiyedeki sipahiler onun yanında toplanarak sancak beyi yanında sefere katılırdı. Bu yüzden de nâhiyeler kolayca toplanılabilmesi için coğrafi bütünlük arz eden köylerden oluşturulmaya çalışılıyordu. Kadıların idârî ve hukukî yetki alanına giren nâhiyelere kadılar idârî ve adlî işleri yürütmek için nâibler görevlendiriyordu. Yani nâhiyede nâib mahkemesi kurabiliyordu. Nâhiyelerin asayiş serbest olarak tasarruf edilen yerlerde dirlik sahipleri, serbest olmayan yerlerde de kadının yolladığı nâibin emrinde görev yapan sancak beyinin gönderdiği subaşılardan sağlanıyordu. 17. ve 18. yüzyıllarda tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle kazaların alt birimi olarak öne çıktı. Tanzimat’tan sonra da bu özellik belirgin hale geldi.¹⁷⁸ Necmettin Aygün 1850 yılında Karadeniz’deki bazı nâhiyeleri ele aldığı makalesinde bu durumun daha kolay vergi toplamak amacıyla taksimatın coğrafya esasına göre belirlenmesinden kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁷⁹

Yeni uygulama ile nâhiyelere de bir düzen getirildi. Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi’ne göre kazalar köylere taksim olunuyordu. Yani mülkî taksimatta kazaların alt birimi olarak nâhiye değil köylerden bahsediliyordu. Ancak yine bu nizamnâmeğe göre, mevkileri icabı müstakil kaza yapılamayan ve bazı köylerin bir araya gelmesinden oluşan küçük daireler nâhiye itibar olunacaktı. Bu nâhiyelerin de kazalara ilhaken idare edileceği belirtiliyordu.¹⁸⁰ Vilâyet usulü ile birçok kaza nâhiyeye dönüştürüldü. Tablo 1 incelendiğinde daha önce kaza hükmünde birçok nâhiyenin var olduğu görülüyor. H.1281 salnamesine göre üç eyalete ait sancak merkezi olan kazalarla birlikte toplam 67 kazanın 7 tanesinin (Yemişenli, Aflatar, Karalar, Çartak, Sahra, Grahova,

¹⁷⁸ “Nâhiye”, İlhan Şahin, **DİA.**, XXXII. Cilt, TDV Yay, İstanbul, 2006, s.307.

¹⁷⁹ Necmettin Aygün, *Osmanlı Devleti’nde İdârî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı Ve Tonya Örneği (1840–1918)*, **Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2010, sayı 26, s.47.

¹⁸⁰ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 4; **VN**, madde 4.

Bucak) nâhiye olduğu, diğer 7 tanesi (Gabrova, Diranova, Travna, Elena, Bebrova, Belgradçık, Piriznik) ile üçü birlikte kaza olarak zikredilen Kilifar, İylakova ve Rahoviçe'nin de üç beş yıl önceye kadar nâhiye olduğu görülmektedir. Bunlardan başka kazalara bağlı 13 nâhiye (Kazgan, Topçu, Hotalıç, Sahra, Tozluk, Dubnice, Nişave, Bulanca, Yaylak-ı Kebir ve Yaylak-ı Sağır, Sirişnik, Cuma, Ilıca) daha görülmektedir. Ayrıca Şumnu ve Rusçuk kazalarının birden fazla nâhiyesi olduğu görülmektedir. Bu verilere bakıldığında bölgede Tuna Vilâyeti kurulmadan önce nâhiye özelliği taşıyan toplamda 30'un üzerinde yerleşim yerinin varlığından söz edebiliriz. Bunlardan sadece iki tanesi Gabrova ve Belgradçık kaza olarak varlıklarını devam ettirdi. 7 tanesi (Diranova, Travna, Elena, Bebrova, Kazgan, Sahra, Cuma) de nâhiye olarak bırakıldı. Kozluca, Umurfakih, Yenipazar, Mahmudiye, Kili, Kurşunlu, Piriznik ve Etrepol, Mahmudiye ve Kili hariç diğerleri uzun yıllardır kaza olmalarına rağmen nâhiye yapıldılar. Tutrakan Tuna Vilâyeti kurulmadan önceki yıl kaza yapılmıştı. Vilâyetin kuruluşuyla nâhiye olarak Rusçuk merkez kazasına bağlanmıştı. Hızlı gelişme göstermesi sebebiyle kısa süre sonra tekrar kaza yapıldığından daha önce bahsedilmişti. Daha önceki yıllarda kaza olan İsakçı'nın Mahmudiye ve Kili ile birlikte Tulça'nın nâhiyeleri arasında yer aldığını görüyoruz. 1278'de yapılan değişikliklerle sancak merkezi yapılmış olan Mecidiye'nin kazaları Tuna Vilâyeti kurulmadan bir yıl önce Silistre'ye bağlanarak kaldırılmıştı. Tuna Vilâyeti ile birlikte Tulça'ya bağlı bir kaza haline gelen Mecidiye'ye bağlı Boğazköy de yeni olarak nâhiye yapıldı. Ayrıca Vidin ile Lom arasında Tuna kıyısındaki Akçar'ın da yeni nâhiye yapıldığını görüyoruz. Kaza sayısı azaltıldığı gibi nâhiyeler de büyük oranda kaldırılarak 19 nâhiye bırakılmıştır. Bütün bunlardan daha geniş bir coğrafyanın daha az yönetim merkezi tarafından yönetilmesini sağlayan bir düzenleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu da aynı zamanda daha az zâbıta memuru, kâtip ve görevli demek olduğundan hem bu bakımdan tasarruf sağlayacak, hem de teşkilat yapısı ve bürokrasiyi de hafifleteceği değerlendirilebilir.

Nâhiyelerin başına idareci olarak zâbıta memurları bulunuyordu.¹⁸¹ Nâhiyelerin idaresi için zâbıta memuru unvanıyla ilk defa ne zaman bir memur tayin edildiğini bilmiyoruz. Ancak Tuna Vilâyeti'nden önce de nâhiyelerin başına idareci olarak zâbıta memurları görevlendirilmekteydi.¹⁸² 1840 yılında eyalet merkezlerine muhassıllar atandığında kadıların yönettiği kazalara (idârî birim olarak kazalar henüz kurulmamıştı) da mal tahrîrât kâtibi ile birlikte bir de "zâbıta memuru" adıyla bir görevli atandığı bilinmektedir.¹⁸³ 1867'de yayınlanan Vilâyet Nizamnâmesi ile birlikte kaza müdürlerinin unvanı "kaymakam" olarak değiştirilince nâhiyelerdeki zâbıta memurlukları nâhiye müdürlüğüne dönüştürüldü.

Nâhiyeler de yeni uygulamayla üç sınıfa ayrıldı. Birinci sınıf zâbıta memurlarına 1000, ikinci sınıf olanlara 750 ve üçüncü sınıf zâbıta memurlarına 500 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı. Refakatlerine de 155 kuruş maaşla birer kâtip verilmesi uygun görülmüştü. Aynı belgede nâhiyelerde maiyyet kâtipleriyle birlikte nâib ve meclis azasından da bahsedilmektedir.¹⁸⁴ R.1281 Martı (M.1285) itibariyle Kili, ve Etrepol zâbıta memurlarının 1000, Elena, Diranova, Kazan, Kozluca ve Cuma nâhiyeleri zâbıta memurlarının 750 ve Bebrova, Travna, Mahmudiye, Boğazköy ve Priznik zâbıta memurlarının 500'er kuruş, refakatlerinde çalışan zâbıta kâtiplerinin de 150'şer lire aylık aldığı görülmektedir.¹⁸⁵

Zabıta memurları adam toplayarak veya yakın bir kazadan zabtiye askeri desteği de sağlayarak eşkiya takibi de yapmaktaydılar. Bu desteği verecek makam nâhiyenin bağlı olduğu kaza olmak zorunda da değildi.¹⁸⁶ Komşu eyaletin zabtiye askerinin eşkiya takibi için Tuna Vilâyeti'ne geçerek

¹⁸¹ İ.MVL. 526/23633, 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865).

¹⁸² A.MKT.UM. 539/8, 6 Şevval 1278 (6 Nisan 1862). Bu belgede Karacadağ, Kabes, Kıvantebe, Konaş ve Rabcoz nâhiyelerinin idaresinin Kır Zâbıta Me'muru Tahraşlı Ahmed Ağa'ya verilmesinden bahsedilmektedir.

¹⁸³ Sabri Can Sannav. "Tanzimat'ın İlanından sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Yeniden Yapılandırılması Süreci ve Limni Adası'nın Statüsü" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 Haziran 2006, cilt 6 Sayı 1, s.176. (Ancak mülkî idârî birim olarak kazalar 1842'de kurulduğundan bu kazaları kadıların bulunduğu yer olarak anlamak gerekir.)

¹⁸⁴ İ.MVL. 526/23633, 28 Ramazan 1281 (24 Şubat 1865).

¹⁸⁵ MAD.d.9414.

¹⁸⁶ Eşkiya Kıvrıkoğlu balkanda olduğunu haber alan civardaki kazan zâbıta memuru 40-50 adamla arkasına düşmüş ve Şumnu müdürlüğü canibinden de zabtiye ve saireden 30-40 kişi görevlendirildi. *Tuna*, No: 14, H. 20 Muharrem 1282 / R. 2 Haziran (14 Haziran 1866), s.1

buradaki nâhiye zâbıta memuru ile birlikte eşkiya takibi yaptığı da görülmektedir.¹⁸⁷ Görevlerini yapamayan zâbıta memurlarının azl edildiği de görülmektedir. Örneğin; Kozluca Nâhiyesi Zabıta Memuru Hüseyin Ağa, nâhiyesini idare edemediğinden ve bazı yolsuz hareketlerinden dolayı azledilerek yerine İsmail Ağa atanmıştı. Burada dikkati çeken husus zâbıta memurunun önce görevden alınması ve görevden alındıktan sonra tahkikat yapılmasıdır. Yani daha suçu araştırılmadan görevden alınıyordu. Daha sonra mahkemenin cezalandırılmasına karar verdiği de görülmektedir.¹⁸⁸

Ceza Kanunnâmesine göre ashab-ı töhmetten cezâ-yı nakdî alınması gerekiyordu. Bunun için Tuna Vilâyeti valiliğince özel matbu defter ve pusulalar icad edilerek uygulamaya konmuştu. Bu maksatla kaza ve nâhiyelerde özel bir defter tutulması gerekiyordu.¹⁸⁹ Ceza-yı nakdînin alınabilmesi için mutlaka temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisi veya de'âvî meclisinin hükmü olmak zorundaydı. Ancak zâbıta memuru bulunan nâhiye ve köylerde muhakeme görmeye yetkili bir meclis veya mahkeme bulunmuyordu. Başkasının ekili tarlasına hayvan salarken yakalanmak, bozuk ve sağlığa zararlı şeyler satmak, sokakları kirletmek gibi Ceza Kanunnâmesi'nin üçüncü babındaki ahvalden dolayı alınacak cezâ-yı nakdî için gerekli kişilerin kazaya irsali mümkün olmuyordu. Bu gibi durumlarda cezâ-yı nakdînin alınabilmesi için merkez odalarındaki müdür, zabtiye zabiti, teftiş memurları ve diğer mevcut memurlardan oluşan bir heyet içinde tetkik edilmesi gerekiyordu. Bu durum nâhiyelerde vuku bulduğunda ise zâbıta memuru ve kâtibi ile orada bulunan zabtiye zabiti ve köy ihtiyar meclisi azasından münasip olanlardan oluşan bir heyetin tetkikatı sonucu sabit

¹⁸⁷ Tırnova Sancağı'nda Kazgan Zâbıta me'muru Latif Ağa ile İslimye Sancağı Asâkir-i Zabtiyesi Kol vekillerinden Süleyman Ağa neferât-ı zabtiye ile eşkiya taharrîsi zımnında Kazgan civârında keşî ü güzâr gice olmak mülâbesesiyle bir gizli mahalde ve pusuda ârâm itmekde bulundukları halde oraya kaçak olarak bilâ tezkire gelmiş olan 10 yük duhânın ashâbına teslim olmaları bi'd-defâ'at teklif olunmuş ise de asgâ itmeyerek teşhîr-i silaha cüret eylemelerinden nâşi mukâbele-i bi'l-misil icrâ olunmuş ve tütün sahibleri firar iderek zikr olunan tütünler zabt ve duhân sahiblerinden Musa bin Sâlih dahi cüz'ice yaralı olduğu halde ahz u girift idilmiş olduğu vukûat jurnallerinden görülmüştür. **Tuna**, No: 96, H. 4 Rebi'ü'l-âhîr 1283 / R. 3 Ağustos 1282 (15 Ağustos 1866), s.1

¹⁸⁸ **Tuna**, No: 125, H. 17 Recebü'l-ferd / R. 13 Teşrin-i sani 1282 (25 Kasım 1866), s.1; **Tuna**, No: 132, H. 12 Şabanü'l- muazzam / R. 7 Kânûn-ı evvel 1282 (19 Aralık 1866), s.1

¹⁸⁹ **Tuna**, No: 132, H. 12 Şabanü'l- muazzam / R. 7 Kânûn-ı evvel 1282 (19 Aralık 1866), s.1; "Ceza-yı Nakdînin Suret-i Tahsilini Mübeyyin Ta'limatdır" Madde 2 **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.131.

olduktan sonra kanunun tayin ettiği cezâ-yı nakdi alınıp tutulan özel deftere kaydedilmesi gerekiyordu. Bunlar daha sonra mensub olduğu kazanın üç ayda bir düzenleyerek hasılâtıyla birlikte sancak merkezine gönderdiği deftere ilave edilecekti. Kanun ve nizamın hilafına cezâ-yı nakdiye hükmedilmesi veya cezâ-yı nakdî alınması gerekirken alınmaması durumunda yetkili kişiler sorumlu tutuluyordu.¹⁹⁰ Alınacak cezâ-yı nakdî deftere işlendikten sonra onun hizasındaki iki parça cezâ-yı nakdi için ilmühaber verilmesi gerekiyordu.¹⁹¹ Miktarı kaç kuruş olursa olsun bu matbu ilmühaberlerden koçandan kesilerek mahkumun eline verilmedikçe cezâ-yı nakdî alınması yasaktı.¹⁹² Cezâ-yı nakdî için bu şekilde matbu defterler ve pusulalar kullanılması Tuna Vilâyeti'nce icat ve ihdas edilmişti. Yukarıda bahsi geçen Kozluca Zabıta Memuru Hüseyin Ağa, hakkında yapılan tahkikat sonucunda bu kaideye riayet etmeyerek matbu pusulalardan vermediğinden mahkemeye sevk edilmişti. Mahkeme sonucunda da da hakkında kanunî işlem yapılmasına karar verilmişti.¹⁹³

5.4. MAHALLE VE KÖYLERİN İDÂRESİ

5.4.1.1. 1864'e Kadar Olan Gelişmeler

Bilindiği gibi muhtarlık teşkilatının 1835 yılında taşrada da uygulanması için valilere emirler gönderilmişti.¹⁹⁴ 16. yüzyılda tımardan iltizama geçilmesi 18. yüzyılda ayanlığı, o da yolsuzlukları ve taşradaki yönetim karmaşasını doğurmuştu. Muhtarlıkların kurulması taşrada neredeyse hiç kalmamış olan asayişî temin etmek ve bu yönetim karmaşasını durdurmaya yönelik çabalardan biriydi.¹⁹⁵ Muhtarlık ilk olarak Kastamonu'da kurulurken sebep olarak ahaliyi ayanının zulmünden kurtarmak ve ahalinin

¹⁹⁰ a.g.t. Madde 6. (Tuna, No: 132; Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.133.)

¹⁹¹ a.g.t. Madde 2. (Tuna, No: 132; Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.131.)

¹⁹² a.g.t. Madde 4 ve 5. (Tuna, No: 132; Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası, s.132,133.)

¹⁹³ Tuna, No: 132, H. 12 Şabanü'l- muazzam / R. 7 Kânûn-ı evvel 1282 (19 Aralık 1866), s.1.

¹⁹⁴ Lütî Tarihî, C.V. s.873.

¹⁹⁵ Erbay Arıkboğa, "Yerel Yönetimler Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış" Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, cilt 8, sayı 3, Temmuz 1999, s.108-109.

“istihsâl-i hoşhâli” ve asayîşi gösterilmektedir.¹⁹⁶ Osman Nuri Ergin de muhtarlık teşkilatının, imamların zulmünden ve istibdadından halkı kurtarmak ve istişare ile iş gördürmek için kurulduğunu belirtmektedir.¹⁹⁷ Bunların gerçekleşebilmesi için taşrada merkezi otoritenin hâkim kılınması gerekmektedir. Muhtarlara yüklenen görevler, muhtarlarda aranan nitelikler taşrada merkezin kontrol ve hâkimiyetini sağlama yönünde olduğunu göstermektedir.

Muhtarların görevleri temelde güvenlik olmak üzere vergi ve askere alma ile ilgili idi. Muhtarlar, mahalle ya da köye gelenlerin mürur tezkirelerini incelemek, nerede ne kadar kalacaklarını tespit etmek, tezkiresi olmayanları içeri sokmamak suretiyle emniyeti sağlamaya çalışmaktaydı. Dışarıdan birisinin mahalleye yerleşebilmesi için mahalleden birinin ya da muhtarın kefil olması gerekiyordu. Mahalleye yerleşenlerin adı mahalle defterine kaydedilip defter nâzırına bildirilerek kent halkı defterine de geçirilirdi. Aynı işlem bebek doğduğunda da yapılıyordu. Ölenler ve mahalleden taşınanlar da mahalle defterinden silinerek defter nâzırına bildiriliyordu. Vergilerin tespiti ve dağıtımında da muhtar, halkı temsilen hazır bulunuyor, vergi toplanmasında yardımcı oluyordu.¹⁹⁸

Mahallede iyi huylu olduğu bilinen becerikli kimselerden muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni olmak üzere iki muhtar seçiliyordu. Muhtar, mahalle halkına, imam da muhtarlara, vücut-ı vilâyet de birbirlerine kefil oluyordu. Böylece mahallenin asayîşi ve diğer meselelerinden bütün mahalle halkı sorumlu tutuluyordu. Halk muhtarla ilgili şikayetlerini imamlar ya da mahallenin ileri gelenleri vasıtasıyla mütesellime iletiyorlardı. Muhtarların denetimi sancakların idârî işlerini yürüten mütesellimler tarafından yapılıyordu.

¹⁹⁶ TV., sayı 73, H.7 Şevval 1249 (7 Şubat 1834), s.2-3

¹⁹⁷ Çadircı, “Muhtarlık”, *Ülke Yönetimi*, s.15.

¹⁹⁸ Çadircı, *Anadolu Kentleri*, s.39.; Arıkoğa, *a.g.m.* s.110. (Çadircı, “*Türkiye’de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi*”, *Yerel Yönetimler Dergisi*, c.2, s. 3, Mayıs 1993, s.6-7. ‘dan naklen)

Kıbrıs Şeriye sicillerine dayanılarak verilen bilgilerden göre bu uygulamanın 1838-1844 yıllarında yerine getirildiği görülmektedir. Tezkereleri olsa dahi gelenlere kaç gün kalacakları sorulup uygun görülenlerin defter nâzırına bildirildiği, uygun görülmeyenlerin geri gönderilmek üzere bölgenin idârî amirine bildirildiği ve kazalar arasında gidip gelenlerin kayıt altına alındığı, yerleşmek isteyenlerin kefile bağlanarak nüfus defterlerine kaydını yapma sorumluluğunun muhtarlara verildiği görülmektedir. Bkz. Celal Erdönmez, *Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, Isparta, 2004, Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, s.27.

Sancaklardaki defter nâzırlıkları 1831 nüfus sayımından sonra kurulmuştu. Seçilen muhtarların isimleri şer'iyye siciline kaydedildikten sonra bu defter nâzırlarına ve İstanbul'daki Cerîde Nezâreti'ne gönderiliyordu. İsimler incelendikten sonra padişaha arz ediliyordu. Padişahın onayından sonra Darphane'de mühürleri hazırlanarak muhtarlara gönderiliyordu.¹⁹⁹

1834'de muhtar seçimi için vali, sancağın mutasarrıfı ve defter nâzırı ile kaza kadı ve nâibleri ile ayan ve zabitanlarına hitaben gönderilen bir fermanda memleketin emniyet, asayiş ve istirahatı için her köy ve mahallede "mücerrebü'l-etvâr" (hal ve hareketi tecrübe edilmiş) kimselerden iki muhtarın "nasb ü ta'yin" edilmesi istenmektedir. İyi bir idarenin temini için de ahalinin birbirine, muhtarların ahaliye, imamların da hepsine birden kefil olması isteniyordu. Seçim "ittifak-ı ârâ" ile ve "ahâlî-i mahallenin iltimâsı" ile yani mahalle halkının oy birliği ile yapacağı tercih sonucu gerçekleşiyordu.²⁰⁰

Arıkboğa, taşrada muhtarlıkların kurulmasını merkezi yönetimin halkın bunu yapabileceğine olan güvenini gösterdiğini ve muhtarlığın yerel yönetim alanına doğru kaymasını kolaylaştırdığı görüşündedir. Bu dönemde yönetim sorununun halkla olmayıp, yönetim yapısı ve özellikle de görevlilerle ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. Seçilen muhtarlara mühürlerinin verilmesinde padişahın onayının şart koşulmasını merkezin bu konuda valilere güvensizliği olarak değerlendirir ve bu durumu oldukça merkeziyetçi bulur.²⁰¹

Tuna Vilâyeti'nin kurulmasından bir yıl kadar önce Ali ve Fuatd paşaların vilâyet usulü üzerinde düşündükleri sıralarda 1863 yılında Tasvîr-i Efkâr'da yer alan talimata göre de muhtar seçilebilmek için ömründe hiç suç işlememiş ve halk arasında "hüsn-i ahlak ve sıdk u istikâmetle bellülenmiş" olması şartı aranıyordu. Yine bu talimata göre eyalet merkezinde 200 hane, sancak merkezlerinde 100 hane ve kaza merkezlerinde ve köylerinde ise köyün tahammülüne göre 20 haneden 50 haneye kadar bir muhtar seçilmesi

¹⁹⁹ Çadırcı, "Muhtarlık" *Ülke Yönetimi*, s.15-21.

²⁰⁰ Galip Çeken, "Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi ve Muhtarların Kimliğine Dair", *Türk Yurdu*, Aralık 1999- Ocak 2000/148-149 s.519.

²⁰¹ Erbay Arıkboğa, *a.g.m.*, s.109 dipnot 22.

emrediliyordu. Muhtarlar mülkî amir ve hâkim, müftü, metropolid gibi devlet memurları ile bir veya iki ayandan oluşan heyet tarafından seçiliyordu.²⁰²

5.4.1.2. Vilâyet Usulü'nün Getirdiği Yenilikler

1864'e kadar olan gelişmeleri bu şekilde özetledikten sonra vilâyet usulünün getirdiği gelişmelere göz atalım. Bu tarihe kadar muhtarların devlet memurları tarafından seçilip padişah tarafından atandığı belirtilmişti. 1864 Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi'ne göre bu defa muhtarları ve artık devlet görevlileri değil ahali, yani köy halkı seçecekti. İhtiyar meclisi de aynı şekilde köy halkı tarafından seçilecekti.²⁰³ Ancak seçilen muhtarlar başlangıçta padişah onayı ile göreve başlarken Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi ile birlikte kaza kaymakamına bildirildikten sonra onun emriyle tayin edilmesi uygun görülüyordu. Yani nizamnâmeye göre kazanın mülkî amirin onayı yeterli görülüyordu. Her sınıf ahali için iki muhtar olacaktı. Yani Müslüman ahali iki muhtar, gayri Müslim ahali de iki muhtar seçecekti. 20 haneden az olan sınıf yalnız bir muhtar seçecekti.²⁰⁴ Muhtarlar emvâlin tahsili ve diğer hususlarda hükûmetin köylerdeki icra vasıtalarıydı. Her sınıfın muhtarı kendi sınıfına ait belediye işlerinden de sorumluydu.²⁰⁵ Bekçi korucu gibi köyün zâbıta işleriyle ilgilenen kimselerin idaresi köy muhtarlarının göreviydi.²⁰⁶

Muhtarlık teşkilatının taşrada yaygınlaştırıldığı ilk yıllarında muhtarlara maaş bağlanması konusunda irade çıkmakla birlikte imkânların yetersizliği ve yolsuz uygulamalar sebebiyle bundan vazgeçilmişti.²⁰⁷ Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi'nde de muhtarlara maaş bağlanması konusunda bir hüküm görülüyor. Ancak 1281 tarihli muvâzene defterinde varidât-ı öşriye

²⁰² Tülay Ercoşkun, “Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”, *Bilgi*, Kış 2012, sayı 60, s.132. (*Tasvîr-i Efkâr*, sayı:97’den R.19 Mayıs 1279/ H.14 Zilhicce 1279 Pazar (31 Mayıs 1863) , s.3-4.)

²⁰³ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 67; VN. Madde 63,

²⁰⁴ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 58-59; VN. Madde 54-55,

²⁰⁵ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 60; VN. Madde 56,

²⁰⁶ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 61; VN. Madde 57,

²⁰⁷ Ortaylı, *Mahalli İdâreler*, s.110.

bedelinden kuruşta bir para²⁰⁸ olmak üzere muhtarlar tahsiliye ücreti ödendiği görülmektedir.²⁰⁹

1864 nizamnâmesi esas itibariyle mahalleden ziyade köy yönetimini düzenlemektedir. 4. maddede her kazanın köylere münkasim olduğu belirtiliyor. Ancak mahalleler bu idârî teşkilatta yer almıyordu. Bir sonraki madde kasaba ve şehirlerdeki mahallelerin köy hükmünde olduğu ve en az elli hanenin bir mahalle itibar olunacağı ifade ediliyordu. Böylece köy yönetimi hakkındaki maddeleri mahalle yönetimi için de geçerli kılarak tek maddeyle mahalle yönetimini düzenlemiş oluyordu.²¹⁰ Köy ve mahalle, her ikisi de kapalı bir topluluk oluştururlar ve yönetim açısından özdeşirler. Fakat geleneksel toplumda ikisi arasında büyük fark vardır. Mahalle şehrin bir parçası, köy ise kendi başına müstakil bir birimdir.²¹¹ Şehrin bir parçası olan mahallede esnaf, devlet görevlileri ve müesseselerin olduğu; köylerde ise tarım ve hayvancılıkla uğraşan ahalinin yaşadığı göz önünde tutulursa idârî benzerlik dışında farklı karakterde olduğu görülecektir.

Nizamnâmedeki mahalle yönetimi ile ilgili 5. maddenin her şeyi çözüyor gibi gözükse de hiçbir şeyi çözmediğini ileri süren Arıkboğa, mahallenin alan yönetimi mi yoksa komün yönetimi içinde mi değerlendirileceği sorusunu sorarak şu hipotezi ortaya atıyor: Merkezi yönetim, nitelikli işlerin mahalle birimleriyle değil belediye birimleriyle yapılacağına inanıyordu. Mahalle muhtarlığını hiçbir zaman gerçek ve kalıcı bir yönetim birimi olarak görmedi. Mahalle muhtarlığına geçici bir kurum olarak bakmanın etkisiyle etkili iş görecektir düzenlemeler yapılmamış, belediyelerle ilişkisi kurulmamıştır. Şehir ve kasabalarda belediyeler kurulana kadar oluşacak yönetim boşluğunu mahallelerden aldığı destekle mahalle muhtarı ile dolduruyor olması merkezi yönetimin işine gelmiştir.²¹²

Her ne kadar nizamnâme “aşağıki bendlerde beyân olunan vechile bir idâre-i belediye olacaktır” diyor da nizamnâmede “idâre-i belediyeye” dair

²⁰⁸ Kuruşun kırkta biri, “Para”, **Kâmûs-ı Türkî** s.343.

²⁰⁹ **MAD.d.9414**. R.1281 Senesi Tuna Muvâzenesi s. 3,18, 28-30.

²¹⁰ **İ.MMS. 29/1245, TVN**, Madde 5; **VN**. Madde 5.

²¹¹ Ortaylı, **Mahalli İdâreler**, s. 106.

²¹² Arıkboğa, *a.g.m.* s.112.

bir düzenleme yer almamaktadır. Ancak köy idaresini düzenleyen maddelerden birinde belediye işlerinin muhtarlar a ait olduğu, bir başka maddede de köyün belediye ve ziraat işlerinin ihtiyar meclislerinde müzakere edileceği belirtilmektedir.²¹³ Bunların dışında bir madde yoktur. Gerek Tuna Gazetesi'nde gerekse diğer vesikalarda köylerde belediye meclisi olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi ile birlikte köy yönetiminde önemli yetkiler verilmiş ihtiyar meclislerinin varlığı da göze çarpmaktadır. 19. yüzyılda ihtiyar meclislerinin varlığı ile ilgili bir kayda henüz rastlanmamıştır. Ancak Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi ile ihtiyar meclisleri resmen kurulmaya başlandı. Ortaylı, ihtiyar meclislerinin, mahalle ve köy yönetiminin yerel yönetim statüsüne kavuşturulmasında büyük bir adım teşkil ettiğini belirtmektedir.²¹⁴ Her köyde her sınıf ahali için üç kişiden az ve on iki kişiden çok olmamak üzere bir ihtiyar meclisi seçilecekti. Yani bir köyün ahali Hristiyan ve Müslümanlardan oluşuyorsa hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar birer ihtiyar meclisi seçecekti. Müslümanların imamları, gayrimüslim ahalinin de ruhanî reisleri ihtiyar meclisinin tabii azaları idi.²¹⁵

İhtiyar meclislerinin hem yürütme hem de yargıya dair görevleri olduğu görülmektedir. Ait olduğu sınıfın vergi hisselerinin usulüne uygun olarak dağıtılmasına nezaret etmek, köyün temizliği ve ziraatın kolaylaştırılması ile ilgili konuları müzakere etmek ihtiyar heyetinin göreviydi. Ancak ziraat ve belediyeye ait işlerden umumu ilgilendiren bir husus olursa ahali farklı sınıflardan oluşuyorsa her sınıfın ihtiyar meclisleri birleşerek müzakere edecekti. Yargı konusunda da kanunun tayin ettiği ölçüde uzlaşma yoluyla halledilebilecek dava ve küçük münazaaları uzlaştırmak suretiyle çözmeye memur idi. Eğer davacı ve davalı farklı sınıftan ise davacı ve davalının mensup olduğu sınıftan eşit sayıda aza bulunacak ve daima muhtarlardan en yaşlı olan bu karma meclise başkanlık yapacaktı.²¹⁶

²¹³ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 4, 60, 64; VN. Madde 4, 56, 60.

²¹⁴ Ortaylı, *Mahalli İdâreler*, s.109.

²¹⁵ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 62; VN. Madde 58.

²¹⁶ İ.MMS. 29/1245, TVN, Madde 63, 64; VN. Madde 59,60.

Tapu işlemlerinde de ihtiyar meclisine görev düşüyordu. Kaza tapu kâtipleri köylünün elindeki tapularla araziye karşılaştırarak kayıtsız ya da mahlûl arazi olup olmadığını, arazinin kanuna uygun tasarruf edilip edilmediğini ve senet verilmesi gerekenleri tespit etmeleri gerekiyordu. Bunu yapabilmek için de köylünün elindeki tapu senetlerine müracaatları gerekliydi. Tapu talimatı tapu kâtiplerinin tek başlarına tapulara müracaatlarını uygun görmeyip ihtiyar heyetini toplayarak herkesin tapu senetine meclisin yanında müracaat etmelerini emrediyordu.²¹⁷

Tuna Gazetesi'nde ihtiyar meclislerinin icraatlarına örnek gösterilebilecek bir haber yer almaktadır. Bu habere göre Şehirköyü Kazası'nın köylerinde elli köy ahalisi köylerini terk edip balkanda yaptıkları kulübelerde yaşamaya başlamışlardır. Fakat haydut ve eşkiya baskınları ile mal ve eşyaları gasp edilmektedir. Bazı köylülerin bunlara yardım ve yataklık ettiği bilinmekle birlikte ortaya çıkarılamamaktadır. Devletin dağılık hanelerin bir arada toplanması hususundaki kararına binaen kaza müdürünün himmeti ve kaza idare meclisinin yardımı ile köylerin ihtiyar meclisleri bu işe girer ve köylülerin bir yerde toplanması için kiremit örtülü kargir binalar yaparak iskânlarını sağlarlar. Bu olay köyün imarı için belediye işlerinde ihtiyar meclislerinin etkili ve faal olarak görev yaptıklarını göstermektedir.²¹⁸

5.4.1.3. Vergi ve Bedelât-ı Askeriye'nin Toplanması

Kazanın payına düşen mürettep vergi her mahalle ve köye taksim edilecekti. Bunun için kaza idare meclisi tarafından ellerindeki numunesine uygun olarak her köy ve mahalle için bir mazbata düzenlenecek ve bu mazbatalar muhtarlara teslim edecekti.²¹⁹

Muhtarlar mazbataları köy veya mahalleye götürdükten sonra yapmaları gereken iş ihtiyar heyeti ile mükellefleri toplayıp herkesin haline ve gücüne

²¹⁷ Tapu Mesâlihi Hakkında Ta'limât, madde 4." **Tuna**, No: 71, 5 Muharrem 1283 / R. 8 Mayıs 1282 (20 Mayıs 1866), s.1.

²¹⁸ **Tuna**, No: 110, H. 23 Cemaziye'l-evvel 1283 / R. 21 Eylül 1282 (3 Ekim 1866), s.1.

²¹⁹ "Mürettebât-ı Hazîne-i Celîle'den Olan Virgü ve Bedelât-ı Askeriye'nin Dâire-i Vilâyetde Kâin Mahallerde İdâre ve Tesviyesîğün İttihâz Olunacak Kâideyi Mutazammın Ta'limatıdır" Madde 2 **Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası**, s.122.

göre mazbatada yazılı olan vergiyi taksim etmektir. Vergi verecek kişilerin isimleri ve isimlerinin altına da paylarına düşen vergi miktarının yazılı olduğu biri köy veya mahallede saklanmak biri de kaza merkezine götürülmek üzere iki ayrı kağıt düzenlenerek altına muhtar tarafından mühür basılması gerekiyordu. İhtiyar heyetinden yazma bilenler de kağıdın altını imzalayacaklardı. Vergi köyün genelinden talep edildiğinden ödeme kudreti olmayanların hissesi diğer mükelleflere tekrar dağıtılmak durumundaydı.²²⁰

Köylü ödediği vergi karşılığında muhtardan verdiği paranın miktarı mukabili eda tezkiresi alması ve arkasını muhtara mühürletmesi gerekiyordu. İlgili talimatta mükelleflerin muhtardan eda tezkiresi almadıkça akça vermemesi konusunun ahaliye güzelce anlatılması hususuna vurgu yapılıyordu. Mükelleflerin vergiyi ödediğini belgelemesini sağlayan bu tezkireler kaza merkezlerinden tahsil edilecek meblağı karşılayacak miktarda muhtarlara teslim edilmekteydi.²²¹ Muhtarlar akça toplandıkça yanında tutmayarak nizamına uygun olarak belirlenen vaktinde bağlı olduğu kazanın mal sandığına teslim etmek zorunda idi. Ellerindeki mazbatanın arkasına teslimatı yazarak mühürletmesi de gerekiyordu.²²²

Eğer akça tahsil olunduğu halde teslim edilmeyip muhtarın zimmetine geçip belirlenen süreden fazla elinde kalmış ise muhakeme edilerek kanunî işlem yapılması gerekiyordu. Şayet mükellef payına düşen vergiyi ödememiş ise talimata göre tahsildarın da hazır bulunduğu ihtiyar meclisine alınır; ikinci ve üçüncü taksitte de ödememekte inat ederse bu üç taksitle birlikte müteakip iki taksit fesh olunarak kaza merkezine götürülüp beş taksit birden istenir; yine ödemez ve kefil de gösteremezse on beş günü geçmemek üzere hapsedilerek zimmetinden tahsili lazım geliyordu. Beşinci taksitte de kısmen veya tamamen ödememişse, bu sefer bütün taksitleri fesh olunarak bir yıllık borcunu o vakit bir defada ödemesi istenir. Ödemezse tahsildar marifetiyle kazaya celp olunarak iktidar ve temerrüdü de hükûmetçe tahkik edilir. Tediyeşine hükûmeti temin ederse kefaletle bağlanır. Edemezse on beş gün

²²⁰ a.g.t. Madde 3, **a.g.e.**, s.123.

²²¹ a.g.t. Madde 6, **a.g.e.**, s.125.

²²² a.g.t. Madde 6, **a.g.e.**, s.126.

hapsedilir. Hapis müddeti içinde de borcunu ödeyemezse çift ve ziraat aletleri dışındaki mal ve mülkünden ihtiyar meclisi marifetiyle borcuna karşılık gelecek kadarı toplanır. Toplanan mallar kaza idare meclisinin malumatı dâhilinde müzayede ile satılarak mal sandığına teslim edilir.²²³

Gayr-i Müslim tebadan toplanan bedelât-ı askeriye'nin tahsilinde de verginin tahsilindeki usul uygulanmıştır. Daha önce bedelât-ı askeriye eylül ayında toplanmaktaydı. Bu talimatla birlikte vergi işlemleri ile birlikte yürütülmesi için taksitlerin mart ayında başlatılması kararlaştırıldı. Talimata göre sancak idare meclislerinde hazırlanan mazbatalar kazalardaki kayıtlarla karşılaştırılır. Kaza İdâre Meclisi mart başında mazbataları düzenlenerek gayr-i Müslim tebanın yaşadığı mahalle ve köylere gönderilir ve bizzat mükelleften talep edilmeyerek mahalle veya köyün genelinden talep edilir. Vergide olduğu gibi yukarı tarafında taksitleri gösterilir. Bedelât-ı askeriye özel olmak üzere renkli basılan eda tezkireleri kazalardan tahsildarlara teslim edilir. Taksit başlangıçlarında da mahalle ve köylere gönderilir. Ödemeyenler hakkında vergideki uygulamanın aynısı yapılır.²²⁴

²²³ a.g.t. Madde: 7, **a.g.e.**, s.126-128.

²²⁴ a.g.t. Madde: 9, **a.g.e.**, s.128-129.

SONUÇ

II. Mahmut'la birlikte taşra teşkilatında çeşitli ıslahatlar yapılmıştı. Ancak mülkî taksimatın yoluna sokulması ve idârî karışıklıkların giderilmesi mümkün olmamıştı. 1864'de bir bölgede tecrübe edildikten sonra bütün ülkede uygulanmak üzere Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi hazırlandı. Buna göre de Midhat Paşa'nın valiliğinde bu vilâyet kurularak tecrübe edildi. Bir laboratuvar gibi kullanılan Tuna Vilâyeti'nde vilâyet usulünün ayrıntılarına yönelik birçok mevzuat geliştirildi, denendi ve 1867'de vilâyetlerin tamamında uygulanmak üzere yayınlandı. Böylece vilâyet usulü ile köklü ve kalıcı bir değişim sağlanabildi.

Vilâyet usulü ile temelde birden fazla eyaletlerin birleştirilmesiyle muktedir bir vali tarafından yönetilen daha geniş daireler oluşturulmak amaçlanmıştı. Bu maksatla bölgedeki Vidin, Niş ve Silistre eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilâyeti adıyla yeniden düzenlendi. Aynı uygulama alt dairelerde de yapıldığından aşağıya doğru sancak ve kaza sayılarında da azalma oldu. Köyler daha yakın mesafedeki kazalara bağlanarak kaza ve sancakların taksimatı da buna göre düzenlendi. Böylece idârî taksimattaki uyumsuzluklar giderildi. Bu da halkın hükûmete müracaatı ve hükûmetin köylerin zâbıta ve muhafazası konusundaki zorlukları ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Meselelerin öncelikle en alt kademede çözülmesi esas alındı. Köyde halledilemeyen mesele kazaya, orada çözilemeyen sancağa ve daha yukarı iletilecekti. Böylece alt kademelerde çözülebilecek konularla merkezin meşgul edilmesi önlenmiş oluyordu.

Merkezi idarenin güçlendirilmesiyle valilerin kapı halkı zayıflamakla birlikte devlet tarafından tayin edilmeyip valilerin kendi gelirlerinden beslediği memurlar vardı. Belediye, zabtiye, tahsilât gibi işlerde kullanılıyorlardı. Vilâyet usulüyle bu görevlere maaşlı memurlar atanmasıyla kapı halkı ortadan kalmış oluyordu. Geride ancak valinin kendine mahsus uşaklarından ibaret bir dairesi kalmıştı. Buna bağlı olarak kapı altı hasılâtı adıyla kapı halkına harcanmak üzere bırakılan vergiler de hazineye aktarıldı.

1861’de zabtiye teşkilatında düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Tuna Vilâyeti kurulduğunda bölgede iki zabtiye alayı vardı. Vilâyet usulü çerçevesinde valinin emri altında bir alaybeyinin idaresinde zabtiye kuvveti bir alaya indirildi. Her sancağa bir tabur düşecek şekilde muntazam bir heyetle idare edilmesi sağlandı. Bunu yaparken de hazineye fazla masraf çıkarmayacak, ama vilâyeti muhafaza edip zâbıta işlerini idare edecek miktarda olmasına dikkat edildi. Yine zabtiye teşkilatı içinde olmak üzere vergi tahsili için “tahsildar” sınıfı ile kasabalar da polis hizmeti için de “teftiş memuru” sınıfı oluşturularak zabtiyenin askerlikle ilgili olmayan işler yapmaması sağlandı.

Vilâyet usulü çerçevesinde mâliye işleri yeniden ele alınarak sağlam esaslara bağlandı. Vilâyet defterdarının gayretleriyle mâliye işlerine dair bir nizamnâme kaleme alınarak hayata geçirildi. Bunun yanı sıra vergilerin nasıl toplanacağı konusunda da düzenlemeler yapılarak uygulandı. Ahalinin vergi borçlarını ödeyebilmesi için taksit usulü getirildi. Vilâyet dâhilinde yapılan bu düzenlemeler sonucunda vergileri toplanmasında bir düzen sağlamak mümkün oldu.

Bozuk plan tapu işlerinin düzene sokulması için vilâyet usulü çerçevesinde Vilâyet Defter-i Hâkânî Müdürlüğü kuruldu. Buna bağlı olarak sancak merkezlerine tapu başkâtipleri ve kazalara tapu kâtipleri tayin edildi. Vilâyet dâhilinde tapu işleri Defter-i Hâkânî Müdürlüğü tarafından merkezi bir idare altında toplandı. Devlet merkezi ile ilişkileri vilâyet merkezi düzenlemeye başladı. Sancaklardaki arazi memurlarının mercii Defter-i Hâkânî Müdürlüğü oldu. O da İstanbul’daki Defterhane-i Hâkânî Emâneti’ne karşı sorumlu tutuldu. Tapu işleri vilâyet usulü çerçevesinde hazırlanan talimata göre yürütölmeye başladı.

Vilâyet usulünde en dikkati çeken husus demokratikleşme yolunda atılan adımlar olmuştur. Bunlardan birisi seçim usulü, diğeri memleket meclisleri kaldırılarak yürütme ve yargı işiyle uğraşan iki ayrı meclisin oluşturulmasıdır. Üçüncüsü de bütün vilâyeti temsilen toplanan Vilâyet Umûmî Meclisi’dir.

Halkın katılımının sağlandığı bir seçim usulünün hayata geçirilmesi demokratikleşme yönünde atılmış önemli bir adımdı. Çok sınırlı da olsa ilk defa halk, meclis azalarının seçimine katılıyordu. Tuna Vilâyeti öncesinde vilâyetteki mülkî idareciler, devlet memurları ve ileri gelenlerden oluşturulan bir heyet muhtarları seçiyordu. Meclis azalarını da muhtarlar seçiyordu. Vilâyet usulünün getirdiği seçim usulü en küçük idârî birimde halkın katılımıyla seçilen ihtiyar meclislerinin diğer meclis azalarını seçilmesinde etkili olduğu bir usuldü.

Yürütmenin yükünü hafifletmek için memleket meclislerinin yürütme ve yargılama görevleri ayrılarak iki ayrı meclis oluşturuldu. Yürütme ile ilgili görevler; vilâyet merkezinde vilâyet idare meclisi, sancaklarda sancak idare meclisleri, kazalarda da kaza idare meclisleri tarafından yürütölmeye başladı. Vilâyet idare meclisinin aynı zamanda bir yasama organı gibi çalıştığı da görölüyor. Vilâyet dâhilinde ihtiyaç duyulan konularda merkezi hükûmetin koyduğu bir mevzuat olmadığı durumlarda bu meclis ihtiyaç duyduğu talimat, tenbihname ve nizamnâmeleri hazırlıyordu. Vilâyet usulü ile ilgili geliştirilen mevzuat da bu meclisin çalışmalarının mahsulüdür. Vilâyet usulüyle ilgili mevzuat vilâyet dâhilinde tecrübe edilerek geliştirilmiş ve bütün vilâyetlerde uygulanacak mevzuat oluşturulmuştur.

Yargılama görevi için de; vilâyet merkezinde “vilâyet temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisi”, sancak merkezlerinde “sancak temyîz-i hukuk ve cinâyet meclisi”, kazalarda da “de’âvî meclisi” kuruldu. Yargı görevi için ayrı bir meclis kurulmasıyla bir anlamda vilâyet dâhilinde yürütme ve yargı birbirinden ayrılmaktaydı. Fakat mahkemeler yine mülkî idarecilerin nüfuzu ve gözetimi altındaydı. Dolayısıyla tam bağımsız oldukları söylenemez ise de eskiye göre daha muntazam bir yapıya kavuşturulmuş oluyordu.

Bu hukuk meclislerine şer’i davalara bakan hâkimler başkanlık etmekteydiler. Vilâyet usulüyle birlikte ilk defa olarak vilâyet merkezine “müfettiş-i hükkâm” unvanıyla bir müfettişlik makamı oluşturuluyordu. Müfettiş-i hükkâm vilâyetteki şeri mahkemeleri denetliyor ve hükûmet merkezi ile olan işlere bakıyordu. Ayrıca vilâyetteki nâiblerin hareket ve davranışları da bu makam tarafından denetlemekte idi.

Vilâyet usulü ticaret meclisleri için de merkezin yükünü hafifleten bir uygulama getiriyordu. Osmanlı ülkesindeki ticaret mahkemelerinin tek temyiz ve istinâf divanı İstanbul'daki "İstinâf-ı De'âvi-i Ticâret Divânı" idi. Vilâyet usulü, vilâyet dâhilinde ticaret meclislerinin istinâf davalarına bakmak üzere vilâyet merkezinde bir "Divân-ı İstinâf-ı Ticâret-i Vilâyet" kurulmasını öngörüyordu. Böylece ilk defa olarak İstanbul dışında bir ticaret istinâf divanı kurulmuş oldu. Diğer vilâyetler kuruldukça oralarda da istinâf divanları kurulacağından hem İstanbul'un yükünü hafifletecek, hem de davalar mahalline yakın bir yerde görüleceğinden kolaylık sağlamış olacaktı. Vilâyet usulü gereği ticaret meclislerinin sayısı da her sancakta bir ticâret meclisi olacak şekilde artırıldı. Vilâyet merkezi olan Rusçuk aynı zamanda bir sancak merkezi olduğundan ticâret meclisi olması gerekiyordu. Ancak yeterli adam bulunamadığından Rusçuk'taki mevcut ticaret meclisi, Bâb-ı Âlî'nin de onayıyla hem ticâret meclisi hem de vilâyetin ticaret istinâf divanı olarak düzenlendi. Bunun dışında ticaret meclisleri ticaret kanunun tayin ettiği şekilde görev yapmaya devam etti.

Midhat Paşa devlet ve millet için meşveret usulünün lüzumuna inanıyordu. Hayal ettiği meşrutî idareye örnek olması için vilâyet umumî meclisinin kurulmasını bilhassa istemişti. Vilâyet usulünün bir laboratuvarı gibi kullanılan Tuna Vilâyeti meşrutî idarenin ön çalışmasının yapıldığı bir yerdi. Vilâyet umumî meclisi esas itibariyle taşrada yapılan bir parlamento denemesiydi. Vilâyetin her kazasından halkın seçtiği müslim ve gayrimüslim yirmi bir temsilci dilekçeleriyle vilâyet merkezine geliyorlardı. Vilâyetin muhtelif yerlerine ait meseleleri bu mecliste müzakere ederek karara bağlıyorlardı. Ancak meclisin icra yetkisi olmadığından kararların hayata geçirilmesi merkezi hükûmetin görüşüne tabiydi.

Osmanlı devlet adamları modern belediyelerin kurulmasını arzu ediyordu. Belediye meclislerinin kurulması mahalli demokrasinin geliştirilmesi gibi bir amaç taşımıyordu. Sadece modern ve düzenli şehirlere sahip olmak maksadıyla kuruluyorlardı. Bu belediyeler özerk bir yapıda olmayıp mahalli hükûmete bağlı olarak çalışıyorlardı. Hesapları da idare meclisleri tarafından kontrol ediliyordu. Suriye Vilâyeti'nin devlet merkeziyle yazışmalarında bu

vilâyette Tuna'dan önce belediye kurulduğuna dair bilgiler mevcut ise de işleyişi konusunda İstanbul'a ayrıntılı bir bilgi verilmemişti. Tuna Vilâyeti idare meclisi belediye meclisleri ile ilgili ayrıntılı iki talimat hazırlayarak Babı-ı Ali'nin onayını almıştı. Bâb-ı Âlî Suriye'nin de belediye meclislerini bu talimatlara göre düzenlemesini istemişti. Tuna Vilâyeti'nde ilk belediye Rusçuk'ta kurularak tecrübe edildikten sonra diğer kasabalara da yaygınlaştırıldı. Böylece belediye meclisleri de vilâyet usulünün bir parçası olarak hayata geçirildi.

Vilâyet idaresiyle doğrudan ilgili bu hususlar dışında işleri kolaylaştıran bazı uygulamalarda vilâyet idaresine dâhil olmuştu. Bunlardan birisi memleket sandıklarıdır. Midhat Paşa Niş valisiyken bu konuda çalışmalara başlamıştı. Vilâyetin kuruluş işlemleriyle eşzamanlı denebilecek öncelikte ele alınmış ve hızla bütün kazalarda bu sandıklar açılmıştı. Borçlanmak zorunda olan çiftçinin yıllık % 60'lara varan faizlerle murabahacıların elinden kurtarılarak yıllık %12 faizle kredi temin edebilmesi için kurulmuşlardı. Bu bakımdan da bir ilk olan bu sandıklar vilâyet usulüyle birlikte yaygınlaşacaktır.

Nizamnâme gereği vilâyet merkezinde bir matbaa açılmıştı. "Vukuf ve malumat makinesi" olarak nitelenen matbaanın temelde halkın aydınlatılması yönünde bir bakış açısı ile işletiliyordu. Matbaa öncelikle vilâyetin yönetimiyle ilgili defter ve evrakı basmak suretiyle idarenin işlerini kolaylaştırıyordu. Bundan sonra matbaanın en önemli faaliyeti resmi vilâyet gazetesi olan Tuna Gazetesi'ni çıkarmaktı. Kısa sürede beklenenden fazla talep görerek satışlarını artıran gazete halkı hem vilâyetteki gelişmeleri takip etmesini, hem de yurтта ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olmasını sağlıyordu. Bundan sonra kurulan vilâyetler de matbaa ile birlikte bir vilâyet gazetesi çıkarmışlardır.

Bir diğer husus kimsesiz çocuklar için açılan İslahhânelerdir. Daha önce ilk olarak Niş'te açılan İslahhânenin tecrübesiyle Rusçuk ve Sofya'da da birer İslahhâne, ayrıca bir de kız İslahhânesi açıldı. Yaşanan tecrübelerle İslahhânelere ait bir nizamnâme geliştirildi. İslahhâneler hem sokak çocukları için bir barınak ve okul, hem de vilâyetin teknik eleman ihtiyacını karşılayan

kurumlardı. Bölgenin ihtiyaç duyduğu meslek dallarında eğitim vererek idarecilerin işlerini kolaylaştırarak bölgenin gelişmesini de hızlandırıyordu. Zabtiye askerinin elbise ve ayakkabı ihtiyacı buralardaki terzilik, dokumacılık ve kunduracılık bölümlerinden karşılanıyordu. Matbaanın eleman ihtiyacı da Rusçuk Islahhânesi'nde açılan müretteplik bölümüyle karşılanıyordu. Daha sonraki sanayi mekteplerine öncülük eden bu Islahhânelerin detaylı hazırlanmış nizamnâmesi ve oturmuş yapısıyla diğer vilâyetlerde de hayata geçirilmesi mümkün hale gelecekti.

Midhat Paşa şirketleşmenin önemini kavramış bir insandı. İlerlemede temel konu ulaşım ve iletişim olduğundan yapılan yollarla birlikte bu yollarda modern arabalarla ulaşımın ve haberleşmenin sağlanması işinde de öncülük etti. Öneminin halk tarafından kavranması ve örnek olması açısından yeni yapılan yollarda işlemek üzere vilâyete ait bir araba şirketi kuruldu. Arabaların işlediği güzergâhta posta işini de alan şirket iletişimi de hızlandırıyordu. Şirket şehir içinde de hizmet veriyordu. Bundan örnek alarak bazı kasabalarda özel araba şirketleri de kurulmaya başladı. Böylece şirketler kurma konusunda halkı da harekete geçirmeyi başarmıştı. Bu arada kurulan Bosna vilâyeti de araba şirketi kurmakta gecikmemişti.

Muktedir vali ve idarecilerle yönetilmek amaçlanmıştı. Midhat Paşa bilgi ve tecrübesiyle en uygun kişiydi. Üstelik merkez tarafından da tanınan ve tamamen desteklenmekteydi. Sürekli hareket halinde, vilâyetin her tarafını dolaşarak çalışmaları yerinde gören ve müdahale eden vilâyete vakıf bir vali idi. Diğer görevlilerin seçiminde de aynı hassasiyetle gösterildi. Bulunamadığında yetiştirime yolları arandı. Mesela, ehliyetli kâtabin zor bulunduğu bu dönemde vilâyet usulü kendi kâtiplerini kendi yetiştiriyordu. Böylece hizmet etmeyi ön planda tutan, işinin ehli, çalışkan ve güçlü bir oluşturmaya çalışıldı. Bilhassa vilâyet merkezindeki önemli memurların vilâyet usulünü benimsemeyenler değiştirilerek engeller ortadan kaldırılmıştı. Görevini yapmayıp suiistimal edenler derhal değiştirilmişti. Yaptığı işe inan ve çalışkan bir kadronun varlığı suiistimalin ve kayıpların sifra yakın olmasını sağlıyordu.

Midhat Paşa'nın şöyle bir çalışma tarzı olduğu söylenebilir. Tasavvur ettiği şeyin hayata geçirilebilmesi ve idamesi için nelere ihtiyaç olduğunun ön araştırmasını yapıyordu. Bu araştırmayı yaparken de halkın görüşlerini almayı ve bu konudaki nabzını tutmayı da ihmal etmiyordu. Bunları merkeze yük olmadan vilâyetin imkânlarıyla yapmanın yollarını arıyordu. Bunu Islahhâneler, belediyeler, araba şirketi, memleket sandıklarının kurulmasında, zabtiye askeri sayısının ve maaşlarının düzenlenmesi işlerinde görmek mümkündür. Kurumların iyi çalışabilmesi için gereken en önemli şey bir düzenin ve disiplinin olmasıdır. Bunun için mâlî kaynağın bulunacağı anlaşıldığı anda hemen ciddiyetle mevzuatı hazırlanıyor ve geliştirilmeye açık olmak kaydıyla işler kendi nizam ve kaidesi çerçevesinde yürütülüyordu. Bu çalışma tarzı ile 2,5 yıllık bir faaliyetin sonucunda vilâyet usulünü geliştirildi. Ancak diğer vilâyetlerde Tuna Vilâyeti'ndeki kadar başarılı uygulanamayacaktı. Çünkü diğer vilâyetlerin başında Midhat Paşa gibi bir vali yoktu.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

İrade Meclis-i Mahsusa

29/1245

Sadaret Mektûbî Mühimme

311/82, 316/7, 318/72, 328/100, 329/45, 329/57, 332/71, 335/67, 353/20, 353/69, 358/95, 360/50, 372/85, 382/27,

İrade Meclis-i Vâlâ .

526/23620, 526/23633, 530/23773, 531/13808, 531/23808, 532/23882, 533/24847, 535/24016, 538/24161, 542/24362, 543/24410, 546/24526, 549/24656, 551/24714, 553/24847, 556/24943, 572/25694

İrade Dahiliye

533/36970, 535/37109, 535/37120, 539/37471, 548/38151,

İrade Hariciye

210/12132, 548/38151

Yıldız Esas Evrakı

35/86, 35/87, 36/9

Mâliye Masârifat Defterleri

16130

Mâliye Masârifat Defterleri

9414

Kamil Kepeci Tasnifi

6197/106

KARAKOÇ SARKİS, **Külliyat-i Kavanin**

850/1777, 851/6007, 1770/2173, 1564/2164

GAZETE VE SALNAMELER

Tuna Gazetesi, sayı 1-17, 19, 20, 23, 24, 28, 30, 32, 34, 35, 37, 38, 47, 48, 50-52, 54, 57, 58, 61, 64, 65-73, 76, 78, 79, 81, 82, 87, 89, 91, 96, 99, 100, 105, 107, 109-114, 116, 118, 119, 120, 122-127, 130, 132, 135-139, 141, 145, 146, 149, 150, 166, 172, 176-182, 185, 194, 215, 221, 224, 229, 235, 236, 318.

Takvim-i Vekayi, sayı 73, 238, 522, 567, 569, 560, 570-572, 573, 574, 578, 583, 580- 585, 739, 770, 835, 802, 803, 805, 806

Tasvir-i Efkar, sayı 73

Salname-i Devlet-i Aliyye, sene 1266, 1271, 1272, 1273, 1274, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282

Salname-i Vilâyet-i Tuna, sene 1285

KİTAP VE MAKALELER

AHMET CEVDET PAŞA; **Tezakir IV**, Hazırlayan: Cavit Baysun, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

_____. **Maruzat**, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yay., 1980

_____. **Tezakir 13-20**, Hazırlayan: Cavid Baysun, Ankara, TTK, 1991.

AHMED MİDHAT EFENDİ; **Menfa/Sürgün Hatıraları**, Yayına Hazırlayan:Handan İnci, İstanbul, Arma yay, 2002.

_____. **Üss-i İnkılab**, I. cilt, Yayına Hazırlayan: Tahir Galip Seratlı, İstanbul, Selis Yay., 2004.

AKARLI, Engin Deniz; **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadriazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnameleri**,İstanbul, Boğaziçi Yay, haz.1978.

AKDAĞ, Mustafa; *“Tımar Sisteminin Bozuluşu”*, **A.Ü.DTCF Dergisi**, cilt 1, sayı 4, 1945, s.420-423.

_____. **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)**, I.cilt, Ankara, Barış Yay., 1999.

_____. **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1253-1459)**, II.cilt, Ankara, Barış Yay., 1999.

_____. *“Celâlî Fetretî”*, **A.Ü.DTCF Dergisi**, Cilt 16, sayı 1-2, Mart-Haziran 1958’den Ayrıbasım, Ankara, TTK, 1945. s.53-107.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I ve IX. Cilt, İstanbul, OSAV Yayınları, 1996, s.594.

AKŞİN, Sina; *“1839’da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti’nin Uluslararası Durumu”*, **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 5-12.

AKYILDIZ, Ali; **Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul, Eren Yayıncılık 1993.

ALKAN, Mustafa; *“Tanzimattan Sonra Vakıfların İdâresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü”* **OTAM**, Ankara Üniversitesi Yay, Ankara, 2006 sayı 19. s.13-31.

ARIKBOĞA, Erbay; *“Yerel Yönetimler Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış”* **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, cilt 8, sayı 3, Temmuz 1999, s.103-125.

- ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789–1914)**, Ankara, TTK, 1997.
- ATTAR, Fahrettin; “Kadı”, **DİA**, XXIV. Cilt, İstanbul, TDV. Yay., 2001, s.66-69.
- AYDIN, Mehmet Akif; **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Hars Yay., 6. Baskı, 2007.
- AYGÜN, Necmettin; “Osmanlı Devleti’nde İdârî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı Ve Tonya Örneği (1840–1918)”, **Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2010, sayı 26, s.35-77.
- BARKAN, Ömer Lütfü; “Avârız”, **İA**, II. Cilt, İstanbul, Maarif Vekaleti Yay., 1944, s.13-19.
- BAŞAR, Fahamettin; **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717–1730)** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997
- BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Mithat Paşa Siyasî ve İdârî Şahsiyeti**, Ankara, Kırıl Matbaası, 1964.
- BAYKARA, Tuncer; **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu’nun İdârî Taksimatı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- BİNGÖL, Sedat; **Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 2004.
- _____. **Hırsova Kaza Deavi Meclisi Tutanakları**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 2002.
- CİN, Halil; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, TTK Yay., 1992. s.11-32.
- CİN, Halil; AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Türk-İslam Hukuk Tarihi, I. Cilt**, İstanbul, Timaş yay., 1990.

- COLLAS, Bernard Camile; **1864'te Türkiye**, Çev.Teoman TUNÇDOĞAN, İstanbul, Bileşim Yay., Ekim 2005,
- ÇADIRCI, Musa; **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- _____. “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876”, **Belleten**, cilt LIII, sayı 206, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Nisan 1989, s.237-257.
- _____. **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997
- _____. “Anadolu’da Redif Askerî Teşkilâtının Kuruluşu”, DTCF, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt VII- XII/ 14–23 (1975), s.63–75
- ÇAKIR, Coşkun; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Mâliyesi**, İstanbul, Küre Yayınları, Ekim 2001.
- ÇEKEN, Galip; “Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi ve Muhtarların Kimliğine Dair”, **Türk Yurdu**, Aralık 1999- Ocak 2000/148-149 s.518-525.
- ÇİÇEK, Nazan; “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)”, **A.Ü. SBF Dergisi**, Ankara 2009, c.64, sayı 1, s.57-88.
- DAVISON, Roderic H.; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform c.I**, Çev. Osman AKINHAY, İstanbul, Papirüs Yayınları. 1997.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, Aydın Kitabevi Yay, 1990.
- Düstur**, I. Tertip, 2. Cilt, Matbaa-i Amire, 1289 (1872).
- EBU’L-‘ALÂ ZEYNE’L-ÂBİDİN, **Hukuk-ı Tasarrufiyye-i Arazi Hulâsaları**, İstanbul, Sırat-ı Müstakîm Matbaası, 1328.
- ERCOŞKUN, Tülay; “Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”, **Bilig**, Kış 2012, sayı 60, s.131-154.

ERDÖNMEZ, Celal; **Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı**

(1839-1856), Isparta, 2004, Süleyman Demirel Üniversitesi,
Basılmamış Doktora Tezi.

EREN, İsmail; *"Tuna Vilâyeti Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877)"*, **Türk
Kültürü Dergisi**, TKAE Yay., Ankara, Mart 1865, sayı 29, s.311-318.

ERGİN, Osman Nuri; **İstanbul Şehreminleri**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin,
İstanbul, İşaret Yay., Eylül 2007,

_____. **Mecelle-i Umur-ı Belediye-3,4**, İstanbul, İBBKİDB Yay.,1995.

EKİNCİ, Ekrem Buğra; **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**,
İstanbul, Arı Sanat Yay., Mayıs 2004, s.126-131.

ERİM, Nihat; **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**,
1.Cilt.,Ankara, TTK., 1953

ERKAN, Davut ve KÖKSAL, Yonca; **Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin
Paşa'nın Rumeli Teftişi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay, 2007.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer; **Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu**,
İstanbul, Kitabevi Yay, 2010.

GÖĞÜNÇ, Nejat; *"Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler"*,
İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, 1981-1982. s.279-316.

GÖRELİ, İsmail Hakkı; **Memleketimizde Vilâyetler İdâresi Tarihine Bir
Bakış**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1945

GÜRAN, Tevfik; **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul,
Eren Yayıncılık, 1998.

HALACOĞLU, Yusuf; **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı
ve Sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

HAYTA, Necdet ve ÜNAL, Uğur; **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme
Hareketleri**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003.

HEFFENING; *"Eyalet"*, **İslam Ansiklopedisi**, XIII. Cilt, KTB Yay, İstanbul,
1996.

İBN-İ BATTUTA; **İbn-i Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A.Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yay., Eylül 2005.

İNAL, İbnül Emin Mahmut Kemal; **Son Sadrazamlar**, I. Cilt, İstanbul, Dergah Yay, 1982.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

_____. **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Eren Yay., 1992

_____. “*Eyalet*”, **DİA**, XI. Cilt, TDV Yay, İstanbul, 1995, s.548-550.

İPŞİRLİ, Mehmet; “*Kapı Halkı*”, **DİA**, XXIV. Cilt, İstanbul, TDV Yay., 2001, s.343-344.

İSMAİL KEMAL, **Mecrâ-yı Efkâr**, Vilâyet Matbaası, Rusçuk, Kanun-ı sâni 1283, No:2.

KARAHANOGULLARI, Onur; **Türkiye’de İdârî Yargı Tarihi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İdâre Hukuku Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, Ankara, 2005.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, 5, VII.. cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

KAYA, Kemal; “*Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar*”, **DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt 26 sayı 41, 2007, s. 101-112.

KAYNAR, Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

KELEŞ, Erdoğan; “*Kırım Savaşı’ndan Sonra Gelen Muhacirlerin Menteşe Sancağı’nda İskanı*”, **Turkish Studies**, Volume 4/8 Fall 2009, s.1166-1188.

KIRIMLI, Hakan; “Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri”, <http://www.kirimdernegi.org.tr/sayfa.asp?id=457>

- PINSON, Marc; "KırımSavaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne iskanı", **Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler)**, Kafkes Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s.52-77.
- KILIÇ, Orhan; **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdârî Taksimâtı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ, Şark Pazarlama, 1997.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur; "*Tuna Vilâyet Gazetesi*", **OTAM**, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, Ocak 1991, sayı 2, s.141-149.
- KOÇ, Bekir; "Osmanlı Islahhânelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 6(2),2007, s.113-127.
- _____. **Osmanlı Devletinde Kimsesiz ve Suçlu Çocukların Korunması Amacıyla Açılan Islahhânelere İlişkin Bir Araştırma**, Proje No: 106K142, Ankara, 2008
- KOCABAŞ, Fatih; **Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İdâre Teşkilâtı**, İstanbul, 1987, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Koçi Bey Risalesi**. Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- KUNT, Metin; **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdâresi**, İstanbul, Boğaziçi Üni. Yay, 1978.
- KURAT, Akdes Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- MAZAK, Mehmet; "*Türkiye'de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)*", **EMO IV. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu**, İzmir, Aralık 2007.

- MEHMED MEMDUH; **Tanzimattan Meşrutiyete 1 Mir’at-ı Şuunat**, Sadeleştiren: Hayati Develi, İstanbul, Nehir Yay, 1990.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin; **Bulgaristan’da Türk Kültürü**, Ankara, TKAE Yay., 1995.
- MİDHAT, Ali Haydar; **Midhat Paşa, Hayat-ı Siyasiyesi, Hıdematı, Menfa Hayatı-1 Tabsıra-i İbret**, İstanbul, Hilal Matbaası, 1325..
- MUMCU, Ahmet; **Osmanlı Devleti’nde Rüşvet**, Ankara, İnkılap Kitabevi, 1985.
- MUSTAFA NURİ PAŞA; **Netatic ül-Vukuat**, cilt III-IV, Hazırlayan, Neşet Çağatay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- N.YORGA; **Büyük Osmanlı Tarihi**, 9. cilt, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1992.
- OKTAY, Tarkan Oktay, “*Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi*”, **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, İstanbul, TDBB, 2008, s.377-402.
- ONAR, Sıddık Sami; **İdâre Hukukunun Umumî Esasları**, İstanbul, Marifet Basımevi, 1952.
- ORTAYLI, İlber; **Tanzimat Devri’nde Osmanlı Mahalli İdâreleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- _____. “*Midhat Paşa’nın Vilâyet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası*”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri 8-10 Mayıs 1981 Edirne**, Ankara, TTK, 1986, s.227-233.
- _____. **Türkiye Teşkilât ve İdâre Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2007.
- _____. “*Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, s.117-128.
- ÖZ, Mehmet; **Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)**, İstanbul, Dergah Yay., 2011.

- ÖZKAYA, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- ÖZTUNA, Yılma; **Büyük Türkiye Tarihi**, VI. Cilt , İstanbul, Ötüken Yayınevi,
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- PETROV, Milen; **Tanzimat For The Countryside : Midhat Paşa And The Vilâyet Of Danube, 1864-1868**, Basılmamış Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi, 2006
- PUL, Ayşe “*Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, cilt XXIII, sayı 1, Temmuz 2008, s.211-238.
- RIZAJ, Skender; “*Midhat Paşa'nın Rumeli'de Vilâyetler Kurulmasındaki Rolü*”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri 8-10 Mayıs 1981 Edirne**, Ankara, TTK, 1986, s.59-70.
- REDHOUSE, S.J.William; **A Turkish and English Lexicon, Constantinople, 1990**. (tıpkıbasım Librairie du Liban, Beirut, 1996).
- SANNAV, Sabri Can; “*Tanzimat'ın İlanından sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Yeniden Yapılandırılması Süreci ve Limni Adası'nın Statüsü*” **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 Haziran 2006, cilt 6 Sayı 1, s. 175-189.
- SELİMOĞLU, İsmail; **Osmanlı Devleti'nde Tuna Vilâyeti**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- SÖNMEZ, Ali; “*Zabtiye Teşkilât'ının Düzenlenmesi (1840–1869)*” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü, Mart 2006, Sayı 39, s.199–219.

- STORY, Sommerville; **İsmail Kemal Bey'in Hatıratı**, Çev.Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., Temmuz 2009.
- SÜLEYMAN SUDÎ, **Defter-i Muktesid**, II. Cilt, Dersadet, Mahmud Bey Matbaası, 1307.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ; **Kamus-ı Türki**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.
- ŞENTÜRK, Hüdayi; **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi**, Ankara, TTK, 1992.
- _____. *"Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha"*, **Bellekten**, cilt LIX, sayı 226, Aralık 1995, Ankara, TTK, 715-737.
- SEZER FEYZİOĞLU, Hamiyet ve KILIÇ, Selda; *"Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Nâiblik Kurumu"*, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, AÜ.DTCF Tarih Bölümü, cilt 24 Sayı 38, 31-53.
- ŞAHİN, İlhan; *"Nâhiye"*, **İslam Ansiklopedisi**, XXII. Cilt, TDV Yay, İstanbul, 2006, s.307.
- TABAKOĞLU, Ahmet; **Osmanlı Mâliyesi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1985
- _____. *"Tekâlif"*, **DİA**, XL. Cilt, İstanbul, TDV. Yay., 2011, s. 336-337
- Tevkii Kanunnâmesi, **Milli Tettebbular Mecmuası**, cilt 2, İstanbul, Asar-i İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni, 1331.
- TÖNÜK, Vecihi; **Türkiye'de İdâre Teşkilâtı**, Ankara, Kanaat Basım ve Ciltevi, 1945.
- TURAN, Şerafettin; *"XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdârî Taksimatı"*, **Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı**, Ankara, 1963.
- TURHAN, Mümtaz; **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2002.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı; **Osmanlı Tarihi- I, II, III**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

_____. **Kapukulu Ocakları-I.** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

_____. **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı,** Ankara, TTK Yay.,1988.

ÜÇÖK, Coşkun; "*Osmanlı Devlet Teşkilâtında Tımarlar*", **AÜHFD.** Cilt 1, sayı. 4, s.525-551.

ÜNAL, Mehmet Ali; **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı,** Ankara, TTK, 1999.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; "*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*", **Tanzimat 1,** İstanbul, MEB Yay. 1999, s.139–209.

Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi I,II,V,VI,VIII, Hazırlayan: Yücel Demirel, İstanbul, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yay., 1999

Vilâyetlerin İdâre-i Mahsusası ve Nizamâtının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat-ı Umûmiyedir, Matbaa-i Amire, 23 Rebi'ü'l-evvel 1284

YAMAN, Talat Mümtaz; **Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdâresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi,** İstanbul, Cumhuriyet Matbaası,1940.

_____. "*Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütessesellimlik Müessesesine Dair*", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi,** cilt 1, 1941–1942,Ankara,1944, s.75-105.

YÜCEL, Yaşar, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Dair Kaynaklar,** Ankara, TTK, 1988.

<http://www.zargan.com>.

<http://godayva.wordpress.com/2010/10/26/19-yuzyilda-istanbulun-demografik-yapisi/>

http://www.kuranmeali.org/2/bakara_suresi/220.ayet/kurani_kerim_mealleri.

EKLER

Ek-1: Tuna Vilâyeti'nin Kuruluşu Hakkındaki İrade İ.MMS.29/1245

[The page contains dense handwritten Persian script, likely a manuscript or official document. The handwriting is cursive and fills most of the page area.]

‘Âtufetlû Efendim Hazretleri

Ma‘lum-ı ‘âli-i hazret-i mülkdâri buyrulduğu üzere idâre-i umûmiye biraz vakitden berû tavr u rengini değişdirüb kesb-i nezâket ve ehemmiyet itmiş ve benâbirîn buna karşu bir sûret-i muntazama-i idâre teşkilinin vücûb u lüzûmu bedîhî bulunmuş olduğundan mebde‘en sa‘âdet-i hâl-i mülk ü millet olan ibtidâ-yı cülûs-ı hümayûna cenâb-ı şehr-i yârîlerinden bu âna kadar kâffe-i umûrda meşhûd sığâr u kibâr olan ‘ulüvv-i himmet-i teshîlât-ı ‘inâyet-i hilâfetpenâhîlerinin cümle-i mükemmelesinden olmak tasavvuruyla idâre-i mülkiyece muntazam ve mazbût bir kâ‘ide-i sâlîme-i vazîfede vaz‘ u ittihâzı mütebâdir-i efkâr olarak bunun fi‘liyyât-ı idâre-i hâzıraya vukûflu vüzerâdan bir zât dahî celb ile birlikde müzâkeresi ve şimdilik Rumili tarafının elviye-i münâsibesinde numûne tarzıyla vaz‘ u te’sîsiyle ibtidâ-yı emrde menâfi‘i tecrübe olunduktan sonra sâir mahallerde dahî vaz‘ u icrâsı tasvîb olunmuş ehıbbât bahşâ-i sūrûr buyurulan irâde-i seniyye-i hıffet-i şehinşâhî mucebince Niř Vâlisi Devletlû Midhat Pařa hazretleri Dersa‘âdete celb kılınmışıdi. Müşârünileyhin ma‘lûmât-ı kâfiyesinden istifâde ve mükerreren mülâkât ile mevâdd-ı lâzime-i irâde müzâkere olunarak ol bâbda kaleme alınan nizamnâme birkaç ahşâm beytül-vükelâ kırâat ve tedkîk ve esâs mâtde parça parça ve karışık bir hâlde idâre olunmakta olan bir takım mahalleri kuvvetli ve muntazam bir idâre-i merkeziyyeye rabt ile umûr-u mülkiye ve mâliyede ve mevâdd-ı i‘mâriyeye müte‘âlik husûsâtıda bir zâbıta ve kuvve-i fi‘liye-i sahîha te’sîs itmekle berâber çünki şimdiki eyâlât ve elviye ve kazâ meclisleri hem idâre-i memlekete müte‘âlik umûru ve hem de nizâmen ru‘yet olunan de‘âvî ile cinâyete ‘aid da‘vâları görmekte olduğundan vezâîfi birbirine karışmış olduğu misüllü bu meclisler için ahâlîden intihâb ü ta‘yîn olunan kimesnelerin usûl-i intihâbiyesi yolunda olmadığından bâ şehr ü kasabâtın müteneffiz adamları meclise a‘zâ olarak veyahud bir takım nâehiller nasılsa sokuşarak devletin ve ibâdullahın mesâlihi iki tarafın dahî emniyetine mazhâr olmayan kimselerin elinde kalmasıyla bu meclislerin yerine vazîfeleri ma‘lum ve mu‘ayyen diğer meclisler yapılub hukûk-ı seniyye-i mülkiyenin tamâmını muhâfazasile berâber halkca dahî emniyet virecek yolda a‘zâ intihâb kılınması ve hükkâm-ı şer‘iyye ise müddet-i muvakkata ile

nasb u ta'yin olunmakda oldukları gibi emr-i ta'ayüşleri dahî ashâb-ı de'âvîden aldıkları harc ve resme münhasır olmasıyla mahdûd olan memuriyetleri zamânında nasılsa bir çok da'vâ görüb akçe kazanmaktan başka düşünecekleri bir şey olmadığına ve bu ise vechen mine'l-vech câiz ve lâıyk görölmediğine binâen hükkâm-ı şer'iyyenin ibtidâ-i Tanzîmât hayriyyede olduğu üzere tavzîfleriyle galat-ı şer' ve usûl-ı hâl ve hareketleri zuhûra gelmedikce tebdîl olunmamaları sûretinin ittihâziyle mehâkim-i şer'iyye hakkında cümlelerin lâzım olan hürmet ve emniyetini celb idecek bir hâlin istihsâl olunması maksâdından ibâret olduğu görünerek bunlarda mülkce ve teb'aca fevâ'id-i melhûza tamâmiyle husûle geleceği ve şu tecrübe yolunda yapılan şeyin müşâhede-i menâfi'yle az zamân içinde sâir yerlerde dahî ittihâzına müsâde'at kılınacağı bi't-tasdîk nizamnâme lâiyhâsının ba'zı bendleri müzâkerât-ı umûmiyeye dahî tevfiik ve tatbîk olunub ahkâm-ı esâsiye ve mevâdd-ı müteferri'ası hakkında ittihâd-ı ârâ hâsıl olduktan ve istihdâm olunacak me'mûrîn-i şer'iyyenin sıfat ve keyfiyet-i intihâb ve?.... husûsunda zât-ı vâlâ-yı hıffet-i fetvâpenâhînin re'yi sâmi'si dahî tahsîl ve muvâfık-ı emr ü fermân-ı hümayûn buyrulduğu hâlde Silistre ve Vidin ve Niş eyâletlerinden ve dâiresi Niş ve Vidin ve Sofya ve Tulça ve Varna ve Ruscuk ve Tırnova sancaklarından mürekkeb olmak üzere Vilâyet-i Tuna nâmıyla bir hey'et-i cedîde-i idâre teşkîl olunduktan sonra iş bu idâre-i cedîdede istihdâm olunacak sunûf-ı me'mûrînin 'unvân ve vezâifiyle tahrîr ve tahsîsi iktizâ iden ma'âşlarının ta'yîni zımında ba'zı vûkelâ ve râ'ıyyâtdan mürekkeb bir komisyon teşkîl kılınarak orada dahî işin her tarafı teşrîh ve tavzîh ile cereyân iden ebhâsa göre me'mûriyet-i mukteziye tertîb ve lâzım gelen ma'âşları tahdîd idilüb karâr-ı vaki'a tevfiikan ve re'yi âlâ-yı hıffet-i pâdişâhiye ta'lîkan tanzîm ve terkîm itdirilmiş olan defter geçen gün 'akd olunan encûmen-i mahsûs-ı meşveretde betekrâr dermeyân ve mütâla'a idilerek mezkûr nizamnâme ve defter-i mallarından müstebân olduğu üzere zikrolunan üç eyâlet birleşdirilüb bir eyâlet itibariyle üç sınıf olmak üzere yedi sancak ve beş sınıf olarak kırk beş kazâyı taksîm olunmuş ve merkez-i eyâletde vâli bulunacak zâtdan başka dahil-i vilâyette bulunan mehâkimden ve merkez-i hükûmet-i seniyyeye gönderilen i'lâmât ve vesâik-i şer'iyyenin mümeyyizi

olmak ve de'âvî-i nizâmiyeye bakacak olan meclis-i temyîz-i hukûk ve meclis-i cinâyet riyâsetinde bulunmak üzere müfettiş-i hükkâm-ı vilâyet nâmıyla bir umûr-ı şer'iyye me'mûru ve umûr-ı mâliye ve tahrîriyeye bakmak için bir muhâsebeci ve bir de mektubcu ve hükûmet ile ecnebî me'mûrları beyinde olacak mu'âmelâta vâsıta olmak sıfatıyla ve umûr-ı ecnebiye müdürî nâmıyla bir de politika me'mûru ve cinâyet ve de'âvî-i nizâmiyeye rû'yet itmek ve idâre işlerine bakmak ve üç Müslim ve üç gayrimüslim olmak üzere altışar nefer a'zâdan mürekkebin üç meclis ve bu meclisler için birer kâtib ve idâre-i umûr-ı mâliye ve tahrîriye zımında muhâsebeci ve mektubcu ma'îyetlerinde olarak birer mümeyyiz ve umûr-ı nâfi'a ve zirâ'ata bakmak üzere nâfi'a ve zirâ'at müdürî nâmıyla birer me'mûr ve sancaklar için dahî kâim-i makâmdan başka birer mal ve tahrîrât müdürî ve birer nâib ve müftî ve altışar a'zâdan mürekkebin üçer meclis ve kazâlarda dahî birer idâre ve birer de'âvî-i cinâyet meclisleri tertîb kılınmış ve çünkü vâli ile sâir me'mûrîn-i mülkiyeye 'âid olan kapualtı hâsılâtı ve me'mûrîn-i şer'iyyenin almakda olduğu harc-ı vesâik vesâire ba'dezîn hazine-i celîleye alınacağı cihetle verilecek ma'âşlar derecesi kifâyede olmak lâzım geleceğine ve vâli bulunacak zât dahî icâbına göre eyâletleri devr ü teftîş idecek kazâ be kazâ vuku" bulacağına binâen masârif-i devriye ile berâber vâlilik ma'âşı olarak şehriye altmış bin ve umûr-ı şer'iyye me'mûriyeti ve müfettişlik ile muhâsebeci ve mektubculuğuna onar bin ve ecnebiye me'mûriyetine yedi bin beş yüz ve umûr-ı hesâbiye mümeyyizliğine de beş bin ve merkez-i eyâlet meclisleri a'zâlıklarına sâir sancaklardan intihâb olunanlar için ikişer yüz elli beşer gurusu ilave kılınmak üzere biner ve meclis kâtibleri ile umûr-ı tahrîriye mümeyyizine üçer ve nâfi'a ve zirâ'at müdürlerine beşer bin ve elviye kâim-i makâmlıklarının birinci sınıfına on yedişer bin beşer yüz ve ikinci sınıfına on beşer bin ve üçüncüsüne on ikişer bin beşer yüz ve mal ve tahrîrât müdürlerine 'ale's-seviye dörder ve sancak niyâbetlerine altışar bin ve müftîlere beşer yüz ve beş sınıf müdürliklere beşer ve dörder ve üçer ve ikişer bin ve bin beşer yüz ve kazâlar niyâbetlerine dörder ve üçer bin ve ikişer bin beşer yüz ve ikişer bin ve bin beşer yüz ve elviye meclisleri a'zâlığına sâir mahallerden intihâb kılınanlar için ikişer yüz elli beşer fazla tutulmak üzere beşer yüz ve kazâlar meclisi a'zâlıklarına ikişer

yüz elli beşer ve merkez-i vilâyet umûr-ı tahrîriye ve mâliyesi ketebesi için şehriye yirmi beş bin guruş ma'âş tahdîd ve ta'yîn edilmiş ve bunlardan başka el-hâletü'l-hâzâ dâire-i vilâyetde müsdahdem olan ma'iyet ketebesi ve tercümân ve sandık emînleri ve müdür kâtibleri gibi küçük me'mûrların ma'âşları mahallince ta'dîl ve tesviyeye bırakılmış olup iş bu tertîbât yolunda ve tahdîd olunan ma'âşlar dahî ber minvâl-i muharrer me'mûriyet-i mülkiye ve şer'iyyeye ait rûsûmât hazine-i celîleye kalacağı mülâbesesiyle hadd-i itidâlde görüldüğünden ve bir de hükkâm-ı şer'iyye müfettişliğine dahî muâvin gibi birinin terfîki lâzım gelerek ânın için intihâb olunacak bir veyahud iki zâta dahî üç bin guruş ma'âş itâsı kâfi olacağından iş bu dâirenin ol sûretle tertîb ve teşkîli ve bu hesâbca idâre-i mezkûre için senevî verilmesi lâzım gelen ma'âşların yekûnu on sekiz bin üç yüz kırk beş kîseye bâliğ olarak bundan eyâlet ve elviye-yi merkûme re's-i me'mûriyetinin kadîm ma'âşlarıyla me'mûrîn-i mülkiye ve şer'iyyeye 'âid olup hazine-i celîleye kalacak olan ve ba'zı ta'dîlattan husûlû me'mûl bulunan cem'an on iki bin sekiz yüz kîse ba'de't-tenzîl kûsûr beş bin beş yüz kırk beş kîse açıkda kalarak ânın hazine-i celîleden müceddeden tahsîsi lâzım geleceğinden bahisde dahî çünkü zikrolunan üç eyâletin vâridât-ı senevîsi rûsûmâtıyla berâber üç yüz bin kîseye karîb bulunub umûr-ı zabtiyesi masârifîyle tertîbât-ı mütesavvire için tahdîd olacak mebâliğ senevî otuz bin kîse raddesinde olarak vâridât-ı mezkûreye tesbitle masârif-i mezkûre pek ehven görüldüğü misüllü irâde-i mebhûse ve mütesavvire semeresiyle vâridât-ı merkûme daha tezâyüd itmek ve gitdikce hazinece menâfi'-i kîse zuhûra gelmek akdem me'mûl bulunduğu ve böyle bir idâre-i mantazama uğurunda beş bin bu kadar kîse min cihet-i muvakkat bir masraf demek olup nasıl olsa bir veya iki sene içinde tezâyüd-i vâridât veya taklîl-i masârifât ile şu akçeyi bu dâireden çıkarmak mümkün görüldüğüne binâen ol mikdar şey'in hazine-i celîleden ilave ve ikmâl olunması ve şu karâra tevîkan me'mûrîn-i mevcudeden tebdîline tabî'î lüzûm görünen ve ifâsı muvâfık-ı maslahat olanlar üzerine vuku' bulan mütâla'anın hulâsâsında Niş ve Vidin sancakları kâim-imakâmlıklarına gidecek zâtlar nezâket ve ehemmiyeti ittibâriyle sâirlerine müreccah olmak lüzûmuna ve ânlardan daha ehemmiyeti derkâr olan Ruscuk

merkez-i vilâyet olacağına göre Tulça mutasarrıfı sa'âdetlü Sabri Paşa'nın Vidin ve hâiz olduğu rütbe-i 'ûlâ sınıf-ı sânisinin rütbe-i mirmirânîye tahvîliyle Lazistan mutasarrıfı Süleyman Bey'in Niş ve Sofya Kâim-i makâmı sa'âdetlü Ahmet Rasim Paşa'nın açılacak Tulça ve Yenipazar Kâim-i makâmı sabık sa'âdetlü Fehim Paşa'nın Sofya ve Üsküp Kâim-i makâmı sa'âdetlü Mahmut Faiz Paşa'nın Rusçuk Kâim-i makâmlıklarına tahvîl ve icrâ-yı me'mûriyetleriyle Varna Kâim-i makâmı sa'âdetlü Mustafa 'Ârif Efendi hazretlerinin ve Tırnovi Kâim-i makâmı sa'âdetlü Hasan Tahsin Paşa'nın ibkâ-i istihdâmları ve muhâsebecilik me'mûriyetine Konya muhâsebecisi sâbık Rifât Efendi'nin ve mektubculuk me'mûriyetine dahî mektûbî-i sadaret mühimme odası müdürü Seni Efendi'nin ve müfettiş-i hükkâm me'mûriyetine mevâlî-i kirâmdan i'lâmât müdürü esbak Nazif Molla Efendi'nin ve Umûr-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne hâriciye kâtibi Esbak Pavlâki Efendi'nin ve umûr-ı hisâbiye mümeyyizliğine Vidin Muhâsebecisi Edib Efendi'nin icrâyı me'mûriyetleri ve bu hâlde bi't-tab'î infisalleri vuku' bulacak olan Silistre Vâlisi devletlü 'Ârif Paşa, Vidin Mutasarrıfı sa'âdetlü Râşit Paşa hazerâtının ba'de bi'l-istîzân me'mûriyetleri mutasevver olan mevki'lere ta'yîn olunmak üzere şimdilik Dersa'âdet'e celbi ile çünkü Şu tasavvurât hükmünce kürsî-i vilâyet berminvâl-i muharrer mevki'an ve maslahatan Ruscuk olacağına vesâye-i muvaffakiyet sâye-i hiffet-i pâdişâhîde şu üç eyâlet matlûb-ı 'âlî vechile hüsn-i idâre ve zâbita tahtına alınacağı misüllü vâli bulunacak zât bervech-i bâlâ ibtidâlarında sa'y 'ale'd-devam devr-i elviye ve mevâki' itmeğe ve bi'z-zarûre masârif-i zâide ihtiyâd eylemeye ve sonraları dahî yine seyâha-ti mahsûsada bulunmağa mecbûr olacağından gösterilân altmış bin gurus tefrikaya tevfiân ziyâde olmadığı misüllü tasavvurât-ı mebsûtaya biavn-i te'âlâ tamâmıyla ircâyı müşârün ileyh Midhat Paşa Hazretleri'nin ehliyet ve kudret-i müsellimesi derkâr bulunmakdan nâşî vilâyet-i celîle-i mebhûsenin müceddeden 'uhde-i müş'ârün ileyhe tevcîhi ve bu suretle açılacak Lazistan mutasarrıflığıyla Üsküb Kâim-i makâmlığına birer münâsibinin seri'an intihâbı muktezî olub geçende Hakkari Kâim-i makâmlığına ta'yîn olunan sa'âdetlü Nureddin Paşa hazretleri Lazistanca daha elverişli olmak ve Canik Mutasarrıfı sâbık sa'âdetlü Ramiz Paşa?..... isdihdâm zevâtdan ve

Denizli Kâim-i makâmı esbak 'izzetlû Mehmed Bey dahî rûkûb u nüzûle muktedir ve gayret ve cerbezesi mücerreb bendegândan bulunmak mülâbesesiyle müşâr ü mûmâ ileyhimin dahî muhasıslarıyla Lazistan mutasarrıflığına ve Hakkâri ve Üsküb kâim-i makâmlıklarına ta'yîn ve bu hâlde Prizrin ve Üsküb sancakları şu dâirenin hâricinde kalarak Rumeli Eyâleti'ne derkâr olan kurbiyet ve civâriyeti hasebiyle ânların oraya rabtında muhassenât-ı mevki'iyye husûle geleceğinden umûr-ı lâzımede Rumeli vâliliğine mürâca'at edilmesinin mahallerine iş'ariyle devletlû Hüsnü Paşa hazretlerine dahî izbâr ve tebeyyin olunmuş ve Silistre Kâim-i makâmı bulunan sa'âdetlû İbrahim Paşa hazretleri esfâr-ı sâbıkada pek çok hizmeti görülmüş ve nâmını defter-i gazâta yazdırmış kudemâ-i bendegân devlet-i 'aliyyeden olmak ve kemâliyle sinn-i şeyhûhata vâsıl bulunmak hasebiyle bakiyye-i âherini du'â-yı tezâyüd-i şân ve ikbâl-i hiffet-i velînimete sarf ve hasr itmek üzere ma'âş-ı hâlisiyle kendüsünün taka'üden çerâğ buyrulması ve defter-i melfûfda gösterilân sâir me'mûriyetinde sırasıyle bi'l-intihâb ta'yîn edilmesi ve vülât-ı müşârün ileyhâya iktizâ idecek ta'lîmâtın dahî ba'de bi't-tanzîm i'tâsı hususları beytû'l-hüzzâr tezekkür ve tasvîb olunmuş ve mezkûr nizamnâme ve defter 'arz u takdîm kılınmış ise de suver-i meşrûha hakkında her ne vech ile emr ü fermân-ı kerâmetnişân hiffet-i pâdişâhî isâbet efzâ-yi sunûh ve sūdûr buyrulur ise tenfizi ahkâm-ı münîfesine ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olan iş bu tezkire-i sâmiye-i vekâletpenâhîleriyle evrâk-ı ma'rûza manzûr-ı 'âlî-i hazret-i pâdîşâhî buyrulmuş ve tasvîb ve istîzân buyrulduğu vechile zikrolunan hey'et-i cedide-i idârenin teşkîliyle vilâyet-i celîle-i mezkûrenin müceddeden müş'arünileyh Midhat Paşa hazretlerinin 'uhdesine tevcîhi ve mâru'z-zikr mahaller için intihâb olunan zevâtın icrâ-yı me'mûriyetleri husûsât-ı sâirenin dahî berminvâl-i muharrer ve îfâ-yı muktezâları şerefsünûh ve sudûr buyrulan emr ü fermân-ı me'âl 'unvân cenâb-ı mülûkâne iktizâ-yı 'âlîsinden olarak evrâk-ı merkûmeye savb-ı sâmi-i asafânelerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 12 Cemaziye'l-evvel 1281

“Tuna Vilâyeti” nâmiyle bu kerre teşkîl olunacak dâirenin idâre-i umûmiye ve husûsiyesine ta’yîn olunacak me’murlarının suver-i intihâblariyle vezâif-i dâimesine dâir nizamnâmedir.

İkinci Ordu-yı Hümâyûn dâiresinin Edirne Eyâleti’nden başka mahalleri bir dâire-i mülkiye i’tibâr olunacak ve bu dâire, Vilâyet-i Tuna ismiyle yâd olunacaktır.

Birinci madde: İşbu dairenin idâre-i umûmiyyesi, mevâdd-ı âtîde mu’ayyen olan hey’et-i idâreye muhavvel ve bu idâre bir merkezde mukarrerdir.

İkinci madde: İşbu dâire, idâre-i merkeziyenin bulunduğu sancakla berâber yedi livaya münkasım olarak her bir sancakda bir kâim-i makâmlik idâresi olup, re’s-i liva olan şehir makarr olacaktır.

Üçüncü madde: Her sancak müte’addid kazâlara münkasım olarak, her bir kazâ dahî bir müdîrlikdir; her kazânın baş kasabası, müdîr makarrıdır.

Dördüncü madde: Her kazâ, kurâyâ münkasım olup, her karyede, aşağıki bendlerde beyân olunan vechile bir idâre-i belediye olacaktır. Ba’zı kurânın ictima’ından hâsıl olan küçük dâireler, hasbe’l-mevki’ müstakil kazâ olamayub, diğer bir kazâyâ ilhâken idâre olunur ve bunlar nâhiye i’tibâr kılınur.

Beşinci Madde: Kasaba ve şehirlerde lâ ekall elli hane bir mahalle i’tibâr olunub her bir mahalle bir karye hükmünde bulunacaktır.

Ek-3: Tuna Vilâyeti'nin Meclis ve Kalemleri Hakkındaki Tarîfnâmenin
ilk sayfası: Y.EE.36/9

(طونه ولايتك حاوی اولديغی یدی قائم مقاملىق معینده بولغان مأمورین)
(و مجالس واقلام و سائر دن بشقه اوله رق مرکز اداره اولان دائره)
(ولایتده موجود مجالس واقلام و سائر مأمورین محللریله هر برینك)
(شمردی یه قدر تأسس ایدیه بتلش اولان وظائف و قواعد و معاملاتى)
(اجمالایان ایدر تدریف نامه در)

برنجی ماده . ولایت دائره سندده اولان اداره لك الاشلى اولئلى مجلس
اداره ايله مکتوبى و محاسبه قلملى و اوراق اوطه سى و تفتیش حکام مقامى
وجنایت و تمیز - حقوق ولایت و تجارت مجلس لریله استئناف دیوانى و امور اجنبیه
و نافعہ و زراعت مدیر لکلى و اوقاف و طابو مصالحى مأموریتلى و مهاجر
قوم بیونى و مطبعه و اصلاحخانه ل و عربہ شرکتلى ادارہ لرى و عساکر
ضبطیه الای بکلکى و پولیس و تفتیش صننى اولق اوزره نام بکرمى قسمه
منقسمدر .

(مجلس اداره ولایت)

ایکنجی ماده . مجلس اداره ولایت تمیز حقوق و جنایت مجلس لریله کور بلات
مصلحتدن ماعدل امور ملکیه و مالیه و ضبطیه یه عائد خصوصاتک مذاکره سنه
مأمور اولدیغندن اوزایه متعلق مصالح و اوراق ضرورت رسمیه . حواله
اوله رق اعضاى مخصوصه و طبیعیه سى اجتماع ايله مذاکره اولنور و مجلس
عقدینک ایامى معین اولیه رق مصالحک کثرت و قلتیه تابع ایسه ده مجلسک
اعضای اصلیه سى اکثر علی الذوام مجلس اوطه سندده بولنور و بعض
اعضاسندن مرکب اوله رق لدی الاقتضا قوم بیون دخی بایلور .

اوچنجی ماده . مجلس مذکورک امور تحریریه سى بر باش کاتبه مفوض اولوب
مکتوبى اوطه سى خلفاسندن رفاقتده بولدی الايجاب ابکی افندی بولنور
مذاکرات واقعه نك صورت ضبط و قیدی بلا تأخیر اجرا قنور .

Tuna Vilâyeti'nin hâvi olduğu yedi kâim-i makâmlik ma'îyyetinde bulunan me'mûrîn-i meclis ve aklâm ve sâireden başka olarak merkez-i idâre olan dâire-i vilâyetde mevcûd meclis ve aklâm ve sâir me'mûrîn mahalleriyle her birinin şimdiye kadar te'sîs idebilmiş olan vezâif ve kavâ'id ve mu'âmelâtını icmâlen beyân ider târifnâmedir.

Birinci Madde: Vilâyet dâiresinde olan idârelerin en başlı olanları meclis-i idâre ile mektûbî ve muhâsebe kalemleri ve evrak odası ve teftiş-i hükkâm makâmı ve cinâyet ve temyîz-i hukuk ve vilâyet ve ticâret meclisleriyle istînâf dîvânı ve umûr-ı ecnebiye ve nâfi'a ve zira'at müdürlikleri ve evkaf ve tapu mesâlihi me'mûriyyetleri ve muhâcir komisyonu ve matba'a ve ıslahhâneler ve araba şirketleri ve asâkir-i zabtiye alaybeyliği ve polis ve teftiş sınıfı olmak üzere tam yirmi kısma münkasımdır.

Meclis-i İdâre-i Vilâyet

İkinci Madde: Meclis-i İdâre-i Vilâyet, Temyîz-i Hukuk ve Cinâyet meclislerinde görülen mesâlihden ma'âdâ umûr-ı mülkiyye ve mâliyye ve zabtiyyeye 'aid husûsâtın müzâkeresine me'mûr olduğundan oraya müte'alik mesâlih ve evrâk sûret-i resmiyyede havâle olunarak a'zâ-yı mahsûsa ve tabi'yyesi ictimâ' ile müzâkere olunur ve meclis 'akdinin eyyâmı mu'ayyen olmayarak mesâlih'in kesret ve killetine tâbî' ise de meclisin a'zâ-yı asliyesi ekser 'ale'd-devâm meclis odasında bulunarak ba'zı a'zâsından mürekkeb olarak lede'l-iktizâ komisyon dahî yapılır.

Üçüncü Madde: Meclis-i mezkûrun umûr-ı tahrîriyyesi bir başkâtibe müfevviz olup Mektûbî Odası hulefâsından bir ve lede'l-icâb iki efendi bulunarak müzâkerât-ı vâkı'anın sûret-i zabt ve kaydı bilâ te'hîr icrâ kılınur.

Ek-4: Tuna Gazetesi'nin 30. Sayısı

Ek-5: Vilâyet Usulü ve Tuna Vilâyeti'nin kuruluşu hakkındaki beyannâmenin yayınlandığı Takvîm-i Vekâyî'nin 773. Sayısı

تأیید اولیده و یوقدنی کی اکا علاوه حسنه و محسنات عصره ادا شده به صحت شخصه اولی اوزره مخصوص اتی السد کرک اجرا سنه دخی اراد. اصلا تعبداد. جناب ملکدار بری معذلت نیلای صدور اولغنه درج و سابعه تریجین بالای وقایعنامه ابتدای اولور شو یله که ترقی مکنت وقوت و واتسک مدار انظمی و معمر ریت ملک و ملک اس اساسی اولان اصول اداره تک بردار. مضبوطه ایچینده جریانی ایله امور ملکیده و مالییه ده و مواد اعسار په یه عائد خصوصانه برهیت فعلیه وقوت. هجته تشکیکات و جوقی مسلم اندوکنسه و سابعه توفیق اولیده جناب جهاناب ایلده یورولده لازم کلان و سائل و تمینات طاق طاق و طرف طرف حیرت حیرت کلکیده اولمسیله برابرده یازده تحکیم و تقویه سند کی فواید عظمی وارسته قید تعریف واحصا یونوب بوجه ایله معاصرانک تقصیتی یونوبه اولیدر قی ادره چه برقرار یشتی حالده یونوبه یفته و امور جرییده یه هر یوقسم دائره طوغردن طوغری په هر کرایه بخار ده اولوب یوایسه جریان مصالحه و بعض مرتبه مشکلات و تاخراتی موجب اولیده اولدینی دلو طشر مجلسرک و وظائف مرتبه و اصول انتصابه زی دخی یونوبه اولوب ادره امور ملکیده عائد اولان خصوصیات ایله دعوی حقوقیه و جنایات شخصیه مختلف برسانده کوریکده ایدوکنه بنسبه ایالات و ولویه تک یونوبه تقصیه برار ایالات اداره منک الویه په وایه تک قضایه اولان نظارتی برصورت هججه و قویه یه قولنی و یوسره ده بحالی موجود ده تک دخی اصلا حیرت انواع مصالح و دعوی په کور ترقی قلبنی بانتساب تقصیرات جدیده اولی اوزره یورولده بعضی نفعات اساسیه و مذاکره اولان خصوصیات ایله دعوی هر یرده مناسباته اولدینی درکار ایدوده یوقوله امور کایه ملکیده ده دانسانچی په اوزرته کیدسک موافق قاعده حکمت و حکومت اولدیندن یونفعات ایچون دخی ابتدا اطلول و روم ایلده برادره تقریبیه اولور ده تقویه اولور قی موقع اجرای قولنی و جین جریانده بعضی نقصاتی و ابالی شورری کوزینورایسه اصلاح ایللی صورتنری دفعه هر برطرفده اجرا ایلکسه مرخ کور بندر کونیه دائره لیدن اول امرده روم ایل ایچون تیش و دین و صوفیه و طوبی و وارنه و روحی و طروتی شخصانندن مرکب اولان سلسله و دین و غیره لایه بر دین و اسکوب تیش ایلتیری برلشدیر یله رک ولایت لایه تاحیه برهیت اداره تشکیل اوانسی و بروجه هر ره اداره ملکیده متعلق اموری و هجده نظاما روت اولان دعوی ایله جانیته راجع دعوازی کور ملک ایچون و طغیه زی معلوم و معین دیگر مجلسر ایلوب حکومت و ایلایه دخی انتب و برچک یونوبه اعضا انتخاب قلبنی و حکام شرعیه مدت موقت ایله نصب و تعیین اولور قی یوجته یونوبه قاری برک احوال عمومیه سنه کسب اطلاع ایدر ایضا انفصال ایشکام اولدیندن ایالات مر قویه ده یونوبه حکام و نواب دخی بانو تقویت انتظامی و وقعیو ایلجه و خلاف شرح و اصول حال

خط و تلو اجدوقی و رضا اخذدار حضرتانک یونوبه قاری برلده تسوی قی فریسه په کش اولان مصالحی همان روت و تسویه ایدرک در سعاده عودت ایلاری خصوصیه امر و فرمان همایون حضرت خلافتیاهی شرف افزای شوق و صدور یونوبه و دوا و تقصیه مأمورین کرانسه از سر نو باب عالدین و صلابی منتظیه اجرا فاشند

(یونوبه نشر اولان ورقه مخصوصه صورتیدر)

ولی نعمت یجنز بادشاهن اقدمین حضرتنری جامع جلالی محاسن اولدقاری کی صفت جلایه امام السلیک دخی مظهر حقیقی و مظهر آثار حسنیه یونوبه قارینه و جناب حق تالی اولدینر یونوبه السلیک و عتبات عتاده سی تشکر قی اوده مک ناقابل اولمسیله برابر یوکامها ایلکن موقی اولنسه بیک ایچون قواکع ربی و طغیه سن اولان شیکه حضرت اللهه قولقدنر اتی انتصابه جالینک اهر و ایزم اولوب تمید و ترهده ایلک کجینه انسابت و اسلامیک جوهر یمنسای زینتی و خوشنات دنیویه و اخرویه تک مدار مستقل حصول و ترادیدی ایدوکنه مینی جله تک اوقات خجسه ده ادای صلات مروضه و اجرای اصول و عادات دینیه ایله تذهب لوحه اخلاق و تحصیل رضای میامن ارفضای جناب خلافت اعظم اواهمت ایلاری خصوصیه اراده کرانعهاده شهنشاهی متعلق و شرف صدور یونوبه و حقا که یونوبه و خطرات مدینه امیر المؤمنین اولان ذات شوکتسایات ملوکانه تک خصائص جلیله جها تایلر نه علاوه قاعده کجیکه شایان مواددن یونوبه اولغنه دعای افزایش هر و اقبال و اجلال شهر یاز تک شکر ایله برابر شوقان واجب الامتساحه ایلایه هر کسک بش وقته جوامع و مساجد شریفه عزیمت ادای صلات ایلاری تک خطراته ایدار قلندی

(یسائنامه)

جله تک معلومی اولدینی اوزره ولی نعمت یجنز بادشاهن اقدمین حضرتنری بالشوکت و الاقبال تحت عاتجت خلافت کبریه سیه تیش اغلا و جلال اولدقاری روز فیروز سعادت و روتن بدایله دوات علیه و عسک و نهجه سلطنت متعلک ملک مواد حیاتیه و اسباب مقله سعادت حایلیه و انتصابیه سن کافه مقاصد خیریت مر اصد شهر یازرینه ترجیح ایدرک اولایده بالمشافه هم متوالیه و اقدامات متناهیه صرف یورقده و له الحمد و الله اشو عزم جلیل و اعلا محاسن دلیک یو چوقی کره نایسه سی کور یله رک جلوس سعادت آوس ظل الاهی بر شک حقیقه دولت و ملت ایچون مبدأ رده و نجات اولدینی وجوه عنیده و دلائل متعدد ایل

توفیق و سعادت

یوجمه کوی سلامتی رسم طالبی طو قیانه عامه ده کانی نصرت جامع شریفه اجرا یورلشد

طوبه ولایت جلایه سی قیو کتدانی سعادتو خیری اشدی حضرتنریه سلا نیک و روم ایل و طوغسای قیو کتدانی سعادتو فخر ایدین اشدی حضرتنریه نیکده قاعده مانی دیوایسه قاعده مانی سابق سعادتو سعید باشا کونایسه قاعده مانی رسم قاعده مانی سابق سعادتو توفیق باشا مشا قاعده مانی ایلای قاعده مانی سابق سعادتو صلیت اشدی یه یلان قاعده مانی یورده قاعده مانی سابق عزتو سری اشدی یه علاقه قاعده مانی ازمر ضابطه مأموری سابق عزتو امین که توجیه و ایل یورلشد

کین هفته قیونده هجده سنه رتیه اول صف اول توجیه یورلیدی محرو اولان سعادتو ارسدی بک حضرتنریه ایلکشی رتیه هن برقطه مجید په نشان همایونی احسان یورلشد

تفتیش احوال بلدان و سکان اراد. لطف افاده سیه مقدا اطلول و روم ایلک بهجت معلومیه تفتیش مأموری تعیین یورلیدی روم ایلک صول قول تفتیش مأموری مقدا مامودت ایش و یوسنه و هر سک جهنری مأموری محتلو جودت اشدی حضرتنری دخی یو کره ایضای لوازم قیونیه ایل کین هفته در سعاده مواصت ایش اولدینی کی اطلولک جانب بین و بساری مقتضای ایل سنه په قریب خلی موافق اسباب تقصیه و اصلاحیه سنه اعشا و همایدورک و سم شتا تک بان تفری جهته ایچورده کر یه جک محکمه مطلوب اوزره تقصیده مشکلات بدی یونوبه یونوبه و مأمورین تقصیه یه عائد یونوبه مصالح ایلده ذاتا محالری و لایعظام و متصرفین کرانعه عالدو نظایف خصوصیه دن اولوب تفتیش مأمورین کرای قاعده تقصیه تک اساس و تفرعائی هر طرفه یاند رومن اولدقاری نه مینی شی مصالح تقصیه تک ولایه و متصرفین متسار و موی ایلجه حواله سیه اجرای ایجاده هجده اعتنا و دقت اولتسک باهرات مخصوصه کندوز نه توصیه سیه

Ek-7: Midhat Paşa

Ali Haydar Midhat, **Midhat Paşa, Hayat-ı Siyasiyesi, Hıdematı, Menfa Hayatı-1 Tabsıra-i İbret**, İstanbul, Hilal Matbaası, 1325.

Ek-8: Midhat Paşa ve Maiyyeti

BAYKAL, Bekir Sıtkı **Mithat Paşa Siyasî ve İdârî Şahsiyeti**, Ankara, Kırıl Matbaası. 1964

ÖZET

ACAR, Kadir. Osmanlı Devleti'nde Bir İdârî Reform Denemesi: Tuna Vilâyeti (1864-1867), Doktora Tezi, Ankara, 2013.

19. yüzyılda eyalet idaresindeki aksaklıkları ortadan kaldırmak üzere birçok düzenleme yapılmış, fakat istenen netice elde edilememiştir. 1864'de bu konuda kapsamlı bir düzenleme yapıldı. Bu maksatla Vidin, Niş ve Silistre eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilâyeti teşkil edildi. Vilâyet usulü çerçevesinde sancak ve kazalarda da değişiklikler yapılarak sayıları azaltıldı. Bun göre, üç eyaletteki toplam sancak sayısı on bir iken yediye, kaza sayısı da altmış sekiz iken kırk beş olarak belirlendi.

Vilâyet usulü Tuna'da tecrübe edildikten sonra tedricen devletin diğer eyaletlerinde de uygulamaya konuldu. Tuna Vilâyeti, ilk uygulama olması ve bundan sonra kurulan vilâyetlere örnek olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bu çalışmada numune olarak uygulanan vilâyet usulü çerçevesinde Tuna Vilâyeti'nin idarî, mâlî ve hukukî yapısı ile nasıl bir işleyişe sahip olduğu ve ülke yönetimine nasıl bir katkı getirdiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Tuna Vilâyeti
2. İdârî Reform
3. Yönetim
4. Vilâyet Usulü
5. Bulgaristan
6. Osmanlı Yönetimi

ABSTRACT

ACAR, Kadir. A Trial Administrative Reform in the Ottoman Empire: Danube Province (1864-1867) Ph. D.Thesis, Ankara, 2013.

Many regulations were made to eliminate failures in the province (eyalet) administration in 19. century. But the desired result was not obtained. In 1864, A comprehensive regulation was made in this regard. Eyalets of Vidin, Niş ve Silistre were combined for this purpose and the Danube Province was constituted. Numbers of counties (sancak) and sub-counties (kazas) were reduced by making changes on them in framework of the new regulations.

After new regulation was tried in Danube Province and then, was gradually applied in other eyalets of the empire. Danube Province is important because of the first application and for being a model to provinces were constituted after that. In this study, administrative, financial, juridical structure belong to the Danube Province and having what kind of management and its additive to country management were attempted to introduce.

Key Words

1. Danube Province
2. Administrative Reform
3. Administration
4. Province system
5. Bulgaria
6. Ottoman Administration